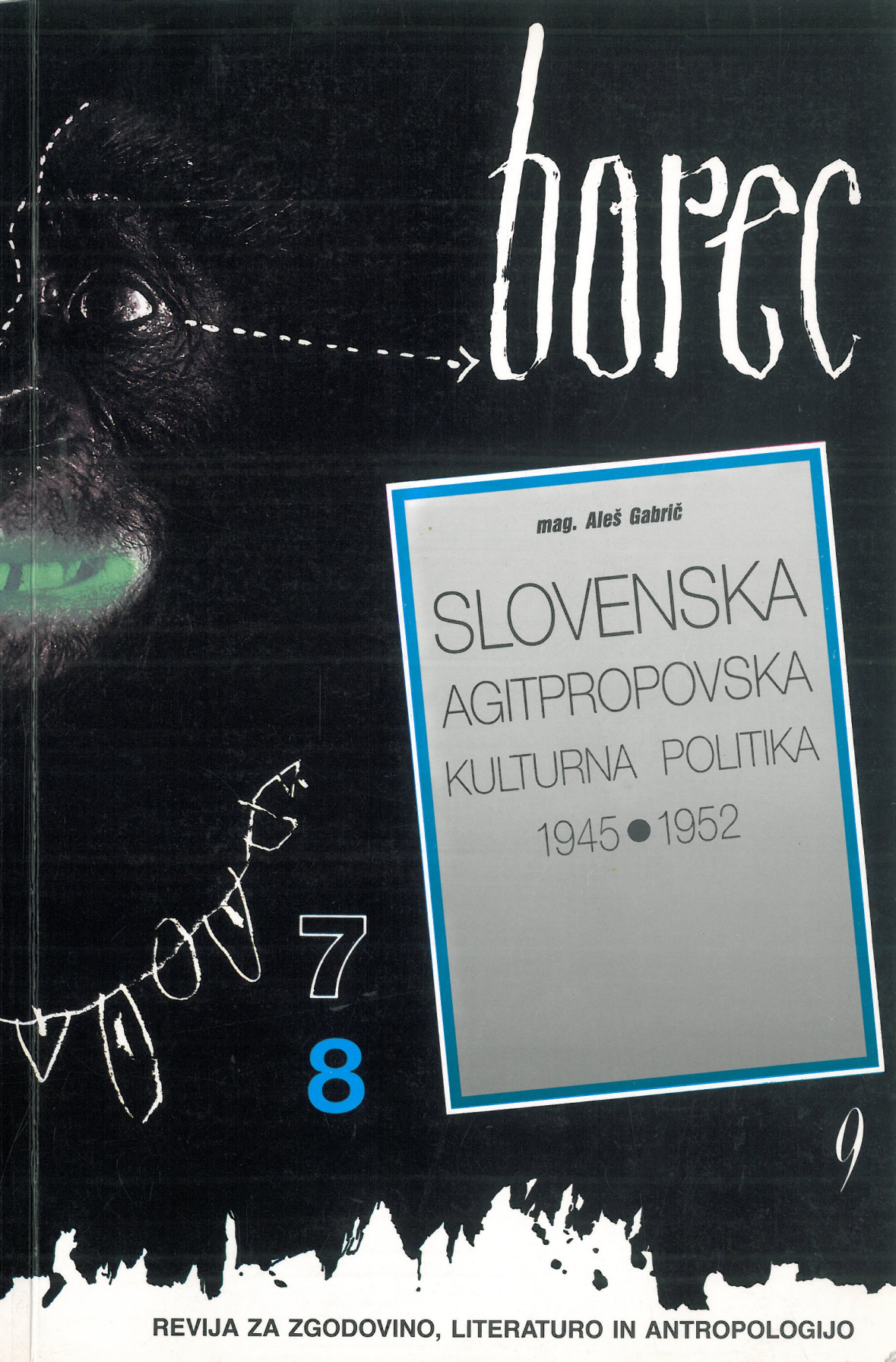

borec

mag. Aleš Gabrič

SLOVENSKA
AGITPROPOVSKA
KULTURNA POLITIKA
1945 • 1952

7

8

9

REVIJA ZA ZGODOVINO, LITERATURO IN ANTROPOLOGIJO

Iz prihodnje številke

V celici 90 mariborskih zaporov je bil tudi 42-letni Jožef Bradula, rudar, ki so ga 9. avgusta 1941 aretirali v Zagorju. Bil je nizke in čokate postave, zdelan od garanja v rudniku. V celici nas je bilo dvajset. Pripovedoval nam je, kako se je v noči na 8. avgust ves prestrašil, ko so partizani izvedli akcijo in so se zaslišale eksplozije.

Jožef Bradula je bil poslan z našim transportom v Mauthausen in je preživel strahotno teroriziranje na tako imenovanem siedlungsbauu. Tja so nas Slovence kmalu po prihodu v taborišče nagnali delat, pripravljat teren za novo esesovsko naselje. Tam je zločinski kapo Sultan s pomočjo esesovskih vojakov pretepal naše ljudi do smrti in mnogi rudarji so tam ostali za večno.

Potem so odprli v neposredni bližini taboriščnega obzidja novo delovišče, tako imenovano lagerbau. Tu naj bi nastalo novo naselje za ruske ujetnike. Morali smo spet kopati in prekopavati ilovnato zemljo, po naših hrbtih pa so prepevale palice v rokah kapojev.

Bil je meglen, mrakoben dan. Moral sem premetavati zemljo s kupa na kup. Ko sem se že neštetič ozrl po majhni vzpetini navzgor, kjer je stala lesenjača za spravilo orodja, sem opazil, da kapo Žorž priganja k lesenjači opotekajočega se Bradulo. Ta se je tam zgrudil. V tistem trenutku je esesovski smrkavec prignal z druge strani visokega, slokega možakarja, in mu naročil, da pobere Bradulo. Zaman je poskušal. Esesovec je pograbil držaj lopate in začel udrihati po obeh. Dolgin je poskušal Bradulo dvigniti, ta pa je stokal: »Jezus Marija! Jezus Marija!« Udarci so padali in telesi sta se zvijali v klobčič. Brezmočen sem – čeprav z lopato v roki – opazoval prizor. Kmalu so Bradulovi klici utihnili in ob lesenjači sta obležala negibna Slovence. V taborišče sta se vrnila na nosilih.

Še vedno mi zveni v ušesih Bradulov »Jezus Marija!«, čeprav je od takrat minilo že skoraj petdeset let. Zdaj tudi vem, da je bil takrat poleg Bradule ubit Anton Jagodič, rudar iz Hrastrnika. Oba imata v natančni uradni lagerski evidenci naveden kot datum smrti 13. november 1941!

številk 2683

France Filipič

TRANSPORT SLOVENCEV 23. AVGUSTA 1941
V MAUTHAUSEN

mag. Aleš Gabrič

SLOVENSKA
AGITPROPOVSKA
KULTURNA POLITIKA
1945 ● 1952

LJUBLJANA, 1991

KAZALO

PREDGOVOR

Prvo poglavje OBNOVA KULTURNEGA IN PROSVETNEGA DELOVANJA

1. Kulturni delavci in Osvobodilna fronta slovenskega naroda • 479
2. Cilji in naloge kulturne politike • 488
3. Organizacija in kader za izvajanje kulturne politike • 494
4. Novi duh v šolstvu • 504
5. Ljudskoprosvetno delo kot osnovna kulturnopolitična naloga • 517
6. Vloga kulturnih delavcev v novi državi • 538

Drugo poglavje KULTURNA POLITIKA IN PETLETKA

1. Kultura v petletnem planu narodnega gospodarstva • 555
2. Petletka in reorganizacija izobraževalnega procesa • 556
3. Aktivizacija sindikatov na ljudskoprosvetnem področju • 561
4. Znanost in umetnost v petletnem planu • 572
5. Spremembe v organizacijski strukturi kulturne politike • 580

Tretje poglavje KULTURNA POLITIKA V ČASU INFORMBIROJEVSKEGA SPORA IN ZAČETKOV SAMOUPRAVLJANJA

1. Tuji vplivi na slovensko kulturno politiko v času zaostrovanja sovjetsko-jugoslovanskih odnosov • 587
2. Čistke med kulturnopolitičnimi in kulturnimi delavci • 592
3. Spreminjanje odnosa do sovjetskega vpliva v kulturni politiki • 596
4. Spremembe v organizaciji šolstva po III. plenumu CK KPJ • 606
5. Ljudskoprosvetno delovanje po II. kongresu Ljudske prosvete • 611
6. Novi idejni tokovi v umetnosti • 620

Četrto poglavje SLOVO OD NAČEL SOCIALISTIČNEGA REALIZMA

1. Tuji vplivi v kulturi v začetku petdesetih let • 639
2. Ustanovitev Zveze delavskoprosvetnih društev Svoboda • 642
3. Slovo od načel socialističnega realizma • 646
4. Konec agitpropovske kulturne politike • 650

VIRI IN LITERATURA

PREDGOVOR

V zadnjih nekaj letih se je zanimanje za novejšo narodno zgodovino med Slovenci povečalo. Po eni strani je to posledica živahnih političnih procesov, ki so začeli odpirati nekatera do sedaj zaprta vprašanja bližnje preteklosti, po drugi pa je k povečanem zanimanju za lastno preteklost močno pripomogla historiografija s širjenjem raziskovanja na še neraziskana področja. Eno od teh je tudi kulturna politika prvih povojnih let. O njej je bilo sicer napisano nekaj del, njihovi rezultati pa so spričo ozko zastavljene problematike ali nepoznavanja vseh dejavnikov, ki so vplivali na kulturniško sceno, pomanjkljivi in nepopolni. Kako malo je bilo do sedaj znanega o slovenski kulturni politiki prvih povojnih let oziroma o t.i. agitpropovski kulturni politiki, nam pove že pogled v prvo knjigo Enciklopedije Slovenije. Pod geslom »agitacija in propaganda« lahko najdemo le opis in delo agitacijske in propagandne dejavnosti med narodnoosvobodilno vojno, prav nič pa o delu teh oddelkov po vojni. Preberemo torej lahko o agitpropovskem delu v vojnem času, ko je to še bilo običajna političnopropagandna dejavnost za pridobivanje somišljenikov. Nič pa ne izvemo o povojnem času, ko je agitprop dobil vlogo vrhovnega nadzornika nad celotno kulturniško sceno, ko je torej prestopil okvir normalne politične dejavnosti in z razširjeno kadrovsko mrežo pomenil podvajanje oblastne strukture. Ta je imela pri oblikovanju kulturniške scene manjšo vlogo kot agitprop, tako da je agitprop pravzaprav postal nekakšen nadoblastni organ z velikimi pristojnostmi.

Pričujoče delo je nekoliko razširjena magistrska naloga z naslovom Kulturna politika in kulturno ustvarjanje na Slovenskem 1945–1952, ki sem jo zagovarjal marca 1990 na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete ljubljanske univerze. Tema naloge je večno seme spora med predstavniki različnih družboslovnih in humanističnih ved, kdo naj se ukvarja s problematiko kulturne politike: ali naj bodo to zgodovinarji, sociologi kulture, zgodovinarji posameznih umetniških in znanstvenih strok ali kdo drug. Najbolje je, da jo obravnavajo vsi, vsak iz svojega zornega kota. Zgodovinar bo opazil medsebojne povezave politike in kulture, ki jih zgodovina umetnosti spregleda, zato pa bo ta ocenila umetniško vrednost kulturnih stvaritev, ki jih zgodovinar ni sposoben oceniti.

Pojasniti je treba tudi izraza kulturna politika in kulturno ustvarjanje iz naslova magistrske naloge. Izraz kulturna politika se

pojavlja v dveh pomenih. V nalogi upoštevam širši pomen, ki pojasnjuje organiziranje, financiranje in nadzorovanje celotnega šolstva, množičnega amaterskega kulturnega ustvarjanja ter znanstvenega in umetniškega dela. Organiziranje šolstva običajno označujeta izraza izobraževalna ali šolska politika, organiziranje množične kulturne dejavnosti pa izraz prosvetna politika. Kulturna politika v ožjem pomenu se ukvarja z raziskovanjem organiziranja znanstvenega in umetniškega dela. Kulturna politika v širšem pomenu, torej tistem, ki ga upoštevam v nalogi, obsega tri sklope: izobraževalno oziroma šolsko politiko, prosvetno politiko in kulturno politiko v ožjem pomenu. Kulturno ustvarjanje ne pomeni naštevanja uspehov in neuspehov na kulturniškem področju, to je izšolanih kadrov, natisnjenih knjig, odigranih gledaliških iger itd. Naloga, ki bi se ukvarjala s temi problemi, bi zahtevala povsem drugačen pristop in bi bili zato v njej zapostavljeni kulturno-politični problemi. V nalogi sem primarno skušal prikazati kulturno politiko, kulturno ustvarjanje pa služi kot kazalec, ki potrjuje uspešnost oziroma neuspešnost te kulturne politike. Z naslovom Slovenska agitpropovska kulturna politika sem hotel še bolj poudariti moj glavni namen, to je opisati kulturno politiko in vlogo agitpropovskega aparata v njej.

Naloga temelji na arhivskem gradivu, ki sem ga pregledal v raznih arhivih v Ljubljani, v Pokrajinskem arhivu v Mariboru in v Zgodovinskem arhivu v Ptuj. Izdanih in spominskih virov je malo, zato pa je dokaj bogata literatura, ki pa je parcialno razdrobljena po posameznih področjih.

V Arhivu Slovenije hranijo gradivo republiških upravnih organov po letu 1945. Za mojo nalogo je najpomembnejši fond ministrstva za prosveto, ki je bilo izvajalec kulturne politike. Zaradi centraliziranega sistema, v katerem je o vseh spremembah odločalo ministrstvo, se je ohranilo veliko gradiva. V tem fondu je ohranjeno gradivo za vsa področja kulturne politike, medtem ko za naslednja dva fonda velja, da obsegata le gradivo, ki osvetljuje ljudskoprosvetno področje. V fondu republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije sem pregledal gradivo kulturno-prosvetnega oddelka glavnega odbora Enotnih (nato Zveze) sindikatov Slovenije ter poročila in okrožnice glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije. Fond daje podatke o razvoju ljudskoprosvetnega dela v organizaciji sindikatov, ki jih je kulturna politika določila za glavnega organizatorja ljudskoprosvetnega dela. Smernice za ljudskoprosvetno delo je oblikovala Ljudska prosveta Slovenije, ki je zapustila malo arhivskega gradiva. Fond Ljudske prosvete Slovenije obsega le sedem škatel, veliko poročil in direktiv pa je enakih kot v fondu ministrstva za prosveto.

Uporabljal sem še nekatere druge fonde, vendar sem v njih našel le malo gradiva, uporabnega za nalogo. V fondu republiškega komiteja Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije sem

pregledal zapisnike sej raznih odborov, žal pa nisem našel gradiva kulturnega sveta Osvobodilne fronte, za katerega tudi ni jasno, ali je gradivo, ki ga je ustvaril, ohranjeno. Nekaj podatkov je vzetih še iz fonda predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in zapisnikov sej vlade Ljudske republike Slovenije 1945–1953.

Drugi pomembni arhiv, iz katerega sem črpal gradivo za nalogo, je bil Zgodovinski arhiv centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije. Danes je to že dislocirana enota Arhiva Slovenije in ima v opombah to arhivsko gradivo že oznako Arhiva Slovenije. Za vojni čas sem pregledal fond Slovenskega umetniškega kluba. V fondu centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije III, v katerem je gradivo za povojni čas, sem pregledal ohranjeno gradivo agitpropa, šolske komisije, plenarnih zasedanj in politbiroja centralnega komiteja, ki daje vpogled v mnenja vodilne politične organizacije o vseh kulturnopolitičnih vprašanjih. Pomemben vir so tudi okrožnice centralnih komitejev slovenske in jugoslovanske komunistične partije. Pregledane osebne zbirke takrat vodilnih kulturnopolitičnih delavcev (Boris Ziherl, dr. Jože Potrč, Ivan Regent) vsebujejo zelo malo podatkov o njihovih pogledih na problematiko kulturniškega dela.

V drugih arhivih je ohranjeno manj arhivskega gradiva, ki je potrebno za razumevanje povojne slovenske kulturne politike. V Arhivu Inštituta za novejšo zgodovino je za nalogo prišel v poštev material odseka za prosveto pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta iz let 1944–1945. Poleg tega sem v tem arhivu pregledal še gradivo nekaterih drugih civilnih ustanov na osvobojenem ozemlju: izvršnega odbora in vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte, Znanstvenega inštituta, radia Osvobodilne fronte itd. Za povojni čas so prišli v poštev gradivo iz fonda Ljudske mladine Slovenije oziroma njegovega politbiroja, agitpropa in okrožnice ter osebni zbirki Ivana Regenta in Jožeta Potrča.

V dokumentaciji Društva slovenskih pisateljev sem pregledal zapisnike sej društvenih organov in korespondenco društva, v Slovenskem gledališkem muzeju ohranjeno gradivo nekaterih vidnih kulturnopolitičnih in kulturnih delavcev, v Zgodovinskem arhivu Ljubljana in Pokrajinskem arhivu Maribor fonda mestnih komitejev komunistične partije ter v Zgodovinskem arhivu Ptuj fond gledališča Ptuj.

Za povojno obdobje je bera izdanega arhivskega gradiva slaba. Za problematiko te naloge je prišla v poštev knjiga Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952). Izdani sta tudi korespondenca nekaterih slovenskih pisateljev v zbirki Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev ter samostojna knjiga Finžgarjeva pisma Ferdinandu Koledniku. Pomemben je tudi Dnevnik 1951–1952, v katerem so zbrani zapiski Edvarda Kocbeka od 16.

novembra 1951 do 4. julija 1952, torej iz časa živahnega kulturnopolitičnega delovanja na Slovenskem. Med izdane vire lahko štejemo tudi Zbrana dela Borisa Ziherla. Ker pa dela niso zbrana, temveč izbrana, je vrednost tega vira bistveno zmanjšana. O neustreznosti naslova Zbrana dela se bo bralec lahko prepričal sam, saj večine besed Borisa Ziherla, ki ga kot vodilnega slovenskega partijskega kulturnega ideologa dostikrat citiram, ni moč najti v njegovih Zbranih delih.

Za arhivsko gradivo, ki mi je bilo na razpolago, velja, da je sicer obsežno, vendar to ne pomeni, da sem v njem našel vse odgovore na vprašanja, ki jih zastavlja naloga. Predvsem za leta med 1945–1947 je gradivo pomanjkljivo. Največ gradiva je zapustilo ministrstvo za prosveto kot zadnji člen verige kulturne politike, manj pa najpomembnejši člen te verige, tj. agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Po arhivskem gradivu je možno dobro slediti nekaterim procesom, ki so pustili pozitivne rezultate na kulturniški sceni (izobraževanje prosvetnega kadra, večanje števila kulturnih ustanov), ni pa moč slediti akcijam kulturne politike, ki bi jih težko poimenovali kot kulturne (uničevanje ideološko oporečnih knjig, zapiranje kulturnih delavcev, afera Kocbek). Na nekatere od teh vprašanj bi nam lahko odgovorili spominski viri, ki pa jih ni veliko.

Pri tem v prvi vrsti mislim na publikacije plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte. Plenumi od leta 1978 naprej so bili posvečeni posameznim kulturnopolitičnim in kulturnim delavcem, govori s plenumov pa so bili izdani v samostojnih publikacijah. K spominski literaturi bi lahko prišteli tudi nekaj knjig, ki so izšle v zadnjih letih, vendar so vsi spomini omejeni na zelo ozek problem in se ne dotikajo občutljivih splošnih vprašanj kulturne politike.

Pomemben vir je sočasna periodika. Pri tem ne mislim toliko na dnevni tisk (Slovenski poročevalec, Ljudska pravica, Delavska enotnost), ki je redno objavljala tudi članke s kulturniškega področja, marveč na revije, ki so se ukvarjale izključno s kulturnopolitičnimi vprašanji.

Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije (spomladi 1949 preimenovan v Objave ministrstva za prosveto) je objavljala direktive in krajša navodila, največ za šolsko področje, do preimenovanja leta 1949 pa precej tudi za ljudskoprosvetno področje. Širša navodila za šolstvo je objavljala list za vzgojo, prosveto in kulturo Popotnik, ki je izhajal do leta 1949, nato pa ga je leta 1950 zamenjal časopis za šolska in vzgojna vprašanja Sodobna pedagogika. Iz revij je možno razbrati idejne smernice za razvoj šolstva, težnje oblasti do ideološke ustreznosti učnega procesa, učnega osebja in učbenikov.

Za ljudskoprosvetno področje je najpomembnejše glasilo Ljudske prosvete Slovenije Obzornik. Objavljala je navodila za organizira-

nje vseh oblik ljudskoprosvetnega dela, kritike programov in dela podrejenih ustanov in – kar je pomembno za raziskavo – skrajšane zapisnike kongresov Ljudske prosvete in sej njenih vodilnih organov, saj teh v arhivskem gradivu fonda Ljudske prosvete ni. Prav ob koncu obdobja, ki ga zajema naloga, je začela izhajati še ena revija za ljudskoprosvetna vprašanja. To je bilo glasilo Zveze Svobod Socialistična misel, ki pa v ničemer ni spremenilo idejnega pogleda Obzornika.

Osrednja kulturniška revija v letih 1946–1952 je bil Novi svet, ki pa je bil zaradi enostranske usmerjenosti vsaj do leta 1950 dolgočasno enoličen. To velja tudi za Mladinsko revijo. Spričo pomanjkanja domačih estetskoteoretičnih člankov, ki bi povzdigovali socialistični realizem, so bili na straneh obeh revij pogosti prevodi sovjetskih teoretikov socrealizma. Drugačno usmerjenost kaže Beseda, v kateri so članke objavljali tudi drugače misleči. Revija je poživila razprave, odprla diskusije in polemike, ki jih prej ni bilo, in morala ravno zaradi te svoje drugačnosti v drugi polovici petdesetih let utihniti. Tudi revija Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo Jugoslavija SSSR je objavljala članke s kulturniškega področja. Ker pa je bil pomen društva bolj političen kot kulturnen, je bila tako obarvana tudi društvena revija.

Literatura se omejuje na orise posameznih področij kulture. Med njimi je več knjig, napisanih iz zornega kota politologije, sociologije, sociologije kulture in estetske teorije, le malo pa je zgodovinskih del. Med temi bi postavil na prvo mesto knjigo profesorja beograjske filozofske fakultete Ljubodraga Dimića Agitprop kultura, ki je po temi identična moji nalogi, le da opisuje kulturno politiko v Srbiji.

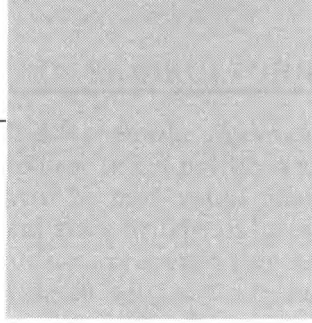
V veliko pomoč pri delu sta mi bila zgodovinska pregleda povojne slovenske književnosti in likovne umetnosti. Slovenska književnost 1945–1965 je izšla v dveh knjigah, za mojo nalogo pa je najpomembnejši del, ki ga je v drugi knjigi napisal Franc Zdravec o literarni esejistiki in kritiki. Pri delu Slovenska likovna umetnost 1945–1978, ki je izšla v treh knjigah, pa mi je bila najbolj v pomoč prva knjiga, v kateri so različni avtorji orisali razvoj posameznih likovnih zvrsti po vojni.

Veliko del o kulturni zgodovini je napisanih za vojno obdobje in so za nalogo pomembna zato, ker se je razvoj leta 1945 nadaljeval na podlagi procesov, začelih med narodnoosvobodilno vojno. Partizansko šolstvo je odlično opisano v knjigi Slavica Pavlič – Viktor Smolej Partizansko šolstvo na Slovenskem, umetniško delo pa najbolj v knjigi Filipa Kalana Veseli veter in Viktorja Smoleja Slovstvo v letih vojne, ki je izšla kot sedma knjiga Zgodovine slovenskega slovstva. Je sicer še vrsta knjig o posameznih kulturnih vprašanjih, vendar imajo vse isto pomanjkljivost, da opisujejo le delovanje zmagovalcev v vojni, pozabljajo pa na

okupirano ozemlje, kjer je bilo skoncentriranih največ kulturnih institucij.

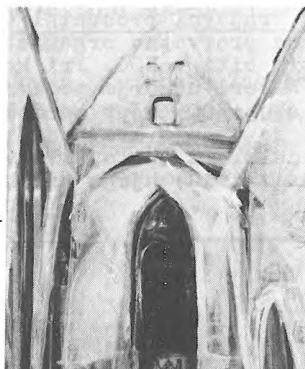
Za povojno obdobje je še več knjig, a se vse po večini ukvarjajo s kulturno politiko v ožjem pomenu, tj. z vprašanji znanosti in umetnosti, kot npr. Lasičev Krleža ali Pekovičev Ni rat ni mir. Tista dela, ki se ukvarjajo s kulturno politiko v širšem pomenu, so pomanjkljiva ali pa so nastala zaradi političnopropagandnih potreb in so zatorej zelo tendenciozna. O zgodovini šolstva govori več publikacij Slovenskega šolskega muzeja, vendar je v njih povojno šolstvo, še posebej za obdobje 1945–1950, zelo slabo obdelano. Še najmanj je opisano ljudskoprosvetno delo, tako da je spomin na Ljudsko prosveto Slovenije skorajda povsem obledel. Pričujoča naloga sodi v sklop raziskovanja zgodovine Slovencev po drugi svetovni vojni. Raziskovalni načrt Zgodovina Slovencev 1945–1976, sestavljen na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani leta 1978, omenja tudi kulturno politiko in kulturno življenje kot posebno temo in v skopih orisih nakazuje problematiko, ki naj jo obravnava naloga. To problematiko sem nekoliko razširil, vendar to ne pomeni, da naloga odgovarja na vsa vprašanja slovenske kulturne politike v letih 1945–1952. Nalogo je možno razširiti tudi na nekatera še neraziskana področja kot so sredstva javnega komuniciranja (časopisi, revije, radio, film) ali odnos marksističnega in krščanskega pogleda na svet v kulturni politiki in na kulturniški sceni.

V nalogi sem poskusil osvetliti vpletanje političnih struktur v kulturniško sfero, poiskati odgovore na vprašanja o vzrokih za organizacijo takšnega šolskega sistema, kot ga je imela Slovenija, pojasniti zahteve po ideološki ustreznosti delovanja ljudskoprosvetnih ustanov, orisati vlogo kulturnih delavcev v novi državi itd. Ker je bila kulturna politika v letih 1945–1952 neločljivo povezana z drugimi političnimi in gospodarskimi tokovi v Sloveniji, je bilo treba vzroke iskati ne le v sferi kulture, temveč primarno v splošni politični in gospodarski situaciji v Sloveniji. Zato je naloga le dopolnitev k vsemu že napisanemu o povojni slovenski zgodovini in pomeni prispevek k popolnejšemu razumevanju nekega obdobja naše preteklosti, katerega posledice močno občutimo še danes.

Prvo poglavje

OBNOVA KULTURNEGA
IN PROSVETNEGA DELOVANJA

NACIONALNI KOLITET
oslobodjenja Jugoslavije
POVERENISTVO ZA PROSVETU
Br. 356
Beograd, 8. III. 1945 god.

Navodila za delo ljudske prosvete

Splošna navodila.

Novi prilike, ki so posledica ^{naše} borbe naših narodov za svobodo, so posebno dvignile potrebo ljudske prosvete. Ta potreba izhaja iz:

- 1/ iz nedovoljne prosvetne dejavnosti pred vojno in iz zastoja za časa vojne;
- 2/ iz dejstva, da je izobrazba odraslih stalna potreba naroda. Človek more mnoge stvari razumeti šele v zreli dobi in ne tedaj, ko je še otrok in v razvoju ter brez interesa. Teh stvari torej otrok ne more dobiti v času rednega šolanja;
- 3/ iz potrebe, da se utrdi tisto znanje, ki je bilo pridobljeno v šoli in da se izpopolnijo praznine v vzgoji in pouku tam, kjer tega znanja ni bilo;
- 4/ iz potreb normalnega razvoja političnega in družbenega življenja, ki ga ne moremo zamisliti brez prosvetnega vpliva na široke narodove plasti;
- 5/ iz napora, ki je pred našimi narodi v bodoči izgradnji domovine;
- 6/ iz spoznanja pridobljenega v času borbe, da je moč znanja ravno toliko važna kakor moč orožja.

Ti pogoji so izzvali posebno živo kulturno- prosvetno strem-ljenje, ki s silovitim razmahom zajelo vse narodne sloje. Narod si je pridobil zaupanje vase in s svojo prebujeno zavestjo občutil prosveto kot neločljivi del svojih novih življenjskih potreb, svoje svobode. Tako je on danes postal objekt in subjekt prosvete.

Zato pred ljudsko prosveto stoje sledeče naloge:

- 1/ širiti osnove pismenosti v vse narodne plasti, da se tako omogoči prisvojitve kulture in izkoriščevanje kulturnih dobrin;
 - 2/ spoznati osnove znanosti, da bi tako vsak posameznik do-bil pravilen pogled na prirodo, da bi se tako odstranilo zakoreninje-no praznoverje, ter da vsak zavzame pravilen odnos nasproti družbi. Le tako se osposobi za živo sodelovanje v javnem in političnem življe-nju;
 - 3/ razvijati smisel in razumevanje narodnih mas za umetniško izražanje ter kar najbolj poglobiti ustvarjalne sposobnosti naroda;
 - 4/ pokreniti kulturni dvig naroda na masovni osnovi s siste-matskim delom, prežetim z veliko idejo bratstva in sodelovanja med na-šimi narodi, ter čuvati in jačati pridobitve narodne osvobodilne borbe.
- Ten naloge se morajo popolnoma izpolniti, ker narod sam daje in prevzema iniciativo v prosvetnem delu. Potrebno je samo, da se dajo primerna organizacijske oblike, ki bodo omogočile upravljanje to delo in izkoriščati iniciativo mase. Po dosedanjem izkustvu in delu pripo-ročamo naslednjo organizacijo:

Krajevno NOO in krajevni prosvetni odbor /aktiv, svet/

Težišče celokupne prosvetne organizacije, pa tudi organiza-cije ljudske prosvete, mora biti v NOO. Pri konstituiranju krajevnega NOO izbere se odbornika, kateri usmerja prosvetno in šolsko delo v kraju in o tem poroča na sejo NOO, kjer se določi končna določitev. V okvirju krajevnega odbora se osnuje krajevni prosvetni odbor kot po-močni odgan v prosvetnem delu. Ta obstoja iz več članov, odvisno je to seveda od obsega prosvetnega dela; njega predsednik je član krajevnega

Kulturni delavci in Osvobodilna fronta slovenskega naroda • Osvobodilna fronta slovenskega naroda se je kot politična zmagovalka v narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem že med vojno ubadala s kulturnopolitičnimi vprašanji. Na podlagi izkušenj stare družbe in lastnih programov je poskušala pripraviti vse potrebno za kulturni preporod slovenskega naroda po osvoboditvi. Stališča posameznih kulturnih delavcev v fronti niso bila povsem enotna, kar je bilo glede na heterogenost Osvobodilne fronte povsem razumljivo.

Kulturni in kulturnopolitični delavci, ki so po vojni vplivali na tok kulturne politike, so pripadali različnim skupinam v Osvobodilni fronti. Največ jih je bilo zbranih v skupini, ki jo zgodovino pisje šteje kot četrto ustanovno skupino Osvobodilne fronte in jo imenuje kulturni delavci v Osvobodilni fronti. Dosti javnih in kulturnih delavcev je bilo tudi v vrstah Komunistične partije Slovenije in krščanskih socialistov. Združitev svetovnonazorsko različno usmerjenih ljudi v enotno fronto je bila posledica procesov v drugi polovici tridesetih let, ko so v posameznih strankah in skupinah nastale razlike pri ocenjevanju aktualnih političnih dogajanj doma in po svetu.

Komunistična partija Jugoslavije je svoj kulturnopolitični program prilagodila sovjetskemu. V Sovjetski zvezi so leta 1934 na 1. kongresu sovjetskih književnikov sprejeli načela socialističnega realizma in kulturnega delavca postavili v podrejeno vlogo do države ter partije. Izraz takšne usmeritve Komunistične partije Jugoslavije je bil na literarnem področju zelo pomemben spor na književni levici. Spor je po pomenu presegel literarno sfero, saj se je ubadal z vprašanji odnosa kulturnih delavcev do politične situacije, pomembnosti umetniškega talenta in izraza, popolne svobode ali podrejenosti eni resnici itd. Partija je nasprotovala stališču Miroslava Krleže in njegovih somišljenikov, ki so zagovarjali svobodo umetnika pri izbiri vsebine, umetniškega izraza in avtorjevega odnosa do stvarnosti. Nasproti temu je partija zagovarjala politični vidik vsebine umetniškega dela, umetniški talent in izraz pa sta bila temu podrejena. Spor se je prenesel tudi v Slovenijo, kjer so proti dogmatičnemu stališču partije nastopili Bratko Kreft, Ivo Brnčič, Juš Kozak in Igo Gruden. S partijskega stališča je možno spor na književni levici oceniti kot težnjo po notranji enotnosti slovenskega naroda v času bližajoče se zunanje nevarnosti.¹

Razlike med levo in desno usmerjenimi krščanskimi socialisti so se pokazale po objavi članka Edvarda Kocbeka Premišljevanje o Španiji v reviji Dom in svet aprila 1937. Nesoglasja so se prenesla v vse katoliške organizacije, med drugim tudi v študentovske vrste katoliške Akademске zveze. Kocbek je v članku napadel vrhove španske cerkve, ker se je povezala s pučističnimi profašističnimi generali proti legalno izvoljeni oblasti. Članek je bil tarča obsodb, češ da je zmoten in da nasprotuje stališču in nauku cerkve. Uredništvo Dom in sveta je odstopilo in revija je za krajši čas zašla v krizo, Kocbek pa je začel skupaj z nekaterimi bivšimi sodelavci Dom in sveta v začetku leta 1938 izdajati novo revijo Dejanje.²

¹ Glej: Marko Jenšterle: Skeptična levica, Znamenja 81, Založba Obzorja, Maribor 1985; Stanko Lasić: Krleža, Kronologija života i rada, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1982; Lev Kreft: Spopad na umetniški levici (med vojnama), Državna založba Slovenije, Ljubljana 1989.

² Janko Prunk: Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, str. 158–162.

Levo usmerjeni kulturni delavci so se zbirali okrog posameznih revij. Od jeseni 1929 je izhajala *Modra ptica*, ki jo je urejal Janez Žagar, in v letih 1932 do 1935 *Književnost* v uredništvu Bratka Krefta. V drugi polovici tridesetih let sta bili najpomembnejši reviji *Sodobnost*, ki je izhajala od leta 1933 naprej in jo je urejal Ferdo Kozak, ter *Ljubljanski zvon*, ki ga je od leta 1935 urejal Juš Kozak. V te revije so poleg pomembnih kulturnih delavcev pod različnimi psevdonimi pisali tudi člani Komunistične partije Slovenije.³ V ta krog lahko štejemo še skupine na ljubljanski univerzi, ki so se na podlagi sorodnih stališč združevale okrog levo usmerjenih študentskih klubov in se v zadnjih predvojnih letih združile v enotni Narodni akademski klub.⁴

Poskus ustanovitve Društva prijateljev Sovjetske zveze sredi leta 1940 je v skupni akciji združil vse do sedaj omenjene skupine. Pobudnik je bila Komunistična partija Slovenije, glavni povezovalec skupin pa Boris Kidrič. Bil je na obiskih pri znanih kulturnih in javnih delavcih, kot sta bila npr. Josip Vidmar in Ivan Hribar, poleg njiju pa so bili k skupni akciji pritegnjeni sodelavci Ljubljanskega zvona in *Sodobnosti*. Pogovori s krščanskosocialističnimi intelektualci oziroma s sodelavci revije *Dejanja* in Edvardom Kocbekom so potekali počasneje, ker je Kocbek v *Dejanju* objavil članek, ki komunistom ni ustrežal. Zato pa so komunisti hitro našli stik s Sokoli in jih pridobili za enoten nastop.⁵

Z akciji za ustanovitev društva je bil pritegnjen velik del slovenske inteligence. Zunaj nje so ostali nekateri vodilni katoliški misleci, kot npr. filozof Aleš Ušeničnik in urednik obnovljenega *Dom in sveta* dr. Tine Debeljak. Slovenski intelektualci so se razdelili na dva tabora, ki sta se povsem ločila ob razpadu Jugoslavije leta 1941. Po zasedbi slovenskega ozemlja je v Ljubljani od literarnih revij še naprej izhajal le *Dom in svet*. Drugi uredniki so prenehali izdajati revije: Juš Kozak je kot urednik ustavil izhajanje Ljubljanskega zvona, Ferdo Kozak *Sodobnosti*, Edvard Kocbek *Dejanja* in Janez Žagar *Modre ptice*.

Slovensko zgodovino pisje torej govori o kulturnih delavcih kot o četrti ustanovni skupini Osvobodilne fronte. Vendar o tej skupini ne moremo govoriti kot o homogeni, saj je ni družila nikakršna enotna politična opredelitev. Skupna ji je bila le stanovska pripadnost kateri od umetniških ali znanstvenih strok oziroma intelektualno delo. Kljub temu da je obstajal glavni odbor kulturnih delavcev, da so se kulturni delavci v Osvobodilni fronti zbrali na treh plenemih, o kulturnih delavcih ne moremo govoriti kot o politično organizirani skupini. Pri delu te skupine so sodelovali tudi člani drugih skupin, tako da ni bilo ostre razmejitve med članstvom kulturnih delavcev in drugih skupin v Osvobodilni fronti. Edvard Kocbek je bil tako hkrati član krščansko-socialistične skupine in kulturnih delavcev, s kulturnimi delavci je sodeloval eden vodilnih slovenskih komunistov Boris Kidrič. Veliko ljudi, ki so v Osvobodilno fronto vstopili kot kulturni delavci, pa so že med narodnoosvobodilnim bojem postali člani Komunistične partije Slovenije.

Na ustanovnem sestanku Osvobodilne fronte 26. aprila 1941 so to neformalno skupino levo usmerjenih kulturnih delavcev zastopali Josip Vidmar, dr. Fran Šturm in dr. Ferdo Kozak. Formalno so se kulturni delavci povezali v skupino na 1. plenumu kulturnih delavcev Osvobodilne fronte 11. septembra 1941 v prostorih Slovenske matice. Sestanka se je udeležilo 14 ljudi, vodil pa ga je Boris Kidrič. Književnike so zastopali Josip Vidmar, Prežihov Voranc, dr. Fran

Šturm, Vladimir Pavšič, Juš Kozak, Edvard Kocbek, Tone Čufar in Ignac Koprivec, likovnike Drago Vidmar in France Mihelič, arhitekta Filip Kumbatovič, glasbenike Blaž Arnič in pedagoge Venčeslav Čopič.⁶ Po plenumu so se začeli razvijati kulturniški matični odbori. Izoblikovali so se za književnike, likovne umetnike, arhitekta, glasbenike, gledališke igralce in novinarje.⁷

Drugi kulturniški plenum je bil v stanovanju inženirja Adrijana Janca konec januarja ali v začetku februarja 1942, udeležilo pa se ga je okrog 20 kulturnih delavcev. Na njem so sprejeli resolucijo kulturnih delavcev v Osvobodilni fronti in izvolili glavni odbor kulturnih delavcev Osvobodilne fronte. Resolucija je pomenila javno razglasitev sklepa o kulturnem molku.⁸

Kulturni molk označuje pojav nesodelovanja z okupatorjem in njegovimi sodelavci na kulturnem področju. Za začetek tega pojava lahko štejemo sklep o ustavitvi izhajanja revije *Modra ptica*, z dne 26. junija 1941. Kulturni molk je od slovenskih kulturnih delavcev in slovenske javnosti zahteval bojkotiranje vseh umetniških prireditev, ki jih je priredil ali organiziral okupator ali kolaboracija, ter tistih, ki so slavile fašistično ideologijo, ni pa omejeval apolitičnega kulturniškega delovanja.⁹

Glavni odbor kulturnih delavcev Osvobodilne fronte je moral tako po eni strani skrbeti za kulturni molk, po drugi pa za živahno ilegalno kulturniško delovanje. Prvi uspeh tega dela je bil Slovenski zbornik 1942, ki je prišel v kolportažno mrežo maja 1942. Uredil ga je Juš Kozak.¹⁰ Zbornik je že nakazal kulturnopolitično usmeritev Osvobodilne fronte, ki je nista obravnavala niti prvi niti drugi plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte.

Že prva pesem Otona Župančiča *Pojte za menoj!* (Veš, poet, svoj dolg?, op.p.) je poziv k aktualistično zasnovani umetnosti, saj avtor od pesnikov zahteva: »Vrzi pesem v svet, pesem za današnjo rabo.«¹¹ Članek Juša Kozaka Slovenškemu izobražencu pa že določa mesto slovenskega intelektualca v narodnoo-

³ Glej: Lino Legiša: *Zgodovina slovenskega slovstva VI. V ekspresionizmu in novi realizem*, Slovenska matica, Ljubljana 1969, poglavje: *V novi realizem*, str. 315–338.

⁴ Glej: Slavko Kremenšek: *Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1972.

⁵ *Borec* XLI/1989, št. 9, str. 900–919, Božo Repe: *Društvo prijateljev Sovjetske zveze*.

⁶ *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* (dalje: P ZDG) VI/1966, št. 1–2, str. 355, članek: Ferdo Fischer: *Organizacijske oblike in delovne metode slovenskih kulturnih delavcev v Osvobodilni fronti v okupirani Ljubljani*, str. 353–361 (dalje: Fischer, P ZDG 1966); *Prežihove svečanosti*, 7. sklic Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte, Ravne na Koroškem 1979, str. 62, članek: Filip Kalan: *Nenamerna projekcija*, str. 58–66 (dalje: *Prežihove svečanosti*).

⁷ Fischer, P ZDG 1966, str. 355–356.

⁸ *Ibidem*, str. 355–358; *Prežihove svečanosti*, str. 62. Fischer sicer navaja, da se je od svojega oblikovanja dalje »vselej imenoval glavni odbor kulturnih delavcev« (str. 355), a stvar le ni tako preprosta. V Slovenskem poročevalcu sredi junija 1943 (št. 19, str. 4) se je odbor pod pismo glasbenikom podpisal: Glavni kulturniški odbor OF ali s kratico GKO OF.

⁹ *Prispevki za novejšo zgodovino* (dalje: PNZ) XXIX/1989, št. 2, str. 385–413, Aleš Gabrič: *Kulturni molk*.

¹⁰ Fischer, P ZDG 1966, str. 359.

¹¹ Slovenski zbornik 1942, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1945, str. 5.

svobodilnem boju: »V boju za svobodo mora slovenska inteligenca hoditi z ljudstvom... Slovenska inteligenca se mora zavedati delavne skupnosti svojega naroda in človeštva. Komur ni dana volja do borbe, je njegova dolžnost, da niti z mezinem ne pomore tujcu in s tem prizna fašizmu pravico do vlade nad narodom.«¹² Umetnikov odnos do stvarnosti in s tem tematiko, vredno umetniškega opisa, je Juš Kozak orisal v članku Slovenski kulturi, podobne misli pa je navedel v članku Na prelomu tudi Josip Vidmar. Oba sta menila, da je konec z življenjem v državi, ki umetnike omejuje v svobodi. V borbi naj kulturni delavci orišejo nekulturnost nacizma in fašizma ter si v skupnem boju s slovenskim narodom priborijo pravico do svobodnejšega umetniškega ustvarjanja.¹³

Slovenski zbornik 1942 je opisoval široko paleto aktualnih političnih vprašanj, s katerimi se je ukvarjala Osvobodilna fronta. Kot glasilo kulturnih delavcev Osvobodilne fronte je dobro leto dni kasneje izšla revija Setev. Uredila sta jo Tone Seliškar in Matej Bor, na pisalni stroj pa v šestdeset izvodih natipkala Mira Pucova (Mira Mihelič, op.p.). Prva številka je izšla junija 1943 in v pripravi za razmnoževanje je bila tudi druga, a zaradi odhoda vodilnih kulturnih delavcev na osvobojeno ozemlje po italijanski kapitulaciji septembra 1943 ni izšla.¹⁴

Čladi številka, ki je izšla, ima 28 strani. Za izdajatelja je naveden Plenum slovenskih kulturnih delavcev Osvobodilne fronte. Poleg člankov, ki so v prvi vrsti obsodba nekulturnosti nacizma in fašizma, je nekaj kulturnopolitično usmerjenih tekstov. V članku Na pragu nove slovenske literature se kaže odnos do sodobne umetnosti: »Ritem slovenske revolucionarne pesmi se mora zlit v eno z ritmom naše osvobodilne borbe... Kaj bi iskali formo pri raznih strujah in izmih! Formo nam diktira naše valujoče življenje samo! Iz njega se bo rodila nova slovenska pesem, samorasla, neskažena od raznih pokvarjenih, zverženih ‚stilov‘, skovanih v kdove kakšnih kovačnicah.« O heroizmu in optimizmu v liriki je pisec menil: »Nič čuda, če si je bila evropska buržoazna kritika izmislila, da je heroizem sovjetske literature ‚diktiran od zgoraj‘. Samo pomisli, kakšno bo tvoje srce po zmagovito zaključeni osvobodilni vojni? Pesimistično ali optimistično? Odgovor je odveč.« Nato je avtor pisal še o gledališču: »Kaj bo potemtakem prikazovala bodoča slovenska drama? Prikazovala bo nastajanje največjega slovenskega dejanja v zgodovini slovenskega upora, revolucije – in posledice tega velikega dejanja v dušah Slovencev... Prikazovala bo, kako so se iz teh plasti izluščili heroji in izdajalci, svetniki in podleži, mučeniki in rablji.«¹⁵

O likovnih ustvarjalcih in njihovih bodočih nalogah je govoril članek Umetnik na razpotju: »Umetnik bo zapustil shrambo svojih pisanih lutk, zavrgel bo priučeno obliko, ki je postala nerabna za veličino današnjega dne; kakor nepokvarjeni otroci, preproste duše in novo prebujen narod bo segel preko vsiljenih družbenih omejitev ter podal roko novemu človeku in mu pomagal graditi, kar nam je potrebno: novo na naši lastni usodi ustvarjeno umetnost.«¹⁶

Pisci so bodočo slovensko umetnost orisovali predvsem s pridevki nova, naša in optimistična. S pridevkom naša je bila mišljena umetnost iz ljudstva za ljudstvo. Tako usmerjena kulturna politika je večkrat dobila ime prosvetarska ali prosvetliljska, ker je bila njena primarna naloga vplivati na kulturno rast najširših ljudskih množic, začevši z najbolj zaostalimi. Med narodnoosvo-

bodilnim bojem se je ta dejavnost izražala na mitingih. Njihov program je bil zasnovan jasno, tekoče, brez fraz in odvečnih besed. Svojevrsten kulturnopolitični program te dejavnosti je himna agit-teatra, igralske skupine, ki je delovala na osvobojenem ozemlju od srede do jeseni 1942, ko je bila razbita v roški ofenzivi. Navajam drugo in tretjo kitico, v katerih je natančno povedano, komu je nova kulturniška dejavnost namenjena:

*»Besede naše siti, domišljavi,
gospodi v ložah, glave ne vedre.
V teatru svetlem ne, temveč v goščavi
junaku - borcu dvigajo srce.*

*Zelena hosta nam je zdaj dvorana,
reflektor - mesec je sijoč z neba
in več nam je priznanje partizana,
kot ves aplavz buržuskega sveta.«¹⁷*

Izraz te kulturnopolitične usmeritve so tudi partizansko šolstvo, ki se je razvijalo na osvobojenem ozemlju, številna propagandna literatura v vojaških enotah, izdajateljska dejavnost kulturnih delavcev v Osvobodilni fronti, razstave partizanskih slikarjev, gledališke predstave in druge sorodne prireditve, ki so bile prej namenjene ozkemu sloju ljudi.

8 kapitulacijo Italije se je na Slovenskem ustvarilo stalno osvobojeno ozemlje v Beli Krajini in okoliških pokrajinah. Kulturniška dejavnost Osvobodilne fronte je s tem dobila nove pogoje za delo in se vse pogosteje začela pojavljati na dnevnem redu sestankov najvišjih organov Osvobodilne fronte. Na XIII. seji vrhovnega plenuma, 21. septembra 1943, je bilo na predlog Borisa Kidriča sklenjeno, da se skličejo konference raznih slojev prebivalstva, med njimi tudi konferenca kulturnih delavcev. Konference so imele političen pomen: »Te konference imajo namen manifestirati privrženost posameznih poklicev k narodno osvobodilni borbi ter nalogo čim popolnejši vključitvi in doprinosov teh slojev k tej borbi.« Za organizacijo kongresa kulturnih delavcev so bili določeni Josip Vidmar, Maks Šnuderl in Edvard Kocbek. Vsi kongresi naj bi bili po zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, ki je bil 1. do 3. oktobra 1943 v Kočevju.¹⁸

Na seji izvršnega odbora Osvobodilne fronte 17. oktobra 1943 je bilo nato sklenjeno, da bo kulturniški kongres v štirinajstih dneh, za referente pa so bili določeni Josip Vidmar, Edvard Kocbek in Filip Kumbatovič.¹⁹ Izvedbo

¹² Ibidem, str. 11

¹³ Ibidem, str. 35–41.

¹⁴ Zgodovina slovenskega slovstva VII. Viktor Smolej: Slovstvo v letih vojne 1941–1945, Slovenska matica, Ljubljana 1971, str. 43.

¹⁵ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino (dalje: A INZ), Tisk NOB, Fasc. S 1, Setev, l. 1, št. 1, junij 1943, str. 11–15.

¹⁶ Ibidem, str. 19–20.

¹⁷ A INZ, 441/III, 4.

¹⁸ A INZ, 432/I, 1a, Zapisnik XIII. seje Vrhovnega plenuma OF, 21. 9. 1943.

¹⁹ A INZ, 432/I, 1b, Seja IO OF, 17. 10. 1943.

kongresa je zavlekla nemška ofenziva jeseni 1943, tako da so nadaljnje priprave nanj stekle konec decembra 1943, ko so na seji izvršnega odbora Osvobodilne fronte, z dne 29. decembra, določili potek kongresa, kakršen je bil nato izveden. Referata sta morala napisati Josip Vidmar in Božidar Jakac, tehnične priprave pa je prevzel Marjan Breclj.²⁰

○ Semiču se je nato 4. januarja 1944 na I. kongresu slovenskih kulturnih delavcev zbralo okrog 70 kulturnih delavcev v Osvobodilni fronti. Ta kongres štejejo hkrati za 3. plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte, bil pa je prvi, ki je potekal na osvobojenem ozemlju. Referata Josipa Vidmarja in Božidarja Jakca ter diskusija so se sicer dotikali tudi konkretnih vprašanj umetnosti, vendar moramo temu kongresu bolj kot kulturno vrednost priznati politično, saj je manifestiral pripadnost slovenskih kulturnih delavcev Osvobodilni fronti, njeni borbi in njenim ciljem. Kot rezultat pogovorov na kongresu moramo šteti ustanovitev Znanstvenega inštituta in Slovenskega narodnega gledališča na osvobojenem ozemlju. Odloka o ustanovitvi teh dveh institucij je izdal izvršni odbor Osvobodilne fronte 12. januarja 1944.²¹

○ Se se je kulturniško delo do konca leta 1943 prilagajalo razmeram na nekem ozkem področju, je leto 1944 to situacijo dodobra spremenilo. Delo na področju šolstva in množične prosvete na osvobojenem ozemlju je prevzel v svoje roke odsek za prosveto pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, ustanovljen 12. marca 1944. Nekoliko bolj nejasen je bil položaj med kulturnimi delavci, saj jih je bil velik del zaradi značaja dela podrejen vojaškim strukturam, Znanstveni inštitut pa je bil podrejen neposredno predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Dne 3. oktobra 1944 je bil ustanovljen še Slovenski umetniški klub, ki pa ni bil vezan na nobeno politično organizacijo.

○ Okviru tega kluba so se med kulturnimi delavci začele razprave o vprašanjih umetnosti in tendence v njej. Na osvobojenem ozemlju je nastala teza o narodnoosvobodilni ali partizanski brezi. Od umetnikov je zahtevala ustvarjanje s partizansko tematiko in črno-belo slikanje razmer. Vsebinsko dela je postavila v privilegiran položaj, ni pa se dotikala umetniškega talenta in izraza. Proti takšnim utilitarnim zahtevam so nastopili člani Slovenskega umetniškega kluba skupaj z nekaterimi političnimi delavci. Pomen kluba je bil ravno v tem, da je kulturnopolitična usmeritev, ki je razbila teze o narodnoosvobodilni brezi, nastala v odprti razpravi med samostojnim klubom kulturnih delavcev in političnimi strukturami.²²

○ Ker je bilo podobnega dogovarjanja in enotnih nastopov kulturnih in kulturnopolitičnih delavcev z osvoboditvijo konec, je treba spregovoriti nekaj besed tudi o osnovnih kulturnopolitičnih izhodiščih posameznih skupin v Osvobodilni fronti oziroma kulturnih in javnih delavcev, ki so po letu 1945 pomembno vplivali na tok kulturne politike. Na prvem mestu je treba omeniti skupino, ki je po letu 1945 na Slovenskem prevzela glavno vlogo oziroma se je njen pomen v Osvobodilni fronti večal do absolutnega pomena. To je bila Komunistična partija Slovenije.

○ Šperansov Razvoj slovenskega narodnega vprašanja iz leta 1939 obravnava poleg političnih vprašanj tudi kulturna. Kardelj je namreč opredelil tudi vlogo inteligence, in to v enotnem boju z delavskim razredom za enotne cilje. Inteligenco je postavil v podrejen položaj do družbenih gibanj: »Inteligencia

torej izpolnjuje svojo dolžnost tedaj, ko je tesno povezana z bojem osnovnih demokratičnih ljudskih množic na čelu z delavskim razredom, ko je ves njen duhovni napor usmerjen k aktivnosti in borbenemu realizmu, ko ne dopusti, da bi jo izgubljanje v jalovi abstraktnosti ločilo od konkretnega boja ljudskih množic.«²³ Dodal je še: »Izgubljanje v abstraktnosti je vselej znamenje dezorientacije in bega pred realnostjo, dezertiranje z velike fronte, na kateri se bije boj med napredkom in reakcijo.«²⁴

Štališče Borisa Kidriča se je nekoliko razlikovalo. On inteligenca ni postavil v podrejen položaj do družbene stvarnosti, temveč do resnice, pri tem pa je omejil pojem resnice. Tako je npr. novembra 1944 izjavil: »Ne morem si zamisliti umetnika, ki ne bi bil doživljajoč človek. Prav tako pa si ne morem zamisliti doživljajočega človeka, ki ne bi videl vsega tega, kar se danes dogaja in česar nosilec so široke množice. Ne morem si misliti umetnika, ki bi bil v teh dneh usmerjen drugače, kakor je usmerjena velika večina slovenskega naroda. Kar se danes dogaja, posega na vse, na usodo ljudi, na usodo množic, na usodo naroda. Vse to pa je tako tendenciozno, da seže vsepovsod, še najbolj v umetnika.« Kidrič je od umetnikov zahteval razumevanje in analiziranje dogodkov v družbi. Če pa umetnik tega ne bi bil sposoben narediti, njegovo delo ne bi bilo vredno naziva umetnosti.²⁵

Od članov Komunistične partije Slovenije se je s kulturnopolitičnimi vprašanji največ ukvarjal Boris Zihlerl. Že v začetku leta 1938 je zapisal, da »slovenskemu izobražencu, katerega naloga je, da služi ljudstvu, preostane samo to, da se priključi novim voditeljem in čuvanjem vsega pozitivnega v preteklosti in sedanjosti slovenskega naroda«.²⁶ Zato je poudarjal potrebo po »zbiranju slovenskih kulturnih delavcev v enotno obrambno fronto slovenske kulture« ter slovenske umetnike v boju med naprednimi in nazadnjaškimi silami poimenoval s stalinskim izrazom »inženirji duš«.²⁷ Še pred začetkom vojne se je Zihlerl v umetniški kritiki omejeval na politično analizo vsebine. To je posebej značilno za kritiko poezije Severina Šalija in Dušana Ludvika v 12. številki Sodobnosti leta 1940, ko se je vprašal: »Komu je taka poezija potrebna?«²⁸

Zihlerl se je v svojih člankih pogosto skliceval na besede vodilnih sovjetskih kulturnih ideologov socialističnega realizma, predvsem na Gorkega. V letih do začetka narodnoosvobodilnega boja je pisal o kulturnih delavcih predvsem s stališča njihovega odnosa do delavstva, politične stvarnosti in službe revolu-

²⁰ Ibidem, Seja IO OF, 29. 12. 1943.

²¹ Material kongresa je objavljen v: Borec XX/1969, št. 1.

²² Zgodovinski časopis, 43, 1989, št. 1, str. 97–106, Aleš Gabrič: Slovenski umetniški klub.

²³ Edvard Kardelj (Sperans): Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1957, str. 384.

²⁴ Ibidem, str. 386.

²⁵ Arhiv Slovenije (dalje: AS), Fond Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije (dalje: CK KPS) II/47, SUK – 14070, Zapisnik II. članskega sestanka (8. 11. 1944).

²⁶ Boris Zihlerl: Zbrana dela I. SAZU, Ljubljana 1981, str. 80.

²⁷ Ibidem, str. 96.

²⁸ Ibidem, str. 194–197.

ciji, v vojnem času pa je v skladu s celotno usmerjenostjo Osvobodilne fronte več razmišljal o kulturno-prosvetliljskem poslanstvu narodnoosvobodilnega boja. Njegove ocene umetnosti so se še bolj omejile na konkretno političnopro-pagandno uporabnost v tistem času in prostoru.²⁹

Boris Ziherl je na prvem mestu govoril o ljudski tvornosti in jo s tem postavil kot primarno kulturnopolitično vprašanje. Kulturniško delo je označeval s političnim besednjakom kot reakcionarno in revolucionarno, vmes pa ni priznaval ničesar. Negativno je ocenil razne izme 20. stoletja: naturalizem, impresionizem, ekspresionizem, kubizem, futurizem, surrealizem. Kot umetniško smer prihodnosti je omenjal socialistični realizem.³⁰

Komunistična partija Slovenije je postavljala kulturne delavce v službo revolucije. Pri tem je šlo za posnemanje prakse prve socialistične države sveta Sovjetske zveze. Partijski kulturni ideologi so povzemali smernice sovjetske kulturne politike in jih skušali prilagoditi slovenskim razmeram. Drugačno smer so ubrali kulturni delavci v Osvobodilni fronti. Njihovo stališče sta nam deloma pojasnili že revija Setev in delovanje Slovenskega umetniškega kluba.

Josip Vidmar je leta 1932 v članku Kulturni problemi slovenstva kot nosilca kulture označil narod. Ta je lahko tudi politično nesvoboden ali podvržen centralističnim težnjam, tako kot je bil v zgodovini slovenski, a je kljub temu nosil samosvoj kulturni pečat. Inteligenca je po njegovem mnenju nujno vezana na narodovo kulturo, kajti izšla je iz ljudskih množic in se oplajala iz narodne kulture: »Ta sloj višje inteligence je najzanesljivejša opora narodne eksistence, kajti izven svoje narodnosti mu ni življenja.« Vidmar je nasprotoval težnjam po enotni jugoslovanski kulturi, saj se tako jeziki kot narodne kulture jugoslovanskih narodov preveč razločujejo, da bi bilo mogoče preprosto pozabiti na to razliko.³¹ Ko je Vidmar branil slovenski jezik in kulturo, je na prvem mestu vedno navajal vzroke kulturnega značaja, šele na drugem je govoril o političnih posledicah. S tem je nazorno pokazal, da je v kulturi in umetnosti na prvem mestu estetska in duhovna vrednost, politična uporabnost pa ji je podrejena oziroma je lahko le dopolnitev duhovne vrednosti, nikakor pa je ne more zamenjati.³²

Vidmar je narodnoosvobodilni boj pojmoval kot proces, v katerem se je za slovenski narod pokazala možnost pridobitve politične, ekonomske in kulturne samostojnosti. Ko je slovenskim literatom predlagal, da sodelujejo z bojem slovenskega naroda, mu to ni pomenilo isto kot Komunistični partiji Slovenije, namreč težnjo po enotni politični fronti, temveč mu je to pomenilo kulturni boj, boj za enakopravnost, uveljavitev in priznanje slovenskega jezika in kulture.³³ Menil je, da bodo v bodoče v narodnoosvobodilnem boju umetniki videli duha osvobajajočega se človeka, ki je v junaški blaznosti stopil na edino pot, ki mu je omogočala narodnostni in kulturni obstoj.³⁴

Nova jugoslovanska država naj bi torej po Vidmarjevem mnenju omogočala Slovencem narodnostni in kulturni obstoj ter možnost neomejenega razvoja. Zato je tudi zagovarjal enotnost političnih in kulturnih stremeljenj Osvobodilne fronte, kajti končna zmaga naj bi uresničila cilje enih in drugih. Ob tretji obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte leta 1944 je dejal: »Sklepam svojo presojo z mirno in samozavestno sodbo, da ta politika (Osvobodilne fronte, op.p.) ne le ni kulturi nasprotna, marveč je izrazito in veliko kulturno dejanje, ki je vneslo in ki bo vnašalo veliko zdravilnih in pozitivnih moči, mnogo

razumnosti in blage volje v osnove slovenskega človeka.«³⁵

Odilni kulturni delavec iz krščanskosocialistične skupine v Osvobodilni fronti je bil Edvard Kocbek. Njegova stališča so se precej razlikovala od stališč dosedaj omenjenih kulturnih in javnih delavcev. Medtem ko so komunisti na prvo mesto postavljali družbenopolitična dogajanja in je Vidmar videl pravilno delovanje kulturnih delavcev v potrjevanju narodne zavesti in narodne kulture, je Kocbek v ospredje postavil človeka, nevezanega na spreminjajočo se politično situacijo. V majski številki *Dejanj* leta 1938 je zapisal: »Jedro prave kulture je samemu sebi zvesti človek, ki svojo bitnost ustvarjalno razširja, in to tako, da se s svojim osebnim naporom uteleša v dejanjih, ki so somerna njegovi usodi... Človek je le takrat ustvarjalec, kadar ne podleaga okolju in kadar se ne zateka v neobvezujoče razumske zgradbe, marveč si poišče resnico svojega osebnega položaja z namenom, da si jo razširi, poglobi, napolni z bogatejšo vsebino, ne pa samo obnovi.«³⁶

Kultura je po Kocbekovem mnenju le izraz intimnega odnosa posameznika kot nosilca kulture do kulturnih stvaritev. Kot sredstvo političnega boja ali njegovega izraza je kultura možna le v omejenem času in prostoru in se bo v spremenjeni politični situaciji predrugačila. Če je bila pri Vidmarju narodna kultura osnova kulturniškega delovanja, je po Kocbeku to že posledica nekega drugega predpogoja: »Narodna kultura je velika in močna, če so njeni pripadniki svobodni in močni ljudje.«³⁷ Seveda pa je narod tudi povratno vplival na posameznika, vendar je posameznik še vedno stal na prvem mestu. Narodna zavest in volja po Kocbekovem mnenju nista bili le skupek vseh različnih nazorov in zavesti, temveč sta predstavljala integralno moč, potrebno za obrambo vseh teh različnosti.³⁸ Kakršnokoli drugačno kulturno delovanje, ki posiljuje ali vodi človeka k drugačnemu stališču, kot je njegovo lastno, je po Kocbeku »zločin duhovnega zapeljevanja«, in pri tem ni važno, kakšno je to stališče po svetovnonazorski. Kocbek je tudi krščanskemu svetovnemu nazoru, ki mu je pripadal, prepovedal zapeljevanje človeka.³⁹

Mesto kršćanov v Osvobodilni fronti je videl v enotnih ciljih boja proti enotnemu sovražniku, zahteval pa je spoštovanje odločitve, svetovnega nazora in sprejemanja subjektivne resnice za vsakega posameznika. Na skupnem sestanku med predstavniki centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in krščanskosocialistične skupine 14. novembra 1941 v Ljubljani je dejal:

²⁹ Glej: Boris Zihlerl: Zbrana dela, I. in II. knjiga.

³⁰ A INZ, 666/III, 6, Boris Zihlerl: Marksistično-leninistična teorija umetnosti.

³¹ Josip Vidmar: Slovensko pismo, Založništvo tržaškega tiska in Založba Drava, Trst – Celovec, 1985, str. 37–83.

³² Ibidem, str. 83–95.

³³ Ibidem, str. 108–109.

³⁴ Ibidem, str. 115–118.

³⁵ Ibidem, str. 129.

³⁶ Edvard Kocbek: Svoboda in nujnost, Mohorjeva družba, Celje 1989, str. 73.

³⁷ Ibidem, str. 33.

³⁸ Ibidem, str. 84–86.

³⁹ Ibidem, str. 79–83.

»Ker smo mnenja (krščanski socialisti v Osvobodilni fronti, op.p.), da so znanstveno določljive zakonitosti družbenega razvoja obvezne za vse člane narodnega kolektiva, v osebnem svetu pa ni mogoče ugotoviti družbene veljavnosti in splošne moralne obveznosti duhovnih spoznanj, spoznavamo nujnost diktature v objektivnem smislu eksistence, v subjektivnem svetu eksistence pa hkrati zagovarjamo načelo osebne svobode. Na tak način zavarujemo napredek na družbenem področju, v miselnem svetu pa obenem onemogočimo nasilje in dogmatizme.«⁴⁰

Iz teh predpostavk izhajajo razlike med vodilnim partijskim kulturnim ideologom Borisom Ziherlom, kulturnim delavcem Josipom Vidmarjem in krščanskim socialistom Edvardom Kocbekom. V vojnem času je bila osnovna razlika v pogledih teh treh mislecev na mesto kulturnih delavcev v narodnoosvobodilnem boju. Ziherl jih je postavljajl v službo revolucije in po njegovem mnenju je bilo logično, da se aktivno vključijo v vrste Osvobodilne fronte, saj s tem le izpolnijo svoje zgodovinsko poslanstvo. Vidmar je menil, da so se kulturni delavci vključili v Osvobodilno fronto, ker je bila to organizacija večine slovenskega naroda, ki je bil nosilec narodne kulture, kulturni delavci pa so kot soustvarjalci te kulture morali spremljati narod na njegovi poti. Za Kocbeka je bila odločitev o vstopu v Osvobodilno fronto stvar vsakega posameznega kulturnega delavca in s tem, ko je vstopil v organizirano skupnost, je soustvarjal njen program, naloge in cilje, ki so bili od tod naprej zanj obvezujoči, lahko pa je imel o njih svoje osebno mnenje.

Tudi o odnosu umetnika in tendence v umetniškem delu so se njihova mnenja razhajala. Ziherl je umetnosti zadal nalogo opisovati boj dobrega in zlega, belega in črnega, revolucionarnega in reakcionarnega in je s tem že vnaprej opredelil idejnost (tendenčnost) v umetnosti kot boj za pravičnost, enakopravnost, svobodo itd. Vidmar je videl tendenčnost v stališču kulturnih delavcev do stvarnosti, do naroda itd. Če je v umetniškem delu bila tendenca, je morala biti skrita in neposiljujoča, le kot neobvezen dodatek estetskim vrednotam, saj je s svojo neprepričljivostjo lahko naredila umetnini več škode kot koristi. Kocbek je od umetnika zahteval le, naj v boju sodeluje kot aktivist ali borec, z ničimer pa ga ni zaobvezoval v njegovem intimnem doživljanju dogajanja. Od umetnikovega doživljanja vojne je bilo odvisno, ali bo vojno opisal kot heroizem, revolucijo in boj za napredek ali pa bo v njej videl bratomorno vojno, splošno nasilje in krhanje osnovnih moralnih vrednot.

Razlik v stališčih kulturnih delavcev je bilo še veliko, vendar leta 1945, ob osvoboditvi, niso prišle na dan. Komunistična partija Slovenije je bila tista skupina, ki je iz vojne prinesla največji moralnopolitični kapital in je njeno stališče prevladalo tudi na kulturniškem prizorišču.

2 *Cilji in naloge kulturne politike* • Jugoslavija je v drugi svetovni vojni izgubila svoj predvojni značaj. Zmaga v boju proti okupatorju in proti predvojni politični oblasti je v novo družbo prinesla val navdušenja, zanosa in optimizma. Letom vojne so sledila leta hitre gospodarske obnove. V zunanjepolitičnih odnosih se je Jugoslavija močno naslonila na Sovjetsko zvezo, v državi pa je Komunistična partija Jugoslavije utrjevala svojo moč.

Novim tokovom je morala slediti tudi kulturna politika. Ker si je nova oblast

zamislila novo državo kot državo delavcev in kmetov, je bila tudi kulturna politika usmerjena v zadovoljevanje kulturnih potreb čim širših družbenih slojev. Vsem naj bi bile dane enake možnosti za razvoj in sodelovanje na kulturnem področju. Vsem državljanom naj bi bila dostopna različna sredstva javnega obveščanja (tisk, radio, film), razširili naj bi mrežo kulturnih ustanov in poskrbeli za njihov kader. Da bi bile te kulturne dobrine dostopne vsem, je oblast kot prvo nalogo določila odpravo nepismenosti in obnovo osnovnih in srednjih šol. Za izobraževanje ljudskih množic naj bi poskrbele ljudske univerze. Pri delu na kulturno-prosvetnem področju naj bi se sistematsko borili proti sovražnim vplivom v kulturnem življenju, proti brezidejnosti in apolitičnosti. Posebne pozornosti je bil deležen kulturni razvoj podeželja ter italijanske in madžarske narodnosti.⁴¹

Cilje je določila Komunistična partija Jugoslavije za vso državo in pri tem pozabila na različnosti v kulturni tradiciji jugoslovanskih narodov. Zahteva po odpravi različnosti je težila k ustvarjanju enotne jugoslovanske kulture. Slovenija je bila gospodarsko in tudi kulturno najrazvitejši del Jugoslavije. Kulturnopolitični cilji, ki si jih je zadala komunistična partija kot vodilni element družbe, za Slovenijo niso bili povsem primerni, saj so bili izdelani za kulturno popolnoma zaostalo družbo, kar pa Slovenija leta 1945 ni bila. V času vojne komunistična partija svojih pogledov ni javno izražala, da ne bi zaostрила političnih odnosov v fronti. Boris Zihlerl je npr. svoja najostrejša stališča razložil le na partijskih tečajih, medtem ko so imeli njegovi nastopi pred širšim krogom ljudi milejše poteze.

Najjasneje je bil partijski program na kulturnem področju izražen na partijski konferenci kulturnih delavcev 25. januarja 1944. Referat je imel (verjetno) Boris Kidrič.⁴² V njem je kot napake kulturniške tvornosti med vojno omenil »dediščino kavarniških diskusij iz dvajsetih let stare Jugoslavije« in dejstvo, da se »kulturni delavci... še niso dvignili na politični nivo političnega aktivista«. Dejal je, da mora biti slovenska kultura ljudska in demokratična, o tendenci v umetnosti pa, da mora umetnina vsebovati kvaliteto in tendenco, zato bi morali »dvigniti umetnikovo politično zrelost – ne pa mu dajati recepte, kako naj piše«. V nadaljevanju je Kidrič omenil, da teorija marksizma-leninizma »ni samo politično vodilo, ampak tudi kulturno«, in s tem jasno nakazal odnos kulturniškega dela do ideologije, ki je razvidna tudi iz točk, podanih na koncu referata:

- »1. Kakor je Partija izpeljala politično borbo, tako mora zgraditi tudi umetnost.
2. Izgraditi moramo partijca umetnika, tega pa bomo zgradili samo, če ga bomo človeško zgradili, če bo partijec umetnik *„človek posebnega kova“*.
3. Novi tip umetnika mora biti nov človek – komunist v vsem svojem življenju:

⁴⁰ Ibidem, str. 117.

⁴¹ Ljubodrag Dimić: Agitprop kultura, Agitpropovska faza kulturne politike v Srbiji 1945–1952, Rad, Beograd 1988, str. 29–30.

⁴² Dokumentacija AGRFT, a.e. 302.

Ohranjeni so zapiski Filipa Kumbatoviča. Referent na konferenci ni naveden z imenom, a vsebina in način razmišljanja ter omemba »Petrove kritike« kažejo, da gre skoraj zagotovo za Borisa Kidriča.

proč z anarhizmom in staro ,umetniško navlako'.

4. Stremeti moramo za tipom umetnika, ki je nastal v S(ovjetski) Z(vezi).⁴³ Komunistična partija je skušala vse agitacijsko, propagandno in kulturno-prosvetno delo organizirati in združiti pod vodstvom partijskih komitejev. Tako bi lahko nadzirala in pravilno usmerjala težnje širokih ljudskih množic po kulturnem izživljanju in izrinila iz organizacije posameznike, ki so bili nasprotni in škodljivi njenim težnjam v kulturi. Za doseg te ciljev bi se morali člani agitpropovskega aparata partije nasloniti na sorodne aparate množičnih organizacij.⁴⁴

Podobne smernice, kot jih je izdelal agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, so bile za Slovenijo izdelane že v letih 1944/45. Izdelal jih je odsek za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Razlike med načrtoma niso bile velike. Slovenski načrti so upoštevali višjo stopnjo kulturne razvitosti Slovenije, manj pa so se dotikali sredstev javnega obveščanja. Prav slednjemu je agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije posvetil veliko pozornosti.

Referent za narodno vzgojo in prosveto pri izvršnem odboru Osvobodilne fronte France Lubej je na I. zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju 19. februarja 1944 v poročilu označil, da spada na področje narodne prosvete v širšem pomenu ves delokrog človeške dejavnosti, v ožjem pa obsega: občo narodno prosveto, šolstvo, kulturo, znanost in umetnost. Nakazal je, s katerimi problemi se bo moral spoprijeti bodoči odsek za prosveto. Pri načelih in smernicah nove narodne vzgoje in prosvete je poudaril, da bo šlo tudi na tem področju za totalne spremembe oziroma revolucijo v vsebinski in oblikovni plati, po materialni in duhovni oziroma zunanji in notranji vsebini. Spremembe bodo nastale kot posledica političnega in družbenega razvoja pri nas in po svetu. Na linijo bo vplivalo dejstvo, da smo se Slovenci »šele v teku NOB formirali kot etnična enota, kot narodna celota z vsemi atributi, ki izvirajo iz te močne in elementarne narodne zavesti«. Druga pridobitev narodnoosvobodilnega boja, na katero bo treba računati, pa je »spoznanje, da mora v bodoči vzgoji odločati en sam faktor, to je ljudstvo, ne pa kakor doslej dva ali pa celo več faktorjev, ki so si bili skladni samo v tem, da so delali proti interesom ljudstva in naroda«. Pri določanju ciljev narodne prosvete bi morali upoštevati vse druge pridobitve boja in zavzeti kritično stališče do preteklosti ter na novo oceniti vrednost zahodne kulture v primerjavi z moralno močjo »starih in novih predstavnikov sveta«. Morali bi se nasloniti na novo družbeno stvarnost, ki jo predstavlja Sovjetska zveza.⁴⁵

Iz teh osnov je pri izdelavi programov izhajal odsek za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, ki je bil osnovan 12. marca 1944. Od jeseni 1944 naprej je pripravljajl načrte za organizacijo dela na prosvetnem področju. Sledili naj bi splošni liniji Osvobodilne fronte, ki je stremela za odpravo vseh smeri in utesnitev, ki so jih slovenskemu narodu naprtili bivši politični oblastniki. Delo na prosvetnem področju bi moralo prevzeti zdravo tradicijo slovenskega naroda in ji dodati duha novega časa, novemu položaju ljudstva primeren okvir, ki bi jamčil pravilno rast in razvoj tega dela. Organizacija naj bi se gradila od spodaj navzgor, naloga kulturne politike pa bi bila poskrbeti za sposoben kader in materialne osnove za delo. Od tradicionalnih oblik naj bi spodbujali delo pevskih društev, gledaliških družin, čitalnic in

nekaterih manj pogostih oblik kulturno-prosvetnega dela, kot so lutkarstvo, šah, različni tečaji in predavanja ter plesi. Naloga društev je bila zriniti iz dejavnosti stare krajevne politične veljake, ki so prej vodili delo društev. V večjih krajih bi moralo biti delo društev enotno, da bi ne cepili moči, vendar pa to ne bi smela biti absolutna smer, da ne bi onemogočili dela sposobnemu posamezniku ali sposobni skupini.⁴⁶

Novi čas je v šole prinesel nov izbor in razpored učne snovi. Nekateri predmeti naj bi bili ukinjeni in namesto njih uvedeni novi. Bistvena sprememba naj bi bila predvsem pri učenju tujih jezikov. Francoščino, nemščino in italijanščino naj bi zamenjala ruščina in angleščina, s tem bi se manifestirala povezanost Jugoslavije z novim evropskim svetom. Šolstvo in nova kultura naj bi staro oblikovanost po germanskih in romanskih shemah zamenjali s povezovanjem v slovanskem prostoru.⁴⁷ O ukinitvi ali drugačni obliki verouka v načrtih odseka za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta ni bil govor.

Na področju izobraževanja so bili predvideni razni tečaji: kulturno-prosvetni, strokovni in šolski. Najpomembnejši naj bi bili na Primorskem in Koroškem. Ljudje teh krajev naj bi se na tečajih izpopolnili v znanju slovenskega jezika s slovstvom, narodne zgodovine in zemljepisa. Predvideno je bilo tudi poučevanje ruskega jezika. V predavateljski kader na tečajih se ne bi smeli vriniti nezaželeni ljudje.⁴⁸

Kar zadeva probleme umetnosti, smernic ni oblikoval odsek za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, marveč so nastale ob sporu zaradi partizanske ali narodnoosvobodilne breze. V polemiki med Slovenskim umetniškim klubom in političnimi strukturami je prevladalo mnenje, da politika ne sme narekovati umetniku, kaj in kako naj ustvarja, da pa upravičeno pričakuje, da bo umetnik iskal motive v realnem življenju na Slovenskem. To pa je pomenilo, da naj vso pozornost posveti slovenskim ljudem in slovenski zemlji v času narodnoosvobodilnega boja.⁴⁹

Tisk naj bi v prvi fazi obnove pomagal obnoviti predvsem knjižne fonde knjižnic in šol, v manjši meri pa naj bi bil namenjen tudi posamezniku. Poleg že obstoječega tiska leposlovja, znanosti in političnih del, ki bi seveda dobili drugačno vsebino kot pred vojno, bi morali poskrbeti še za tiskarne za izdajo grafičnih in glasbenih del.⁵⁰

Zastavljeni cilji so izhajali iz predpostavke, da bo nova doba prinesla novo družbo, ki bo nujno na višji stopnji od prejšnje buržoazne. Oblikovali naj bi se humanejši odnosi na vseh področjih družbenega življenja. Odprava ekonom-

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ AS, CK KPS II/8, a.e. 257, O reorganizaciji agitacije in propagande.

⁴⁵ A INZ, 453/III, 1a, France Lubej: Osvobodilna fronta, njeno delo in naloge na področju narodne prosvete.

⁴⁶ A INZ, 469/I, Bogomil Gerlanc: Predlog za organizacijo prosvetnega življenja.

⁴⁷ A INZ, 471/I, 1, Viktor Smolej: Naše srednje šole. Preostali material v A INZ, Fasc. 470 in 471.

⁴⁸ A INZ, 471/III, 3, Bogomil Gerlanc: Osnutek pravilnika za razne tečaje splošnega značaja.

⁴⁹ Glej: Zgodovinski časopis, 43, 1989, št. 1, str. 99–101, Gabrič Aleš: Slovenski umetniški klub.

⁵⁰ A INZ, 471/III, 1b, Vprašanje organizacije našega tiska in knjižne proizvodnje. Tekst je verjetno napisal Viktor Smolej.

skih razlik naj bi tudi delo na prosvetnem področju postavila na enakopravnejše osnove. To področje naj bi se na široko odprlo ljudskim množicam in naj bi ne bilo kot prej omejeno na ozek krog meščanske inteligence. Cilji so bili oblikovani tako za neuko ljudstvo kot za kulturne delavce in so zato obsegali vse faze prosvetnega dela od osnovnega izobraževanja prek amaterskega kulturno-prosvetnega dela do stika z vrhunsko umetnostjo, vse pa naj bi propagirali v sredstvih javnega obveščanja. Kljub izjavam o vzpostavitvi mreže od spodaj navzgor so zahteve po enotnem šolstvu in enotnih društvih v sebi že nosile težnjo po enotni idejni liniji, ki bi jo moral oblikovati centralni organ.

Osnovna vprašanja in naloge slovenske kulturne politike so torej bila zadovoljiti potrebe slovenskega naroda na vseh področjih prosvetnega udejstvovanja. V.d. načelnice odseka za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta Milena Mohoričeva je tako opredelila nov princip kulturne politike: »Narodno osvobodilna borba je odprla pot novi prosvetni politiki. Osnova, na kateri gradimo vse svoje življenje, je interes širokih ljudskih množic. Kakor jim je potreben vsakdanji kruh, tako jim je življenjsko potreben tudi kruh besede. Kakor je treba množicam ustvariti materialne pogoje za življenje, tako je treba ustvarjati tudi pogoje za rast individualne zavesti posameznika in za rast kolektivne zavesti množic. Izgradnja šolstva od osnovnega do najvišjega in vseh ostalih kulturnih ustanov, ustvaritev moralnih in materialnih pogojev za njih razvoj je zato eden glavnih ciljev nove prosvetne politike... Globoka ljudska demokracija, ki jo ustvarjamo, pomenja tudi v kulturnem življenju odločilen prelom, razširitev temeljev na množično podlago. Zato naj bodo množici dostopne stvaritve umetnosti in izsledki znanosti. Stik je treba ustvariti iz obeh smeri: z dviganjem množic in s približevanjem, popularizacijo znanosti in umetnosti, ki pa naj pri tem ne izgubita svoje ostrine. Nova prosvetna politika bo zato posvetila vso pažnjo propagandi umetnosti in organizaciji umetnostnega trga, organizaciji umetnikov in znanstvenikov... Dvigniti moramo slovensko prosvetno življenje do tiste višine, o kateri so sanjali najnaprednejši ljudje pri nas in po svetu. To je naša pravica in naša dolžnost.«⁵¹

Ob določanju ciljev prosvetne politike so se hkrati zastavljala vprašanja, kako bi jih bilo mogoče uresničiti. Člani odseka za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta so zato mislili tudi na ukrepe, ki bi jih morali izvesti takoj po osvoboditvi. Osnova naj bi bilo poddržavljenje vseh izobraževalnih, znanstvenih in umetniških ustanov ter dosledna ločitev cerkve od države. Prosvetna dejavnost bi prišla pod nadzor državnih organov in s tem bi bile zatrte škodljive posledice privatne iniciative na prosvetnem področju.

Omenjene težnje so prišle do izraza tudi na povojnih kongresih političnih organizacij, na katerih so dejansko sumirali delo v vojnem času. Na I. kongresu Osvobodilne fronte, 15. in 16. julija 1945, so bile sprejete razširjene Temeljne točke programa Osvobodilne fronte. Zaradi »reakcionarnih« sil, ki so po mnenju Osvobodilne fronte pred vojno ljudskim množicam zapirale pot k prosveti in kulturi, da bi jih lažje obvladovale, je bila sprejeta tudi ta točka:

»12. Ljudska demokratična oblast mora omogočiti širokim ljudskim množicam čim popolnejšo brezplačno izobrazbo in neoviran prosvetni razvoj slehernemu državljanu, tako v smislu osebne rasti, kakor kulturne dejavnosti.«⁵²

Kulturni delavci v Osvobodilni fronti so svoje stališče do nadaljnega kulturnega razvoja Slovenije označili na 4. plenumu kulturnih delavcev Osvobodilne fronte, 2. avgusta 1945. Plenum ni dal novih rezultatov, temveč je le povzel že večkrat izrečeno. Referati so veliko bolj kot o sedanjosti govorili o preteklosti. A o tem več v nadaljevanju.

Do sedaj omenjeni cilji so nastali v vojni. V povojnem času so doživeli spremembe, ki so bile posledica večanja moči komunistične partije v novi državi. Če je bil prej bolj poudarjen interes ljudstva za nove poti kulturne politike, so po vojni vedno bolj poudarjali tudi interes države, ki je v dani situaciji hkrati pomenil interes partije kot vodilnega elementa družbe. Na to je mislila ministrica za prosveto Slovenije Lidiya Šentjunc, ko je dejala: »Zato se mi zdi nujno, da ugotovimo, da je prva in osnovna naloga naše prosvetne politike vzgojiti *zavedne državljane nove FLRJ*, naloga *vzgojiti, naučiti in usposobiti naše široke ljudske množice za to, da bodo sposobne vršiti oblast*, da se bodo naši delovni ljudje, delavci, kmetje in delovna inteligenca *naučili bolje upravljati svojo državo, bolje in uspešneje delati, živeti kulturnejše življenje* in tako pospešiti razvoj svoje domovine v gospodarsko močno, bogato in kulturno državo.« Potem ko je Šentjurčeva označila, kaj država pričakuje od nove prosvetne politike, je povedala tudi, kako naj razmah kulturno-prosvetnega, vzgojnega in šolskega dela realizira cilje: »Vse to moramo vršiti hkrati na dveh sektorjih: pomagati odraslim čim hitreje dvigniti politično in ideološko zavest, kar je tem lažje, ker se v naši republiki ni treba boriti z najtežjim nasledstvom starih protiljudskih režimov – nepismenostjo. In drugič: začeti pravilno pri vzgoji otrok in organizirati take šole, ki bodo v največji meri garantirale nemoten razvoj po sposobnostih in prestop z nižje na višjo stopnjo.«⁵³

Cilji slovenske kulturne politike se do konca obdobja, ki ga obravnava naloga, niso spremenili. Menjale so se oblike, ki pa so vedno vodile k istemu cilju. Stabilizacija države je omogočila, da so bile naloge podane konkretneje, saj je bilo jasno, s kakšnimi materialnimi sredstvi bo razpolagala kultura. Tako so bile za prvo petletko določene tudi že okvirne številke, koliko šol naj bi bilo odprtih, kakšen profil kadra naj bi dajale, kakšne bodo investicije v kinofikacijo, radio, kulturno-prosvetne domove in kulturne ustanove ter kaj naj bi v tem času delali slovenski znanstveniki in umetniki.⁵⁴

Pri označevanju ciljev kulturne politike je najbolj zanimivo to, da v času najmočnejšega navezovanja na Sovjetsko zvezo ni bila preglasno poudarjana zahteva po zgledovanju po sovjetski kulturni politiki. Vsaka resolucija z

⁵¹ A INZ, 469/I, 5, Milena Mohorič: Osnovna vprašanja naše prosvetne politike.

⁵² AS, Fond Republiškega komiteja Socialistične zveze delovnega ljudstva (dalje: RK SZDL), I. kongres OF, 15. in 16. VII. 1945. Objavljeno tudi v: Slovenski poročevalec (dalje: S Por), 18. 7. 1945, št. 75, str. 1.

⁵³ Popotnik LXIV/1947, št. 1, str. 1, Govor ministra za prosveto Lidiye Šentjunc o naši prosvetni politiki.

⁵⁴ Popotnik LXIV/1947, št. 6–7, str. 145–150, Lidiya Šentjunc: Naloge prosvete in kulture v petletnem planu; Novi svet II/1947, št. 5–6, str. 326–333, Igor Torkar: Slovenski umetnik in petletka.

zasedanj, ki so imela jugoslovanski značaj, je to poudarjala, medtem ko so slovenske na to kar nekako pozabile. To je bila edina večja razlika med programoma, ki pa v praksi ni prinesla nikakršne razlike, saj je bila navezava na sovjetski kulturni model v vsakdanjem življenju običajen pojav.

Po izbruhu informbirojevskega spora s Sovjetsko zvezo je oblast obračunala z vsemi drugače mislečimi tudi v lastnih vrstah (Hebrang, Žujović). Dvoma o enotnosti vseh dejavnikov v Jugoslaviji ni smelo biti, in to je jasno propagirala tudi kulturna politika, saj je od srede 1948 vse glasneje poudarjala namesto dotedaj propagirane vseslovanske komponente jugoslovansko. Tedanji minister za prosveto Slovenije dr. Jože Potrč je na zasedanju ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije 19. maja 1948 rekel: »Naša največja naloga je razvijanje novega bratstva in enotnosti, na globokem spoštovanju do idealov njih, ki so prispevali najdražje, svoje življenje, za našo svobodo, za našo svetlo in srečno kulturno bodočnost.«⁵⁵ Februarja 1949 pa je dr. Jože Potrč dejal, da je ena od nalog prosvetne politike, »naj prispeva svoje nacionalne zaklade bratstva med jugoslovanskimi narodi in resničnega, iskrenega internacionalizma v zakladnico splošne človečanske kulture«.⁵⁶

Ustvarjanje enotne jugoslovanske socialistične kulture je bila torej pglavitna naloga kulturne politike. Ker »jugoslovanski narod« ne obstaja, se je ta linija sprevrgla v zbir različnih nacionalnih kultur. V Sloveniji je zaradi drugačne kulturne tradicije in lastnega jezika v praksi prišlo do določenih sprememb osnovne linije, ki je tako poleg »jugoslovanskih« dobila še močne »slovenske« značilnosti.

3 Organizacija in kader za izvajanje kulturne politike • Po osvoboditvi je morala nova oblast uresničiti zastavljene cilje in naloge. Z zakonskimi uredbami je poskušala zaščititi pridobitve narodnoosvobodilnega boja na področju šolstva, množične prosvetne dejavnosti, umetnosti in znanosti. Zakonodaja naj bi poskrbela, da bi se iz prosvetne politike odstranile vse negativne strani preživele kapitalistične dobe. V situaciji leta 1945 je bila naloga težko izvedljiva, saj je imela Jugoslavija veliko pomembnejših problemov, ki jih je bilo treba razrešiti, kot pa je bila organizacija nove kulturne usmeritve. Prosvetna politika je bila postavljena pred dejstvo, da je sicer imela začrtane cilje in naloge, ni pa imela potrebnega kadra za njihovo uresničitev. Poleg institucionalizacije je bila torej glavna naloga kulturne politike vzpostaviti mrežo ljudi za izvajanje in nadziranje dela na prosvetnem področju.

Komunistična partija je kot vodilni element družbe prevzela pobudo tudi v kulturi. Da bi zaščitila svoj interes, je ustvarila mrežo za nadzor te dejavnosti. To so bile komisije za agitacijo in propagando oziroma agitprop, kakor so jih najpogosteje imenovali. Mrežo agitpropov je imela partija sicer že pred letom 1945, toda spremenjena situacija je zahtevala, »da se vprašanju agitacije in propagande pristopi na mnogo bolj organiziran način, da se jo neposredno vodi iz partijskih centrov, od centralnih in pokrajinskih vodstev in od nižjih partijskih forumov«. Glavna naloga agitpropov je bila ideološki dvig partijskega kadra in pravilna ideološka in politična vzgoja širokih ljudskih množic: »Osnovna naloga obstoji torej v tem, da se vse agitacijsko, propagandno, kulturno-prosvetno delo organizira in združi pod vodstvom partijskih komite-

tov. Zato je neobhodno potrebno, da se ustvarijo aparati in da se izvrši pravilna razmestitev ljudi.⁵⁷

✓ vseh partijskih komitejih, od najvišjih do najnižjih, naj bi bil po načrtu centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije iz marca 1945 človek, ki bi bil odgovoren za sektor agitacije in propagande. Agitprop je obsegal sektor za tisk in agitacijo, teoretsko-predavateljski sektor, kulturni sektor, organizacijsko-tehnični sektor in pedagoški sektor. Vsi vodje sektorjev in član partijskega vodstva, odgovoren za agitprop, so sestavljali komisijo za agitacijo in propagando. Vodja sektorja za tisk in agitacijo je moral spremljati celoten tisk in skrbeti za pravilnost obravnavanja političnih vprašanj v njem. Poskrbeti je moral, da so bili v uredništvih časopisov ustrezni ljudje. Podobne obveznosti je imel tudi vodja teoretsko-predavateljskega sektorja, hkrati pa je moral načrtovati vzgojno delo iz teorije marksizma-leninizma za partijske organizacije. Za organizacijo in nadzor nad celotnim kulturnim življenjem (gledališča, orkestri, zbori, razstave, kino, literarne in kulturne prireditve, izdajanje literature ...) je bil odgovoren vodja kulturnega sektorja. Vodja organizacijsko-tehničnega sektorja je moral skrbeti za tehnična sredstva in njihovo pravilno razdelitev (tiskani material, papir, instrumenti, transparenti ...). Nad izborom učbenikov za šole in smer vzgoje je bedel vodja pedagoškega sektorja pri centralnem komiteju, vodje tega sektorja pri nižjih komitejih pa so nadzirali pravilno izvajanje direktiv na terenu. Pri partijskih forumih so morali osnovati tudi aktive agitatorjev in aktive predavateljev, ki so širili partijsko linijo tako med članstvom partije kot tudi med širšimi množicami. Aktive so sestavljali vodilni partijski kadri. Vodja agitpropa je moral skrbeti tudi za širjenje partijske linije preko agitatorjev množičnih organizacij (Osvobodilne fronte, Antifašistične fronte žensk, Zveze komunistične mladine, Zveze mladine Slovenije, kulturno-prosvetnih društev itd.): »Posamezni naši voditelji agitacije in propagande morajo stopiti v organizacije Enotne fronte, da tam načrtno zbirajo ljudi, jih organizirajo, in da iz teh organizacij vodijo aktualno masovno agitacijo ... Pri narodno osvobodilnih odborih je potrebno ukiniti propagandne ustanove, a osigurati vodstvo nad vsemi kulturnimi ustanovami (domovi, ljudske univerze, prosvetnimi in kulturnimi odbori itd.), v katere morajo priti posamezni naši tovariši, odgovorni za kulturno, pedagoško delo itd.«⁵⁸

✓ prvih dveh poveljnih letih je pri centralnem komiteju Komunistične partije Slovenije obstajala še Šolska komisija, ki je bila odgovorna za vodenje, usmerjanje in kontroliranje smeri partijske politike na področju šolstva. V delokrog šolske komisije je sodila personalna politika, nadzor nad vsebino učnih, mladinskih in pedagoških knjig, revij in časopisov in nad sestavo učnih

⁵⁵ Popotnik LXV/1948, št. 5–6, str. 135, Govor ministra za prosveto dr. J. Potrča na zasedanju ljudske skupščine LRS dne 19. maja 1948.

⁵⁶ Stenografski zapisnik Ljudske skupščine LRS, II. izredno zasedanje, 14. 2.–16. 2. 1949, Ljubljana 1949, str. 104.

⁵⁷ AS, CK KPS II/8, a.e. 257, O organizaciji agitacije in propagande (Direktiva CK KPJ vsem CK in PK-jem). Ljubodrag Dimić (cit.d., str. 37) jo datira v marec 1945.

⁵⁸ Ibidem.

načrtov.⁵⁹ Za stik med šolsko komisijo in ministrstvom za prosveto je bila pri ministrstvu ustanovljena Pedagoška komisija, ki je morala prenašati na teren partijske smernice za šolsko in prosvetno delo ter obveščati centralni komite, kako se te smernice na terenu izvajajo.⁶⁰ Agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije je s formiranjem podkomisije za šolska in mladinsko-vzgojna vprašanja prevzel tudi delo, ki ga je v letih 1945-46 opravljala Šolska komisija.

Podoben ustroj so skušali ustvariti tudi v drugih političnih organizacijah: Osvobodilni fronti, sindikatih, Antifašistični fronti žensk, Ljudski mladini Slovenije itd. Pri tem pa je treba upoštevati številčno šibkost sposobnih ljudi na terenu in dejstvo, da je bilo področje kulture v prvih dveh letih obnove zapostavljeno na račun perečih političnih in gospodarskih problemov. Sindikati, ki naj bi vodili množično amatersko kulturno-prosvetno delo, so v letnem poročilu za leto 1945 zapisali, da še vedno ni ustanovljen prosvetni odsek pri glavnem odboru Enotnih strokovnih zvez delavcev in nameščencev Slovenije ter da zato delo na terenu ne poteka načrtno.⁶¹ Kulturno-prosvetni odsek pri glavnem odboru slovenskih sindikatov je bil ustanovljen šele leta 1946, vendar kadrovsko ni bil polno zaseden in ni bil kos zastavljenim nalogam.⁶² Šele 31. maja 1947 je načelnik kulturno-prosvetnega oddelka Roman Albreht na seji izvršnega odbora glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije lahko poročal, da je oddelek končno kadrovsko zaseden.⁶³

Ta ugotovitev velja tudi za druge frontovske organizacije, saj se je mreža odgovornih ljudi za delo v kulturi vzpostavljala le ob izdatni podpori agitpropa partije. Pri glavnem odboru Zveze mladine Slovenije je agitprop dobil svoje obrise in delokrog februarja 1946. Delitev dela je bila podobna kot pri agitpropu centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Shema je predvidevala sektorje za vzgojo, agitacijo, tehnični sektor, kulturno-prosvetno delo in historiat mladinskega gibanja.⁶⁴ Vendar je bil še dobro leto kasneje oddelek številčno nepopoln.⁶⁵

Žljub številnim imenom, ki so jih imeli odseki, odgovorni za delo na kulturnem področju (agitprop, uprava za agitacijo in propagando, komisija za agitacijo in propagando, kulturno-prosvetni oddelek itd.), so ti vedno izpolnjevali iste naloge z istimi sredstvi. Strukturo svojega agitpropa je skušala partija prenesti na ustrezne odseke drugih političnih organizacij. Delo na terenu naj bi potekalo predvsem prek kulturno-prosvetnih oddelkov frontnih organizacij, da bi bilo čutiti čim manjši vpliv agitpropa partije.

Odsek za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, ki je proti koncu vojne izdelal načrte za obnovo kulturnega delovanja po osvoboditvi, je dobil svojega naslednika v ministrstvu za prosveto. Oba sta v času svojega obstoja doživela vrsto kadrovskih in organizacijskih sprememb. Odsek za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta se je neprestano ubadal s kadrovskega problemi, saj ni našel dovolj primernih ljudi za vodilne funkcije. Odsek so sestavljali oddelki za osnovno šolstvo, srednje šolstvo, umetnost in ljudsko prosveto, s tem da sta bila slednja zaradi kadrovskega težav nekaj časa združena. Oddelka za osnovno in srednje šolstvo sta organizirala in nadzirala celotno šolsko dejavnost na osvobojenem ozemlju, pri čemer so se na terenu naslonili na šolske nadzornike in roditeljske svete. Oddelek za umetnost je skrbel za razvoj in popularizacijo umetnosti med ljudskimi množicami. Imel

je referate za glasbo, upodabljaajočo umetnost in arhitekturo ter književnost. Oddelek za ljudsko umetnost je usmerjal kulturno-prosvetno in umetniško dejavnost ter izobrazbo širokih množic. V njegovem okviru so bili referati za kulturno-prosvetno organizacijo, kulturno-umetniško propagando, ljudsko izobraževanje, ljudske knjižnice in kinogledališča. Med vojno so bila mesta referentov le redko zasedena in delo je vodil ozek krog ljudi.⁶⁶

U začetku aprila 1945 so oddelki odseka za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta pripravili poročila o opravljenem delu in načrte za nadaljnje delo. Na tej podlagi je novi načelnik odseka dr. Ferdo Kozak sestavil načrt za organizacijo odseka po osvoboditvi s predlogi o zasedbi mest in ukrepih ter odlokih, ki bi jih morali razglasiti in uzakoniti takoj po osvoboditvi. Načrt je 14. aprila 1945 poslal v odobritev predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta.

Ferdo Kozak je predlagal delitev na devet oddelkov: za osnovno, srednje, strokovno in visoko šolstvo, za umetnost, ljudsko prosveto ter tehnični, manjšinski in zunanji oddelek. Oddelke, ki jih je odsek za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta že imel, naj bi po osvoboditvi vodili isti ljudje: Venceslav Winkler, Viktor Smolej, Mile Klopčič in Bogomil Gerlanc. Za druge člane teh oddelkov ni bilo predvidenih dovolj ljudi, saj o nekaterih sploh ni bilo znano, kje so, ali pa ni bila znana njihova politična usmerjenost in njihovo delo med vojno. Za oddelke, ki bi jih morali ustanoviti na novo, niso bili določeni niti vodje niti ni bilo predlaganih ukrepov, ki bi jih morali izvesti ob prevzemu oblasti po vsej Sloveniji. Predlog je bil zatorej nepopolen. Tega so se člani odseka zavedali, saj so nagle politične spremembe narekovala tudi sprotno prilagajanje načrta.⁶⁷

Dne 5. maja 1945 je bila v Ajdovščini imenovana narodna vlada Slovenije. Namesto odseka za prosveto je bilo oblikovano ministrstvo za prosveto, za ministra je bil imenovan dr. Ferdo Kozak. Po osvoboditvi se je osebje ministrstva povečalo, kar je bilo zaradi obsežnejših in zahtevnejših nalog povsem razumljivo. Struktura ministrstva za prosveto se je v primerjavi s predlogom Ferda Kozaka iz aprila 1945 precej spremenila. Oddelek za šolstvo je obsegal osnovno in splošno srednje šolstvo. Strokovno srednje šolstvo je bilo dodeljeno gospodarskim ministrstvom. Na novo predlagani oddelki niso bili takoj formi-

⁵⁹ AS, CK, KPS III/25, Šolska komisija (dalje: ŠK) 1945, Poročilo o seji šolske komisije pri CK KPJ, 21.–22. 11. 1945.

⁶⁰ Ibidem, Sklepi seje šolske komisije pri CK KPS, 11. 12. 1945.

⁶¹ AS, Fond Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije (dalje: RS ZSS), Knjiga 12.

⁶² AS, RS ZSS, Knjiga 9, Zapisnik 12. seje IO ESZDNJ za Slovenijo, 5. 3. 1946.

⁶³ AS, RS ZSS, Knjiga 10, Zapisnik 48. seje IO GO ESS, 31. 5. 1947.

⁶⁴ A INZ, Fond Ljudske mladine Slovenije (dalje: LMS) 6, Zapisnik redne seje PK SKOJ, 9. 2. 1946; A INZ, LMS 12, Zapisnik seje sekretariata GO LMS 12. 6. 1946.

⁶⁵ Ibidem, Zapisnik seje PK SKOJ za Slovenijo, 19. 3. 1947.

⁶⁶ Glej: A INZ, gradivo odseka za prosveto SNOS, fasc. 469–471; Jože Prinčič: Predsedstvo SNOS-a, Prezidij SNOS-a, Prezidij ustavodajne skupščine LRS 1944–1947, Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev, Arhiv Slovenije, Ljubljana 1982, str. 23–25.

⁶⁷ A INZ, 526/I, 2.

rani. Pomožno osebje ministrstva so sestavljali ljudje, ki so bili med vojno v prosvetnem oddelku pokrajinske uprave v Ljubljani. Ministrstvo je svojo strukturo in razdelitev del pogosto spreminjalo. Dobilo je nove oddelke ter združevalo ali razdruževalo odseke in referate glede na kadrovske težave, saj je bilo dosti mest v ministrstvu nezasedenih. Ko se je struktura ministrstva za prosveto dokončno izoblikovala, so ministrstvo sestavljali obči oddelek, oddelek za šolstvo, oddelek za ljudsko izobraževanje, oddelek za kulturo, personalni oddelek, kontrolni oddelek, načrtni oddelek in oddelek za mladinske vzgojne domove.⁶⁸

Če ne računamo oddelkov, ki so se prvenstveno ukvarjali z administrativnimi posli, so ostali trije oddelki, ki so sestavljali že odsek za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (izjema je le oddelek za mladinske vzgojne domove, ki se je tudi ubadal z nalogami, ki niso bile samo administrativnega značaja). Tudi čelni ljudje teh oddelkov so bili leta 1945 še isti kot v času vojne. Delo ministrstva po osvoboditvi ni pomenilo novega začetka, temveč nadaljevanje dela odseka za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta.

Med narodnoosvobodilnim bojem so bili na osvobojenem ozemlju izvoljeni narodnoosvobodilni odbori. Med njihove naloge je spadala tudi »skrb za dvig in razvoj splošne ljudske prosvete in šolstva posebej«. Pri okrajnih in okrožnih narodnoosvobodilnih odborih so bili odseki za prosveto, njihovi načelniki pa so bili člani izvršnega odbora narodnoosvobodilnega odbora. O delu so poročali odseku za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta.⁶⁹ Po osvoboditvi so odbori nadaljevali delo. Izvoljeni so bili tudi tam, kjer jih prej ni bilo. Prosvetni odseki narodnoosvobodilnih odborov so bili podrejeni ministrstvu za prosveto.

Dne 21. junija 1946 je ljudska skupščina Federativne ljudske republike Jugoslavije izglasovala zakon o ljudskih odborih, po katerem so ljudski odbori postali oblastni organi na področju delovanja. Med naloge ljudskih odborov je sodila tudi skrb za »dviganje politične in kulturne višine množic, delo za odpravo nepismenosti, izvajanje obveznega osnovnega pouka in podpiranje nadarjenih in sposobnih dijakov, da se šolsko in strokovno izpopolnijo«.⁷⁰

Krajni ljudski odbor kot najnižja oblika oblasti je imel na področju ljudskega izobraževanja nalogo organizirati in voditi tečaje za nepismene, skrbeti za kulturni napredek kraja z ustanavljanjem kulturnih domov, kinematografov, čitalnic, podpirati in nadzorovati kulturna društva, materialno vzdrževati šole na svojem področju in skrbeti ter nadzorovati, da so se otroci vpisovali v osnovne šole in jih obiskovali. Okrajni ljudski odbor je bil odgovoren za ustanavljanje in nadzorovanje osnovnih šol, nižjih kmetijskih in drugih strokovnih šol in tečajev, šol za vajence, okrajnih ljudskih knjižnic, okrajnih ljudskih vseučilišč in za njihov materialni položaj. Nadzorovati je moral tečaje za splošno in strokovno izobraževanje delavcev, kmetov in nameščencev, upravljati kulturno-prosvetne ustanove okrajnega pomena in nadzorovati delovanje kulturno-prosvetnih ustanov. Okrožni ljudski odbor je imel v primerjavi z prejšnjima veliko več nadzornih funkcij v šolstvu, saj je moral nadzirati splošni obvezni osnovni pouk, splošni in strokovni srednješolski pouk in zasebne šole. Poleg tega je bil odgovoren za ustanavljanje internatov za srednješolce, okrožnih gledališč, ki jih je tudi upravljal, in za podporo drugih

prosvetnih in kulturnih ustanov. Pri oblastnih, okrožnih in mestnih ljudskih odborih s stopnjo okrožja so bili ustanovljeni izvršni odbori z oddelki in eden izmed njih je bil tudi oddelek za prosveto. Pri drugih mestnih in okrajnih ljudskih odborih pa so bili ustanovljeni odseki za prosveto. Poverjeniki oddelkov oziroma odsekov za prosveto so bili za svoje delo in za delo njim podrejenih ustanov odgovorni tako svojemu izvršnemu odboru kakor poverjenikom višjih izvršnih odborov in ministru za prosveto Ljudske republike Slovenije.⁷¹

Na terenu je bila vzpostavljena mreža odsekov za prosveto okrajnih ljudskih odborov. Sestav odseka je bil odvisen od kulturnih institucij v okraju. Poverjenik za prosveto naj bi bil strokovnjak. Če ni bil, je moral biti strokovnjak njegov pomočnik. Referat za osnovne šole in nižje strokovno šolstvo ter ljudsko prosveto je običajno vodil pomočnik poverjenika. Opravljal je strokovni nadzor nad delom šolstva v okraju in organiziral ljudskoprosvetno delo. To je bila prvotna shema na terenu. Ministrstvo za prosveto pa je želelo, da bi imeli odseki glede na favoriziranost ljudskoprosvetnega dela v novi državi samostojne referate za ljudsko prosveto. Zato je ministrstvo septembra 1946 svetovalo ljudskim odborom, da vsak odsek za prosveto okrajnega ljudskega odbora nastavi primerne kandidata kot referenta za ljudsko prosveto. Imel naj bi pregled nad ljudskoprosvetno dejavnostjo v okraju, ji pomagal z nasveti ter usmerjal delo in ga kontroliral. Referat za internate in šolske domove je vodil referent, ki je bil odgovoren za organizacijo in nadzor dela internatov in šolskih domov. Po možnosti je ta referent opravljal tudi administrativna dela. Če mu količina dela tega ni dopuščala, je odsek zaposlil pomožno administrativno moč. Ker pa so bili internati ali šolski domovi le v nekaterih okrajih, je bil ta referat prej izjema kot pravilo. Odsek za prosveto je tako imel dva do tri uslužbenke (in poverjenika kot člana izvršnega odbora), plačanih iz sredstev ljudskega odbora. Član odseka je bil tudi okrajni šolski nadzornik, vendar je njega plačevalo direktno ministrstvo za prosveto. Vsak okraj je imel od enega do tri šolske nadzornike, odvisno od števila šolskih oddelkov v okraju.⁷²

Odseki za prosveto so morali ministrstvu za prosveto mesečno pošiljati poročila o delu. V začetku so bila ta neredna in vsaj do leta 1948 številčni podatki o kulturnem ustvarjanju na Slovenskem ne prikazujejo realnega stanja, saj so bili zaradi nerednosti dela ljudskih odborov ti nepopolni.

Nova oblast je želela zajeti v kulturno sfero kar se da širok krog ljudi, zato je bila favorizirano ljudskoprosvetno delo, ki naj bi se razvijalo v okviru Ljudske prosvete in množičnih frontnih organizacij. Kot glavni nosilci ljudskoprosvetnega dela so bili predvideni sindikati, kjer pa teh ni bilo, naj bi jih

⁶⁸ AS, Fond ministrstva za prosveto (dalje: MP) 16575/10–46.

⁶⁹ Uradni list (dalje: UL) SNOS 21. 5. 1944, leto I, št. 2, Odlok predsedstva SNOS o krajih, okrajih in okrožjih ter njihovih Narodno osvobodilnih odborih.

⁷⁰ UL FLRJ, 8. 5. 1946, I. II, št. 43, str. 482–494.

⁷¹ Ibidem.

⁷² AS, MP K 40/1–47; AS, MP 10024/1–48; Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije (dalje: V MP LRS), 20. 2. 1947, št. 2, str. 113–114; V MP LRS, 30. 11. 1946, št. 8, str. 71.

nadomestili Ljudska mladina Slovenije in Antifašistična fronta žensk, ki pa naj ne bi snovali lastnih prosvetnih sekcij, temveč bi bili le odgovorni za pravilno linijo prosvetnega dela. Tak način dela je bil zamišljen zato, ker bi po mnenju kulturne politike ustanavljanje drugih prosvetnih organizacij pomenilo drobljenje moči.

Ljudska prosveta je bila politična ustanova in organ Osvobodilne fronte in je načrtno koordinirala in idejno usmerjala množično kulturno delo vseh frontnih organizacij. Idejno je bila zasnovana že med narodnoosvobodilnim bojem na osvobojenem ozemlju. V začetku se je imenovala Prosvetna matica, naziv Ljudska prosveta pa je dobila po osvoboditvi, ko je prijavila svoje delovanje pri prosvetnem in notranjem ministrstvu narodne vlade Slovenije. Organizacija se je financirala z dotacijami ministrstva za prosveto, izposojevalninami (za projektorje, knjige, diapozitive, garderobo itd.), z deležem dohodka kinematografa Union, članarinami včlanjenih društev in z 10% prispevkom od čistega dohodka vsake ljudskoprosvetne prireditve. Ljudska prosveta je angažirala množične organizacije za delo, oskrbovala kulturno-umetniška društva z materialnimi sredstvi in kontrolirala delo. Novi oblasti nenaklonjeni ljudje so skušali z delovanjem na področju množičnega amaterskega kulturnega dela uresničevati svoje politične cilje. Po mnenju ministrstva za prosveto in Ljudske prosvete je zato prišlo do negativnih političnih rezultatov, ki so se pokazali na volitvah 11. novembra 1945 ob slovenski severovzhodni meji, ko je v dveh volilnih okrajih v Prekmurju več kot polovica volilcev glasovala proti listi Ljudske fronte. Zato je v začetku leta 1946 prišla v ospredje naloga pravilne izbire primernih kadrov za ljudskoprosvetno delo, da bi na takšen način ljudi aktivirali na podlagi programa Osvobodilne fronte.⁷³

Za začetek sistematičnejšega dela Ljudske prosvete lahko štejemo sestanek iniciativnega odbora Ljudske prosvete, ki je bil 25. septembra 1945 na ministrstvu za prosveto v Ljubljani. Na njem so bile na podlagi izkušenj dotedanjega dela zarisane smernice za nadaljnje delo ter izvoljena začasna ožji (kasneje izvršni) in širši (kasneje plenum) odbor Ljudske prosvete Slovenije s predsednikom Prežihovim Vorancem na čelu. Odbora sta vodila delo do prvega kongresa organizacije marca 1947, ko je bil sprejet statut organizacije in na njegovi podlagi izvoljeno novo vodstvo.⁷⁴

V plenumu Ljudske prosvete so bili predstavniki ljudskoprosvetnih delavcev ter umetniških in znanstvenih organizacij in društev. Člani plenuma so bili izvoljeni na kongresu Ljudske prosvete, plenum pa je štel do 150 članov. V njem so morali biti zastopani vsi okraji Ljudske republike Slovenije in vsa važnejša sindikalna središča. Zveza je tako dobila značaj široke organizacije, ki naj bi povezovala široke množice z dosežki znanosti in umetnosti. Za posamezne panoge so bili osnovani odseki. Vanje so se ljudje vključevali po svojih interesih, v delo odsekov pa so vabili tudi strokovnjake. Na čelu odsekov so bili načelniki, ki so skupaj s predsednikom Ljudske prosvete Slovenije Lovrom Kuharjem - Prežihovim Vorancem, dvema podpredsednikoma in dvema tajnikoma, blagajnikom in gospodarjem sestavljali izvršni odbor Ljudske prosvete.⁷⁵

Ljudska prosveta je smernice pošiljala na teren v obliki okrožnic, ki jih je razpošiljal oddelek za ljudsko izobraževanje ministrstva za prosveto na okrožne in okrajne prosvetne odbore. Leta 1946 se je delo poenostavilo, saj je

začel izhajati mesečnik za ljudsko prosveto Obzornik. Objavljal je članke, ki so služili kot opora organizatorjem ljudskoprosvetnega dela na terenu. Uredništvo je namen revije ocenilo takole: »Biti hoče ljudska revija v najboljšem pomenu te besede, nasloniti se hoče na najširše množice delovnega ljudstva, ki si danes kakor še nikoli žele dobrega čtiva, pouka, izobrazbe. Namenjena je vsem vam, ki nam s svojim delom oblikujete novo življenje: slovenskemu delavcu, kmetu in delovnemu inteligentu.« In kako naj bi revija to dosegla: »Zato si želimo čim tesnejše povezave s prosvetnimi aktivni na terenu, zakaj naši smotri so tudi izrazito praktični. Obzornik bo še posebej posvečal pozornost vsem pojavom prosvetne dejavnosti med Slovenci, dajal bo navodila, nasvete, pobude za takšno delo.«⁷⁶ Medtem ko je Obzornik objavljaj daljše direktivne članke in nasvete, je krajše okrožnice začel objavljati Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije. Izhajati je začel maja 1946. Ministrstvo za prosveto je okrožne in okrajne ljudske odbore, šole in vse kulturno-prosvetne institucije opozorilo, naj Vestnike hranijo, saj okrožnic in odredb, objavljenih v Vestniku, ne bodo posebej razpošiljali. Drugače rečeno, Vestnik je igral vlogo uradnega lista na področju delovanja kulturne politike.⁷⁷

Poleg Ljudske prosvete so bile za organizacijo množične kulturne dejavnosti odgovorne tudi druge množične organizacije: sindikati, Ljudska mladina Slovenije in Antifašistična fronta žensk. Za koordinacijo dela na terenu so skrbeli okrajni in krajevni ljudskoprosvetni sveti. Svet je bil izrazito političen organ, odgovoren za enotno in pravilno linijo dela. Njegovi člani so bili referent za ljudsko prosveto prosvetnega odseka ljudskega odbora ter odgovorne osebe za to delo pri odboru Osvobodilne fronte, v sindikatih, mladinski

⁷³ AS, Fond Ljudske prosvete (dalje: LP) 1, Dopis MPS – MP DFJ, 21. 11. 1945; ibidem, Mesečno poročilo za januar 1946.

⁷⁴ Lovro Kuhar – Prežihov Voranc: Zbrano delo, 10, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1983, str. 477–478.

⁷⁵ Obzornik II/1947, št. 3, str. 138–140, Statut Ljudske prosvete Slovenije. Ljudska prosveta je imela odseke: za splošno izobrazbo, za popularizacijo književnosti, za popularizacijo likovne umetnosti, odri in plesi, glasbena združenja, šola, foto, film, lutkovni oder.

Zanimivo je videti, kako je svojo nalogo predsednika organizacije videl Lovro Kuhar. V pismu Mihi Marinku 2. januarja 1947 piše: »Sem namreč lani novembra bil izvoljen za predsednika Lj.(udske) Prosvete. Takrat sem bil v Ljubljani in sem nalogo resno vzel. Ker sem bil mnenja, da se Lj.(udska) Prosveta samo pri zeleni mizi v Ljubljani ne da voditi, sem šel po deželi, da vidim, kaj je in kaj treba najprej storiti. Štajersko sem do polovice po okrajih obdelal, potem so mi pa na Agitpropu rekli, da ni treba več. Odločili so se za politiko zelene mize. Nato sem se preselil v Kotlje, predsednik sem menda še zdaj, toda praktično od tukaj na tem polju ne moreš delati, ker tu ne gre zgolj za teoretiziranje, vsaj po mojem ne.

Oprosti da porabljam to priložnost in Ti ravno o tem pišem. Če C(entralni) K(omite) potrebuje tako ime, kakršnega imam jaz, za predsednika Lj.(udske) Prosvete, sem seveda vedno žnjim na razpolago kot partijec, ali prave odgovornosti pa ne morem nositi.« (Lovro Kuhar – Prežihov Voranc: Zbrano delo, Knjiga 12, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1990, str. 168).

⁷⁶ Obzornik I/1946, št. 1–2, str. 1.

⁷⁷ V MP LRS, 24. 5. 1946, št. 1, str. 1.

in ženski organizaciji ter v samostojnih društvih. Neposredna naloga svetov je bila uprava domov ljudske prosvete in nadzor dela, ne pa organizacija prireditvev. Za svoje delo je bil odgovoren svet kot celota in ne posamezni člani za svojo organizacijo. Sveti niso bili obremenjeni z nikakršnim administrativnim delom. Glede na to, da so veliko vodilnih mest na terenu zasedali partijci, je imel agitprop neposreden vpliv na svete. Ti so bili torej tista osnovna organizacijska oblika, ki je omogočala partiji iniciativo in nadzor nad kulturno-prosvetnim delom na terenu.⁷⁸ Pomen ljudskoprosvetnih svetov za partijo nazorno izražajo besede, izrečene na sestanku propagandistov pri centralnem komiteju Komunistične partije Slovenije januarja 1947: »Ljudsko prosvetni sveti so toliko vredni, v kolikor so transmisija Partije.«⁷⁹

Pomembno vprašanje kulturne politike je bilo sodelovanje partijskega in oblastnega kadra. Osnovne smernice politike, ki so nastale v politbiroju centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, je za delo na področju kulture prilagodil agitprop partije in v prvih letih za področje šolstva tudi šolska komisija. Izvajalec smernic je bilo ministrstvo za prosveto. Podvajanje funkcij je omogočalo tesno sodelovanje med partijskimi in oblastnimi kadri, saj so bili isti ljudje odgovorni za enako delo po partijski in oblastni liniji. Kulturno-prosvetni sektor agitpropa, ki je bil odgovoren za sektor ljudske prosvete in umetnosti, je vodil kulturno-prosvetni aktiv agitpropa. Leta 1946 so ga sestavljali referent za ljudsko izobraževanje ministrstva za prosveto Uroš Kraigher, referent za kulturo ministrstva za prosveto Janez Logar, rektor Akademije igralskih umetnosti Filip Kumbatovič in načelnik kontrolnega oddelka ministrstva za prosveto Jule Vrbič.⁸⁰ Sekretar šolske komisije centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije je bil minister za prosveto dr. Ferdo Kozak, v njej pa so bili še Lidija Šentjurc, ki je leta 1946 nasledila Kozaka na mestu ministra, Jože Jurančič, pomočnik ministra, Oskar Hudales in Vlado Schmidt, člana prosvetnega sveta ministrstva, in načelniki prosvetnih oddelkov okrožij.⁸¹ Po mnenju šolske komisije centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije so bila »federalna ministrstva za prosveto samo ekspoziture šolskih komisij, so administrativni forumi za izvajanje partijske prosvetne politike, prenosni organi te politike... Dolžnost prosvetnih ministrstev in šolskih komisij je, da ne dovoljujejo vdiranja nikakih drugih forumov, ki bi hoteli dirigirati prosvetno politiko.«⁸²

Čnake značilnosti je možno opaziti tudi pri drugih organih. V razne agitpropove podkomisije, svete in aktive so prihajali vodstveni ljudje iz resorja ministrstva za prosveto ali njemu podrejenih institucij. V agitpropu centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije so imeli svoje zastopnike tudi sorodni aparati množičnih organizacij: Osvobodilne fronte, sindikatov, ženske in mladinske organizacije in Ljudske prosvete. Po drugi plati pa so člane agitpropa partije imenovali za člane kulturno-prosvetnih oddelkov teh organizacij. Vsaka kadrovska sprememba je zatorej dostikrat pomenila hkrati zamenjavo v partijski in oblastni strukturi. Naslednika Kozaka in Šentjurčeve Jože Potrč in Boris Ziherl sta bila tako sočasno ministra in vodji agitpropovske komisije centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije.

Takšna struktura je omogočala agitpropu nadzor nad celotno kulturno dejavnostjo, saj se je politika podvajanja političnih in oblastnih funkcij prenesla tudi na teren. Prosvetni referenti v okrožjih, ki so bili partijci, so morali imeti

stike s partijskim komitejem. O šolskih težavah je moral prosvetni referent poročati ministrstvu za prosveto, okrajni komite pa agitpropu centralnega komiteja partije. Ni pa bilo možno na vse vodilne pozicije postaviti partijcev, predvsem ne v okrajnih in krajevnih ljudskih odborih, ker jih ni bilo dovolj. Zato je moral ves partijski pedagoški kader v pedagoški sektor, za administrativne in organizacijske posle pa naj bi uporabili tisti del pedagoškega kadra, ki vodilni vlogi partije v kulturnem življenju ni bil naklonjen.⁸³

Na ljudskoprosvetnem področju je bila opazna strategija podvajanja funkcij na okrajni ravni. Referenti za ljudsko prosveto so bili hkrati tajniki okrajnih ljudskoprosvetnih svetov in so torej združevali v sebi upravno in politično funkcijo ter tako izvajali direktive ministrstva za prosveto in izvršnega odbora Ljudske prosvete Slovenije.⁸⁴

Agitprop partije je imel svoje predstavnike v vseh že omenjenih organizacijskih oblikah. Vse, kar je imelo značaj organiziranosti, je potekalo pod njegovo kontrolo. Stališče partije je bilo jasno: »V okrajnem merilu je center vsega dela partijski komitet z agitpropom. Ta sprovaja svojo linijo preko propagandne komisije O(svobodilne) F(ronte), ki ustanavlja potem aktive za gledališča, glasbo, predavanja itd.«⁸⁵ Agitprop ni nikoli bil organizator nobene prireditve. Bil je le pripravljalet smernic in vrhovni nadzornik. Organizacijska plat dejavnosti je bila prepuščena oblastnim organom in drugim frontovskim organizacijam. Odgovorni za ta sektor dela so v javnosti tako vedno nastopali kot ministri za prosveto in nikoli kot načelniki agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Da bi partija dosegla zastavljene cilje, so morale svoj delež dodati tudi druge organizacije. Delo je smelo potekati le prek uradnih organizacijskih oblik. Uspeh prizadevanj partije zato je bil odvisen le od vzpostavljanja mreže agitpropa, temveč tudi od izpopolnjenosti drugih političnih in oblastnih struktur. Samo popolno izoblikovana shema je omogočala neomajno moč agitpropa.

Čeprav tako politična kot oblastna struktura na terenu (v času, ki ga zajema naloga) ni bila nikoli do konca izoblikovana. Mesta odgovornih za delo na kulturnem področju so bila večkrat zasedena le na papirju. Zavrlo tega so se direktive počasi prenašale na nižje instance. Neizvrševanje nalog kaže na pomanjkanje kadrov, ki bi bili sposobni izvajati direktive kulturne politike. Zaradi številčne šibkosti kadrov so bili posamezniki preobremenjeni s funkcijami in so lahko v najboljšem primeru opravljali le administrativne naloge, za delo pri napredku kulturne dejavnosti pa jim je zmanjkovalo časa in moči.

⁷⁸ AS, CK KPS III/27–1946, Kulturno prosvetni sektor; Obzornik II/1947, št. 11–12, str. 445–451, Uroš Kraigher: Ljudsko prosvetni sveti; Obzornik II/1947, št. 3, str. 138–140, Statut Ljudske prosvete Slovenije; AS, LP 1, Dopis MP LRS – Komiteju za šolstvo in znanost pri vladi FLRJ (dalje: KŠZ), 14. 5. 1948; AS, RS ZSS, 38/40.

⁷⁹ AS, CK KPS III/27–1947, Zapisnik sestanka propagandistov na CK KPS.

⁸⁰ AS, CK KPS III/27–1946, Kulturno prosvetni sektor.

⁸¹ Glej: Zapisniki in sklepi sej Šolske komisije pri CK KPS, AS, CK KPS III/25, ŠK 1945 in 1946.

⁸² Ibidem, ŠK 1945, Poročilo o seji Šolske komisije pri CK KPJ, 21.–22. 11. 1945.

⁸³ Ibidem, Sklepi seje Šolske komisije CK KPS, 18. 12. 1945.

⁸⁴ AS, MP 12960/1–48.

⁸⁵ AS, CK KPS III/25, ŠK 1946, Ugotovitve in sklepi seje Šolske komisije pri CK KPS, 26. 3. 1946.

4 *Novi duh v šolstvu* • Politične spremembe leta 1945 so nujno zahtevale spremembe na vseh področjih družbenega življenja. Če je oblast nove Jugoslavije težila k vključevanju ljudstva v proces odločanja, mu je morala omogočiti, da postane sposoben odločati. To je poskušala doseči s takšnim izobraževalnim procesom, ki bi zajel čim širše množice in bi potekal na različnih stopnjah. V izobraževalnem procesu so kot posledica nove kulturnopolitične usmeritve nastale spremembe v odnosu oblast – učitelj, učitelj – učenec in v novih pristopih k obravnavanju družboslovnih predmetov, ki so v predmetniku vedno najbolj pod udarom političnega trenutka.⁸⁶

Šolstvo na Slovenskem se je leta 1945 začelo razvijati na podlagi izkušenj partizanskega šolstva. To se je razvilo na vsem osvobojenem ozemlju med vojno. Posebno pomembno je bilo, da se je močno razširilo na Primorskem, ki je bila prej zaradi fašističnega režima brez šol v slovenskem jeziku. V zapleteni politični situaciji so v šoli nastale novosti, kot so bili pristnejši odnos med učencem in učiteljem ter roditeljski sveti kot posvetovalni organ v vprašanjih šolstva. Nova stremljenja so dobila obliko v šolsko-prosvetnem časopisu, ki ga je izdajal odsek za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta.⁸⁷

O pomenu partizanskega šolstva za povojni razvoj je v prvi povojni številki Popotnika (lista za vzgojo, prosveto in kulturo) pisal Venčeslav Winkler, šef odseka za osnovne šole oddelka za šolstvo ministrstva za prosveto: »Predvsem je to šolstvo dokaz, da med bojem ni prenehalo kulturno delo. V osvobojenih krajih je bila prav ustanovitev šole ljudska manifestacija za svobodo, dokaz splošnega zanimanja in skrbi za rešitev velikih narodnih kulturnih vprašanj. To je bila tudi politično vzgojna stran tega šolstva. Ljudstvo je spoznalo, da je možnost svobodnega izobraževanja v domačem jeziku nujno povezana z uspehi osvobodilnega gibanja.« Povezovanje politične problematike s šolstvom je prineslo spoznanje, da je stari red preživet in da bodo v šolstvu potrebni novi prijemi, iz tega pa jasno izhaja, kaj bi morali po osvoboditvi storiti, da bi se izkušnje partizanske šole prenesle v povojni čas: »Urediti vprašanje enotnega učnega načrta za vse slovenske šole, na podlagi tega načrta sestaviti zadostno množino potrebnih kvalitetnih učnih knjig, razjasniti vzgojna in metodična načela, sloneča na pridobitvah osvobodilnega gibanja, urediti sodelovanje mladine s šolo, preoblikovati starejši kader ter strokovno usposobiti mlajšega – to so konkretne naloge bližnjih dni.«⁸⁸

Načrt odseka za prosveto, ki ga je 14. aprila 1945 dr. Ferdo Kozak poslal predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v pregled in odobritev, je vseboval tudi predloge o ukrepih in odlokih, ki naj bi jih uzakonili takoj po osvoboditvi. Odloki so predvidevali izničenje vseh okupatorjevih odločb na področju prosvete. To bi pomenilo vrniti učitelje na mesta, ki so jih zasedali pred 6. aprilom 1941. Diplome, spričevala in izpite, ki so bili opravljeni med okupacijo, naj bi razveljavili ali pa bi jih pregledala nostrifikacijska komisija. Zasebne šole in zasebne internate naj bi poddržavili, delavcem teh ustanov, ki se niso omadeževali s sodelovanjem z okupatorjem, pa bi bila dana možnost, da postanejo državni nameščenci. Cilj teh posegov je bil omejiti moč cerkve v procesu vzgoje in izobraževanja, saj je šlo v prvi vrsti za zasebne šole in internate, ki so bili last cerkve ali cerkvenih redov. Odsek za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta je predlagal tudi ukinitve meščanskih šol in premestitev njihovih kadrov v državne srednje šole.⁸⁹

Nova oblast je hotela poddržaviti vse izobraževalne institucije. Učitelji, ki bi tako postali državni nameščenci, bi prišli pod neposredno kontrolo ministrstva za prosveto in iz njihovih vrst bi lahko odstranili oblasti nezaželene ljudi. Zaradi teh teženj oblasti je imel proces preoblikovanja šolstva v prvem povojnem obdobju dvojje značilnosti: 1.) favorizacija mladih kadrov, ki so izšli iz narodnoosvobodilnega boja, nasproti starejšim, ki so diplomirali v starih buržoaznih režimih; 2.) uvajanje materialističnega pogleda na svet v učne programe in v zvezi s tem stalen boj proti cerkveni strukturi (in njenemu vplivu v izobraževanju) kot nosilki idealističnih in individualističnih teženj. Slovensko šolstvo je leta 1945 začelo delo v skorajda nemogočih razmerah. Šolske zgradbe na ozemlju, ki so ga okupirali Nemci in Italjani, so bile delno ali popolno uničene. Škoda, povzročena na šolah, je bila naslednja:

uničene šolske zgradbe

	delno	(v dinarjih)	popolnoma	(v dinarjih)	skupaj din
A	119	44.400.000	51	39.690.000	84.090.000
B	38	18.500.000	31	24.300.000	42.800.000
C	27	11.100.000	21	17.010.000	28.110.000
	184	74.000.000	103	81.000.000	155.000.000

(A – nemško okupirano ozemlje 1941–1945.

B – italijansko okupirano ozemlje 1941–1943.

C – nemško okupirano ozemlje bivše Ljubljanske pokrajine.)

Skupno je bilo potrebnih popravila 184 šolskih zgradb, popolnoma so bile uničene 103 zgradbe. V predvojnih dinarjih je škoda znašala 155 milijonov dinarjev. Temu je treba dodati še 35 milijonov škode na šolskem inventarju in 74 milijonov škode na učilih in v knjižnicah. Celotna vojna škoda na šolskih zgradbah Slovenije je tako znašala 264 milijonov predvojnih dinarjev.⁹⁰

⁸⁶ O razvoju šolstva glej publikacije Slovenskega šolskega muzeja (dalje: SŠM): Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, SŠM, Ljubljana 1970, 695 strani; Jože Ciperle–Andrej Vovko: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja, SŠM, Ljubljana 1987, 198 strani; Šolske zgradbe v obdobju 1775–1966, SŠM, Ljubljana 1967, 64 strani. Glej tudi: Zbornik za historijo šolstva i prosvjete 11, Zagreb 1978, str. 15–40, Mihajlo Ogrizović: Školstvo i prosvjeta u socialističkoj Jugoslaviji.

⁸⁷ Obširno o tej problematiki glej: Slavica Pavlič–Viktor Smolej: Partizansko šolstvo na Slovenskem, Borec, Ljubljana 1981, 443 strani.

⁸⁸ Popotnik LXIII/1945–1946, št. 1, str. 2–4, Venčeslav Winkler: Partizanska šola in današnje stanje.

⁸⁹ A INZ, 526/I, 2.

⁹⁰ AS, MP 8525/1–46. Najdemo lahko še nekatere druge podatke: ministrica za prosveto Lidija Šentjunc je omenila 108 popolnoma uničenih zgradb, 170 takih, ki so potrebovale popolne obnove, in 616 stavb, na katerih je bilo treba opraviti večja ali manjša popravila (Popotnik LXIV/1947, št. 1, str. 1). Podatek z razstave v Slovenskem šolskem muzeju leta 1966 govori o 104 popolnoma uničenih šolskih poslopijih z 264 učilnicami in 560 poškodovanih stavbah z 2330 učnimi prostori (Šolske zgradbe na Slovenskem v obdobju od 1775 do 1966, SŠM, Ljubljana 1967, str. 30).

Na osnovnih šolah v Sloveniji je bilo leta 1945 okrog 20.000 manj otrok kot leta 1941, ko jih je bilo 177.775. Na srednjih šolah je bilo 1941. leta 25.934 dijakov, leta 1945 pa za petino manj, okrog 20.000. Vseh skupaj je bilo torej v prvem povojnem šolskem letu v šolah okrog 25.000 manj otrok kot v zadnjem predvojnem letu.⁹¹

Tudi učiteljev je bilo zaradi raznih vzrokov manj kot leta 1941. Pred začetkom vojne je bilo v dravski banovini 4438 učiteljev in učiteljic, ob začetku šolskega leta 1945/46 pa je ministrstvo za prosveto razpolagalo s 4246 učitelji in učiteljicami; pri tem je treba upoštevati, da so morali s tem kadrom pokrivati tudi potrebe slovenskih šol v Julijski krajini.⁹² Decembra 1945 je primanjkovalo okrog 980 učiteljev.⁹³ Pomanjkanje učiteljev je bilo najbolj pereče na Primorskem, in to zaradi dolgotrajne odtrganosti od Slovenije. Tudi stanje na Gorenjskem in Štajerskem ni bilo rožnato. Primanjkljaj učiteljev je skušalo ministrstvo za prosveto odpraviti z organiziranjem pedagoških tečajev, ki so »producirali«⁹⁴ kader nekvalificiranega, a politično zanesljivega učiteljstva.

Oseh težav s tem še ni bilo konec. Nekatere šole je zasedla IV. armada Jugoslovanske armade. Ministrstvo za prosveto je 24. junija 1945 odposlalo IV. armadi prošnjo, da vojska izprazni vsa šolska poslopja, da bodo ta lahko do začetka šolskega leta 1945/46 popravljena. Vojska je v odgovoru sicer obljubila, da bo tej želji ustreženo,⁹⁴ vendar so posamezne enote še naprej ostale v nekaterih šolskih zgradbah. Škoda na poslopih se je s tem še večala, saj je ostala vojska v nekaterih šolah do srede 1946. Pogovori z vojsko o izpraznitvi posameznih zgradb so se začeli šele po večkratnih pozivih ministrstva za prosveto.⁹⁵

Ukrepi, ki jih je aprila 1945 predlagal odsek za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta svojemu predsedstvu, so bili uzakonjeni 30. junija 1945. Na ta dan so bile v Sloveniji ukinjene meščanske šole in prepovedano je bilo ustanavljanje novih. Vsa osnovnošolska spričevala, pridobljena na zasedenem ozemlju Slovenije v šolskih letih od 1941/42 do 1944/45 so ostala veljavna le, če so bila nostrificirana. Pogoj za nostrifikacijo je bilo poznavanje narodnoosvobodilnega gibanja in boja ter zemljepisa Jugoslavije, na šolah, kjer v teh letih ni bilo slovenskega jezika, pa tudi slovenščine. Pri srednješolskih spričevalih so bila veljavna tista, ki so jih dobili dijaki, ki so bili vsaj eno leto borci Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije ali Jugoslovanske armade ali ki so vsaj en razred končali na šolah na osvobojenem ozemlju. Brezpogojno pa je bila nostrifikacija odklonjena, če je bilo spričevalo izdano na podlagi pripadnosti dijaka ali njegovih staršev fašistični organizaciji ali če so bili dijaki pripadniki, vodje ali propagatorji v organizacijah, podrejenih okupatorju. Medtem ko so bili za nostrifikacijo osnovno- in srednješolskih spričeval pristojni ravnatelji šol, je bila za diplome visokih šol kompetentna posebna komisija, ki jo je imenovalo ministrstvo za prosveto oziroma na medicinski fakulteti ministrstvo za narodno zdravje. Za pritožbe na sklep nostrifikacijske komisije so se morali posamezniki obračati na ministrstvo za prosveto. Sočasno je to ministrstvo izdalo tudi odločbo, ki je posameznikom za določen čas ali za stalno prepovedala šolanje, obiskovanje tečajev in opravljanje izpitov. Prizadela je dijake, ki so služili v okupatorjevih ali kvizlinških vojaških formacijah, bili vodje ali propagandisti okupatorja ali njim podrejenih organizacij.⁹⁶

Čistka med dijaškimi in študentskimi vrstami je bila opravljena pred začetkom šolskega leta 1945/46 in med njim. Število tistih, ki so prosili za nostrifikacijo spričeval, je bilo bistveno manjše od števila izdanih spričeval ali diplom v vojnem času. Ta primanjkljaj gre le v manjši meri na račun žrtev vojne. Veliko več je bilo takih, ki so zaradi svojega političnega stališča ali sodelovanja z okupatorjem emigrirali. Naj navedem le primer Državnega učiteljsišča v Ljubljani: 83 oseb je bilo odstranjenih z učiteljsišča (2 za eno leto, drugi za stalno); posebna komisija ministrstva za prosveto je odstranila z vseh učiteljsišč 93 oseb (od teh jih je bilo 80 v emigraciji); 21 dijakom je bilo prepovedano opravljati izpite; 44 matur je bilo izbrisanih za vedno (od tega 30 maturantov v emigraciji) ... itd.⁹⁷ Najobčutnejše krčenje v dijaških vrstah je bilo v ljubljanskih šolah (II.državna moška šola – 70 v emigraciji, IV. državna moška realna gimnazija – okrog 50 jih ni vložilo prošnje... itd.), manjše pa v drugih šolah bivše ljubljanske pokrajine, medtem ko je bil osip na Štajerskem in Gorenjskem malenkosten.⁹⁸

Kriterij za nostrifikacijo se je postopno spreminjal. Amnestijam za politične prekrške je sledilo tudi drugačno tolmačenje uredb o nostrifikaciji spričeval. Osnovni kriterij pri reševanju prošenj je postal odnos dijaka oziroma študenta do nove oblasti. Novo tolmačenje naj bi omogočilo kaznovanim vključitev v nove družbene procese. Ponovne prošnje je reševalo ministrstvo za prosveto po predhodni konzultaciji z nadzorno komisijo izvršnega odbora Osvobodilne fronte in glavnim odborom Ljudske mladine Slovenije.⁹⁹ Nov kriterij za šolanje odstranjenih iz učnega procesa v šolskem letu 1945/46 je 22. avgusta 1946 objavil Vestnik ministrstva za prosveto. Kriterij je bil dosti milejši od tistega iz leta 1945, jasno pa je nakazal, kaj je za nostrifikacijo najpomembnejše: »Glede dijakovega vedenja se upošteva samo njegovo vedenje v letu odstranitve. Odbiti se mora prošnja le dijakom, ki so v času od osvoboditve do jeseni 1946 aktivno nasprotovali, agitirali ali nastopali proti sedanjemu stanju.«¹⁰⁰ Na podlagi novih tolmačenj se je v letih 1946 in 1947 vrnilo v šolanje veliko mladih, ki so bili odstranjeni iz učnega procesa za določen čas.

Čistka je zajela tudi učitelje in profesorje kot nosilce učno-vzgojnega procesa. Pod udar so prišli predvsem učitelji, ki so poučevali na ozemlju, ki so ga leta 1941 okupirali Nemci. Odpuščeni so bili tisti, ki so sprejeli službo takoj po zasedbi leta 1941. Druge je ministrstvo za prosveto po možnosti razmeščalo tako, da niso ostali na istem službenem mestu in v istem kraju službovanja,

⁹¹ AS, MP 2565–46.

⁹² Koledar prosvetnih delavcev za leto obnove 1946, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1945, str. 73–74.

⁹³ AS, CK KPS III/25, ŠK 1945, Sklepi seje šolske komisije pri CK KPS, 18. 12. 1945.

⁹⁴ AS, MP 1651–45.

⁹⁵ AS, MP 193–46, 2004/2–46, 11753/1–46 in 360/1–48.

⁹⁶ UL SNOS in NVS, 8. 8. 1945, št. 24, str. 103–107.

⁹⁷ AS, MP 9335/48–46.

⁹⁸ AS, MP 9335/46.

⁹⁹ AS, MP 11973/1–45, 1146/1–46 in 9335/50–46.

¹⁰⁰ V MP LRS, 22. 8. 1946, št. 4, str. 28.

kot so bili med nemško okupacijo. Z dekreti so bili premeščeni v oddaljene kraje, kjer jih ljudje niso poznali. Nihče od njih pa ni smel zasesti vodilnega mesta.¹⁰¹ Ker so bili učitelji državni nameščenci, seveda niso smeli biti sprejeti v službo tisti, ki so bili kaznovani pred sodiščem narodne časti z izgubo državljanskih pravic. Kandidati za učiteljsko službo so namreč morali pri kandidaturi priložiti potrdilo, da niso obsojeni na izgubo pravic časti.¹⁰²

Kljub tem posegom šole niso bile očiščene vseh posameznikov, ki so nasprotnoali novi oblasti. To dokazuje dopis ravnateljstva Državne učiteljske šole v Ljubljani ministrstvu za prosveto, z dne 29. novembra 1945. V njem je zapisano: »Danes so prav gotovo razmere še take, da se v mnogih razredih ne počutijo dijaki Z(veze) M(ladine) S(lovenije) dobro. Še več, tudi profesorji, ki so bili med vojno aretirani in odpeljani v internacijo, se ne počutijo v teh razredih dobro in so mi ponovno izrazili, da silno neradi uče v teh razredih. Med temi sta tudi dva člana nostrifikacijske komisije.«¹⁰³

Treba je spregovoriti tudi o novih principih šolstva, ki naj bi nadomestili sledove preteklosti. Naloga šolstva je po besedah ministrice za prosveto Lidije Šentjurske bila: »Naša prosveta in šola morata poleg osnovnega znanja vcepljati našemu ljudstvu in mladini visoke ideje in pridobitve narodno osvobodilne borbe, kazati perspektive razvoja, vzgajati krepke, neustrašne, hrabre graditelje nove Jugoslavije, ki bodo *verovali v zmago svojega dela in naporov*.«¹⁰⁴

Novi čas naj bi odseval v drugačnem odnosu učenca in učitelja, v spremenjenem predmetniku in novih učbenikih. Na vzgojni proces naj bi vplivali tudi roditeljski sveti in odbori Ljudske mladine Slovenije. Vse to naj bi bilo po mnenju oblasti dokaz demokratizacije šolstva.

O novem principu v šolstvu je dr. Vlado Schmidt napisal članek Smernice sodobnega pedagoškega dela, ki je bil objavljen v prvi številki povojnega Popotnika. Članek so morali na konferencah obravnavati vsi učiteljski zbori v Sloveniji in o tem poročati ministrstvu za prosveto. Predhodno je bil tekst predložen šolski komisiji centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije v pregled in korigiranje. Obravnavan je bil na seji komisije 28. decembra 1945 in ga torej lahko razumemo tudi kot mnenje partije o vprašanjih šolstva.¹⁰⁵

Dr. Vlado Schmidt je v članku po obsežnejši razlagi smotrov in metod novega izobraževalnega procesa sumiral misli v trinajst točk, ki so bile mišljene kot smernice sodobnega pedagoškega dela:

»1. Zavedati se moramo velikih dolžnosti, ki jih tudi na pedagoškem področju postavlja pred nas čuvanje, utrjevanje in razvijanje demokratičnih, socialnih in nacionalnih pridobitev naše osvobodilne borbe.

2. Razkrivajmo reakcionarni značaj mnogih pedagoških teorij, šolskega ustroja in šolske prakse v stari Jugoslaviji.

3. Po zaslugi zmage ljudskih množic je v Federativni ljudski republiki Jugoslaviji tako pedagoška znanost kot praktično vzgojno prizadevanje dobilo polno svobodo delati za interese ljudstva.

4. Naš vzgojni smoter je, »saditi v duše naše mladine one ideje, ki so jih nosili naši borci skozi vojno...«

5. Kritično se moramo opredeliti do nemške pedagogike, ki je vplivala na miselnost naših pedagoških generacij.

6. Povezanost z ljudstvom in z njegovo borbo naj bo osnovni vir naše nove pedagoške izobrazbe in pedagoškega dela.

7. Spoznavajmo napredne misli slovenskih in jugoslovanskih pedagoških tvorcev ter rusko in sovjetsko pedagogiko.

8. Znanje, ki so si ga množice osvojile, je orožje v borbi za utrjevanje in nadaljnje razvijanje njihove ljudske oblasti. Zato je reakcionarno vsako geslo, ki nastopa proti osnovni nalogi šole, ki je v tem, da uči.

9. V šoli vzgajamo s kvalitetnim poukom.

10. Proti pretiranemu metodiziranju, proti napačnemu upoštevanju otroške duševnosti, proti izhajanju iz otroških interesov postavljamo glavno nalogo mladine, ki je v tem, da se uči. Vodilno vlogo v pedagoškem procesu naj ima pedagog, ne učenec.

11. V stalnem stiku s pedagoško prakso spoznavajmo duševnost slovenskega otroka in njegove življenjske prilike.

12. Povezujemo pedagoško teorijo s prakso, enotno usmerjamo vse sektorje pedagoškega dela.

13. Izpopolnjujmo svojo politično in strokovno izobrazbo, stalno izboljšujemo svoje pedagoško delo.¹⁰⁶

Smernice govorijo veliko o politični opredelitvi učitelja, manj pa o njegovi strokovnosti. S tem dovolj jasno izražajo interes nove oblasti po politično zanesljivem pedagoškem kadru.

Bolj demokratičen duh v šolstvu naj bi se izražal v drugačnem odnosu med učencem in učiteljem, kot ga je poznal prejšnji čas. Že maja 1945 je ministrstvo za prosveto Demokratične federativne Jugoslavije razposlalo navodila, kako naj učitelji skrbijo za pravilno vedenje učencev. Učenci so morali učitelje vikati in jih nagovarjati s »tovariš profesor«, lahko tudi s pozdravi »zdravo« in »dober dan«, nikakor pa ni bilo dopuščeno, »da se učenci pri pozdravu poslužujejo servilnih izrazov, tujih duhu našega ljudstva, kot so ,poljubljam roko', ,klanjam se' itd.«.¹⁰⁷

Ker so na ministrstvo za prosveto Slovenije prihajale pritožbe zaradi nediscipliniranosti dijakov in tudi nepravilnih ukrepov profesorjev, da bi dosegli disciplino, je ministrstvo 10. oktobra 1945 pojasnilo, na kakšen način naj profesorji v razredih vzdržujejo red. Vsak učiteljev postopek, ki bi žalil osebno dostojanstvo dijakov, je bil po mnenju ministrstva znak, da pedagog ni doumel

¹⁰¹ AS, MP 1522–45 in 1846–45.

¹⁰² AS, MP 4184/2–45.

¹⁰³ AS, MP 12107–45.

¹⁰⁴ Popotnik LXIV/1947, št. 1. str. 2, Govor ministra za prosveto Lidije Šentjure o naši prosvetni politiki. Podobne zahteve je možno prebrati tudi v številnih drugih člankih Popotnika v prvih povojnih letih, največ v prispevkih Vlada Schmidta.

¹⁰⁵ AS, CK KPS III/25, ŠK 1945, Sklepi seje Šolske komisije pri CK KPS, 28. 12. 1945.

Tam je zapisano: »Vsak referat, ki se obravnava na konferencah, je treba preje dostaviti Šolski komisiji v oceno. Isto velja za pedagoški tisk. Na seji sta bila prediskutirana, spopolnjena in korigirana referata tov. Schmidta 'Borba za progresivno miselnost' in tov. Bertoneclja 'Mladinska organizacija in pedagoški aktivni.'« Čprav sta naslova različna, menim, da gre v Popotniku za članek, ki je bil obravnavan na seji komisije, 28. decembra 1945.

¹⁰⁶ Popotnik LXIII/1945–1946, št. 1, str. 11–12, Dr. Vlado Schmidt: Smernice sodobnega pedagoškega dela.

¹⁰⁷ AS, MP, Fasc. 25, Uputstva nastavnicima o primeni pravila za učenike, maja 1945.

duha časa, in takšnih ljudi ni bilo moč imenovati za vzgojitelje mladine. Ministrstvo je menilo, da takim profesorjem ni mesto na šolah. Prepovedana je bila uporaba telesne kazni, saj je bil to dokaz, da se je učitelj, ki jo je uporabljal, bolj zanašal na svojo telesno kot duhovno moč.¹⁰⁸ Ker so taki pedagogi slabo vplivali na odnose med učitelji in učenci, je šolska komisija centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije menila, da je »še prezgodaj propagirati tovarštvo med profesorji in dijaki«. Namesto tega bi morali v odnosu oblasti do pedagogov razlikovati med reakcionarnim in politično zanesljivim učiteljskim kadrom.¹⁰⁹

Telesno kazen kot sredstvo vzpostavljanja discipline v razredu pa so učitelji uporabljali še naprej. Zato so novembra 1946 okrajnim ljudskim odborom naročili, da v takšnih primerih proti storilcu dejanja uvedejo disciplinski postopek.¹¹⁰

Pravilnejši odnos med učitelji in učenci je bil po mnenju kulturnih politikov možen z večjo discipliniranostjo pri učiteljih in njihovim razumevanjem duha novega časa. Da bi to težnjo uresničili, so imeli učitelji že v začetku šolskega leta politične tečaje, na katerih so se seznanili »z zgodovino narodno osvobodilnega gibanja in borbe, z bistvom novega časa ter s pridobitvami, ki so nam jih prinesla leta borbe in jih sedaj ustvarjamo«. Predavatelji na tečajih so bili učitelji zgodovine, ki so se septembra 1945 udeležili tečaja za zgodovinarje v Ljubljani.¹¹¹

Politično izobraževanje učiteljev je postala stalna praksa. Potekalo je ali prek konferenc ali individualno s študijem sodobne pedagoške literature. Konference so potekale na šolskih, okrajnih ali okrožnih ravneh, smernice pa so dajale konference, ki jih je organiziralo ministrstvo za prosveto za celotno Slovenijo. Referati so morali iti najprej v pregled k šolski komisiji centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije,¹¹² prav tako pa je ta komisija zahtevala v pregled tudi zapisnike o poteku konferenc.¹¹³

Na ministrstvu za prosveto je bila 16. aprila 1946 konferenca srednješolskih ravnateljev, ki so se je udeležili tudi načelniki prosvetnih oddelkov in šolski nadzorniki. Konferenca je bila več kot le sestanek srednješolskih ravnateljev. Bila je prerez prve faze obnove šolstva, pregled doseženih (zadovoljivih in nezadovoljivih) rezultatov in napotek za bodoče delo. Osnovni principi so bili namenjeni celotnemu šolstvu, čeprav je bilo težišče razprav namenjeno problemom srednjih šol.

Minister za prosveto Slovenije dr. Ferdo Kozak je v svojem referatu na konferenci znova poudaril, da se vzgojitelj ne sme ločevati od življenjskih procesov in da le splošno razgledan pedagog lahko vnaša novega duha v šolstvo: »Veliko število naših vzgojiteljev govori še dandanes o stroki in samo o stroki, češ da jih politika prav nič ne zanima. Tako govorjenje priča le o tem, da ti vzgojitelji še niso dojeli prave vsebine današnjih dni.« Odnos med mladino in vzgojitelji je označil za nezadovoljiv, saj so v posameznih primerih še vedno bile vidne razlike, ki so bile po njegovem mnenju posledica izobraževanja v stari Jugoslaviji.¹¹⁴

Odnosa učitelja in učenca ter zahteve po političnem izobraževanju se je podrobneje lotil v referatu Jule Vrbič. O »ideološki izgradnji« profesorjev je dejal: »Bilanca o tem, kaj se je doslej storilo v tej smeri, je dokaj porazna. Ideološka izgradnja večine naših profesorjev je na taki stopnji, da ne more

dati pravih rezultatov. Ugotoviti pa je treba še nekaj: da se za tako izgradnjo dobršen del našega profsorskega kadra sploh ne zanima. Gotovo je, da bo oblast poskrbela za primerne tečaje, kakor hitro bo to možno, jasno pa je tudi, da bi lahko profesorji sami mnogo storili za svojo vzgojo, morda s pomočjo ravnateljev, ideološko močnejših tovarišev v zboru, s čitanjem, študijem, v okviru sindikata itd.« Spričo takšne nezainteresiranosti za probleme časa, je sklepal referent, takšen pedagog ne bo pravi vzgojitelj, saj ne bo našel stičnih točk z ljudmi, ki jih poučuje: »Samo trdno sodelovanje profesorjev in mladine more roditi take uspehe v šoli, kakršne zahteva čas... Način sodelovanja zavisi od zrelosti mladinske organizacije na eni strani ter od pripravljenosti profesorjev, kako in koliko pomagati, na drugi strani.«¹¹⁵

Na podlagi referatov in diskusije so navzoči ob koncu konference sprejeli sklepe. Navedel bom le tista sklepa, ki se dotikata problemov, ki nas zanimajo: »8. Da se dvigne politična izobrazba profesorjev, naj ravnatelji kot didaktični vodje opozarjajo profesorje na pomen njihovega političnega študija in dela. Ravnatelji in inšpektorji so dolžni kontrolirati, ali se profesorji politično, ideološko, strokovno in pedagoško (glej vrstni red naštevanja! op.p.) izobražujejo. V ta namen jim kažejo možnosti in pripomočke, ki so dosegljivi.

12. Zaradi tesne povezave in sodelovanja profesorjev z mladino so ravnatelji dolžni dajati pobudo, da sodelujejo vsi, ne samo posamezni profesorji, pri kolektivnem študiju dijakov ter pri krožkih dijakov s posebnim zanimanjem kakor tudi povsod tam, kjer mladina želi pomoči.«¹¹⁶

Kadri, ki po mnenju ministrstva za prosveto niso doumeli zahtev novega časa, so bili starejši učitelji in profesorji, ki so se šolali v prejšnjih državnih tvorbah (Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Jugoslavija, Avstro-Ogrska, kraljevina Italija). Zaradi pomanjkanja kadrov se jim nova oblast ni mogla odreči in vse upokojiti. Partija je do njih bila zelo nezaupljiva. Politično zanesljivi pedagoški kadri so morali obvezno delati v pedagoškem sektorju, medtem ko naj bi na organizacijsko-administrativna dela namestili nezanesljive kadre in jih tako postopno izrinili iz pedagoškega procesa. Nameščanje kadrov je potekalo prek šolske komisije na temelju podatkov, zbranih v personalni kartoteki šolskih kadrov pri centralnem komiteju Komunistične partije Slovenije. Ministrstvo za prosveto je moralo razpored kadrov predložiti tudi v pregled šolski komisiji centralnega komiteja slovenske partije.¹¹⁷

¹⁰⁸ AS, MP 10864/1–45.

¹⁰⁹ AS, CK KPS III/25, ŠK 1945, Sklepi seje Šolske komisije pri CK KPS, 18. 12. 1945.

¹¹⁰ AS, MP 20954/1–46; V MP LRS, 11. 12. 1946, št. 10, str. 85.

¹¹¹ AS, MP 9347–45.

¹¹² Glej opombo 105!

¹¹³ AS, CK KPS III/25, ŠK 1946, Ugotovitve in sklepi seje Šolske komisije pri CK KPS, 26. 3. 1946.

¹¹⁴ Popotnik LXIII/1945–1946, št. 4–5, str. 81–87, Ferdo Kozak: O današnji šoli in njenih problemih; glej tudi: Koledar prosvetnih delavcev za leto gospodarskega napredka 1947, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1947, str. 81–82.

¹¹⁵ Popotnik LXIII/1945–46, št. 4–5, str. 87–90, Jule Vrbič: O delu in napakah na naši srednji šoli.

¹¹⁶ Ibidem, str. 103, Potek diskusije in sklepi konference.

¹¹⁷ AS, CK KPS III/25, ŠK 1945, Sklepi seje Šolske komisije pri CK KPS, 18. 12. 1945.

Ker je bil med pedagoškim kadrom (vsaj starejšim!) delež članov komunistične partije majhen, si je partija prizadevala, da se ne bi ponovila situacija iz časa Kraljevine Jugoslavije, ko so imeli učitelji (poleg duhovnikov) močan vpliv na celotno kulturno-prosvetno delo. Tako bi namreč partija v krajih, kjer učitelji niso bili politično zanesljivi, izgubila vodilno vlogo v prosvetnem sektorju. Zato je partijsko stališče nasprotovalo težnji, da bi bili prosvetni poverjeniki na terenu učitelji. Politično ustrežnejše je bilo, da so bili to »ljudje iz ljudstva, ki se za prosvetna in šolska vprašanja zanimajo in imajo do njih zdrav, pozitiven odnos«. To pomeni, da je morala imeti vodilno vlogo partija, kjer pa ta ni bila prisotna, so morali delo organizirati Osvobodilna fronta in njeni odbori.¹¹⁸

Da bi se nova oblast čim prej rešila nezaželenih učiteljev, je morala izšolati več novih, tj. sebi naklonjenih kadrov. Za to so organizirali pedagoške tečaje, ki so bili nadaljevanje podobnih tečajev med narodnoosvobodilnim bojem.¹¹⁹ Ti tečaji so dajali osnovno pedagoško izobrazbo in dosti političnih napotkov za delo na terenu. T.i. učitelji tečajniki so imeli skromno strokovno znanje, bili pa so politično zanesljivi.¹²⁰

Partija je imela o tečajih svoje mnenje. Šolska komisija je načrtovala izvedbo tečajev takole: »Po skojevski in Z(veza) M(ladine) S(lovenije) liniji je treba dobiti dobre, zanesljive dijake 3. in 4. razreda meščanskih šol ali gimnazij in jih poslati na kratke učiteljske tečaje, ker bi predolgo trajalo, če bi jih redno šolali. Na teh tečajih naj se pedagoška skupina izloči, ker jo napačno učijo in s tem preprečujejo mladini marksistični razvoj. Obravnavajo naj le praktična navodila za poučevanje posameznih predmetov (metodiko). Če pa dobimo dobro sovjetsko pedagoško in psihološko literaturo, jo prevedemo in uvedemo na tečaje po predhodnem pretresu Šolske komisije, CK KPS in CK KPJ-ju. Strokovno/pedagoško izobrazbo naj dobivajo gojenci teh tečajev po politični liniji, s pomočjo pedagoških aktivov in pedagoškega tiska.«¹²¹ Šolska komisija centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije je bila odgovorna za učno osebje na pedagoških tečajih.¹²² Zaradi strokovne šibkosti učiteljev tečajnikov je ministrstvo za prosveto aprila 1946 predlagalo vsem okrožnim in okrajnim ljudskim odborom, da jih ne nameščajo na enorazredne šole in ne premeščajo, da bodo lahko pod stalnim nadzorom strokovno bolj podkovanih kolegov.¹²³ Po poročilih pa lahko sklepamo, da tej zahtevi zaradi razmer na terenu ni bilo možno ustreči.

Do osvoboditve so bili prvi pedagoški tečaji v poletnih počitnicah leta 1945. Da bi se učitelji tečajniki nadalje izpopolnjevali, so bili v naslednjih šolskih počitnicah organizirani še dopolnilni tečaji. Julija in avgusta 1946 so bili tečaji še splošnega značaja, leta 1947 pa so na njih obravnavali le posamezna težja poglavja iz nekaterih predmetov, zato so bili tečaji časovno čedalje krajši.¹²⁴ Ob koncu tečaja so učitelji tečajniki opravljali zaključne izpite iz predmetov, ki so se jih na tečaju učili. Po uspešno končanem drugem tečaju so smeli opravljati na učiteljiščih učiteljski diplomski izpit. Vse obveznosti so morali učitelji tečajniki opraviti v roku petih let.¹²⁵

Leta 1945 je 13 tečajev obiskovalo 663 bodočih pedagoških delavcev, leta 1946 jih je bilo 654 na osmih tečajih, 1947. leta 118 na treh tečajih in 1948. leta 100 na treh tečajih. Od 1612 učiteljev tečajnikov (upoštevani so tudi tečaji iz leta 1944) se jih je dosti razkropilo po drugih službah, tako da jih je ob koncu

šolskega leta 1947/48 poučevalo na slovenskih osnovnih šolah okrog 1100¹²⁶ ali približno četrtno takratnega učiteljskega kadra.

Politična opredelitev teh kadrov očitno ni bila vseh tistim, ki jim je nova oblast odvzela primat na področju vzgoje in izobraževanja. S širjenjem govorice, da je učiteljem tečajnikom nesmiselno pripravljati se na izpite, češ da jih večina pade, so jih skušali odvrniti od opravljanja izpitov. Ministrstvo za prosveto je zato maja 1948 objavilo podatek, da je do tedaj opravilo izpite 326 pripravnikov, 42 pa jih je padlo in so potemtakem govorice neutemeljene.¹²⁷

Ministrstvo za prosveto je imelo o učiteljih tečajnikih svoje mišljenje: »Doseganje delo pripravnikov je v veliki meri zadovoljivo, če že ne celo prav dobro. Opažamo pa, da mnogi ne obvladajo predmetne snovi v dovoljni širini in globini in da niso dovolj trdni v pedagoško-didaktični dejavnosti. Vse to si pa še lahko pridobijo z vztrajnim, načrtnim in poglobljenim študijem.«¹²⁸ Seveda je slaba strokovna podlaga puščala tudi neljube posledice: »O priliki nadzorovanj učiteljskih pripravnikov po Sloveniji se je pokazalo, da je večina tečajnikov za delo navdušena, politično zanesljiva, da pa jim primanjkuje strokovnega znanja. Tudi izpopolnjevanje strokovnega znanja med šolskim letom ni na višku. Dogajajo se celo primeri podcenjevanja znanja in strokovne usposobljenosti.« Da bi vse te pomanjkljivosti odpravili, je ministrstvo za prosveto vodjem pedagoških tečajev poslalo navodila z zahtevo, da naj bodo izpiti ob koncu tečaja zelo strogi in naj izločijo vse, ki ne kažejo zmožnosti niti volje do nadaljnjega razvoja.¹²⁹

Veliko učiteljev tečajnikov je ministrstvo za prosveto poslalo v politično najbolj pereč del Slovenije v tistem času, na Primorsko. Dosti jih je bilo v coni B, v coni A pa jih je Zavezniška vojaška uprava odpuščala, ker niso imeli primerne izobrazbe. Njihovo delo na Primorskem je bilo s političnega vidika pomembno zaradi aktivizacije ljudskih množic: »Od ranega jutra do pozne noči so med ljudstvom, opravljajo važne vzgojne naloge. Od nalog, ki jim jih zadaja pionirska organizacija, do nalog, ki jih terjajo masovne organizacije.

¹¹⁸ AS, CK KPS III/25, ŠK 1946, Ugotovitve in sklepi Šolske komisije pri CK KPS, 26. 3. 1946.

¹¹⁹ Glej: Slavica Pavlič-Viktor Smolej, cit. d., str. 88–100. Slavica Pavlič meni, da je na tečajih med NOB dobilo osnovno pedagoško izobrazbo okrog 300 mladih učiteljev (str. 98).

¹²⁰ Uporabljal bom naziv učitelji tečajniki, ker je bil ta najbolj uveljavljen. V dokumentih najdemo tudi druge nazive: učitelji tečajniki pripravniki (ker so bili pripravniki, dokler niso opravili študijskih obveznosti) ali pa preprosto tečajniki.

¹²¹ AS, CK KPS III/25, ŠK 1945, Sklepi seje Šolske komisije pri CK KPS, 18. 12. 1945.

¹²² Ibidem, Sklepi seje Šolske komisije pri CK KPS, 28. 12. 1945.

¹²³ AS, MP 7767/1–46.

¹²⁴ V MP LRS, 4. 4. 1947, št. 4, str. 41–42; V MP LRS, 18. 4. 1947, št. 5, str. 52; V MP LRS, 16. 6. 1947, št. 9, str. 95.

¹²⁵ V MP LRS, 24. 5. 1946, št. 1, str. 2–3.

¹²⁶ Popotnik LXV/1948, št. 5–6, str. 131, Govor ministra za prosveto dr. J. Potrča na zasedanju Ljudske skupščine LRS dne 19. maja 1948.

¹²⁷ V MP LRS, 15. 5. 1948, št. 4, str. 40.

¹²⁸ V MP LRS, 20. 2. 1947, št. 2, str. 17.

¹²⁹ AS, MP 8707–46.

Skratka, ne manjka jih nikjer! ... Poleg svojega dela v razredu opravljajo navadno upraviteljske posle, vodijo delo po množičnih organizacijah in se pripravljajo na pouk. Ni se nam treba čuditi, zakaj imajo mladi učitelji - tečajniki prav lepe uspehe. Njim delo ni v breme, temveč sama po sebi umevna dolžnost novega zdravega državljana, ki daje vse svoje mlade sile skupnosti.«¹³⁰ O očeh vladajoče garniture je bila osnovna delitev učiteljskega kadra v prvih povojnih letih delitev na starejše strokovno usposobljeno učiteljstvo in mlad politično zanesljiv kader. Partija ni dopuščala dileme, kaj je pomembnejše pri izbiri kadra: »Pri tem ne bomo gledali v prvi vrsti na strokovno usposobljenost, temveč na politično kvalifikacijo. Glavno je, da je nekdo predan partijec. Komunist se vsega nauči.«¹³¹

Pod udar vladajoče ideologije so leta 1945 prišli tudi učni načrti in učbeniki. Minister za prosveto dr. Ferdo Kozak je 11. junija 1945 imenoval komisijo za pregled učnih knjig in za njenega predsednika določil pomočnika ministra Jožeta Jurančiča. Komisija je založnike šolskih knjig pozvala, naj do 20. junija pošljejo učbenike komisiji v pregled, da jih ocenijo in določijo popravke na podlagi zahtev po preureditvi šolstva v duhu nove dobe. Komisija za učne knjige se je prvič sestala na plenarni seji 26. junija 1945. Poročila o delu je pošiljala Prosветnemu svetu, ki mu je (tako kot komisiji za pregled učnih knjig!) predsedoval Jože Jurančič. Komisija je na štirinajstih sejah, od 14. junija do 26. novembra 1945, pregledala učbenike in dala dokončno sodbo o njihovi ustreznosti.¹³²

Pri učbenikih latinščine, grščine, telesne vzgoje, glasbe, kemije in prirodopisa je komisija zahtevala le neznatne popravke, kot so črtanje imen piscev in prevajalcev. Nekateri učbeniki so bili sprejeti, ker drugih ni bilo, to pomeni, da so bili brez vsakršnih idejnih tendenc. Komisija za pregled učnih knjig pa je opozorila, da niso primerni za ponatis, saj ne ustrezajo duhu novega časa. Sprejeti so bili le kot začasni učbeniki.¹³³

Iz učbenikov slovenščine so bili črtani teksti in slike iz krščanskega nauka (tekst Mati božja se smeje, slika Rojstvo Jezusovo ipd.) in zgodovine stare Jugoslavije (vse omembe imen Karadjordjevičev, Njegovo Veličanstvo, nazivi časopisov slovenskih meščanskih strank ipd.). Prosветni svet je predlagal, da se v knjige uvrstijo teksti o bojih za Trst, o Koroški ter pesmi padlih partizanskih pesnikov. Črtani so bili tudi teksti avtorjev, ki so izdajali knjige med vojno na okupiranem ozemlju (Janez Jalen, Cvetko Golar ...).¹³⁴

Podobne posege so doživeli tudi učbeniki zemljepisa, zgodovine in verouka. Učbeniki zemljepisa so bili zavrnjeni zaradi uporabe imen banovin in ne republik, pojma jugoslovanski narod in ne jugoslovanski narodi, negativnega stališča do Sovjetske zveze, napačno zarisanih političnih meja, zastarelih statističnih podatkov ter splošnega idejnega pogleda. Prosветni svet je nekatere učbenike odobril v začasno uporabo, vendar so se morale vse te pomanjkljivosti predhodno črtati iz njih ali prelepiti z ustreznimi izrazi. Dokončno je svet zavrnil pravico do razpečevanja petih učbenikov zemljepisa.¹³⁵

Predloženih trinajst učnih knjig zgodovine je bilo zavrnjenih, ker »so za novi čas vse od kraja neuporabne«. Prosветni svet je predlagal, da namesto teh učbenikov strokovnjaki čim prej napišejo zgodovinski pregled za dobo stare Jugoslavije in narodnoosvobodilnega boja, ki bi se uporabljal kot skripta za pouk v vseh razredih šol vseh stopenj v šolskem letu 1945/46.¹³⁶

Knjig za verouk ni pregledala komisija za pregled učnih knjig, temveč verska komisija Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Zahtevani popravki so bili minimalni (črtanje imen piscev, ki so bili politični nasprotniki, črtanje italijanskih nazivov za izdaje iz let 1941–1943). V celoti je bila zavrnjena le knjiga Rudolfa Hanželiča Verouk za VII. razred.¹³⁷

Zaloge neodobrenih knjig so bile uničene. Namesto teh so morali tiskati nove. Nekatere so bile napisane že v vojnem času ali pa so jih začeli znanstveni delavci pisati takoj po osvoboditvi. Zaradi hitrosti pisanja to niso bila dovršena dela, temveč le priročniki za učitelje. Šolsko leto 1945/46 je tako potekalo na podlagi začasnega učnega načrta z začasno veljavnimi učbeniki.

Šolska komisija centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije si je decembra 1945 zadala nalogo, da izdela spisek najpotrebnejših učbenikov.¹³⁸ Najbolj sporni so bili učbeniki zgodovine. Komisija je bila mnenja, da bi morali za učbenike obče zgodovine uporabljati prevode sovjetskih učbenikov.¹³⁹

Ministrstvo za prosveto je nove učbenike propagiralo prek svojega časopisa Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije. Zadnje strani časopisa so zapolnjevale novice Državne založbe Slovenije, ki je bila ustanovljena 31. julija 1945 in je bila odgovorna za tiskanje šolskih knjig in drugih publikacij znanstvene, politične, kulturne in umetniške vsebine ter za oskrbovanje šol z učili. Novi učbeniki so bili v večjem obsegu tiskani od pomladi 1946 naprej. Večina jih je bila natisnjena do začetka šolskega leta 1946/47, učbeniki za posamezne predmete pa so prihajali iz tiska tudi še po začetku šolskega leta. Novi učbeniki so spodrivali starejše, ki jih je prosvetni svet ministrstva za prosveto odobril v začasno uporabo. Šolsko leto 1946/47 je bilo prvo šolsko leto po osvoboditvi, ki je glede učbenikov omogočalo normalen potek pouka brez prevelikega improviziranja.¹⁴⁰

Med učbeniki so vse do leta 1950 prevladovali prevodi sovjetskih učbenikov. Še leta 1948, ko je že prišlo do spora med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, je bilo od izdanih učbenikov devet ruskih prevodov in le pet domačih.¹⁴¹

Šolski sistem je torej temeljil na ostrem ideološkem razločevanju med vzgajanjem v duhu marksizma-leninizma, ki je bil od oblasti označen kot edino

¹³⁰ Prosvetni delavec, Priloga Popotnika k št. 4–5, LXIV/1947, str. 46–48, Ančka Vrbič: Učitelji-tečajniki so pravi ljudski učitelji.

¹³¹ AS, CK KPS III/25, ŠK 1945, Sklepi seje Šolske komisije pri CK KPS, 18. 12. 1945.

¹³² AS, MP, Fasc. 27, mapa: Zapisniki sej prosvetnega sveta.

¹³³ AS, MP, Fasc. 28.

¹³⁴ AS, MP, Fasc. 27, Zapisnik o I. seji Prosvetnega sveta, 14. 7. 1945.

¹³⁵ Ibidem, Zapisnik o VIII. seji Prosvetnega sveta, 30. 7. 1945.

¹³⁶ Ibidem, Zapisnik o IX. seji Prosvetnega sveta, 31. 7. 1945.

¹³⁷ Ibidem, Zapisnik o X. seji Prosvetnega sveta, 22. 8. 1945; AS, MP, Fasc. 27.

¹³⁸ AS, CK KPS III/25, ŠK 1945, Sklepi seje Šolske komisije pri CK KPS, 11. 12. 1945.

¹³⁹ Ibidem, Sklepi seje Šolske komisije pri CK KPS, 18. 12. 1945.

¹⁴⁰ Glej: V MP LRS, 22. 7. 1946, št. 3, str. 26, in druge Vestnike v prvih mesecih šolskega leta 1946/47.

¹⁴¹ AS, CK KPS III/27–1954, Založništvo.

pravilen, ter vsemi drugimi vplivi na šolstvo in šolsko mladino, ki so bili označeni kot reakcionarni, protidržavni, protiljudski itd. Edino pravilno stališče je do vseh drugačnosti izražalo nestrpnost in nespravljalivost. To ostro razločevanje je pripeljalo tudi do takšnih ocen pomena izobraževanja, kot je tale: »Pri mladini moramo vzgojiti sovraštvo do nasprotnikov.«¹⁴²

Na omenjeni podlagi se je začelo po osvoboditvi obnavljati šolstvo v Sloveniji. Poleg teoretičnih izhodišč je treba pri presojanju razvoja šolstva upoštevati tudi splošen gospodarski položaj države po vojni, saj je neposredno vplival na učinkovitost procesa vzgoje in izobraževanja. Uničene in poškodovane šolske zgradbe brez šip na oknih ter pomanjkanje kurjave sta zmanjševala obisk učencev. Enake so bile posledice zaradi pomanjkanja obleke in obutve. Hladni zimski dnevi precejšnjemu številu otrok zunaj urbanih središč niso dopuščali vsakdanje poti v šolo. Spomladi so na obisk pouka vplivala kmetijska opravila na polju. K temu je bistveno pripomoglo tradicionalno gledanje v zaostalih kmetijskih delih, da šola lahko počaka, njiva pa ne.

Prvo povojno šolsko leto 1945/46 se je začelo ob koncu oktobra 1945 na podlagi začasnega učnega načrta, z začasno veljavnimi učbeniki, pa tudi namestitev učnega osebja se je zavlekla. Novi predmetnik je nekaterim strokam vzel dotedanjo veljavo; to se je v največji meri nanašalo na klasike, germaniste in romaniste. Spričo pomanjkanja kadrov je bilo šolam dopuščeno, da so same izvedle krčenje učnih ur za posamezne predmete, tako da so se predmetniki med istovrstnimi šolami razlikovali.¹⁴³

Poseben problem so pomenili stanovanjski prostori za učno osebje na podeželju. Starejših učiteljev ministrstvo za prosveto načelno ni prestavljalo, mlajši (učitelji tečajniki) pa so hoteli ostati v večjih mestih ali v bližini železnice, da so lahko nemoteno opravljali svoje študijske obveznosti. Primerilo se je celo, da se je učitelj vsak dan vozil v službo, njemu namenjeno stanovanje pri šoli pa je bilo prazno.

Šolska situacija se je normalizirala v šolskem letu 1946/47. Dne 11. julija 1946 je bil sprejet zakon o obveznem sedemletnem šolanju, ki je za manj razvite kraje Jugoslavije pomenil napredek, za Slovenijo, kjer je že prej bila uveljavljena osemletna šolska obveznost, pa je dejansko pomenil korak nazaj. Pozitivno spremembo je pomenil postopen prehod v enotno sedemletko, ki je omogočala nadaljevanje izobraževanja na vseh srednjih šolah, medtem ko so prejšnje višje osnovne šole in nižje gimnazije možnost izbire krčile.¹⁴⁴

Predmetnik se je ustalil. Pri jezikih so glavno vlogo dobili slovanski jeziki, velik poudarek je bil tudi na zgodovini, zemljepisu in prirodopisu. Učni načrti teh predmetov so upoštevali povezanost in razvojnost dogajanj v skladu z načeli dialektičnega materializma.

O predmetniku je imel posebno vlogo verouk. Leta 1945 ni bil ukinjen, marveč je postal neobvezen predmet. Učne ure verouka so morale potekati v šoli in ne v cerkvi. Za vsakega učenca, ki je želel obiskovati ta predmet, je moral eden od staršev ali skrbnik v začetku šolskega leta napisati dovoljenje. Pravico do poučevanja so dobili veroučitelji od prosvetnih oblasti, kriterij pa je bil odnos veroučitelja do narodnoosvobodilnega boja in do povojne Jugoslavije. Oblasti so redno spremljale obiskanost učnih ur verouka in jo skušale na različne načine zmanjšati. Najpogostejše sredstvo so bili dobro obiskani šolski krožki, ki so jih uvrstili na urnik ob istem času kot učno uro verouka.¹⁴⁵

Popoln popis obiskanosti pouka verouka je ministrstvo za prosveto izvedlo spomladi 1947. V osnovnih šolah je verouk obiskovalo 84,92% učencev, v nižjih razredih gimnazij 66,54% in v višjih razredih 37,94% vseh učencev. Na tako »nizek« odstotek so vplivale šole, v katerih pouka verouka sploh ni bilo, ker ni bilo veroučitelja ali ker ta ni dobil dovoljenja prosvetnih oblasti za poučevanje (takšnih primerov je bilo zelo malo), in tiste, ki so jih v večini obiskovali učenci drugih veroizpovedi (pravoslavci). Dejanski obisk pouka verouka je bil v agrarnih območjih blizu 100%.¹⁴⁶

Medtem ko je obisk verouka počasi padal, se je pri šoloobveznem pouku povečeval. V nekaterih slabše razvitih delih je bil ta obisk celo pod 70%, toda z izboljševanjem materialne osnove se je začel dvigati. Minimalen je bil ta napredek le v dokaj odročnih raztresenih naseljih in v bivših viničarskih predelih. Od okrog 150.000 šoloobveznih otrok jih po podatku z dne 1. marca 1947 samo 701 ni obiskovalo pouka.¹⁴⁷

Še največjo težavo je prosvetnim oblastem povzročalo nezadostno število kvalificiranega pedagoškega kadra. Ministrstvo za prosveto je okrajem pred začetkom šolskega leta 1946/47 sporočilo, da naj računajo le na svoje kvalificirane moči, saj bodo od ministrstva kot pomoč naknadno dobili le učitelje tečajnike, zato naj bi pustili nezasedena lažja delovna mesta, težja pa naj bi zasedli izkušeni pedagogi.¹⁴⁸

Ljudskoprosvetno delo kot osnovna kulturnopolitična naloga • Že pri opisovanju kulturnopolitičnih ciljev sem orisal težnje nove oblasti po širjenju kulturnega delovanja med širokimi sloji prebivalstva. Potekalo naj bi v več smereh. 5 Izobraževanje odraslih in tiste mladine, ki ni bila deležna vzgoje v slovenskem jeziku, je bilo podobno vzgojnemu procesu v šolah. Z raznimi predavanji, tečaji, večernimi delavskimi gimnazijami, kmečkimi nadaljevalnimi šolami in ljudskimi univerzami je bil h kulturnemu udejstvovanju pritegnjen največji del prebivalstva. To delo je bilo označeno kot kulturno-prosvetno za razliko od kulturno-umetniške dejavnosti, pri kateri so delavci in kmetje aktivno delovali v amaterskih gledaliških skupinah, pevskih zborih, orkestrih in drugih umetniških zvrsteh.

Ljudskoprosvetno delo je bilo ob vsaki priložnosti označeno kot osnovna naloga kulturne politike, saj je v svojem delovnem območju zajelo največ ljudi. Razvijati se je začelo že med vojno na osvobojenem ozemlju v organizaciji oddelka za ljudsko prosveto. Bogomil Gerlanc je izdelal Predlog za organizacijo

¹⁴² A INZ, LMS 7, Zapisnik posvetovanja okrajnih komitetov SKOJ-a iz Primorske, Postojna, 23. 12. 1947.

¹⁴³ AS, MP 9347/1–45.

¹⁴⁴ AS, MP 21478/1–47; Jože Ciperle–Andrej Vovko, cit. d., str. 96–97.

¹⁴⁵ AS, MP 6631–46; AS, MP 70–47; AS, MP 263–47; AS, MP 5811/1–47. Glej tudi AS, MP, Fasc. 39 in 42.

¹⁴⁶ AS, MP 6744–47.

¹⁴⁷ AS, MP 263–47; AS, MP 3930/1–47. Glej tudi AS, MP, Fasc. 39 in 42.

¹⁴⁸ AS, MP 7767/1–46.

prosvetnega življenja. Najprej je označil namen dela na tem področju: »O(svo-bodilna) F(ronta) skuša in dosega v svojem delu velike uspehe na temelju načela, da mora biti za vse delo naroda zaktivizirano ljudstvo samo in da odpravlja vse one ovire in utesnitve, ki so jih stavili slovenskemu narodu njegovi bivši politični jerobi... Tudi pri organizaciji našega ljudsko prosvetnega dela ne smemo ubirati nobenih drugih poti, ampak moramo prevzeti ono zdravo tradicijo tega dela našega naroda doslej, ji dati duh časa in novemu položaju našega ljudstva odgovarjajoči okvir, ki bo istočasno nudil popolno jamstvo za pravilno rast in razvoj ter tudi jamstvo za dosego potrebnih uspehov in ciljev.« Gerlanc je označil napake kulturno-prosvetnega dela v preteklosti, ki naj bi se jim v prihodnosti izognili. Mednje sta sodili neenotnost društev, ki je omogočala krepitev vpliva političnih veljakov in strank, in nepovezanost med mestom in podeželjem.¹⁴⁹

Oddelek za ljudsko prosveto odseka za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta je na terenu spodbujal ustanavljanje domov prosvete, knjižnic in čitalnic, stenskih časopisov, ljudskih gledališč in pevskih zborov. Kulturno delo v vojski je vodil propagandni oddelek Glavnega štaba Slovenije.¹⁵⁰

V začetku aprila 1945 je oddelek za ljudsko prosveto v poročilu dr. Ferdu Kozaku opozoril na ukrepe, ki bodo potrebni ob prevzemu oblasti. Kozak je nato v svojem poročilu predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, z dne 14. aprila 1945, navedel dva predloga kot nujno rešitev.

Prva je bila zahteva po začasni prepovedi delovanja vseh društev. Ocenili bi jih glede na njihovo delo v preteklosti in določili, kaj bo z njimi. Imovino društev bi dobili v začasno upravo prosvetni referenti narodnoosvobodilnih odborov ali posebni komisarji ali komisija za upravo narodne imovine. Vsekakor pa bi morali takoj razpustiti vsa društva, katerih delovanje ni bilo v skladu s političnimi in kulturnimi načeli narodnoosvobodilnega gibanja. Prosvetni referenti narodnoosvobodilnih odborov, komisarji oziroma komisija bi lahko uporabljali imovino društev le, če bi bilo to v interesu ljudstva.¹⁵¹

Drugi predlog se je nanašal na zaloge slovenskih knjig v knjigarnah in založniških hišah. Začasno naj bi bila prepovedana prodaja vseh knjig, založbe in knjigarne pa bi morale poslati popise svojih zalog, da bi določili, kaj je dopustno razširjati in kaj ne. Iz prečiščenih zalog založništev naj bi knjige primarno uporabili za ljudske knjižnice, šolske namene, borce narodnoosvobodilne vojske, ki so hoteli nadaljevati študij, in za potrebe Primorske in Koroške. Za pravilno razdelitev knjižne zaloge naj bi skrbela posebna komisija, ki bi jo sestavljali člani odseka za prosveto, Znanstvenega inštituta in predstavniki knjigarn in založništev.¹⁵²

Preden je nova oblast začela graditi temelje novega ljudskoprosvetnega dela, je obračunala s starim po predlogih odseka za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Po koncu vojne leta 1945 so morala vsa društva prijaviti ministrstvu za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije ali njemu podrejenim organom svojo dejavnost in poslati v pregled pravila. Prijava je morala obsegati podpise odbornikov društva, ki so pred 6. aprilom 1941 predstavljali društvo. Člani društva niso smeli izvoliti novega odbora pred odobritvijo obnove delovanja, saj se je oblast bala, da bi društvo svojo dejavnost obnovilo na starih osnovah.¹⁵³

Društva so bila odobrena ali zavrnjena na podlagi zakona o društvih, ki ga

je začasna ljudska skupščina Demokratične federativne Jugoslavije sprejela 25. avgusta 1945. Ta je prepovedal osnivanje ali delo tistih društev, katerih delovanje je bilo fašistično ali profašistično obarvano ali je širilo nacionalno, rasno ali versko neenakost in sovraštvo oziroma so bili nosilci takšnega delovanja ustanovitelji društva.¹⁵⁴

Za Slovenijo so ti postopki pomenili razpust Prosvetne zveze v Ljubljani in Mariboru z odlokom ministrstva za notranje zadeve narodne vlade Slovenije 2. oktobra 1945. Prosvetna zveza je bila osrednja organizacija katoliških prosvetnih, telovadnih in ženskih organizacij. Imovina zveze in njenih društev je bila podržavljena in dana v upravo ministrstvu za prosveto Slovenije. Dokončni popis neodobrenih društev je obsegal 251 društev Prosvetne zveze v Ljubljani in 191 društev Prosvetne zveze v Mariboru.¹⁵⁵ Prosvetna zveza se je pritožila slovenski vladi, ta pa je odločila, da se pritožbi ne ugodi. Obzornik je v začetku leta 1946 poročal: »Prosvetna zveza se je proti odloku pritožila na narodno vladu Slovenije. Ta je na svoji seji dne 7. novembra 1945 odločila, da se pritožbi ne ugodi.«¹⁵⁶ Podatek v Obzorniku ni čisto točen, saj slovenska vlada 7. novembra 1945 ni imela seje. Njena 6. redna seja je bila 17. in 18. oktobra 1945, 7. seja pa 5. januarja 1946. Ni jasno, ali je šlo za izredno sejo narodne vlade Slovenije, katere zapisnik ni ohranjen (kar je manj verjetno), ali pa je v Obzorniku napaka in je šlo za sejo katere od vladi podrejene ustanove. O problemu Prosvetne zveze so govorili na 6. seji narodne vlade Slovenije 17. oktobra 1945, vendar je v zapisniku o tem le skopa zabeležka: »Minister Polić pojasni, da je Prosvetna zveza v Ljubljani vložila prijavo, vendar je bila izdana odločba o razpustu radi sodelovanja z okupatorjem. Mariborska pa delovanja ni prijavila.«¹⁵⁷

Do mnenju nove oblasti je Prosvetna zveza, ki je bila po svojih pravilih sicer nepolitična organizacija, med vojno delovala izrazito politično v sovražnem smislu proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Okupator je ni prepovedal ali preosnoval, sama pa ni prenehala delovati kot številna druga slovenska kulturna društva. Njena glasila so vsebovala članke verske, ideološke in politične vsebine z izrazito propagandno tendenco proti Osvobodilni fronti, kar je razbijalo enotnost boja slovenskega naroda in tako služilo le okupatorju. V upravnem in nadzornem odboru Prosvetne zveze so sedeli ljudje, ki so bili sodelavci okupatorja in so po vojni emigrirali. Najhuje pa je bilo po mnenju

¹⁴⁹ A INZ, 469/I, 1, Bogomil Gerlanc: Predlog za organizacijo prosvetnega življenja. Isti dokument tudi v: AS, LP 1.

¹⁵⁰ A INZ, 469/III, Poročilo odseka za prosveto pri predsedstvu SNOS; A INZ, 469/I, 1, Organizacija kulturno-prosvetnega dela.

¹⁵¹ A INZ, 469/I, 1, Oddelek za ljudsko prosveto; A INZ, 526/I, 2, Organizacija oddelka in predlogi.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ AS, MP 5524/1–46.

¹⁵⁴ Zakon o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima, Službeni list DFJ, 31. 8. 1945, št. 65, str. 635–637.

¹⁵⁵ AS, MP 5524/1–46.

¹⁵⁶ Obzornik I/1946, št. 1–2, str. 79–80, Razpust Prosvetne zveze.

¹⁵⁷ AS, Zapisniki sej vlade LRS 1945–1953, Zapisnik VI. redne seje NVS, 17.–18. 11. 1945.

narodne vlade Slovenije, da je Prosvetna zveza tudi materialno podpirala Osvobodilni fronti sovražne vojaške in polvojaške organizacije.¹⁵⁸

Delo v zvezi s čiščenjem ideološko oporečnih knjig je prevzela komisija za pregled knjižnic pri ministrstvu za prosveto. Za ta namen je izdelala smernice za trajno ali začasno izločitev knjig iz prometa: »... dela (se) izločajo zaradi profašistične miselnosti pisca, čeprav bi ta iz njegovih starejših del ne bila še razvidna (Knut Hamsun in dr.), druga pa zaradi vsebine, ki je nasprotna našemu gledanju na poglobitna življenjska vprašanja. Naravno je, da bodo knjigarnarji in knjižničarji izločili tudi tisti propagandni tisk, ki ga v tem seznamu nismo posebej zajeli, pa je po svoji vsebini nasproten narodno-osvobodilni borbi, je načelno odklanjal novi socialni red ali širil versko nestrpnost.« Take knjige so bile izločene načelno le iz knjižnic, kjer so bile dostopne širokim slojem. Izposojati so se smele v študijske namene, vendar je moral interesent pred uporabo dobiti dovoljenje pristojnih prosvetnih forumov.¹⁵⁹

Prvi spisek knjig, ki so jih morali izločiti iz prometa, je oddelek za ljudsko izobraževanje ministrstva za prosveto razposlal 27. julija 1945. Obsegal je osem strani naslovov. Jasno je, da so bila od tujih del izločena vsa dela političnih nasprotnikov: Hitlerja, Rosenberga, Göringa, D'Annunzia, Mussolinija, Steinerja, Volpeja, Marinettija, Urbanija itd., ter vsa propagandistična dela s fašistično in nacistično tendenco, poleg tega pa tudi tista dela avtorjev (Panaita Istratija, Andrea Gida), ki niso pisali o Sovjetski zvezi tako, kot je želela povojna jugoslovanska oblast. Izločeni so bili tako originali kot slovenski prevodi. Od izvirne slovenske literature je bila poleg domobranske propagandistične literature izločena večina del, ki so izšla med vojno na okupiranem ozemlju, ne glede na avtorjevo politično opredelitev. To so bila dela Ivana Ahčina, Vinka Beličiča, Tineta Debeljaka, Frana Erjavca, Mirka Javornika, Stanka Kociperja, Jožeta Krivca, Alojzija Odarja, Ludvika Puša, Zorka Simčiča, Cirila Žebota in drugih, ki so po vojni emigrirali, pa Franceta Balantiča in Lamberta Ehrlicha, ki sta padla v vojni na nasprotni strani, ter Narteta Velikonje, ki je bil leta 1945 pred vojaškim sodiščem Jugoslovanske armade obsojen na smrt in usmrčen. Tudi dela slovenskih katoliških mislecev, kot so bili škof Gregorij Rožman, filozof in duhovnik Aleš Ušeničnik in krščanski socialist Andrej Gosar, so bila izločena. Poleg tega najdemo na spisku še dela Jožeta Lovrenčiča in slovenske revije, ki so izhajale v vojnih letih na okupiranem ozemlju. Preseneča pa zahteva po izločitvi del Jožeta Dularja, Severina Šalija in Janeza Jalna, katerih stališče do Osvobodilne fronte je bilo vse kaj drugega kot sovražno in katerih dela so bila brez vsakih političnih tendenc.¹⁶⁰

Neprecizna formulacija ministrstva za prosveto je na terenu omogočala različne interpretacije. Ministrstvo je zato poslalo še dvojce dopolnil oziroma popravkov k prvemu seznamu. Obveljal je šele tretji seznam, z dne 6. novembra 1945. Nekatere knjige so bile prvemu seznamu dodane, nekatere črtane z njega. Bistvena sprememba je bila ukinitve prepovedi za dela Jožeta Dularja, Severina Šalija in Janeza Jalna.¹⁶¹

Vendar so nejasnosti ostale tudi po teh dopolnilih ministrstva za prosveto. Najbolj zgovorno nam o tem priča dopis Učiteljske tiskarne v Ljubljani, z dne 21. januarja 1946, ministrstvu, v katerem vodstvo tiskarne sprašuje: »Če smo prav razumeli uvodoma navedene okrožnice, potem je za odklonitev nekega dela odločilna poleg vsebine knjige tudi oseba avtorja. Ni pa odločilna za

odklonitev dela založnik ali izdajatelj. Potemtakem bi se smela prodajati tudi knjiga Rupnikove Zimske pomoči, če ni niti proti avtorju niti proti vsebini knjige nikakega pomisleka. To bi veljalo zlasti za knjige kot : Pregelj: Na vakance, Jurčič: Deseti brat in Gregorčič: Oljki. Ali pa bi bilo priporočljivo, da se na teh knjigah izbriše ime založnice?

Če so dopustni (mišljeno je izločeni, op.p.) vsi spisi nekega avtorja, ali je potem izločena tudi iz prodaje knjiga, ki jo je ta prevedel, pa čeprav sicer ni proti knjigi nikakega pomisleka. Tako je n.pr. prevedel Mirko Javornik (vsi njegovi spisi so bili izločeni! op.p.) delo flamskega pisatelja Stijna Streuvelsa: Hlapec Jan. Ime Streuvelsa pa ni v seznamu nezaželenih knjig. Ali se sme ta knjiga prodajati?

Zelo potrebna bi bila tudi pojasnila glede zgodovinskih del. Tako je v ,Kroniki slovenskih mest' redno objavljena še kronika o dogodkih. Dostikrat se pri tem navajajo dogodki, pri katerih igrajo glavno člani bivše dinastije. Ali se morajo takšni pasusi rigorozno izbrisati ali pa je pri presoji teh mest dopustna neka širokogrudnost in do katere meje? Ali pa naj se izloči sploh vsa ,Kronika' in bi se na ta način dostikrat izločilo tudi gradivo, ki vsebuje dragocene podatke.¹⁶²

Na podlagi smernic ministrstva za prosveto se je pričela akcija čiščenja (izločanja) knjig. V prvi fazi je zajela zaloge knjig v knjigarnah in založbah ter knjige v pomembnejših knjižnicah večjih mest. Leta 1946 se je akcija čiščenja prenesla tudi na manjše podeželske knjižnice in knjigarne. Opomini ministrstva za prosveto in opozorila v reviji Ljudske prosvete Obzornik pričajo, da akcija ni bila končana hitro, ampak je v odročnejših predelih zamujala. Vzrok za to je vsekakor tudi dejstvo, da se majhne knjižnice niso mogle odpovedati svojemu skromnemu knjižnemu fondu, dokler niso dobile ustrezne zamenjave. Šele ko se je knjižni trg obogatil z novimi naslovi in so knjižnice ta dela dobile, so se lahko odpovedale stari zalogi.

Agitprop partije je začel leta 1947 povezovati čistko knjižnic in distribucijo knjig. Oba procesa naj bi potekala sočasno. Nosilke akcije so postale okrajne agitpropovske komisije. Skrbele so za organizacijo in ustrezno propagando. Zdaj ni šlo več zgolj za čistko, temveč za zamenjavo knjig. Na ta način so skušali knjižnice obogatiti z ideološko primerno literaturo.¹⁶³

Š prepovedjo delovanja Prosvetne zveze je bil ukinjen obstoj edine organizacije, ki bi na ljudskoprosvetnem področju v Sloveniji lahko ogrozila primat oblastnih političnih organizacij. Delo se je namreč lahko nemoteno razvijalo v okviru odobrenih političnih strank in organizacij. Ker so bile vse stare stranke, ki so smele nadaljevati delo in so imele svoj sedež v Beogradu, v Sloveniji brez moči, je v praksi to pomenilo monopol zmagovite strani v vojni. Delo se je razvijalo v organizacijah in odborih Osvobodilne fronte, Ljudske prosvete,

¹⁵⁸ Obzornik I/1946, št. 1-2, str. 79–80, Razpust Prosvetne zveze.

¹⁵⁹ AS, MP 3159/2–45.

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ AS, MP 3159/5–45.

¹⁶² AS, MP, Fasc. 28.

¹⁶³ AS, CK KPS III/27–1947, Zapisnik sestanka propagandistov na CK KPS, januar 1947.

mladinski in ženski organizaciji ter sindikatih. V deželi delavcev in kmetov naj bi tudi tu imela vodilno vlogo tista organizacija, ki jih je združevala, to pa so bili sindikati oziroma kulturno-prosvetni oddelek glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije. Partija jim je namenila vodilno vlogo pri organizaciji ljudskoprosvetnega dela, vendar je treba reči, da vsaj do srede leta 1947 sindikati te svoje vloge niso odigrali.

Ljudskoprosvetno ustvarjanje se je razvijalo s točno določenim ciljem. Vodja agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije Dušan Pirjevec ga je označil takole: »... če je vprašanje ljudske prosvete na sploh povezano z vprašanjem utrjevanja naše oblasti, potem je v teh krajih ljudsko prosvetno delo poseben instrument za vključevanje množic v politično in javno življenje, za seznanjanje teh množic z najbolj splošnimi vprašanji naše oblasti, gospodarstva itd... Pojasniti množicam vsa družbena in politična vprašanja tako, da bodo spoznale bistvo naše nove države, da bodo videle perspektivo neizbežne zmage demokracije v vsem svetu - to je naloga vsega našega ljudsko prosvetnega dela.«¹⁶⁴

Pri tako opredeljenih ciljih je jasno, da je bil politični moment močnejši in pomembnejši od kulturnega. Za partijo kot nosilko oblasti je bilo zato pomembnejše kulturno-prosvetno kot kulturno-umetniško delo. Ker se je krepilo kulturno-umetniško delo in je bilo prosvetno zapostavljeno, je agitprop centralnega komiteja slovenske partije to ocenil kot veliko napako in jo kritiziral: »Forsiranje kulturno umetniškega sektorja ne opazimo samo pri sindikatih, ampak v vsem ljudsko prosvetnem delu in bo to napako težje premagati na deželi kakor pa v sindikatih oziroma v mestih. Aktivizacija sindikatov bo v mestih avtomatično spremenila fizionomijo kulturno prosvetnega masovnega dela (predpogoj: premagati neaktivnost in izoliranost sindikatov) in bo dala temu delu veliko bolj idejno vzgojni značaj. Spričo tradicije, pomanjkanja kadrov in še nenajdenih oblik bo v vasi ta preobrat počasnejši. V industrijskih centrih bo sorazmerno lahko najti predavatelje, organizirati krožke, kurze, predavanja itd., ker smo v tem smislu že napravili prve korake. Na vasi pa bo šele treba najti prave oblike. Najbolje bi verjetno bilo masovno ideološko vzgojno delo na vasi koncentrirati okrog knjižnic, bralnih večerov, krožkov itd. Ker smo torej prevzeli tradicionalne forme, nismo pa iskali novih, zaradi tega je danes na vasi tako močan poudarek na igranju, petju, godbah in slično, kar se potem često spremeni v zabavanja in pijančevanje.«¹⁶⁵

Poleg tradicionalnih oblik, ki jih je v omenjenem poročilu navedel agitprop, so začeli iskati tudi nove. Pri naštevanju oblik ljudskoprosvetnega dela bom najprej navedel oblike kulturno-prosvetnega dela, ker mu je oblast namenila večjo pozornost kot umetniškemu udejstvovanju skupin in društev.

Navodila za delo ljudske prosvete, ki jih je poverjeništvu za prosveto jugoslovanske vlade 8. marca 1945 razposlalo odsekom za prosveto federalnih enot, so za osnovno nalogo določila odpravljanje nepismenosti z analfabetskimi tečaji, saj je bila po mnenju jugoslovanske vlade nepismenost glavna ovira za politično delovanje ljudi. Narodnoosvobodilni oziroma kasneje ljudski odbori so morali sestaviti spisek nepismenih v svojem okraju in organizirati tečaje povsod tam, kjer je bilo več kot pet nepismenih.¹⁶⁶

O Sloveniji se ta oblika dela ni razvila, saj za to ni bilo potrebe. Na to je opozorila tudi ministrica za prosveto Lidija Šentjunc, ko je dejala, da je v

Sloveniji »problem ljudske prosvete nekoliko drugačen kot v drugih ljudskih republikah, kjer morajo najprej odpraviti nepismenost«. ¹⁶⁷ Analfabetški tečaji so prišli do izraza v drugih delih Jugoslavije, kjer je bilo veliko nepismenih. ¹⁶⁸ Po nepopolnih podatkih ministrstva za prosveto je bilo ob koncu leta 1945 v Sloveniji nepismenih 482 moških in 500 žensk, skupno torej 982 oseb. Podatek iz januarja 1946 govori o 487 moških in 511 ženskah, torej o 988 nepismenih. Ministrstvo za prosveto je predvidelo 12 tečajev, od tega osem v ljubljanskem okrožju ter po dva v celjskem in mariborskem. Vendar pa v njih niso bili zajeti vsi nepismeni, saj je bila večina nepismenih že precej starih ljudi, ki niso bili pripravljeni obiskovati tečajev, ali pa so živeli na oddaljenih hribovskih kmetijah in je bila zanje organizacija tečaja nemogoča. ¹⁶⁹ Podatki o nepismenih so prenizki. Februarja 1947 je namreč ministrstvo za prosveto poročalo, da je bilo po stanju, z dne 1. decembra 1946, v Sloveniji 5.192 analfabetov. Velika večina jih je bila starejših od petdeset let. Z odpravljanjem nepismenosti so se v Sloveniji spoprijemali v nadaljevalnih tečajih in šolah, saj je bil do takrat dokončan le en analfabetški tečaj. ¹⁷⁰

Namesto tečajem za nepismene je bila v Sloveniji večja pozornost namenjena bralnim tečajem, predvsem za odraščajočo mladino, ki ni bila deležna vzgoje v slovenskem jeziku. To je veljalo za mladino, ki je odraščala v Slovenskem Primorju v času fašizma, ter za mladino na Koroškem, Štajerskem in Gorenjskem, kjer so Nemci leta 1941 začeli sistematično germanizacijo. V bralne tečaje je bil pritegnjen tisti del mladih, ki so sicer znali brati, a je bilo njihovo branje pomanjkljivo, ker niso znali pravilno izgovarjati črk, ki v italijanščini in nemščini zvenijo drugače kot v slovenščini. Teksti na tečajih so morali biti izbrani tako, da so pomagali izbrisati iz spomina mladih negativne ostanke fašistične in nacistične vzgoje. Tečaji naj bi v prvi vrsti potekali v organizaciji Zveze mladine Slovenije in Antifašistične fronte žensk. Tema organizacijama je ministrstvo za prosveto 6. decembra 1945 poslalo Navodila za bralne tečaje z opozorilom, katerim problemom je na tečajih treba posvetiti posebno pozornost. ¹⁷¹

Bralni tečaji so bili časovno omejeni. Tam, kjer so postali stalna oblika dela,

¹⁶⁴ Prosvetni delavec, Priloga Popotnika k št. 6-8, LXIII/1945–1946, str. 41–43, Dušan Pirjevec: Oblike in vsebina našega ljudsko prosvetnega dela.

¹⁶⁵ AS, CK KPS III/27–1946, Kulturno prosvetni sektor.

¹⁶⁶ AS, LP 1, Navodila za delo ljudske prosvete, 8. 3. 1945.

¹⁶⁷ Koledar prosvetnih delavcev za leto gospodarskega napredka 1947, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1947, str. 86.

¹⁶⁸ O tem več glej: Ljubodrag Dimić, cit. d., str. 126–133.

¹⁶⁹ AS, MP 4547–45; AS, LP 1, Dopis MP LRS – zveznemu ministrstvu, 8. 2. 1946. Največ tečajev je bilo predvidenih na ozemlju, ki so ga leta 1941 okupirali Nemci in na katerem so na šolah ukinili slovenski jezik. Koliko tečajev je bilo dejansko izpeljanih, po pregledanem gradivu ni moči točno ugotoviti.

¹⁷⁰ AS, MP 4211/1–47.

¹⁷¹ AS, MP 12725–45; A INZ, LMS 7, Dopis okrožnega odbora Maribor – okrajnim odborom, 27. 12. 1945.

so jih imenovali bralni krožki. Ti krožki so bili organizirani v knjižnicah in čitalnicah. Na podeželju se je uveljavila oblika čistih bralnih krožkov, to je branja knjig, člankov ali odlomkov v času kolektivnih kmečkih del v zimskem času in ob večerih. Interes kulturne politike je bil, da bi se krožki čimprej spremenili v debatne in da ne bi bil poudarek izključno na branju, temveč na razpravljanju o aktualnih problemih, ki jih je prinašal dnevni tisk.¹⁷²

Analfabetški in bralni tečaji so imeli funkcijo predpriprave na nadaljnje izobraževanje. Ljudem naj bi dajali osnovno znanje, ki bi ga nato izpopolnjevali v raznih tečajih in nadaljevalnih šolah. Najbolj množična oblika so bili tečaji političnega, gospodarskega, strokovnega, kulturnega ali splošno izobraževalnega značaja. Potekali so ali v okviru krožkov frontnih organizacij ali v okviru ljudske univerze. Delo tečajev je bilo ali internatsko (vsi na enem mestu več tednov) ali v obliki večernih tečajev. Splošno izobraževalni tečaji so bili v prvi vrsti namenjeni ljudem, ki so svoje sposobnosti pokazali v vojni, a si zaradi okoliščin niso mogli pridobiti splošne izobrazbe. Tovrstni tečaji naj bi dajali izobrazbo na ravni nižjih srednjih šol. Strokovni tečaji so bili organizirani v sporazumu med prosvetno oblastjo in posameznimi strokami. Služili so gospodarskim ciljem Jugoslavije, to je obnovi porušene domovine.¹⁷³ Tečaji kulturnega značaja so imeli nalogo izobraziti zadosti številen kader, ki bi bil sposoben izvajati direktive kulturne politike na terenu. Organizirala sta jih ministrstvo za prosveto in Ljudska prosveta. To so bili tečaji za pomoč ljudskim odrom, pevovodski ter knjižničarski tečaji in, kot zelo pomembni, tečaji za organizatorje ljudskoprosvetnega dela.¹⁷⁴

Teme predavanj so bile ubrane na politični trenutek in so imele političnopropagandno vlogo v predvolilni kampanji, skrbi za obnovo domovine in ideološki prevzgoji množic. Delo je nadziral ideološki sektor agitpropa. Tako mu je uspelo razširiti krog ljudi, ki so študirali pod vodstvom partije, vendar ga doseženi rezultati politične preobrazbe nikakor niso zadovoljili.¹⁷⁵

Število tečajev in tečajnikov se je spreminjalo. Točnejše število je možno najti šele za leto 1947, ko naj bi bilo po podatkih oddelka za ljudsko izobraževanje ministrstva za prosveto 1.009 tečajev s 16.900 absolventi, 50% od teh ljudskoprosvetnih, 32% sindikalno-strokovnih, 15% gospodarskih in 3% analfabet-skih. Ljudskoprosvetni tečaji so bili namenjeni aktivistom. Visok odstotek teh tečajev je posledica načrtne akcije in kaže, da oblast ni bila zadovoljna z rezultati dela aktivistov na terenu.¹⁷⁶

Večina splošno izobraževalnih tečajev je potekala v okviru ljudskih univerz. Oddelek za ljudsko izobraževanje je 28. avgusta 1945 razposlal vsem okrožjem navodila o ustanavljanju ljudskih univerz. Razviti so se morale v mestih, kjer so bile možnosti za delo, izobraževale pa naj bi množice v duhu nove dobe. Predavatelje so morale pošiljati tudi po okoliških vaseh. Predavanja so morala biti prilagojena kulturni stopnji poslušalcev, torej brez prevelike uporabe tujk in strokovnih izrazov.¹⁷⁷ Skrb za delo ljudskih univerz je bila prepuščena ljudskoprosvetnim svetom. Vstopnino za predavanja, ki so bila enkrat ali dvakrat tedensko, naj bi pobirali le, če univerze ne bi mogle drugače rešiti finančnih težav. Pa še v tem primeru so bili svetovani prostovoljni prispevki in ne obvezna vstopnina.¹⁷⁸ Za teme in predavatelje iz domačega delovnega okoliša so morale univerze dobiti odobritev okrajnega oziroma okrožnega prosvetnega referenta, za predavatelje od drugod pa dovoljenje oddelka za

ljudsko izobraževanje ministrstva za prosveto.¹⁷⁹ Ljudska univerza ni imela oblike samostojne ustanove. Ministrstvo za prosveto je v začetku leta 1949 o njej zapisalo, da so ljudske univerze »združitev raznih predavateljev pod vodstvom okrajnih agitpropovskih komisij pri komitejih«. ¹⁸⁰ Ljudskoprosvetna dejavnost je tedaj že bila pod popolno kontrolo in navedena opredelitev jasno kaže odnos partije do te oblike kulturno-prosvetnega dela.

Teme predavanj so morale biti prilagojene politični situaciji: »Predavatelji naj se pri sestavljanju svojih predavanj zavedajo, da je ljudska univerza šola, v kateri se mora odražati naša politična linija, v kateri mobiliziramo in vzgajamo ljudske množice v duhu nove Jugoslavije, šola za pravilno razumevanje sedanosti in preteklosti ter znanstvenih dognanj in za pouk v čisto praktičnih vprašanjih (industrializacija, obnova, kmečko gospodarstvo, zdravstvo itd.).«¹⁸¹ Načrti za delo so morali biti pripravljeni za več mesecev vnaprej. Teme so morale upoštevati spominske dneve, gospodarstvo v novi Jugoslaviji, gradnjo ljudske oblasti, nastajanje obdelovalnih zadrug, slovenske državnosti, zakonodaje itd.¹⁸² Tak program je bilo lažje izpeljati na osrednji ljudski univerzi v Ljubljani, ki je imela na razpolago širok predavateljski kader z vidnejšimi političnimi, znanstvenimi in umetniškimi delavci, ki so občasno gostovali tudi na drugih ljudskih univerzah. Zlasti podružnične univerze na podeželju so zaradi pomanjkanja sposobnih predavateljev delovale kampanjsko ob aktualnih dogodkih, manjkalo pa je daljšega načrtnega dela.¹⁸³

¹⁷² AS, MP 12960/1–48.

Po podatkih Ljudske prosvete jih je bilo 1946. leta 571 in 1947. leta 241 (Statistika Ljudske prosvete, AS, LP 1). Podatka (posebej za leto 1947) sta verjetno prenizka, saj nekatere navedbe govorijo o večjem številu krožkov.

¹⁷³ AS, LP 1, Navodila za delo ljudske prosvete, 8. 3. 1945.

¹⁷⁴ Ibidem, mesečna poročila ministrstva za prosveto LRS.

¹⁷⁵ AS, CK KPS III/27–1946, Poročilo agitpropa CK KPS.

¹⁷⁶ AS, MP 6549/1–47; AS, LP 1, Statistika ljudske prosvete.

¹⁷⁷ AS, MP 4460–45; AS, LP 1, Narodni univerziteti, 11. 4. 1945.

¹⁷⁸ Obzornik I/1946, št. 6, str. 278–279, Boris Urbančič: Ljudsko univerzo ustanavljamo.

¹⁷⁹ AS, MP 10692/1–45.

¹⁸⁰ AS, MP 173/1–49.

¹⁸¹ Obzornik I/1946, št. 6, str. 278, Boris Urbančič: Ljudsko univerzo ustanavljamo.

¹⁸² Obzornik I/1946, št. 7, str. 327–328, Boris Urbančič: Kaj predavati na ljudskih univerzah.

Leta 1945 naj bi bilo v Sloveniji 51 in 1946. leta 71 ljudskih univerz (Statistika ljudske prosvete, AS, LP 1). Številki (vsaj tista za leto 1945) sta precej visoki in v precejšnjem neskladju z mesečnima poročiloma ministrstva za prosveto za november 1945 in januar 1946, v katerih je omenjeno 16 oziroma 35 ljudskih univerz (AS, MP 10963/6–45 in 4046/1–46). Ta podatka sta verjetno dosti bližje dejanskemu stanju, saj je ministrstvo za prosveto sestavilo spisek vseh ljudskih univerz na dan 1. decembra 1945 in jih naštel 18 (Koledar prosvetnih delavcev za leto obnove 1946, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1945, str. 76). Leta 1947 je bilo v Sloveniji 85 ljudskih univerz z okrog 500 predavatelji. Predavanj je bilo 1531, obiskalo pa jih je 138.175 slušateljev (Statistika ljudske prosvete, AS, LP 1). Naslednje leto je bilo ljudskih univerz 108 (Popotnik LXV/1948, št. 5–6, str. 134).

¹⁸³ AS, MP 12960/1–48

Splošno izobrazbo so si delavci in kmetje pridobivali tudi v večernih delavskih gimnazijah in kmečkih nadaljevalnih šolah. Za razliko od prejšnjih oblik ljudskoprosvetnega dela predavatelji na teh ustanovah niso bili priložnostni, temveč redno zaposleni učitelji in profesorji. Večerne delavske gimnazije je ustanovilo ministrstvo za prosveto na pobudo sindikatov ali drugih množičnih organizacij v večjih krajih ali večjih industrijskih središčih. Ob vpisu je moral delavec predložiti pisno priporočilo ene od množičnih organizacij, običajno sindikata. Pouk za vsak razred je trajal štiri mesece, ob koncu pa je moral vsak vpisani opraviti izpite. Spričevala večernih delavskih gimnazij so bila enakovredna spričevalom redne gimnazije.¹⁸⁴

Zamisel o večernih delavskih gimnazijah se je sicer porodila že leta 1945, vendar pa tedanja situacija njene izvedbe ni omogočala. Prva takšna gimnazija je začela delovati oktobra 1946 v Mariboru.¹⁸⁵ V prvem letu je večerne delavske gimnazije v Sloveniji obiskovalo 1699 delavcev, razrede pa jih je dokončalo 1045 ali 67%, kar je bilo v primerjavi z rednimi gimnazijami (71%) ocenjeno kot lep uspeh.¹⁸⁶

Približno sočasno kot večerne delavske gimnazije so ustanovili tudi kmečke nadaljevalne šole. Namenjene so bile kmečki mladini, ki zaradi okupacije ni imela možnosti za šolanje, torej predvsem tistim med šestnajstim in devetnajstim letom starosti. Pobudo za ustanovitev te vrste šole je dajala Ljudska mladina Slovenije. Največ jih je bilo na območjih, kjer je bil leta 1941 prekinjen pouk v slovenskem jeziku, torej tistih, ki so jih zasedli Nemci in Madžari. Pouk je potekal v prostorih osnovnih šol, predavatelji pa so bili osnovnošolski učitelji in strokovnjaki (za kmetijstvo, zdravstvo, politiko itd.). Snov je obsegala raven osnovne šole, prilagojeno starosti obiskovalcev. Nadaljevalne šole za kmečko mladino so bile splošno izobraževalne, za razliko od raznih tečajev za kmečko mladino, pri katerih je bil poudarek na posameznih gospodarskih panogah.¹⁸⁷

Koristno dopolnilo drugim ljudskoprosvetnim oblikam sta bila tudi ustni časopis in stenčas ali zidni časopis.¹⁸⁸ Njuna naloga je bila na čim bolj jasen način popularizirati vse pozitivne rezultate, ki jih je v povojnem času dosegla Jugoslavija: s slikami, diagrami, številčno primerjavo s predvojnimi leti itd. Predvsem število stenčasov se je v prvih letih stalno povečevalo. Leta 1946 je imelo 1.545 sindikalnih podružnic (90 % vseh v Sloveniji) 1.142 stenčasov, kar je razmeroma veliko. Vendar pa to kulturno-prosvetnega oddelka glavnega odbora Zveze sindikatov Slovenije ni zadovoljilo, saj si je prizadeval, da bi imela vsaka podružnica svoj stenčas.¹⁸⁹ Z naraščanjem števila radijskih sprejemnikov, filmskih novic v kinematografih in s splošnim kulturnim dvigom se je pomen ustnih in stenskih časopisov zmanjševal.

Partija je vedno poudarjala pomembnost političnih tem. Leta 1946 je bilo npr. v organizaciji kulturno-prosvetnega oddelka glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije 13.180 predavanj, od tega kar 7.571 s politično tematiko.¹⁹⁰ Pretirana strokovnost posameznih predavanj je imela negativne posledice, saj enako predavanje ni bilo primerno za Ljubljano, kjer so bili poslušalci v veliki meri izobraženci, in za podeželje, kjer je prevladoval kmečki živelj. Zaradi napak je prišlo do povratnih učinkov. Število tečajnikov, obiskovalcev predavanj in drugih, zajetih v kulturno-prosvetnem delu, se je manjšalo ali pa se je bistveno spremenil njihov socialni sestav. Na ljudski univerzi na

Jesenicah se je tako udeležba na predavanjih od začetnih 500 slušateljev zmanjšala na 19, pa še ti so bili vsi po vrsti intelektualci.¹⁹¹ Na jeseniški večerni delavski gimnaziji pa je bilo v začetku 1947. leta 80% delavcev in 20% nameščencev. Nato so začeli izstopati iz šole povečini delavci in junija ob koncu šolskega leta je bilo razmerje ravno obratno – 80% nameščencev in 20% delavcev.¹⁹² Na večerni delavski gimnaziji v Celju je bilo maja 1947 od vseh vpisanih okrog 20% delavcev, po večini obrtnikov.¹⁹³ V šolskem letu 1947/48 je bilo na tridesetih večernih delavskih gimnazijah 3.964 učencev, od tega 1.691 ali 46,59% nameščencev in uslužbencev in le 445 delavcev.¹⁹⁴ Socialni sestav udeležencev na raznih predavanjih, tečajih in šolah ni mogel zadovoljiti kulturnopolitičnih delavcev, saj je bila med udeleženci opazna rast deleža državnih uradnikov in inteligence na račun deleža delavcev in kmetov.

Ose omenjeno delo naj bi potekalo v domovih kulture. Kulturna politika je načrtovala, da bi bil na območju vsakega prosvetnega odseka (ni jasno, ali je mišljen okraj ali okrožje) po en dom kulture, v njem pa bi imeli prostor knjižnica, čitalnica, pevska, gledališka, glasbena in športna društva, šahovska sekcija, ljudska univerza in politične organizacije. Po mnenju ministrstva za prosveto naj za dom kulture ne bi uporabljali šolskih učilnic. Za zgradbe doma kulture je skrbela uprava, ki je bila podrejena prosvetnemu odseku.¹⁹⁵

Že misel, da bi imel vsak okraj takoj po vojni svoj dom kulture, je bila nestvarna, saj gospodarski položaj v Jugoslaviji ni omogočal takšnih investicij. Še bolj nerealen je bil načrt o domovih kulture, ki ga je izdelal centralni odbor Enotnih sindikatov Jugoslavije leta 1948 in ga decembra tega leta poslal glavnemu odboru Zveze sindikatov Slovenije. V tem dopisu je bilo sicer opozorjeno, da se ni treba striktno ravnati po njem in da ga lahko prilagodijo potrebam. Glavni odbor Zveze sindikatov Slovenije je začrtal štiri tipe domov, od prvega, ki je bil enak predlogu centralnega odbora jugoslovanskih sindikatov, do četrtega, ki je bil za več kot polovico manjši, pa še vedno prevelik. »Jugoslovanski« načrt je predvideval v domu kulture dvorano s 1200 sedeži, manjšo dvorano za sestanke z okrog 200 sedeži, dve učilnici s 50 in dve s 30 sedeži, knjižnico za 30.000 knjig s čitalnico, dve dvorani za zборе (za 200 in 40 ljudi), prostor za orkester za 60 ljudi in še 10 manjših prostorov za posamezne sekcije (15 do 40 ljudi), bife, 10 pisarn za potrebe doma in 50

¹⁹⁴ V MP LRS, 14. 3. 1947, št. 3, str. 27–28; V MP LRS, 13. 9. 1947, št. 12, str. 126.

¹⁹⁵ Obzornik I/1946, št. 8, str. 372–373, Večerna delavska gimnazija v Mariboru.

¹⁹⁶ Popotnik LXIV/1947, št. 6–7, str. 147, Lidija Šentjunc: Naloge prosvete in kulture v petletnem planu.

¹⁹⁷ AS, MP 356–47; AS, MP 2913–47; AS, MP 4719/1–47.

¹⁹⁸ AS, LP 1, Navodila za delo ljudske prosvete, 8. 3. 1945.

¹⁹⁹ AS, RS ZSS, Knjiga 13.

²⁰⁰ Ibidem.

²⁰¹ Obzornik I/1946, št. 6, str. 278.

²⁰² AS, MP 7698–47.

²⁰³ AS, RS ZSS 38/2, Zapisnik kulturno-prosvetnega posvetovanja pri GO ESS, 17. 5. 1947.

²⁰⁴ AS, MP 12960/1–48.

²⁰⁵ AS, MP 850–45.

pisarn za potrebe ljudskega odbora. »Slovenski« osrednji načrt je zmanjšal število in velikost prostorov, a je bil z zahtevo po dvoranah s 600 do 1.000 in s 100 do 200 sedežev, dvema učilnicama, knjižnico za 3.000 do 5.000 knjig, s štirimi sobami za krožke in sedmimi za sekcije, športno dvorano ter skupaj s 6 do 7 pisarn še vedno nad dejanskimi potrebami in zmožnostmi okrajev ali kar celotne Slovenije.¹⁹⁶ Načrti za take domove so nastali v Beogradu in so bili za Slovenijo (in Jugoslavijo) predimenzionirani. Gospodarsko šibka država jih vsekakor ni mogla financirati. Če so se domovi gradili, so bili precej manjši. Delo je potekalo v okviru manjših domov ljudske prosvete (bivši prosvetni domovi, sokolski domovi itd.). V okviru Ljudske prosvete je bilo po osvoboditvi leta 1945 porušanih 57 domov, močno poškodovanih 86, nedograjenih 28 in ohranjenih 65 domov.¹⁹⁷ Jeseni 1945 se je pričela akcija popravila poškodovanih domov, ki je sprva zajela 50 zgradb.¹⁹⁸ Leta 1947 je bilo v okviru Ljudske prosvete že 278 uporabnih domov, 18 pa jih je bilo v fazi obnove.¹⁹⁹

Vendar frontnim organizacijam ni uspelo osredotočiti kulturno-prosvetnega dela tam, kjer so želele. Po tradiciji so se ljudje najpogosteje družili v knjižnicah. Te so se v prvih povojnih letih številčno množile. Večinoma je šlo za manjše knjižnice. Gosta mreža knjižnic je ljudem omogočala, da jim do najbližje ni bila predolga pot. Osnovno mrežo so sestavljale ljudske knjižnice. Uredba o ljudskih knjižnicah iz septembra 1945 je predvidevala po eno knjižnico na območju vsakega krajevnega narodnoosvobodilnega odbora (kasneje krajevnega ljudskega odbora), a je dopuščala izjeme, pač glede na razmere. Po možnosti naj bi bila v okviru knjižnice tudi čitalnica. Delo knjižnice in knjižničarja je nadzoroval okrožni knjižnični odbor, ki ga je imenoval okrožni prosvetni odsek, vrhovni nadzornik pa je bil oddelek za ljudsko izobraževanje ministrstva za prosveto oziroma njegov odsek za knjižnice, čitalnice in ljudske univerze.²⁰⁰ Vodja tega odseka Stane Melihar je predlagal, da bi bila v manjših krajih - upošteva je majhne zaloge knjig - le po ena ljudska knjižnica: »Če so sindikati pripravljeni zanjo največ žrtvovati, potem naj jo vodijo sindikati, če ima A(ntifašistična) F(ronta) Ž(ensk) večje možnosti, potem bodo vsi krajevni faktorji podprli to knjižnico; vsekakor pa bo krajevna ljudska knjižnica uspevala le ob vsestranski podpori ljudstva in njegovih množičnih organizacij.«²⁰¹

Melihar je opozoril na problem, s katerim se je kulturna politika srečevala v naslednjih letih. Knjižnice so začeli ustanavljati sindikati, krajevni ljudski odbori, Ljudska mladina Slovenije, Antifašistična fronta žensk, tem pa moramo dodati še dijaške in učiteljske knjižnice. Število ljudskih knjižnic se je tako pomnožilo, vendar je to po drugi strani pomenilo, da je bila v posameznih knjižnicah izbira knjig manjša.

leto	knjižnic	knjig	knjig/knjižnico
1939	853	589.375	691
(konec) 1947	1.249	327.058	262
(marec) 1948	1.364	370.577	272

Zmanjšanje števila knjig v letih 1939 - 1947 gre v največji meri na račun tistih, ki jih je uničil okupator v drugi svetovni vojni, vendar ne smemo pozabiti tudi deleža ideološko oporečnih knjig, izločenih po navodilih ministrs-

tva za prosveto. Za slovensko kulturno politiko je bilo spodbudno dejstvo, da je bilo leta 1947 od skupnega števila 1.249 knjižnic 1.058 knjižnic na podeželju, mestnih pa je bilo okrog petkrat manj – 191. Zato so bili poskusi Ljudske prosvete, da bi vpeljali premične knjižnice, neuspešni.²⁰² V razpredelnici so zabeležene le ljudske knjižnice, ki jih je nadzirala Ljudska prosveta. Tem je treba za marec 1948 dodati še 1.257 profsorskih in učiteljskih ter okrog 1.000 dijaških in osnovnošolskih knjižnic.²⁰³

Število knjig na knjižnico priča o skromni izbiri knjig. Če ne bi upoštevali posameznih knjižnic v večjih središčih, ki so bile ustanovljene že pred vojno in katerih knjižni fond je bil zelo bogat, bi se to število še zmanjšalo. Na podeželju so imele knjižnice, ustanovljene leta 1945 ali kasneje, fond, ki je le redko presegal 200 knjig, veliko pa je bilo knjižnic, ki so imele manj kot 100 knjig. Po večini so to bile knjige s politično vsebino ali pa prevodi iz ruščine, po katerih ljudje niso segali, tako da je bila možnost izbire še manjša.

Da bi obnova ljudskih knjižnic bila hitrejša, so jim založbe prodale del starih zalog s 50% popustom na predvojne cene.²⁰⁴ Del na novo natisnjenih knjig pa jim je prav tako po polovični ceni dodelilo ministrstvo za prosveto:²⁰⁵

	odposlanih knjig do 3. 5. 1946	še pripravljenih knjig
Mariborsko okrožje	17.300	6.900
Celjsko okrožje	17.300	6.900
Novomeško okrožje	8.650	3.450
Ljubljansko okrožje	9.630	2.480
Primorska	28.600	7.440
Koroška	—	12.000
Srednje šole	2.600	—
Skupaj	84.080	

Največ knjig je bilo poslanih v predele, kjer je bila slovenska beseda več desetletij teptana, torej na Primorsko. Hkrati je treba pri tem opozoriti tudi na političnopropagandni pomen boja za meje. V Sloveniji je bilo največ knjig poslanih na območja, kjer so Nemci med okupacijo uničili največ kulturnih dobrin.

Tudi kasneje je ministrstvo za prosveto skrbelo za oskrbo knjižnic, vendar ni

¹⁹⁶ AS, RS ZSS 78, 995/1–48.

¹⁹⁷ AS, LP 1, Statistično poročilo o razvoju Ljudske prosvete.

¹⁹⁸ Ibidem, Mesečno poročilo za november.

¹⁹⁹ Ibidem, Statistično poročilo o razvoju Ljudske prosvete.

²⁰⁰ UL SNOS in NVS, 22.9. 1945, št. 37, str. 169.

²⁰¹ Obzornik I/1946, št. 1–2, str. 78, Stane Melihar: Kaj moram vedeti o ljudski knjižnici in čitalnici.

²⁰² AS, LP 1, Ljudska prosveta; glej tudi – mesečna poročila.

²⁰³ AS, MP 6549/1–48.

²⁰⁴ AS, LP 1, Dopis MP LRS – MP DFJ, 21. 11. 1945, in Dopis MP LRS – MP DFJ, 8. 2. 1946.

²⁰⁵ Obzornik I/1946, št. 3–4, str. 180.

šlo več za stalno akcijo, temveč za priložnostna darila ob kongresih ali ljudskoprosvetnih tekmovanjih. Kakšna dela in po kakšnem kriteriju so bila razdeljena, naj pove tale primer: »Minister za prosveto Lidija Šentjurs je poklonila 112 ljudskim knjižnicam zbirke knjig, ki so jih izdale naše knjižne založbe po vojni. Skupaj je bilo razposlanih 3.866 knjig in brošur, med katerimi so politični, znanstveni in leposlovni spisi naših najboljših ljudi in prevodi pomembnih del iz sovjetske literature... Zbirke je dobilo v vsakem okraju štiri ali pet krajev, med njimi so imena, znana večini partizanov (...) pa tudi imena krajev, kjer ni bilo tako razsežnega partizanskega gibanja, so pa pokazali po vojni, da znajo tudi žrtvovati za svojo ljudsko državo.«²⁰⁶

Da bi knjižnica resnično postala center ljudskoprosvetnega dela v okraju, je moralo ministrstvo za prosveto poskrbeti za zadostno število knjižničarjev in njihovo izobraževanje. Že ob koncu leta 1945 je bila izdana brošura Delo ljudskega knjižničarja v ljudski knjižnici.²⁰⁷ Da bi delo na terenu potekalo pravilno, je ministrstvo za prosveto pošiljalo knjižnicam dodatne okrožnice in v Obzorniku objavilo več člankov o delu knjižnic. Leta 1946 je začela izhajati revija Slovenski tisk. Prinašala je informativne in organizacijske članke v zvezi z delom ljudskega knjižničarja in sezname knjig, ki so izšle pred kratkim. Knjižničarji so tako od oblasti dobili dovolj informacij, kako naj poteka njihovo delo v knjižnici.

Ljudski knjižničar ni smel biti uradniški ali vase zaprt človek: »Dober knjižničar mora biti dober na dve strani: poznati mora svoje knjige in poznati mora svoje ljudi. Zakaj njegova naloga je, biti propagandist, učitelj in voditelj. Zato mora prodreti v dušo svojih bralcev, ugotoviti njihovo zanimanje, njihov okus, želje in razvojno stopnjo, zaživeti z njimi in jih voditi.« Naloga ljudskega knjižničarja je bila bralce stalno opozarjati na nove, napredne knjige, članke v revijah, in to preko stenčasov, bralnih krožkov ali v neposrednem stiku z bralci. Na ta način je skušal knjižničar širiti krog bralcev in obiskovalcev knjižnice.²⁰⁸

Ministrstvo za prosveto je za knjižničarje ljudskih knjižnic priredilo več knjižničarskih tečajev. Trajali so od dveh dnevov do enega tedna. Predavanja so bila tako kot pri drugih tečajih močno politično obarvana. Da bi popularizirali knjige, so tečaje obiskovali sodobni slovenski pisatelji in pesniki in prirejali literarne večere za tečajnike. Kulturna politika je želela vzgojiti za vsako knjižnico po enega knjižničarja, ki naj bi bil iz kraja, kjer je bila knjižnica. Ta je moral k delu pritegniti še enega mlajšega krajana kot pomočnika.

☞ izobraževanjem ljudskih knjižničarjev je prosvetna politika vzgojila številčen kader. Za novo oblast je bilo pomembno dejstvo, da so v tem kadru prevladovali delavci in kmetje. V okviru Ljudske prosvete je bilo leta 1948 v 1.607 knjižnicah 300 knjižničarjev iz delavskih vrst, 807 jih je bilo kmečkega porekla in 500 intelektualcev.²⁰⁹

Kulturno-umetniškemu delu je partija namenila manjšo vlogo, vendar ga je tradicija potisnila v ospredje, saj so že uveljavljene oblike, kot so bili gledališke družine, pevski zbori in orkestri, postale zelo pogost način delovanja.

☞ Duglavitno težavo pri tem je nova oblast videla v dejstvu, da so imele prireditve večkrat povsem zabavni motiv. Po mnenju ministrstva za prosveto

Demokratske federativne Jugoslavije je bilo to napačno, saj s tem ni bila dosežena osnovna zahteva po širjenju prosvetne dejavnosti med množico. Zato je bil potreben takšen izbor prireditvenega programa, da je zadostil tej zahtevi. To pa je pomenilo, da bi se morala društva pri tem odpovedati starim zabavljaškim popevkam, potpurijem, humoreskam in podobnim »neslanostim«, ki po mnenju kulturne politike niso služili prosvetnim namenom. Tudi ples po končani prireditvi je bil nezaželen.²¹⁰

Stari način kulturnega delovanja je bil pogost predvsem v predelih, kjer narodnoosvobodilno gibanje ni bilo močno. Zato je ljudskoprosvetno delo moralo tam postati eno od osnovnih orožij Osvobodilne fronte v boju za množice. Osvobodilna fronta je nasprotovala tako apolitičnemu delu društev na starih osnovah kot snovanju društev zunaj nje in zunaj njenih organizacij, saj je videla v tem možnost za vtihotapljanje političnih nasprotnikov na področje ljudskoprosvetnega dela. Če so imele prireditve značaj veselic, so pristojni, tj. agitprop partije, krivili za to organizatorje ljudskoprosvetnega dela, ne pa izvajalcev programa.²¹¹

Gledališke družine so se razvijale na starih osnovah. Da bi se ustrezno preoblikovale, sta oddelek za ljudsko izobraževanje ministrstva za prosveto in Ljudska prosveta organizirala več gledaliških tečajev, in to za režiserje, igralce, maskerje. Vzgojo gledališkega naraščaja so naložili Akademiji za igralsko umetnost, ki naj bi služila tudi ljudskoprosvetnim potrebam. Kot praktično pomoč amaterskim igralskim družinam je referat za gledališke družine oddelka za ljudsko izobraževanje občasno pošiljal k posameznim igralskim družinam posebnega instruktora režiserja iz vrst poklicnih ali amaterskih igralcev in režiserjev. Ta je s sodelovanjem domačega režiserja režiral igro in jo postavil na oder.²¹²

Za kulturno politiko je bila pomembna pravilna izbira iger. Ker so bile stare veseloigre nezaželeni, je bilo treba med skupine razposlati nove. Jeseni 1945 je referat za gledališke družine oddelka za ljudsko izobraževanje ministrstva za prosveto sestavil seznam iger, ki so bile vredne uprizoritve, in ga poslal z okrožnico z navodili vsem okrožnim izvršnim narodnoosvobodilnim odborom: »Iz seznama so bile izločene vse plehke burke, ki so se v prejšnjih letih tako pogosto uprizarjale na ljudskih odrih. Prav tako so bile izločene igre, ki ne odgovarjajo več duhu sedanjega časa.«²¹³

Špričo vse večje potrebe po primernih igrah je začel Slovenski knjižni zavod

²⁰⁶ Obzornik II/1947, št. 1-2, str. 86.

²⁰⁷ Delo ljudskega knjižničarja v ljudski knjižnici, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1945, 48 strani.

²⁰⁸ Obzornik II/1947, št. 1-2, str. 71–73, Vasilij Melik: Naloge ljudskega knjižničarja.

²⁰⁹ AS, LP 1, Statistika Ljudske prosvete.

²¹⁰ AS, MP 849–45.

²¹¹ Popotnik LXIII/1945–1946, št. 2-3, str. 52–56, Dušan Pirjevec: O nekaterih vprašanjih ljudskoprosvetnega dela.

²¹² AS, LP 1, Mesečna poročila.

²¹³ AS, LP 1, Mesečno poročilo za november (1945). O načinu izbire iger glej tudi: Cvetko Zagorski: Vračanje v čas, Borec, Ljubljana 1990, str. 267–268.

leta 1946 izdajati zbirko Knjižnica slovenskega gledališča. Tiskali so jo po predlogih in načrtih ministrstva za prosveto. V zbirki je v letih 1946 - 1948 izšlo 17 del, od tega 11 slovenskih (4 klasična, 2 iz polpreteklega časa, 5 novitet), 5 ruskih (2 klasični, 3 sovjetske) in eno češko delo. Dokaj visoke naklade natisnjenih del (od 2000 do 5000) pričajo, da je bila zbirka določena za osnovni repertoar dramskih tekstov za gledališke družine najraznovrstnejših tipov, od vaškega odra do polprofesionalnih gledališč.²¹⁴

Toda kljub prizadevanjem ministrstva za prosveto so gledališke družine še vedno posegale po »neprimernih« delih. Seznam iger je bil le priporočilo, saj z zakonom ni bilo moogoče prepovedati izvajanja apolitičnih komedijantskih del. Kakšen postopek je v takšnem primeru predlagalo ministrstvo za prosveto, najbolj nazorno pove pojasnilo ministrstva notranjemu odseku okrajnega ljudskega odbora Trbovlje, ki je preklical dovoljenje za uprizoritev igre Krivopriseženik, češ da je igra za tedanji čas neprimerna. Ministrstvo se ni strinjalo s cenzurnim posegom, ker ni prispeval k idejnemu dvigu ljudskoprosvetnega dela: »To nam ne dovoljuje ne zakon ne ustava. Če hočemo ljudsko prosveto idejno pravilno usmerjati, se moramo posluževati metode političnega dela, metode prepričevanja. Članom gledališkega odra moramo na konkretnem primeru pokazati, da neka igra ni primerna za uprizoritev, ker je idejno ali umetniško slaba, ter jim svetovati, da si izberejo drugo, boljše. Samo po tej poti bomo izboljšali repertoar ljudskih odrov ter dosegli, da bo vse naše ljudsko-prosvetno delo idejno globlje in umetniško kvalitetnejše. Vsak drug način pa rodi v ljudstvu odpor in nam lahko povzroči škodo tudi v političnem pogledu.«²¹⁵

Število gledaliških skupin po Sloveniji je rastlo, toda le nekaj je bilo večjih in so bile sposobne izvajati zahtevnejša dramska dela. Amaterska gledališča, ki jim je uspelo na sezono zaigrati do deset različnih del in so občasno izdajala tudi gledališke liste, so bila sindikalna gledališča v Kočevju, Trbovljah, Jesenicah in na Ptuju ter kranjsko Prešernovo gledališče in Celjsko ljudsko gledališče.²¹⁶

Poleg teh gledališč so obstajale tudi številne igralske skupine, ki pa so bile številčno šibke. V okviru Ljudske prosvete je leta 1945 delovalo 854 igralskih družin in 1946. leta 867.²¹⁷ Dejanski rezultat dela teh skupin je bistveno manjši od tistega, ki bi ga ob tako visoki številki pričakovali. Velik del skupin je deloval kampanjsko ob ljudskoprosvetnih festivalih, ki so potekali po vsej Sloveniji pred 1. kongresom Ljudske prosvete, in ob organizaciji drugih kongresov ali proslav. Tudi številčna šibkost družin ni bila porok za nadaljnje uspešno delo. Milan Petrovčič, načelnik Centralne komisije za gledališke družine pri Ljudski prosveti Slovenije, je v poročilu iz junija 1946 zapisal: »Sile se tako preveč delijo. Spričo pomanjkanja režijske in literarno naobraženih ljudi, ki bi lahko uspešno vodili družine je razumljivo, da uspehi igralskih družin niso takšni, kakršni bi lahko bili, če bi se več gledaliških družin združilo v eno, ki bi jo vodila strokovna moč. Razvoj kaže, da bodo morale gledališke družine pristopiti k temu združevanju in medsebojni povezavi, če bodo v bodoče hoteli izpolniti v večji meri svoje kulturno poslanstvo.«²¹⁸

Ø naslednjih nekaj letih se želje komisije še niso izpolnile. Leta 1947 beleži Ljudska prosveta 925 igralskih družin, od tega v okviru odborov Osvobodilne

fronte 548, sindikatov 104, Ljudske mladine Slovenije 202, Antifašistične fronte žensk 14, Ljudske prosvete 51 in 5 združenih. Skupno so v tem letu priredile okrog 6000 prireditev, ki si jih je ogledalo blizu 900.000 obiskovalcev: »Ogromni porast števila predstav poklicnih in amaterskih odrov in porast števila obiskovalcev sta razložljiva predvsem zaradi vsebinske in idejne preusmeritve gledaliških repertoarjev, saj so doživele največ predstav prav igre iz narodnoosvobodilne borbe in dobe po veliki oktobrski revoluciji.«²¹⁹

Druga oblika množične kulturno-umetniške dejavnosti društev so bili pevski zbori. Leta 1945 jih je bilo v Sloveniji 752 z nekaj več kot 20.000 člani. Za novo oblast je bilo posebej pomembno, da je med pevci prevladoval delavsko-kmečki element, saj je bilo vsakih nekaj več kot 5.000, poleg tega pa še okoli 7.600 dijakov. Najmanj je bilo nameščencev, nekaj manj kot 3.000. Število pevskih zborov se je hitro večalo. Najhitreje na Primorskem, kjer je bilo leta 1945 pevskih zborov 95, leto kasneje 223 in leta 1947 že 230.²²⁰ V Sloveniji je bilo leta 1947 stanje v pevskih zborih takšnole:²²¹

vrsta zbora	število	OF	ESS	LMS	AFŽ	LPS	za- družni	prire- ditev
moški	219	131	65	7	1	15		641
ženski	89	26	14	10	36	3		315
mešani	320	241	40	18	1	19	1	587
mladinski	192	51	11	127		3		405

Pevski zbori so prepevali predvsem partizanske in narodne pesmi. Tiskarne so zaradi pomanjkanja primernih pesmi tiskale vrsto novih pesmaric, revije so objavljale posamezne pesmi in sezname primernih pesmi za pevske zборе.²²²

Kljub velikemu porastu števila pevskih zborov niso bili doseženi vsi cilji, ki si jih je zastavila Ljudska prosveta. Prva napaka je bilo drobljenje moči, saj je imela polovica vseh pevskih zborov premajhno število pevcev, da bi lahko naštudirali resnejši program. Posamezne organizacije so tako npr. imele dva številčno šibka pevska zbora (moškega in ženskega), namesto da bi ju združile v večjega mešanega, ki bi lahko izvajal obsežnejši in raznovrstnejši program.

²¹⁴ AS, LP 1, Mesečno poročilo za januar 1946; Obzornik I/1946, št. 3-4, str. 173–174, M.(ilan) Petrovčič: Gledališkim družinam; Novi svet IV/1949, št. 3, str. 323–332, Herbert Grün: Trije letniki Knjižnice slovenskega gledališča.

²¹⁵ AS, MP, Fasc. 30, Dopis MP LRS – OLO Trbovlje, 11. 12. 1947.

²¹⁶ AS, MP 21078/3–47.

²¹⁷ AS, LP 1, Ljudska prosveta.

²¹⁸ Ibidem, Poročilo načelnika Centralne komisije za gledališke družine.

²¹⁹ Ibidem, Ljudska prosveta.

²²⁰ Ibidem, Statistika Ljudske prosvete.

²²¹ Ibidem, Statistično poročilo o razvoju Ljudske prosvete. Kratice v tabeli pomenijo: OF = Osvobodilna fronta, ESS = Enotni sindikati Slovenije, LMS = Ljudska mladina Slovenije, AFŽ = Antifašistična fronta žensk, LPS = Ljudska prosveta Slovenije.

²²² Glej pesmarice kot: Partizanski napevi, Dvanajst partizanskih pesmi, Pesem slovenske mladine, Deset partizanskih pesmi itd. AS, LP 1, Zapisnik 2. seje širšega in ožjega odbora Ljudske prosvete, 10. 10. 1945; Obzornik I/1946, št. 5, str. 224–226, Naša partizanska pesem; Obzornik I/1946, št. 7, str. 329, Seznam pesmi za naše pevske zборе.

Druga napaka je bila po mnenju Ljudske prosvete zapostavljanje novih pesmi, ki so služile vzgoji in oblikovanju lika novega človeka. Nekateri zbori so se preveč opirali na tradicijo in se zato niso mogli vključiti v boj za boljše življenje, kar je od ljudskoprosvetnega delovanja društev zahtevala nova oblast.²²³

Tudi za vse druge manj pogoste oblike kulturno-umetniškega dela so veljale navedene zakonitosti. Morali so služiti boju za obnovo domovine in temu cilju prilagajati svoj program. Navodila za delo so vodje dobivali na tečajih, konferencah ali prek glasil organizacij, odgovornih za ljudskoprosvetno delo. Statistika kaže za vse druge oblike kulturno-umetniškega delovanja številčen napredek, ki pa je po drugi strani vplival negativno, saj tečaji za vodje kulturno-umetniškega dela niso mogli zadostiti potrebam terena. Delo zatorej ni vselej potekalo v skladu s težnjami nove oblasti in političnopropagandni učinek je bil nemalokrat premajhen glede na podporo, ki jo je oblast dajala ljudskoprosvetnemu delu.

Dovečanje števila drugih kulturno-umetniških oblik dela je razvidno iz statističnega poročila Ljudske prosvete Slovenije. V poročilu je pod nazivom plesne skupine zajeta tudi folklor, pod orkestri in godbe na pihala pa zasedbe v raznih variantah.²²⁴

	1946	1947
Lutkovni odri	20	23
Plesne skupine	38	48
Orkestri	53	70
Harmonikaški zbori	21	25
Tamburaški zbori	30	36
Godbe na pihala	65	108

V teh številkah so - tako kot pri pevskih zborih in gledaliških skupinah - zajete le skupine, ki so delovale pod nadzorom Ljudske prosvete Slovenije, in zato ne pomenijo celotnega množičnega amaterskega kulturnega ustvarjanja na Slovenskem v tistem času. V številkah niso upoštevane t.i. divje skupine, ki so bile organizirane zunaj oblastnih političnih organizacij in ki jih je skušala oblast pritegniti v okvir lastnih organizacij. Prav tako niso v teh številkah zajeti cerkveni zbori, pri katerih je bilo veliko Slovencev in Slovenk, ter zbori in orkestri glasbenih šol.

Ob koncu obdobja obnove domovine leta 1947 so bile omenjene kulturno-umetniške skupine organizirane v okviru odborov različnih političnih organizacij.²²⁵

	OF	ESS	LMS	LPS	Zadružni	Skupaj
Lutkovni odri	9	2	10	2		23
Plesne skupine	15	12	20	1		48
Orkestri	32	30	2	6		70
Harmonikaški zbori	12	3	8	2		25
Tamburaški zbori	19	8	5	2	2	36
Godbe na pihala	51	41	9	5	2	108

Iz navedenih podatkov je razvidno, da sindikati še niso postali osnovni organizator dela, kot je zahtevala kulturna politika. Še slabši je bil položaj

na podeželju, saj je bilo zelo malo skupin v okviru kmečkih zadrug, pri ženski organizaciji pa so delovali le pevski zbori. Takšni rezultati kulturnopolitičnih delavcev seveda niso mogli zadovoljiti.

Pri organiziranju kulturno-umetniškega dela je treba opozoriti tudi na spodbujanje k umetniški ustvarjalnosti, pisanju krajših proznih in dramskih del in slikanju. Iskanje talentov iz ljudstva vsaj v prvih povojnih letih ni prineslo pravih uspehov. Tematika je prikazovala dogodke iz časa vojne in gradnje nove države. Izdelki so bolehal za pretirano politično angažiranostjo, tako da so bile umetniške prvine zapostavljene.²²⁶

Na teh osnovah se je razvijalo ljudskoprosvetno delo po osvoboditvi. Delo na terenu ni potekalo kontinuirano, temveč je bilo kampanjsko. Najaktivnejše je bilo v zimskem času, v času spomladanskih del na polju pa je začelo pešati. Organizatorji dela so razpisovali natečaje, nagrade in tekmovanja, da bi spodbudili razvoj dela. Zunanjih iniciativ je bilo precej, vendar so bili vsi razpisi pogojeni z ozko določeno tematiko v duhu nove dobe. Prva povojna kulturna manifestacija, v kateri je ministrstvo za prosveto zajelo številne nje podrejene institucije in vse množične organizacije, je bila proslava 8. februarja 1946. To je bilo prvo praznovanje obletnice Prešernove smrti po 1. februarju 1945, ko je Slovenski narodnoosvobodilni svet izdal odlok o proglasitvi tega dneva za kulturni praznik slovenskega naroda.

Odja agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije Dušan Pirjevec je v času priprav na proslave povsem enostransko ocenil pomembnost Prešernovega tedna. S tem ko je zapisal: »Prešernov teden ni namenjen temu, da bi nekateri spet izkazali svojo ljubezen in spoštovanje do Prešerna,« je povsem zanemaril kulturni vidik proslave. Zato pa je tem bolj poudaril politični vidik: »Prešernov teden mora dati množicam nov dokaz, da smo na pravilni poti, znova jih mora navdušiti za izvrševanje nalog, ki jih postavlja stvar napredka in delovnega ljudstva, stvar lepše in srečnejše bodočnosti človeštva... Preizkušnja za vsako duhovno stvaritev je njena 'uporabnost' v boju za napredek človeštva, v boju proti nazadnjaštvu, pokvarjenosti, egoizmu itd.« Ob koncu je Pirjevec dodal, da morajo vse frontne organizacije na tak način tolmačiti ljudem pomen Prešernovega tedna.²²⁷

Tako ozko pojmovanje, ki kulturo vrednoti le v njeni uporabni političnopropagandni funkciji, ne more stimulatивно vplivati nanjo in na njene delavce. In v takratni situaciji, ko agitprop še ni popolnoma obvladoval kulturniške scene, je to pomenilo velik politični minus za partijo. To še toliko bolj, ker so bile te besede zapisane na straneh glasila Komunistične partije Slovenije Ljudske

²²³ AS, LP 1, Mesečno poročilo za januar 1946; Obzornik II/1947, št. 9–10, str. 402–404, Gobec Radovan: Misli k problematiki pevskih zborov.

²²⁴ AS, LP 1, Statistika Ljudske prosvete.

²²⁵ Ibidem, Statistično poročilo o razvoju Ljudske prosvete.

²²⁶ Obzornik II/1947, št. 11–12, str. 506–511, Pomoč ljudskim avtorjem; AS, RS ZSS 78/1; AS, RS ZSS 78, 800/14–48.

²²⁷ Ljudska pravica (dalje: LdP), 22. 1. 1946, št. 18, str. 3, Prešernov teden. Članek v časopisu ni podpisan. Kdo je njegov avtor je zapisano v: Josip Vidmar: Obrazi, Državna založba Slovenije in Borec, Ljubljana 1985, str. 568.

pravice, dne 22. januarja 1946. Da bi komunistična partija vsaj delno omilila napako, je Ljudska pravica že dva dneva pozneje na prvi strani objavila članek O nekaterih nevarnih sektaških napakah, v katerem je Boris Kidrič ostro napadel Pirjevčevo stališče: »No, starim, preživelim 'teorijam' gredo seveda silno na roko ravno tisti sektaši, ki kulturi ne znajo izkazati dolžne cene in spoštovanja, ki se ne zavedajo potrebe po temeljitem študiju, znanju, analizi, globini prijema, ki stvari grobo poenostavljajo in zaradi tega dejansko škodijo ugledu naše stvarnosti v splošnem, naše partije pa še posebej.«²²⁸ Seveda tudi Kidrič ni obravnaval Prešerna le kot kulturnega ustvarjalca, temveč je govoril predvsem o njegovem pomenu za slovenski narod v vojnem in povojnem času. Vendar je bilo njegovo mišljenje daleč od ozkosti in enostranskosti, izpričane v Pirjevčevem članku.²²⁹

Da bi bila izvedba prireditev ob Prešernovem tednu na terenu čim bolj enotna, je ministrstvo za prosveto izdalo brošuro Prešernov dan v 13.000 izvodih, vendar je bila naklada prenizka, saj je zaloga kmalu pošla. Praznovanje je potekalo od 1. do 8. februarja. V Ljubljani so bile v delo vključene vse osrednje slovenske kulturne ustanove. Pri proslavah na Akademiji znanosti in umetnosti ter na Univerzi, na razstavah v Mestnem muzeju, v Narodni galeriji in Jakopičevem paviljonu, na koncertih v Filharmoniji in Unionski dvorani ter predstavah v Operi in Drami so sodelovali vsi pomembnejši slovenski kulturni delavci. Odmev je bil velik, saj so bile prireditve vnaprej razprodane, razstave pa zaradi velikega obiska podaljšane. Na podeželju so se vrstila predavanja in prireditve v raznih oblikah, na njih so ponekod sodelovali tudi kulturni delavci iz kulturnih središč. Prireditve so na terenu pripravile frontovske organizacije, odgovorne za to delo, torej sindikati, mladinska in ženska organizacija. Uspeh je bil za novo oblast zelo pomemben z vidika aktivizacije množic v okviru njenega programa.²³⁰

Pregled po vojni opravljenega ljudskoprosvetnega dela so omogočala ljudskoprosvetna tekmovanja v času priprav na I. kongres Ljudske prosvete. Okrožnice s pozivi na tekmovanje so bile izdane v začetku junija 1946.²³¹ Za agitprop partije je bilo pomembno, da združi na festivalih čimveč ljudi, ki bi delali po njegovih direktivah. Dušan Pirjevec je junija 1946 izjavil: »Osnovna linija pri pripravi kongresa je dvig kvalitete. Uspelo nam je majhne grupice kontrolirati. ... Kulturno-prosvetno delo ima določen cilj: politični in kulturni dvig. Organizacijska pestrost je v bistvu izraz tega, da smo dali proste roke vsakemu, ki hoče igrati, peti. To je bilo prav do sedaj, sedaj pa jim je treba dvigniti kvaliteto.«²³² Festivali so bili torej za partijo preizkus, kakšen je dejanski uspeh boja za ideološko prevzgojo množic in kakšne so možnosti za še večji nadzor nad delom društev. Ko so frontovske organizacije na terenu pritegnile ljudi k množičnem udeleževanju pri ljudskoprosvetnem delu, se je začel pod vodstvom agitpropa prehod na višjo kvalitetno stopnjo, kar je v takratni situaciji pomenilo ustreznejšo ideološko obarvanost pri izbiri kvalitetnejšega (to je naprednejšega, ideološko pravilnega) repertoarja. Pri tem procesu so pomagala tekmovanja, na katerih so skupine svoje delo predstavile širšemu občinstvu ter kulturnim in kulturnopolitičnim delavcem.

Tekmovalni festivali so bili od junija do septembra 1946 na okrajni ravni in so združili od 20.000 do 25.000 ljudi. Vidni politični delavci so z obiskom prireditev dali festivalom pomemben politični pečat. Naslednja stopnica so

bili okrožni tekmovalni festivali v Mariboru, Celju, Novem mestu in Ljubljani. Tekmovanje je pokazalo osnovne napake, s katerimi so se morale spoprijeti Ljudska prosveta in druge frontne organizacije. Kot glavne napake je Ljudska prosveta omenila: hlastanje po kvantiteti namesto kvaliteti, neobčutljivost v vprašanih idejne in umetniške vsebine nastopov, nerazumevanje visokih vzgojnih nalog prirediteljev, prepuščanje idejnega in organizacijskega vodstva neprimernim ljudem, premajhna aktivnost sindikatov v ljudskoprosvetnem delu ter nerazumevanje vloge ljudskoprosvetnih svetov pri koordinaciji dela.²³³

Ko so se napake pokazale, jih je začela prosvetna oblast odpravljati z intervencijami od zgoraj. Postavljeni so bili ljudskoprosvetni sveti, sindikati so poživili svoje delo na okrajnih konferencah kulturno-prosvetnih referentov krajevnih sindikalnih svetov, krajevnih odborov in sindikalnih podružnic, amaterskim kulturnim ustvarjalcem je bilo pojasnjeno, zakaj njihov program na festivalu ni ustrezal zahtevam časa.²³⁴ Konsolidacija je bila dokončana do I. kongresa Ljudske prosvete, ki je bil zaradi težav šele 23. in 24. marca 1947 in ne že jeseni 1946, kot je bilo sprva načrtovano. Cilj, ki naj bi ga dosegli s kongresom in tudi s predkongresnimi pripravami, je vodja agitpropa partije Dušan Pirjevec-Ahac na konferenci za pripravo kongresa 2. junija 1946 označil z naslednjimi besedami: »Mobilizirati je treba vse, kar eksistira. Cilj tega je, da jih bomo mi konkretno vodili, da bodo delali po naših direktivah.«²³⁵

Na kongresu je bilo 762 delegatov. Izvolili so jih ljudskoprosvetni sveti. Od tega je bilo 248 delavcev, 240 kmetov in 238 intelektualcev,²³⁶ poleg njih pa še veliko pomembnih gostov. Kongres je odprl predsednik Ljudske prosvete Slovenije Lovro Kuhar-Prežihov Voranc. Za njim pa so govorili številni gostje in delegati. Glavna referata na kongresu sta prebrala tajnik Ljudske prosvete Uroš Kraigher (o opravljenem delu) in Franc Kimovec-Žiga (o nalogah ljudske prosvete), oba člana agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Uroš Kraigher je poleg naštevanja že opravljenih nalog pokazal tudi na napake, ki jih bodo morali odpraviti. Najdlje se je zadržal pri organizaciji mreže ljudskoprosvetnih svetov in zatem omenil tudi premik dejavnosti iz kulturno-umetniških v kulturno-prosvetne oblike dela.²³⁷ Franc Kimovec je naštel splošna ideološka načela ljudskoprosvetnega dela in nato še sedem točk, ki bi po njegovem mnenju bistveno pripomogle k idejni poglobitvi in kvalitetnemu dvigu dejavnosti:

²²⁸ LdP, 24. 1. 1946, št. 20, str. 1.

²²⁹ Glej: LdP, 1. 2. 1946, št. 27, str. 1, Boris Kidrič: Nekaj misli ob obletnici Prešernove smrti.

²³⁰ AS, MP 7568/–46.

²³¹ Obzornik I/1946, št. 3–4, str. 198–199, Pomen ljudsko prosvetnega tekmovanja.

²³² AS, LP 1, Zapisnik delovne konference za kongres, 2. 6. 1946.

²³³ Obzornik II/1947, št. 3, str. 111–113, Poročilo odbora. Referat tajnika Uroša Kraigherja.

²³⁴ Ibidem, str. 114–117.

²³⁵ AS, LP 1, Zapisnik delovne konference za kongres, 2. 6. 1946.

²³⁶ Obzornik II/1947, št. 3, str. 99. Stenografskega zapisnika kongresa v AS, LP 1, kjer bi moral biti, ni. Na srečo je večina kongresnega materiala objavljenega v 3. številki II. letnika Obzornika in tako ohranjena.

²³⁷ Ibidem, str. 109–118, Poročilo odbora. Referat tajnika Uroša Kraigherja.

»1. dvigniti ideološko plat ljudsko prosvetnega dela in mu dati sodobno ekonomsko vsebino, temelječo na tradicijah narodnoosvobodilne borbe;
 2. poglobiti idejo bratstva in edinstva naših narodov s spoznavanjem zgodovinskih, ekonomskih in kulturnih prilik drugih republik;
 3. boriti se za dosego vzgojnega smotra - človeka jasnega pogleda in dvignjenega čela - človeka, ki skladno druží najboljše lastnosti starega partizana in udarnika;
 4. nadalje razvijati zvezo delavcev in kmetov;
 5. kvalitetno izboljšati kulturno umetniško udejstvovanje - na osnovi dviganja idejne ravni;
 6. razvijati ljudsko tvornost v samem delovnem procesu, ki naj postane bolj in bolj izraz veselja nad premaganimi napori in navdih za nove podvige;
 7. vzeti ljudsko prosvetno delo kot metodo političnega dela z množico.«²³⁸

Sledili so referata Romana Albrehta o kulturno-prosvetnem delu sindikatov in Franca Selingerja o ljudskoprosvetnem delu na vasi ter diskusija. Drugi dan kongresa, 24. marca 1947, so sprejeli statut Ljudske prosvete Slovenije ter izvolili plenum in izvršni odbor Ljudske prosvete Slovenije. Ugotovimo lahko, da I. kongres Ljudske prosvete ne pomeni začetka delovanja neke nove organizacije ali preosnovanja delovanja na novih temeljih, pomeni pa konec dobe, v kateri je pod svoj nadzor in komando spravila celotno ljudskoprosvetno delo ter s tem izpolnila kulturnopolitično nalogo, ki ji je bila zaupana.²³⁹

Opozoriti moram še na organizacijsko spremembo, ki je nastala kot posledica kongresa Ljudske prosvete. Pred kongresom je bila Ljudska prosveta praktično oddelek za ljudsko prosveto na ministrstvu za prosveto. Ta oddelek je po kongresu postal formalno samostojna ustanova, podrejena izvršnemu odboru Ljudske prosvete Slovenije, ki je bil organ Osvobodilne fronte Slovenije. Formalno samostojna sem zapisal zato, ker je bila Ljudska prosveta še nadalje v tesnih stikih z ministrstvom za prosveto in financirana iz njegovega proračuna. Ministrstvo za prosveto je tako ostalo brez oddelka za ljudsko prosveto. Da bi zapolnili vrzel, so 1. marca 1948 na oddelku za kulturo ministrstva za prosveto postavili referenta za ljudsko prosveto. Njegova naloga je bila zbiranje statističnih poročil od okrajnih poverjenikov za prosveto ter povezovanje Ljudske prosvete Slovenije in ministrstva za prosveto.²⁴⁰

6 Ologa kulturnih delavcev o novi državi • Komunistična partija Jugoslavije se je z vprašanjem odnosa oblasti do kulturnih delavcev ukvarjala že pred drugo svetovno vojno v sporu na književni levici. Polemika med Miroslavom Krležo in somišljeniki ter »nasprotniki« je v ospredje postavila vprašanje vloge umetnosti v družbi. Stališču »krležijancev«, da mora biti sodobna umetnost neodvisna od vsakršne oblike vladavine, je partija nasprotovala in zagovarjala sovjetsko formulo. V Sovjetski zvezi se je v tistem času že uveljavil socialistični realizem, ki je v praksi pripeljal kulturo in kulturne delavce v povsem podrejen položaj v odnosu do države.²⁴¹

Osvobodilna fronta slovenskega naroda je kot samosvoja oblika odpora med narodnoosvobodilnim bojem izoblikovala tudi lastno stališče do vloge kulturnih delavcev. V sporu zaradi narodnoosvobodilne oziroma partizanske breze so kulturni delavci iz Slovenskega umetniškega kluba in vodstvo Osvobodilne

fronte izoblikovali enotno stališče do vprašanja umetnosti. To ni bilo tako utilitarno, kot je bilo stališče komunistične partije v sporu na književni levici, saj je umetniški izraz uvrstilo pred tematiko, ki jo zahteva politični trenutek.²⁴² Stališče partije, ki je popustila v sporu zaradi narodnoosvobodilne breze, je bilo verjetno le taktična poteza, nastala pod vplivom okoliščin. Povsem drugačno stališče namreč kažejo zapiski, narejeni po predavanjih partijskega ideologa Borisa Ziherla. Iz njih je videti, da je partija zagovarjala stališče sovjetskih teoretikov socialističnega realizma. Njihovo teorijo je Ziherl skušal prilagoditi slovenskim in jugoslovanskim razmeram. Pri naštevanju kulturnih delavcev je te delil na dobre in slabe. Negativno je ocenil Ferda Delaka, Oskar Davičo je bil po njegovem mnenju surrealist in trockist, Krležov Pečat »je bila trockistična založba«, Stane Kregar nikakršen slikar in Miha Maleš »dekadent in pokvarjen tip«.²⁴³ Razlaga marksistično-leninistične teorije umetnosti, ki jo je podal Boris Ziherl, se je popolnoma razlikovala od tistega, kar sta Boris Kidrič in Aleš Bebler zagovarjala v sporu zaradi narodnoosvobodilne breze. Ziherl je ideološko neoporečnost vsebine dela postavil pred umetniški izraz. Med vojno Ziherlova stališča niso bila javno objavljena, ker bi to imelo politično neugodne posledice in bi utegnilo zaostriti odnose med skupinami v Osvobodilni fronti.

Odgovor, katero od stališč se bo uveljavilo po vojni, je nakazal že obisk Josipa Broza v Ljubljani maja 1945. Tito se je 30. maja 1945 pogovarjal s predstavniki slovenskih kulturnih delavcev, ki jih je vodil Oton Župančič. Titu jih je osebno predstavil minister za prosveto Slovenije dr. Ferdo Kozak. Beseda je nanese tudi na Krležo. Ne Tito ne Župančič Krležovega delovanja v preteklosti nista ocenila pozitivno. Bodoče delo slovenskih kulturnih delavcev je Župančič Titu opredelil takole: »Tukaj smo predstavniki slovenske besede. Bila je zaničevana, ponižana, oskrunjena, vzeta nam je bila. Vi ste nam jo osvobodili, Vi ste nam jo vrnili in *mi Vam obljubljamo, da bomo služili isti stvari, za katero ste se Vi borili*, veliki naš maršal.«(podčrtal A.G.) Kako naj bi slovenski kulturni delavci služili tej stvari, je nakazal Tito, ko je kulturnim delavcem svetoval, kje naj iščejo tematiko za ustvarjanje: »Sedaj Vam ne bo potrebno iskati motivov v abstrakcijah, kajti osvobodilna borba je ustvarila neizčrpane zaklade, iz katerih bo mogla slovenska književnost in umetnost črpati vse, kar je najlepšega, najplemenitejšega v človeku.«²⁴⁴

²³⁸ Ibidem, str. 125, O nalogah ljudske prosvete. Referat Fr. Kimovca-Žige, str. 118–125.

²³⁹ Ibidem, str. 126–141.

²⁴⁰ AS, LP 1, Dopis MP LRS – KŠZ, 14. 5. 1948.

²⁴¹ Glej: dr. Stanko Lasić: Sukob na književnoj ljevici 1928–1952, Liber, Zagreb 1970; Marko Jenšterle: Skeptična levica, Znamenja 81, Založba Obzorja, Maribor 1985; Lev Kreft: Spopad na umetniški levici (med vojnama), Državna založba Slovenije, Ljubljana 1989.

²⁴² Zgodovinski časopis 43/1989, št. 1, str. 97–106, Aleš Gabrič: Slovenski umetniški klub.

²⁴³ A INZ, 666/III, 6, Marksistično-leninistična teorija umetnosti (po predavanjih tov. Ziherla). Nдатirano. Verjetno narejeno po predavanjih, ki jih je Ziherl imel v politični partijski šoli v letih 1943–1944.

²⁴⁴ A INZ, Spomini, Milan Megušar–Borut: Srečanja s Titom v maju 1945. Vir objavljen v: Kronika XXXVI/1988, št. 1–2, str. 100–104, Marjeta Adamič: Srečanje maršala Tita s predstavniki slovenskih kulturnih delavcev v maju 1945.

Čto je nakazal, kakšna naj bi bila usmeritev umetniškega delovanja v prihodnosti. V nasprotju s šolsko in ljudskoprosvetno tematiko, za katero je bilo polno direktiv, slovenskim znanstvenikom in umetnikom ni bilo danih tako natančnih navodil, saj je morala nova oblast računati na molk, s katerim običajno reagirajo kulturni delavci, če je prizadeta neodvisnost njihovega dela. Proces vplivanja na znanstveno in umetniško delovanje je zato dobil drugačne poteze, pri čemer pa se interes oblasti ni spremenil - kulturni delavci in njihovo delo naj bi služili potrebam države.

Črno-belemu odslikavanju razmer v družbi v očeh nove oblasti se tudi kulturni delavci niso mogli izogniti. Negativni predznak so dobili resnični in potencialni nasprotniki nove države. To so bili predvsem tisti, ki jih je hote ali nehote v svoje propagandne vode ali celo borbene enote potegnili domobranska uprava Leona Rupnika ali pa je bil njihov način razmišljanja v popolnem nasprotju z vizijo partije o vlogi znanstvenika in umetnika v družbi. Nekateri od teh kulturnih delavcev so maja 1945 emigrirali. Med književniki so to bili Mirko Javornik, dr. Tine Debeljak, Stanko Kociper, Jože Krivec, Vinko Beličič, kipar France Gorše, akademik matematik dr. Rihard Zupančič, univerzitetni profesor in med vojno rektor ljubljanskega vseučilišča dr. Matija Slavič ter še mnogi drugi.

Kulturnim delavcem, ki so ostali v Sloveniji in so se med vojno pregrešili proti zahtevam Osvobodilne fronte (kulturni molk), je bilo sojeno po zakonu o kaznovanju zločinov in prestopkov proti slovenski narodni časti, ki ga je predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta izdalo 5. junija 1945. Med drugim je predvideval sojenje vsem, ki so v letih 1941 - 1945 sodelovali z okupatorjem ali njemu podrejenimi organizacijami na kulturnem in umetniškem področju.²⁴⁵ Na prvi razpravi pred sodiščem narodne časti so bili obsojeni dr. Matija Slavič, dr. Ivan Slokar, dr. Vlado Valenčič in drugi člani prvega pokrajinskega sosveta za Ljubljansko pokrajino.²⁴⁶ Na razpravi, 7. julija 1945, pa je bilo sojeno članom Narodnega gledališča, torej izključno kulturnim delavcem. Zaradi kršitve kulturnega molka je bilo obsojenih na izgubo narodne časti petnajst gledališčnikov, nekateri med njimi tudi na zaporne kazni in zaplembo premoženja. Med obsojenci so bili tudi Ciril Debevec, Marjan Lipovšek, Mileva Boltar-Ukmar, Edvard Gregorin in drugi.²⁴⁷ Poseben je bil primer operne pevke Manje Mlejn. Ni bila obsojena pred sodiščem narodne časti, marveč ji je obsodbo izgube narodne časti izreklo vojaško sodišče.²⁴⁸

Obsodba pred sodiščem narodne časti je pomenila hkrati tudi izgubo službe. Nekateri znanstveni delavci so bili predčasno upokojeni. Književnik Narte Velikonja je bil zaradi delovanja proti Osvobodilni fronti, saj je bil predsednik domobranske Socialne pomoči, ki se je obogatila tudi s hranilnimi knjižicami pristašev osvobodilnega gibanja, podpirala pa je le nečlane Osvobodilne fronte, pred vojaškim sodiščem obsojen na smrt in usmrčen.²⁴⁹ Postopki zoper nasprotno stran so bili torej različni, posledice pa enake - za vse je veljalo, da se je moralo njihovo ime »izbrisati« (pozabiti). Večina del kulturnih grešnikov je bila zapisana v direktivah ministrstva za prosveto o izločanju knjig iz knjigarn in knjižnic.²⁵⁰ Oteženo ali onemogočeno jim je bilo nadaljnje publiciranje del.

Pred sodiščem narodne časti niso bili obsojeni vsi, katerih delovanje v letih

1941 - 1945 bi lahko označili v smislu, ki ga dopušča dokaj široko razlaganje zakona o prestopkih zoper slovensko narodno čast. Toda nad njimi je vedno lebdela črna senca preteklosti, ki jo je oblast lahko potegnila na dan, če je ugotovila, da posamezni kulturni delavec ustvarja v nezaželeni smeri.

Primerjava med obsodbami pred sodiščem narodne časti in karakteristikami, ki so jih sestavili v političnih strukturah o posameznih kulturnih delavcih, nam pove, da so bili obsojeni tisti, ki se niso bili pripravljali takoj prilagoditi novim kulturnopolitičnim zahtevam. Karakteristike navajajo tudi odnos posameznika do nove oblasti in do umetnosti. O Valeriji Heybal, ki je bila pred sodiščem narodne časti obsojena zaradi stikov z okupatorji in domobranskimi veljaki, je napisano, da je bila »pod vplivom svojega intimusa Cirila Debevca, idealistično usmerjenega režiserja in direktorja Drame pod okupacijo... Odnos do nove Jugoslavije hladen, predvsem iz osebne užaljenosti, verjetno manj iz načelnih razlogov... Na svoje delo gleda s stališča 'čiste umetnosti'«. ²⁵¹ Nasprotno pa Julij Betetto, ki je bil pod okupacijo rektor Glasbene akademije in je imel na radiu nastope v nemškem jeziku, ni bil obsojen, čeprav je bil to zadosten razlog za obsodbo pred sodiščem narodne časti, saj so bili nekateri obsojeni za dosti manjše prekrške. Morda je bil vzrok za to njegovo stališče do nove države. V njegovi karakteristiki namreč piše: »V 'korektnih' odnosih z vsemi oblastmi od habsburške monarhije dalje.« ²⁵²

Jasno je tudi, da pred sodiščem narodne časti niso mogli biti kaznovani vsi, ki so storili malenkostne prekrške, saj bi novi oblasti ostal za delo kulturnih institucij številčno prešibak kader, ki ne bi omogočal normalnega dela.

Na drugi strani so bili kulturni delavci, ki so bili aktivno vključeni v Osvobodilno fronto ali pa so bili njeni simpatizerji. Med vojno so bili v vrstah narodnoosvobodilne vojske, v internaciji ali v Ljubljani. Po vojni so se skoncentrirali v slovenski kulturni prestolnici Ljubljani in le manjši del jih je ostal v drugih mestih: v Mariboru, Trstu, Celju in drugod. Da bi partija imela možnost vpogleda v delovanje kulturnih delavcev, je bilo zanj pomembno, da so na vseh kulturnih ustanovah ustanovili organizacije Osvobodilne fronte in partije. Partijske celice osrednjih slovenskih kulturnih ustanov so bile vezane na mestni ljubljanski partijski komite. ²⁵³ Pravilno usmerjanje delovanja kulturnih ustanov je bilo za partijo velikega pomena, saj imajo te velik vpliv na ustvarjanje javnega mnenja, to pa je bil kapital, ki ga partija ni hotela izpustiti iz rok. ²⁵⁴

²⁴⁵ UL SNOS in NVS, 9. 6. 1945, št. 7, str. 41–42.

²⁴⁶ S Por, 4. 7. 1945, št. 64, str. 2; S Por, 5. 7. 1945, št. 65, str. 2.

²⁴⁷ S Por, 8. 7. 1945, št. 68, str. 3; S Por, 10. 7. 1945, št. 69, str. 3.

²⁴⁸ AS, MP 19449–49.

²⁴⁹ S Por, 26. 6. 1945, št. 57, str. 2.

²⁵⁰ AS, MP 3159/2–45 in 3159/5–45.

²⁵¹ AS, MP, Fasc. 30, Dopis MP LRS – Komiteju za kulturo in umetnost pri vladi FLRJ (dalje: KKU), 17. 2. 1947.

²⁵² Ibidem.

²⁵³ Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje: ZAL), Fond mestnega komiteja Koministične partije Slovenije Ljubljana (dalje: MK KPS Ljubljana) 1/1, Zapisnik 5. seje MK, 26. 6. 1945.

²⁵⁴ Ibidem, Zapisnik 6. seje MK, 3. 7. 1945.

Partijske celice so bile organizirane na Univerzi, fakultetah, Drami in Operi narodnega gledališča, pri radiu, Tanjugu, založništvih itd. Poseben problem so bili za partijo tisti kulturni delavci, ki so jih šteli za svobodnjanke, saj jih kot nezaposlene ni bilo mogoče zajeti v okvir sindikata, nad katerim je ideološko bedela partija. Da bi oblast lahko nadzorovala njihovo delovanje, bi morali biti vsi zbrani v eni organizaciji, zato si je oblast prizadevala za oblikovanje centralnih umetniških in znanstvenih društev po strokah. Osnošana so bila enotna umetniška društva književnikov, likovnikov, glasbenikov, reproduktivnih glasbenih ustvarjalcev in gledaliških delavcev. Marca 1947 je bilo 21 znanstvenih društev.²⁵⁵ Kako je oblast gledala na obstoj teh društev, najbolje priča zabeležka šefa odseka za upodabljanje umetnosti in muzeje ministrstva za prosveto: »Društvo upodablajočih umetnikov v Ljubljani se je po osvoboditvi reorganiziralo in *vrši svoje delo povsem v smislu novega časa.*«²⁵⁶ (podčrtal A. G.)

Na sprotno pa je nova oblast ovirala nastajanje drugačnih društev. Slikar Miha Maleš je poskusil organizirati likovne umetnike v klub Nezavisnosti in je vanj pritegnil dosti umetnikov, med drugimi tudi Nikolaja Omerzo in Borisa Kobeta. Partija je reagirala takole: »Med umetniki je 14 partijcev in veliko število dobrih OF-arjev. Dela se na tem, da se to zvezo razbije... Maleš je zaprt in sicer na podlagi knjige, ki jo je izdal (med vojno, op.p.). Poleg tega je za svoj zbornik dobival subvencije od Italijanov. Organiziranje Kluba neodvisnih se torej lahko smatra kot sovražno delovanje.«²⁵⁷ Ker društva samega po sebi oblast ni mogla prepovedati, je uporabila tisti člen zakona o društvih, ki prepoveduje delovanje društva, če je v njegovem vodstvu kdo, ki je med narodnoosvobodilnim bojem sodeloval z okupatorjem ali njemu podrejenimi organizacijami. Kulturni prekršek Mihe Maleša je bil tako zadosten razlog za onemogočenje delovanja društva, ki ga partija ne bi mogla nadzirati.

Za partijo so bili problem tudi koalicijski zavezniki v Osvobodilni fronti krščanski socialisti. V letu 1945, ko so se organizirala osrednja kulturna društva, so ti hoteli ustanoviti svoja. Nekateri kulturni delavci iz krščansko-socialističnih vrst (Finžgar, Koblar, Stanovnik, Žumer) so se povezali in skušali samostojno delovati na kulturnem področju. To partiji nikakor ni bilo všeč in je delovala v smislu razbijanja te neformalne zveze. Enak postopek je uporabila na Univerzi, kjer so skušali krščanskosocialistično usmerjeni študentje v začetku študijskega leta 1945/46 ustanoviti svoje društvo Zarja,²⁵⁸ in pri raznih ilegalnih študentskih in dijaških organizacijah, ki so se oblikovale na antimarksističnih osnovah.²⁵⁹ Na nekaterih ljubljanskih srednjih šolah je bila tako ustanovljena prozahodna Zveza demokratične mladine, ki je januarja in februarja 1946 ilegalno tiskala ciklostirano glasilo Zarja Svobode!.²⁶⁰ Marca so oblasti zaprle nekaj članov Zveze demokratične mladine, tako da je njena aktivnosti zastala. Aprila pa se je zopet povečala in najmočnejše jo je bilo čutiti na bežigrajski gimnaziji.²⁶¹

Partiji tudi ni ustrezalo stališče književnikov iz katoliških vrst, ki so sicer prihajali v Društvo slovenskih književnikov, vendar v pogovorih niso sodelovali in so kazali težnjo po izdajanju samostojne revije. Takšne probleme je skušala partija reševati na sestankih izvršnega odbora Osvobodilne fronte.²⁶²

Tako kot centralna društva je bila ustanovljena tudi osrednja kulturna revija. Taras Kermauner je o tem zapisal: »V družbi, ki naj bi bila novi svet, naj bi

izhajala le ena literarno-kulturna revija; enotnost je pomenila enost: le ena Partija, ena ideologija; en hlev in en pastir. V ta namen je bila ustanovljena revija *Novi svet*... Medtem ko je *Mladinska revija*, ustanovljena je bila kot skojevska revija, kot propagandna agitka za mlade, kar največ prevajala iz sovjetske publicistike in zavzemala skrajnost stališča, čeprav ne toliko kot mladinske revije na jugu države, je poskušal biti *Novi svet* sinteza t.i. naprednih prizadevanj izpred vojne in novih idej. *Novi svet* naj bi nekako nadaljeval O(svobodilno) F(ronto), čeprav v redakciji Dolomitske izjave ali še bolj pod partijskim vodstvom. Krščanskim socialistom in Kocbeku, ki je svojo željo večkrat izrazil, ni bilo dovoljeno ustanoviti lastne revije; tudi Vidmarju ne, čeprav je izražal željo po lastni reviji manj resno; a je vseeno veljal za predvojnega esteticista in nemarksista.²⁶³

Že ime *Novi svet* je dalo vedeti, od kod piha veter, saj je le prevod imena takratne osrednje sovjetske kulturne revije *Novij mir*. V prvem letniku je imela revija težave z izhajanjem, saj sta izšli številki 1–4 in 5–8, šele nato je začela redno izhajati. Ali je bilo to zgolj posledica finančnih težav ali pa so bili problemi drugačne narave, je težko reči. Revija je bila zaradi odsotnosti kulturnih delavcev iz krščanskosocialističnih vrst v prvem letniku dolgočasna. Možno je, da je bila ta odsotnost svojevrsten odgovor krščanskosocialistične inteligence, ker ji oblast ni dovolila izdajanja lastne revije. Ob koncu prvega letnika Novega sveta je odgovorni urednik Juš Kozak zapisal: »Letošnji letnik 'Novega sveta' res ni dosegel nivoja, ki bi ustrezal centralni slovenski reviji, niti se ne da primerjati s predvojnimi letniki naštetih revij (Dejanja, Sodobnost, Ljubljanski zvon, Književnost, op.p.) po kvaliteti. Teh dejstev ni mogoče tajiti.« V nadaljevanju je govoril o šibki povojni književni produkciji in med vrsticami povedal, da se kulturni molk še ni končal.²⁶⁴

Partija s takšno revijo ni bila zadovoljna, saj se je zavedala, da se ob njej niso združili vsi kulturni delavci. Zato v njej tudi ni bilo takih polemik, razprav in kritik, ki so bogatile predvojne revije. Boris Ziherl je zato na seji politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, 24. septembra 1947, predlagal, da bi začeli izdajati »list a'la 'Sodobnost', seveda brez beletristike. 'Novi svet' bi ostal izključno literarna revija, kjer bi se objavljali

²⁵⁵ AS, MP 4031/1–47.

²⁵⁶ AS, MP, Fasc. 37, Predlog šefa odseka za upodablajočo umetnost in muzeje. Nedatirano (iz leta 1947).

²⁵⁷ ZAL, MK KPS Ljubljana 1/1, Zapisnik seje MK KPS, 1945. Nedatirano (verjetno november ali december).

²⁵⁸ Ibidem, Zapisnik seje MK KPS, 31. 12. 1945; ZAL, MK KPS Ljubljana 1/2, Zapisnik seje MK KPS, 14. 1. 1946.

²⁵⁹ AS, CK KPS III/27–1947, Navodila agitprop uprave CK KPS.

²⁶⁰ A INZ, LMS 57. V fasciklu so tri številke glasila Zarja Svobode!.

²⁶¹ A INZ, LMS 6, Zapisnik seje sekretariata okrožnih komitetov SKOJ-a, 24. 4. 1946.

²⁶² AS, CK KPS III/2–1946, Zapisnik seje CK KPS, 7.–8. 6. 1946.

²⁶³ Dom in svet 1888–1988, Mohorjeva družba, Celje 1988, str. 215–216, članek: Taras Kermauner: Sodobne slovenske literarne revije, str. 214–223. Glej tudi: Sodobnost XXXIX/1991, št. 1, str. 100–109, Aleš Gabrič: Med eno in drugo Sodobnostjo.

²⁶⁴ Novi svet I/1946, št. 10, str. 819–823, Juš Kozak: Nekaj zapiskov ob zaključku leta.

izključno literarni sestavki in literarne kritike.« Člani politbiroja so upoštevali Ziherlov predlog in sklenili, da »Ziherl z agitpropom izvrši vse predpriprave za izdajanje nove revije«. ²⁶⁵

Načrt je kulturnim delavcem razložil Ziherl na seji 21. oktobra 1947. Iz agitpropa sta se seje poleg Ziherla udeležila Jože Potrč in Franc Kimovec, od književnikov pa Miško Kranjec, Ferdo Kozak in Ivan Potrč. Glavno besedo je imel Ziherl, ki »je povedal, da je sklep CK KPJ (najbrž gre za napako, verjetno je mišljen CK KPS, op.p.), da postane Novi svet izrazito literarno-kritična revija, ki bo začela v celoti objavljati romane, novele, drame in kritiko. Vse ostalo bo zajeto v novi reviji, namreč publicistika, ki jo bo predvidoma izdajala Cankarjeva založba ter bo imela bolj 'sodobniški' karakter. Tip nove revije bo torej sovjetski tip revije... Prvenstvena dolžnost revije bo vzgajati.« Nova revija naj bi torej imela nov koncept, v katerem bi se močneje kot v Novem svetu čutil priporočen, a ne uveljavljen duh socialističnega realizma: »Smeta se torej osnovati dve reviji, dve literarni grupi, kajpada ne ideološki, ampak dva delovna kolektiva, ki bosta med sabo tekmovala; kajpada je to brez močnega in enotnega partijskega aktiva, resnično partijskega in komunističnega aktiva nemogoče... Izredno se je postavilo vprašanje partijskega sodelovanja pri revijah, ne sodelovanja, ampak 'rukovodstva'«. ²⁶⁶ Vendar načrt ni bil izveden. Vzrok je bila Ziherlova prezasedenost z delom v Beogradu.

Problem je za partijo pomenilo tudi dejstvo, da je bilo med kulturnimi delavci zelo malo njenih članov in partijske celice niso mogle odigrati tako vplivne vloge kot na nekaterih drugih področjih življenja. Tudi odnos partijskega kadra do kulture nasploh partiji ni ustrezal. Na partijski konferenci marca 1946 ga je kritiziral Stane Kavčič: »Govorimo, da smo komunisti za čimbolj kulturno življenje. Meščani hodijo v gledališče, partijci pa, ki bi morali voditi tudi kulturno življenje, ti pa ne.« ²⁶⁷

O problemu kulturnih institucij so razpravljali na seji politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije 29. oktobra 1947. Boris Kraigher je dejal: »Prav tako ali še slabše je vprašanje s kulturniškimi in umetniškimi krogi. Morda še nekoliko težje, ker so tam partijci umetniki manjših umetniških sposobnosti, ki naravnost terorizirajo ostale in s tem otežujejo delo... Članom Partije (v kulturnih ustanovah, op.p.) pa bo treba dokazati, da nič ali bore malo znajo ter da je v njih domišljavost, s katero si zapirajo nadaljnji razmah. Čeprav so oni naša osnovna pozicija v teh krogih, vendar prav radi te lastnosti izgubljajo na pomenu.« ²⁶⁸

Neučinkovitost partijskih celic na kulturnih ustanovah, majhne strokovne zmožnosti njenih članov ter nezainteresiranost partijskega kadra do vprašanj s področja kulture so pripeljali partijo do spoznanja, da agitprop sam teh problemov ne bo mogel rešiti. V takšnem položaju so dobili pomembno vlogo umetniški sveti pri ministrstvu za prosveto. Minister za prosveto jih je ustanovil za vsako stroko posebej kot koordinatorja med ministrstvom in umetniškimi ter znanstvenimi organizacijami. V svete so bili imenovani predstavniki določene stroke, ministrstva za prosveto in političnih organizacij, običajno Propagandne komisije izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Poleg muzejskega, glasbenega, gledališkega, umetniškega (za likovno umetnost) in drugih svetov, je bil osnovan tudi kulturni svet pri izvršnem odboru Osvobodilne fronte. Agitprop partije je o njem menil, da mu daje »možnost, da rešuje

nekatera vprašanja kulturne politike tudi s tistimi ljudmi, ki so sicer Partiji dokaj odmaknjeni, a vendar zavzemajo v kulturnem življenju pomembne položaje – ter jih na ta način vključuje v naše novo življenje.»²⁶⁹ Enako vlogo so imeli tudi sveti pri ministrstvu za prosveto, vendar je zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva o njihovem delovanju težko povedati kaj več o vlogi, ki so jo odigrali v kulturnem življenju.

Glede na težak gospodarski položaj Jugoslavije so bile sorazmerno majhne tudi možnosti za kulturno delovanje. Da bi narodna vlada Slovenije zaščitila interese kulturnih delavcev, je 5. septembra 1945 izdala Uredbo o zaščiti znanstvenih in kulturnih delavcev federalne Slovenije. Po tej uredbi se za kulturne delavce ni smelo uporabljati predpisov, katerih namen je bil zmanjšati stanovanjsko krizo. To je pomenilo, da so imeli kulturni delavci pravico do posebne delovne sobe. Predvidena jim je bila tudi izredna pomoč pri prehrani, kurjavi in drugi oskrbi. Ministrstvo za prosveto je dobilo nalogo, da določi, kateri kulturni delavci so dobili pravico do teh privilegijev.²⁷⁰

Ministrstvo za prosveto je v dogovoru s predsedstvom mestnega ljudskega odbora Ljubljane doseglo, da so kulturni delavci, ki jim je ministrstvo izdalo posebno izkaznico, dobili pravico do stanovanja s posebno delovno sobo. Do konca leta 1946 je ministrstvo za prosveto izdalo okrog 80 takšnih izkaznic. Stališče oblasti je bilo, naj izkaznice dobijo le tisti kulturni delavci, ki so aktivno delovali pri obnovi kulturnega življenja, določene izjeme pa so veljale za starejše kulturne delavce, ki so ustvarili vrsto pomembnih znanstvenih ali umetniških del v prejšnjih letih.²⁷¹

Pri izvajanju uredbe so upoštevali nekatere omejitve, ki niso bile kulturne, ampak politične narave. Tako je npr. tudi dr. Ivan Slokar dobil 29. marca 1946 izkaznico, s katero mu je bila priznana pravica do stanovanja s posebno delovno sobo. Ko je ministrstvo za prosveto izvedelo, da je bil Slokar obsojen pred sodiščem narodne časti, je od njega zahtevalo, da izkaznico vrne. S tem je seveda izgubil pravico, ki so je bili deležni drugi kulturni delavci z izkaznico.²⁷² Tudi pri dodeljevanju dodatnih živilskih nakaznic za ekonomsko slabo stoječe kulturne delavce so veljale (politične) omejitve. Do njih niso bili upravičeni vsi: »Nakaznica po sklepu odbora Društva slov.(enskih) književnikov ni bila izročena Mitju Šarabonu, ker je društvo naknadno izvedelo, da je imenovani med okupacijo pisal za domobrance. Zato 1 nakaznico vračamo.»²⁷³

Kulturni delavci s temno senco preteklosti in tisti, ki so se slabše prilagodili

²⁶⁵ AS, CK KPS III/2–1947, Zapisnik seje biroja, 24. 9. 1947.

²⁶⁶ Cvetko Zagorski, cit. d., str. 301–302.

²⁶⁷ ZAL, MK KPS Ljubljana 5/91, Zapisnik partijske konference, 9. 3. 1946, v mali dvorani kina Maticе.

²⁶⁸ AS, CK KPS III/2–1947, Zapisnik seje CK-ja, 29. 10. 1947.

²⁶⁹ AS, CK KPS III/27–1946, Kulturno prosvetni sektor.

²⁷⁰ UL SNOS in NVS, 15. 9. 1945, št. 35, str. 158–159.

²⁷¹ AS, MP, Fasc. 32, Dopis MP LRS – Ministrstvu za notranje zadeve, 16. 8. 1946; AS, MP, Fasc. 37, Dopis MP LRS – Ministrstvu za notranje zadeve, 11. 1. 1947.

²⁷² AS, MP 10376/1–46; AS, MP, Fasc. 32, Dopis MP LRS – dr. I. Slokarju, 13. 8. 1946.

²⁷³ Ibidem, Dopis MP LRS – Ministrstvu za trgovino in preskrbo, 29. 8. 1946.

novi situaciji, so imeli težave tudi pri vpisu v znanstvena in umetniška društva. V članstvo so bili sprejeti šele nekaj let po vojni. S tem so bili prikrajšani za ugodnosti, ki jih je omogočalo članstvo pri društvih, kot so popusti pri ogledu kulturnih prireditev in nabavi strokovne literature. Najhujša posledica nečlanstva v društvu pa je verjetno bilo to, da nečlan ni mogel kandidirati za nagrado za opravljeno delo ali na natečajih za delo po naročilu.

Komite za kulturo in umetnost pri vladi Federativne ljudske republike Jugoslavije je 5. avgusta 1946 poslal oddelku za kulturo ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije sporočilo, da je preskrbel kredit za pomoč kulturnim delavcem: »Pomoč, subvencija in krediti so potrebni in jih je treba uresničiti in dajati umetnikom in kulturnim delavcem, *vendar samo tistim, ki delajo, ki ustvarjajo za korist ljudstva in skupnosti.*« (Podčrtal A.G.) Ministrstvo za prosveto se je moralo pri dodeljevanju pomoči posvetovati z društvi, tako da so v poštev za pomoč prišli le člani društva. Kar zadeva tiste kulturne delavce, ki so bili člani sindikata, se je moralo ministrstvo posvetovati tudi s sindikalno podružnico.²⁷⁴

Te zahteve so omejele krog kandidatov za nagrade. To nam kaže tudi mnenje Frana Saleškega Finžgarja o teh nagradah: »Tu so pa sedaj od Narodne vlade razpisane sijajne nagrade za roman, pesmi, slike, opero, vsaka nagrada 200.000 dinarjev! Seveda mi stari ne bomo ne pisali ne dobili. Je tako, kakor je rekel pesnik Tone Hribar na vprašanje, zakaj ne poje: Po novem ne znam, po' ta starem pa me ne poslušajo.«²⁷⁵

Enaki zadržki so veljali tudi za dodelitev nagrad, kot so bile Prešernove nagrade in podobne. Ministrstvu za prosveto so poslali predloge nagrad za književnost Društvo slovenskih književnikov, za glasbenike Društvo slovenskih glasbenikov, za likovnike Društvo slovenskih upodabljalajočih umetnikov, za gledališke delavce uprava Narodnega gledališča in rektorat Akademije igral-skih umetnosti ter za znanstvenike Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Končno mnenje o nagrajencih je ministrstvo sprejelo po posvetovanju s svojimi sveti (gledališki, glasbeni, umetniški itd.).²⁷⁶

Novo oblast je tako skušala onemogočiti delovanje tistih kulturnih delavcev, o katerih je menila, da bi utegnili delovati v »nepravi« smeri. Treba pa je priznati, da je bil krog teh relativno majhen in se je vse bolj ožil. Upoštevati je treba, da je ekonomska stiska nekatere prisilila, da so se sprijaznili z novim položajem in delovali v smeri, ki jo je določal politični trenutek. Kljub temu je ostal krog kulturnih delavcev, katerih ime je moralo biti izbrisano.²⁷⁷

Ko že govorimo o organizaciji in oblikah delovanja kulturnih delavcev, ne moremo mimo društva, ki je skušalo povezati vse kulturne delavce ne glede na področje njihovega delovanja. To je bilo Društvo za kulturno sodelovanje Slovenije s Sovjetsko zvezo. Društvo se je uradno štelo za naslednika predvojnega Društva prijateljev Sovjetske zveze, vendar primerjava njunega delovanja ne pokaže nobene neposredne povezave med njima. Društvo za kulturno sodelovanje Slovenije s Sovjetsko zvezo je bilo ustanovljeno 19. junija 1945. Govorniki na ustanovnem občnem zboru so bili tedanji najvidnejši slovenski kulturni delavci: Oton Župančič, Fran Albreht, Boris Zihnerl, Josip Vidmar, Ferdo Kozak, Fran Zwitter, Bojan Stupica in Božidar Jakac. Za predsednika je bil izvoljen Fran Albreht in za sekretarja Mile Klopčič. Na zboru so sprejeli tudi društvena pravila.²⁷⁸

Društvo ni bilo samostojno, bilo je le del Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, ki je bilo ustanovljeno že januarja 1945 v Beogradu. Naloga tako slovenskega kot jugoslovanskega društva je bila, da se trudita za spoznavanje Sovjetske zveze in vzdrževanje kulturnih stikov z narodi Sovjetske zveze.²⁷⁹ Glasilo društva »Jugoslavija SSSR« je razkrinkalo dejansko vlogo društva in ta je bila politična in ne kulturna. Zato je bil odziv pri včlanjevanju majhen. V Sloveniji so bili do konca leta 1946 osnovani le trije odbori (najmanj od vseh federalnih enot) s 1748 članov, v vsej Jugoslaviji pa je društvo imelo 15.480 članov.²⁸⁰ Partija s takim rezultatom ni bila zadovoljna in je od vseh društev zahtevala, da povečajo število članov in odborov ter da so v vsakem trenutku sposobna prirediti proslavo ob obletnici pomembnejšega političnega dogodka iz zgodovine Sovjetske zveze.²⁸¹

Za Slovence, ki so bili v preteklosti kulturno bolj navezani na Zahod z germanskimi in romanskimi narodi, je pomenilo društvo, ki je iskalo vezi na Vzhodu s slovanskim svetom, novost, ki jo je politična situacija postavljala v ospredje. Tako je na eni strani nastajal nov način gledanja na kulturna vprašanja, ki je bil v Slovenijo importiran in ga slovenski kulturni delavci pred tem niso poznali. Slovenski kulturni delavci tega načina niso v celoti sprejeli, so pa pod težo političnega trenutka za nekaj časa »pozabili« na svoje stare poglede. Če je ustanovitev Društva za kulturno sodelovanje Slovenije s Sovjetsko zvezo bila začetek novega obdobja v slovenski kulturi, je pomenil četrti plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte, 2. avgusta 1945, konec, saj je bil peti plenum šele leta 1978.

Na četrtem plenumu kulturnih delavcev je bilo izrečenih več misli, ki jih v letih 1946 – 1952 v Sloveniji ni bilo več slišati. Plenum je sumiral pridobitve narodnoosvobodilnega boja na kulturnem področju. Govorniki so bili Ferdo Kozak, Josip Vidmar, Juš Kozak, Edvard Kocbek in France Kidrič. Čeprav je bil večji del razprav posvečen pogledu na opravljeno delo, so se kulturni delavci dotaknili tudi odnosa politike in kulture. Juš Kozak je opomnil, da je bila umetnost vedno v službi idej in družbe, da pa je bila kvaliteta vedno odvisna od genija in nikoli od potreb. Dodal je, da se je socialistični realizem »le v redkih primerih dvignil nad apologijo družbenih idej in tendenc«.²⁸²

²⁷⁴ Ibidem, Dopis KKKU – MP LRS, 5. 8. 1946.

V originalu: »Pomoč, subvencija i krediti su potrebni i njih treba ostvarivati i davati umetnicima i kulturnim radnicima, ali samo onima koji rade, koji stvaraju na korist naroda i zajednice.«

²⁷⁵ Finžgarjeva pisma Ferdinandu Koledniku, Družba sv. Mohorja, Celovec 1971, str. 31.

²⁷⁶ Primerjaj: AS, MP 5482/1–47.

²⁷⁷ Glej: Alenka Puhar: Polpretekli akademski časi, podlistek v Delu v torkovih številkah marca 1989. Opisuje pet ljudi, ki so bili – čeprav bivši akademiki – po vojni popolnoma neznani, ker so bili iz političnih razlogov izbrisani iz članstva akademije.

²⁷⁸ LdP, 20. 6. 1945, št. 49, str. 3.

²⁷⁹ Jugoslavija SSSR, št. 1, november 1945, str. 49; Pravila Društva za kulturno sodelovanje Slovenije z ZSSR, Ljubljana 1945.

²⁸⁰ Jugoslavija SSSR, št. 14, december 1946, str. 39.

²⁸¹ AS, CK KPS III, Okrožnice CK KPJ 1945–1949, Okrožnica, 24. 6. 1946.

²⁸² Slovenski zbornik 1945, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1945, str. 26.

Edvard Kocbek je govoril o različnih svetovnih nazorih in o možnosti vsiljevanja enega kot absolutnega: »Kajti kakor je napačno, če katerikoli svetovni nazor, recimo verski, sega iz svojega področja v politiko z lastnimi programi, tako je napačno, če se tisti politični nazor, ki narodu najbolj odgovarja, podaljšuje z obvezno ideološko koncepcijo v svet, kjer enotnosti po naravi ni mogoče več ustvariti.«²⁸³ Iste besede je Kocbek izrekel že prej, 16. julija 1945, na prvem kongresu Osvobodilne fronte.²⁸⁴

Resolucija, ki je bila sprejeta na plenumu, je bila opredeljena s stališči, ki so jih kulturni delavci označili že na prejšnjih plenumi. Od slovenskih kulturnih delavcev je zahtevala zvestobo Prešernu, Levstiku in Cankarju, da vzpostavijo stik z ljudskimi množicami in iz miselnosti izkoreninijo ostanke hlapčevske preteklosti.²⁸⁵

Osa razmišljanja o vlogi kulturnih delavcev v novem času so se začejala s črno-belimi orisom političnih dogajanj po svetu in so že s tem opredelila zahteve politike do kulturnih delavcev. Juš Kozak, odgovorni urednik Novega sveta, osrednje slovenske kulturne revije v prvih povojnih letih, je v prvi številki revije v članku Pisatelj in znanstvenik v novem svetu opredelil vlogo kulturnih delavcev. V njem je poudaril zasluge Stalina, Rdeče armade, Komunistične partije Jugoslavije in partizanov za novo podobo sveta in priporočil slovenskim pisateljem, naj črpajo gradivo iz časa domovinske vojne, znanstvenikom pa, naj vso svojo iniciativo in iznajdljivost posvetijo delu za obnovo domovine. Kozak je to navedel le kot priporočilo in ni natančneje opredelil niti oblike niti tematike, marveč se ju je le bežno dotaknil.²⁸⁶

Judi Miško Kranjec se v Referatu o delu in nalogah Društva slovenskih književnikov, ki ga je prebral na občnem zboru Društva slovenskih književnikov 12. junija 1946, ni dotaknil niti načina pisanja niti tematike. Govoril je le o oblikah delovanja društva, ki bi moralo propagirati slovensko kulturo med najširšimi ljudskimi množicami in jo ponesti tja, kjer je bila do tedaj bolj malo znana. Temu naj bi pripomogli predvsem recitacijski nastopi, ki jih je društvo leta 1946 že redno pripravljalo. Če je moral književnik nastopati v javnem delu kot politik, je bila to po mnenju Miška Kranjca naloga, ki jo je pred njega postavil novi čas, pred zahtevami časa pa se književniki ne bi smeli skrivati. Kranjec je poudaril tudi potrebnost navezave stikov z jugoslovanskimi in sovjetskimi književniki.²⁸⁷

Do srede leta 1946 torej še ni bilo slišati glasnejših zahtev po posnemanju sovjetskega kulturnega modela in po pisanju v duhu socialističnega realizma. Te zahteve so se pojavile ob koncu leta 1946, niso pa bile izrečene v Ljubljani, temveč v Beogradu. Društva, v katera so bili včlanjeni slovenski kulturni delavci, so bili le nesamostojni deli jugoslovanskih društev. Programi in naloge jugoslovanskih društev, ki so se prilagajali potrebam nove države, so bili hkrati programi slovenskih društev. Nove zahteve so bile postavljene pred kulturne delavce v zadnjem trimesečju 1946, ko so se v Beogradu zvrstili trije kongresi. Novembra sta bila dva in oba sta imela jugoslovanski značaj. Najprej je bil 5. in 6. novembra I. kongres Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, od 17. do 19. pa še I. kongres Zveze književnikov Jugoslavije. Od 8. do 11. decembra 1946 jima je sledil še en kongres in to je bil I. vseslovanski kongres.

◊ tem času je v Jugoslaviji gostovalo veliko sovjetskih umetniških skupin, sovjetske delegacije, ki so se udeležile teh kongresov in ki so jih sestavljali politični in kulturni delavci, so bile deležne velike pozornosti v sredstvih javnega obveščanja. Revije so začele ponatiskovati sovjetske estetsko-teoretične članke, kot samostojni publikaciji sta ob koncu leta v slovenščini izšli L. Timofejeva *Socialistični realizem* (Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1946) in A. A. Ždanova *Referat o revijah »Zvezda« in »Leningrad«* (Cankarjeva založba, Ljubljana 1946), ki sta bili nekakšen program socialističnega realizma. Kljub temu da je bila že prej večkrat izrečena želja, naj umetniki iščejo motive v narodnoosvobodilnem boju, in dejstvu, da je bilo črno-belo slikanje v tem času že stvarnost, zadnje trimesečje leta 1946 lahko označimo kot čas, ko je jugoslovanska kulturna politika kulturnim delavcem začela intenzivnejše vsiljevati način kulturnega ustvarjanja, ki ga ti v Jugoslaviji pred tem niso poznali in ne uporabljali.

Osrednji referat na I. kongresu Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo je imel dotedanji predsednik društva Rodoljub Čolaković. Govoril je o pomenu kulturnega sodelovanja med državama. Označil je politični pomen Sovjetske zveze v svetu in dodal, da se morajo jugoslovanski kulturni delavci učiti od sovjetskih kolegov, ter opozoril, da to ne sme pomeniti le registriranja ali površnega proučevanja, kakor tudi ne samo popolnega posnemanja sovjetskega kulturnega modela, saj vsak narod nosi svoj kulturni pečat. Za jugoslovanske kulturne delavce bi po Čolakovićevih besedah to sodelovanje pomenilo »predvsem vir za črpanje iz bogate zakladnice izkušenj sovjetske kulture in vse ono, kar jim bo omogočilo, da se čimprej osvobodijo pri delu okov preteklosti, raznih zmot in predsodkov«.²⁸³

Na kongresu so govorili tudi nekateri jugoslovanski politični delavci (Djilas, Žujović, Salaj), sovjetski veleposlanik v Jugoslaviji Lavrentijev in člani delegacije VOKS-a (Sovjetske zvezne organizacije za kulturne stike z inozemstvom). Vodja delegacije je bil Ivan Ivanovič Anisimov, namestnik predsednika Komiteja za umetnost in kulturo pri vladi ZSSR. Na kongresu je govoril o pomembnosti navezave stikov. To so v govorih poudarjali tudi drugi člani delegacije. Svoje poglede na znanost in kulturo so razlagali v duhu socialističnega realizma, še posebej je to prišlo do izraza v govoru kiparke Vere Muhine. Vendar pa socialističnega realizma kot smeri, ki je v Sovjetski zvezi takrat pomenila edini možni način ustvarjanja, ni omenil nihče.²⁸⁹

◊ Za novega predsednika društva je bil izvoljen predsednik komiteja za znanost

²⁸³ Ibidem, str. 33.

²⁸⁴ AS, RK SZDL, I. kongres OF, 15. in 16. VII. 1945.

²⁸⁵ LdP, 3. 8. 1945, št. 87, str. 1.

²⁸⁶ Novi svet I/1946, št. 1–4, str. 34–41.

²⁸⁷ Dokumentacija Društva slovenskih pisateljev (dalje: D DSP), mapa: Seje DSK 1945–1951, Referat o delu in nalogah Društva slovenskih književnikov (dalje: DSK) na občnem zboru, 12. 6. 1946.

²⁸⁸ S Por, 7. 11. 1946, št. 261, str. 4; LdP, 7. 11. 1946, št. 262, str. 5–6.

²⁸⁹ Jugoslavija SSSR, št. 14, december 1946, str. 22–28; govor Anisimova tudi v: S Por, 8. 11. 1946, št. 262, str. 3, in LdP, 7. 11. 1946, št. 262, str. 5.

in šolstvo pri vladi Federativne ljudske republike Jugoslavije Boris Zihlerl, od Slovencev pa sta v upravo prišla še Josip Rus in Božidar Jakac.²⁹⁰ Novi predsednik Boris Zihlerl je po kongresu zapisal, da se delo društva ne sme omejiti le na kulturne stike med državama, temveč mora pomeniti popularizacijo sovjetskega načina življenja v Jugoslaviji.²⁹¹ Društvo se je ravnalo po teh napotkih in je dejansko postalo spremljevalec jugoslovanske zunanje politike. Vendar pa društvo, ki je nastalo kot posledica konjunktore jugoslovansko-sovjetskih političnih stikov, ni uresničilo tega, kar je nova oblast od njega pričakovala. Vpliv, ki ga je društvo imelo na kulturne delavce, je bil zelo majhen, še posebej v Sloveniji.

Na I. kongresu Zveze književnikov Jugoslavije je imel osrednji referat Radovan Zogović, član agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije. Referat je imel naslov O naši književnosti, njenem položaju in njenih sedanjih nalogah in v njem je Zogović ponovil misli Ždanova, Gorkega, Fadejeva in drugih teoretikov socialističnega realizma, katerih prevodi so sočasno začeli polniti knjižne police v Jugoslaviji. Zogović je od književnikov zahteval, da črno-belo opisujejo zgodovinski prelom iz let 1941–1945.²⁹²

Med kongresom je delegacijo književnikov sprejel tudi Josip Broz-Tito. V pogovoru z njimi je rekel, da je »proti vsakim kalupom in uniformiranju literature«, vendar je v isti sapi dodal, da se ne more »strinjati s tem, kar se v deželah zapadne demokracije govori o svobodi tiska«. Tito je književnikom dal tudi nasvet, o čem naj pišejo: »Književnost, literarno delo morata imeti gotovo smer. Književnost nam mora dati sliko dobe, da spoznamo njeno zgodovino.«²⁹³

Na izrednem občnem zboru Društva slovenskih književnikov 3. januarja 1947 je o kongresu poročal Filip Kumbatovič. Slovenski književniki so kongres ocenili tako: »Ideološka vsebina in smernice ustanovljene Zveze so razvidne predvsem iz statuta, ki se v celoti sklada s smernicami naše državne politike.«²⁹⁴

Kongres književnikov je bil podlaga za nadaljnje umetniško in znanstveno delovanje v novi Jugoslaviji. Zahteva po delovanju kulturnih delavcev v službi ljudstva in države je med znanstveniki in umetniki zbudila različne odmeve. Dejstvo je, da so sovjetski estetsko-teoretični članki vse bolj polnili strani slovenskih časopisov oziroma njihovih kulturnih rubrik. To si je moči razlagati na dva načina. Prvi je zavestno podrejanje sovjetskemu kulturnemu modelu, ki je bil v praksi že uveljavljen in je pokazal določene rezultate. Množično objavljanje sovjetskih člankov pa si lahko razlagamo tudi kot posledico molka slovenske estetske teorije in umetniške kritike, ki bi v prvi vrsti morali dajati slovenskim umetnikom napotke za delo. Ta molk lahko razumemo kot pasiven odpor proti vsiljevanju takšne vloge kulturnih delavcev in njihovega dela v družbi, ki je bila slovenskim znanstvenikom in umetnikom tuja.

Kongres književnikov je soglasno sprejel Zogovićev referat²⁹⁵ in s tem je črno-belo slikanje v duhu socialističnega realizma dobilo vlogo uradne linije pisanja jugoslovanskih književnikov. Socrealizem sicer nikoli ni postal uradno zapovedana smer, a so natečaji, nagrade in finančne podpore dovolj jasno kazale, kakšno znanstveno in umetniško ustvarjanje je zaželeno in kakšno ne.²⁹⁶ Telesnokulturna zveza je v razpisu za svojo himno od književnikov zahtevala, da napišejo tekst, ki bo izražal slavno tradicijo iz narodnoosvobo-

dilne vojne, ljubezen do domovine in maršala Tita.²⁹⁷ Natečaj za prvi slovenski film je zahteval scenarij s tematiko iz narodnoosvobodilnega boja, še posebej pa je v njem bilo poudarjeno, da bi bilo koristno težišče dogajanja prenesti na Primorsko,²⁹⁸ saj bi to imelo ob aktualnosti prizadevanj Jugoslavije za čim ugodnejšo razmejitev njene zahodne meje tudi velik propagandni pomen. Natečajev, ki so zahtevali podobno »slavilno« tematiko, je bilo v času prevlade socialističnega realizma v Jugoslaviji še veliko.

Ob tako enostransko usmerjeni umetniški dejavnosti ni presenetljivo, da je ministrstvo za prosveto v predlogih o nagradah slovenskim kulturnim delavcem, ki jih je poslalo komiteju za kulturo in umetnost oktobra 1946, uporabilo skorajda opravičujoče besede za predlaganega nagrajenca Gojmirja Antona Kosa: »Slika G. A. Kosa je kvalitetno gotovo na višku, čeprav motivno ne sega v narodnoosvobodilno borbo.« In k temu takoj dodalo, da Kos »dela sedaj veliko kompozicijo iz narodnoosvobodilne borbe za Predsedstvo N(arodne) V(lade) S(lovenije).«²⁹⁹

Usaka drugačnost je bila nezaželena. Edino delo, izdano do začetka petdesetih let, ki je pravzaprav resno odstopalo od uradne linije, je bila drama Vitomila Zupana Stvar Jurija Trajbasa.³⁰⁰ Drama je bila v Novem svetu deležna ostre kritike vodilnega partijskega kulturnega ideologa Borisa Zihlerla in jo je tako kot druga Zupanova dela ocenil skrajno negativno: »Kar je do zdaj napisal (Zupan, op.p.), gre večjidel navzkriž z resnično borbo naše partije, naših najboljših kulturnih delavcev, našega ljudstva proti usedlinam hlapčevske preteklosti.«³⁰¹ Zihlerl je z enačenjem borbe partije in najboljših kulturnih delavcev še enkrat poudaril, kakšna je vloga kulturnih delavcev v novi državi, Zupan pa te svoje vloge ni odigral pravilno.

Nalogo branitelja socialističnega realizma je dejansko imela kritika. Kakšna naj bi bila, je Novi svet opisal v februarški številki 1947. leta z objavo članka Fadejeva Naloge literarne kritike v prevodu Vere Brnčič. Že sami naslovi poglavij dovolj zgovorno pričajo, kaj je naloga kritike: O partijnosti literature, Prednost socialističnega realizma pred starim realizmom, Vzgojna vloga kritike, Za idejno kritiko! itd.³⁰² Kritika se je osredotočila bolj na ideološko analizo vsebine, zelo malo pa se je ukvarjala z umetniškimi prvinami dela.

²⁹⁰ S Por, 8. 11. 1946, št. 262, str. 3.

²⁹¹ Jugoslavija SSSR, št. 14, december 1946, str. 21–22, Boris Zihlerl: Posle kongresa.

²⁹² S Por, 24. 11. 1946, št. 276, str. 4–5.

²⁹³ Novi svet I/1946, št. 10, str. 777, Juš Kozak: Maršal Tito književnikom.

²⁹⁴ D DSP, m.: Seje DSK 1945–1951, Zapisnik izrednega občnega zbora DSK, 3. 1. 1947.

²⁹⁵ S Por, 21. 11. 1946, št. 273, str. 5.

²⁹⁶ Glej opombo 274!

²⁹⁷ AS, MP, Fasc. 32, Konkurs za tekst fiskulturne himne.

²⁹⁸ Slovenski gledališki muzej (dalje: SGM), m. 47/303.

²⁹⁹ AS, MP, Fasc. 32, Dopis MP LRS – KKK, 17. 10. 1946.

³⁰⁰ Vitomil Zupan: Stvar Jurija Trajbasa, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1947.

³⁰¹ Novi svet III/1948, št. 3, str. 224–228. Zupana je ostro kritiziral tudi Ivan Potrč: Stvar Vitomila Zupana, Vprašanja naših dni, 1948, str. 391–398.

³⁰² Novi svet II/1947, št. 8, str. 627–653, A. Fadjev: Naloge literarne kritike.

Malogo nadzirati delovanje kulturnih delavcev ter znanstvenih in umetniških ustanov je imel oddelek za kulturo ministrstva za prosveto, ki je moral pošiljati mesečna poročila v Beograd komiteju za kulturo in umetnost pri vladi Federativne ljudske republike Jugoslavije. Poročila so morala obsegati vse pomembnejše prireditve in dogodke, ki so se zvrstili v minulem mesecu, in nedokončane naloge, ki naj bi bile v kratkem uresničene, poleg tega pa še obvestila o novih uredbah in pravilnikih na kulturnem področju ter o finančni in drugi pomoči, dodeljeni kulturnim delavcem in ustanovam.³⁰³ V smislu še večje centralizacije kulture so bile tudi dokončne odločitve o gostovanjih naših kulturnih delavcev v tujini in tujih v Jugoslaviji domena komiteja za kulturo in umetnost.³⁰⁴ Ta se je pri dovoljenjih za gostovanja ravnal po političnih smernicah, to pomeni, da je spodbujal in financiral predvsem izmenjavo s Sovjetsko zvezo in drugimi vzhodnoevropskimi državami, manj pa je bilo stikov z zahodnoevropskimi. Sloveniji je to povzročalo resne težave pri gostovanjih v coni A Julijske krajine, saj je bila birokratska pot za pridobitev dovoljenja dolga, problem nerešenega mejnega vprašanja pa je večkrat zahteval hitre in učinkovite akcije z močnim propagandnim učinkom. Gostovanja v coni A so zato večkrat potekala brez ustreznih dovoljenj komiteja za kulturo in umetnost, vendar tega komiteja ni kritiziral, čeprav je načeloma kritiziral gostovanja brez dovoljenja v drugih državah.

Tudi naročanje knjig in drugega materiala iz tujine je potekalo prek osrednjega državnega podjetja. To je bila Jugoslovenska knjiga v Beogradu.³⁰⁵

Ob koncu obdobja obnove domovine je tako partija že obvladovala tudi kulturno življenje. Uspelo ji je uniformirati smer kulturniškega dela, centralizirati delo preko oblastnih organov, tj. od ministrstva za prosveto in njegovih struktur navzdol, agitprop partije pa je imel možnost vpogleda v celotno dogajanje v sferi kulture. Prepovedi objave del v takšni situaciji sploh ni bilo, saj je bil agitprop vnaprej obveščen o delu knjižnih založb, gledališč, muzejev in drugih ustanov in je lahko ustrezno spreminjal naslove in repertoar. Problem, ki ga partiji še ni uspelo rešiti, pa je bilo vprašanje povečanja števila partijcev v vrstah kulturnih delavcev, ki bi nato vplivali na poživitev kulturniškega ustvarjanja in na njegovo pravilno usmeritev.

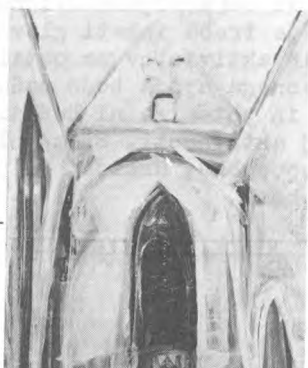
³⁰³ AS, MP, Fasc. 22, Dopis KKU – MP LRS, 26. 4. 1946.

³⁰⁴ AS, MP, Fasc. 32, Dopis MP LRS – podrejenim ustanovam, 21. 3. 1946.

³⁰⁵ AS, MP, Fasc. 37, Dopis MP LRS – umetniškim akademijam, 27. 3. 1947.

Drugo poglavje

**KULTURNA POLITIKA
IN PETLETKA**

Glavni odbor Enotnih sindikatov
Slovenije

Opr. št. V-8000/1

O k r o ž n i c a št. 93

Ljubljana, dne 21.8.1947.

Predmet: Ocena kulturno-prosvetnega
dela v naših osnovnih
organizacijah.

Vsem sindikalnim svetom in
zveznim tajništvom

v

Sloveniji.

Dragi tovariši!

Člani oddelka za kulturo in prosveto pri Glavnem odboru Enotnih sindikatov Slovenije so ob priliki obiskov in na osnovi poročil poedinih sindikalnih svetov v obdobju zadnjih treh mesecev napravili oceno kulturno-prosvetnega dela v naših osnovnih organizacijah. Pri tej oceni so prišle do izraza nekatere slabosti, ki imajo korenine v napačnem ali pa površnem pojnovanju vloge in pomena kulturno-prosvetnega dela.

Zato smatramo za potrebno opozoriti vse naše sindikalne organizacije na najznačilnejše napake in na nevarne posledice, ki jih lahko povzroče v primeru, če bomo hladnokrvni do njih. Zato ob tej priliki ni naš namen podrobno ocenjevati poedinih skrivljenih oblik drobnega dela po delovnih kolektivih, ampak imamo namen osvetliti le vzroke, ki so dovedli do napak.

Osnovna slabost vsega našega dela je zgubljanje kontakta z dnevnim političnim dogajanjem. Naše organizacije so včasih že tako izolirane od tega, da so svoj pomen zreducirale na najožje prakticistične naloge, kot je to v kulturno-prosvetnem delu pisanje parol, izdelovanje desk za stenčase in podobne tehnične stvari, brez vsake aktualne politične vsebine in perspektive ali pa kot je to v drugih komisijah paktiranje za podplate, zračnice za kolesa, brezsmotno in trnoglavo osnivanje vseh mogočih komisij, ne da bi ta stvari osnovali na osnovi gotovih političnih predpriprav in tako nakazali delo teh novih organov.

Te stvari brez dvoma izvirajo iz napačnih zaključkov mnogih sindikalnih funkcionarjev, ki smatrajo sindikate kot neko ozko strokovno organizacijo, ki se najprej dvigne do tega, da izvrši nekaj dnevnih nalog. Tu je treba iskati glavnega vzroka v premali naslonjenosti sindikalnih aktivistov na ostale političnem organizacije. Brez trdnega in tesnega spoja bodo naše sindikalne organizacije še nadalje hromele in potem se ni čuditi, če osnovni aktivisti ne bodo razvijali dovolj aktivnosti. Brez politične vzgoje se oni namreč čutijo šibke, nesposobne, akcije, ki pa jim niso politično tolnačene pa kot nepotrebne.

Kultura v petletnem planu narodnega gospodarstva • V prvih dveh povojnih letih so bili v Sloveniji v precejšnji meri zabrisani sledovi vojne. Obnova je zajela vse plasti življenja, osnovna naloga v tistem času pa je seveda bila obnova gospodarstva. Na notranjepolitičnem prizorišču so si sledili sodni procesi proti organizatorjem okupatorju podrejenih političnih in vojaških organizacij. Jugoslavija je 31. januarja 1946 dobila ustavo, sledile so ji ustave federalnih enot. Slovenija je dobila svojo prvo ustavo 16. januarja 1947. Ko je bila februarja 1947. leta podpisana mirovna pogodba z Italijo, so bili odpravljeni pglavitni problemi, s katerimi se je leta 1945 soočala nova oblast.

✓ Osvobodilni fronti slovenskega naroda je v teh dveh letih vloga Komunistične partije Slovenije naraščala. Pobudnik vseh novih tokov je postal centralni komite partije, ki je prek Osvobodilne fronte in drugih množičnih organizacij vodil celotno družbeno politično dogajanje. Poleg Osvobodilne fronte v Sloveniji ni bilo prijavljeno delovanje nobene druge politične organizacije, ki bi utegnila razbijati monopol partije.

Ko si je po volitvah 11. novembra 1945 Komunistična partija Jugoslavije priborila absolutno oblast, je začela uveljavljati postopne spremembe, ki so Jugoslavijo čedalje bolj približevale sovjetskemu modelu socializma. Konec obdobja obnove domovine lahko postavimo približno v čas sprejema prve petletke, ko je čas splošne, a večkrat nekoordinirane obnove države, zamenjal do potankosti določen načrt. Ljudska skupščina Federativne ljudske republike Jugoslavije je 28. aprila 1947 sprejela petletni plan gospodarskega razvoja in na njegovi podlagi je ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije 2. avgusta istega leta sprejela zakon o petletnem planu za razvoj narodnega gospodarstva Ljudske republike Slovenije v letih 1947–1951.

Zakon o petletnem načrtu za razvoj narodnega gospodarstva Jugoslavije v letih 1947–1951¹ je pred kulturno politiko postavil nove naloge. Osnovna je bila zagotoviti vzgojo in dvig kadrov za izvedbo petletke, v prvi vrsti torej tehnično inteligenco.² Plan je predvideval velike naložbe v gradnjo kulturnih ustanov: šol, gledališč, muzejev, galerij, kinematografov. Pomembna naloga je bila tudi dokončna odprava nepismenosti.³

Slovenska inačica zakona⁴ se je od jugoslovanskega razločevala le v malenkostih. Za doseg višje kulturne ravni naj bi zajeli v sedemletkah in v nižjih srednjih šolah 75% šoloobvezne mladine (v Jugoslaviji je plan predvideval 60%), obnovili in razširili omrežje šolskih in prosvetnih ustanov ter domov kulture, ustanovili nove tehnične (naštete na prvem mestu, op. p.), znanstvene, kulturne in umetniške ustanove, razvili filmsko produkcijo in povečali število kinematografov ter zgradili novo radijsko postajo v Ljubljani.⁵ Zakon je tudi predvidel, koliko denarja naj bi porabili za posamezne naložbe.⁶

Primarna naloga, ki jo je petletka postavila pred kulturno politiko, je bila

¹ UL FLRJ, 30. 4. 1947, št. 36, str. 413–441.

² Ibidem, str. 415 in str. 427.

³ Ibidem, str. 428.

⁴ UL LRS, 2. 8. 1947, št. 31, str. 221–226.

⁵ Ibidem, str. 214.

⁶ Ibidem, str. 221.

organizacija takšne vrste šolstva, ki bi dajalo potreben kader za izvedbo petletnega načrta. Ker je Jugoslavija v tem času stopila na pot hitre industrializacije, je bilo najbolj pereče vprašanje tehničnega kadra. Zato je bilo treba preosnovati šolski sistem v smislu favorizacije usposabljanja tehničnega kadra v tehničnih strokovnih šolah.

Na ljudskoprosvetnem in znanstveno-umetniškem področju načrt petletke ni prinesel velikih sprememb. Zato pa so bile spremembe pri realizaciji nalog na terenu. Naloge so bile podobne kot leta 1945, vendar so bile takrat še mrtva črka na papirju. Leta 1947, ko je partija že obvladovala vse plasti življenja, pa je bilo možno začeti konkretno izvrševati naloge.

O času priprav na sprejem petletnega plana so se januarja 1947 na konferenci v Ljubljani zbrali sekretarji okrajnih agitpropov partije. Tedanja ministrica za prosveto Slovenije Lidiya Šentjunc jim je pojasnila, kakšna bo vloga agitpropovskega aparata v boju za uresničitev petletke. Dejala jim je, da mora biti delo bolj ofenzivno proti nasprotnikom kot dotlej. Konkretne naloge agitpropa so bile psihološka priprava ljudi na sprejem in uresničevanje načrta ter spreminjanje odnosa ljudi do dela. V delovno območje agitpropa je sodila tudi popularizacija načrta petletke in pritegovanje kmetov v enotno fronto z delavci. Glavno vlogo pri tem načrtu sta imela Ljudska prosveta, ki »mora postati inštrument našega dela in mora sodelovati pri dviganju kulturne ravni ljudstva«, in učiteljstvo na šolah, ki ga je bilo treba razbremeniti izvenšolskega dela, slabe učitelje (politično slabe, tj. politično nezanesljive, op.p.) pa prevzgojiti. O vlogi tiska za popularizacijo petletke je na konferenci govoril Ivan Bratko. Sekretarje okrajnih agitpropov je opomnil, da morajo poskrbeti za povečanje števila bralcev osrednjih dnevnih časopisov (Borba, Ljudska pravica, Slovenski poročevalec) in števila dopisnikov s terena.⁷

Če računamo, da je bila vloga novega partijskega agitpropovskega aparata začrtana že januarja 1947, pomeni preosnovanje agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije šele decembra istega leta dokaj veliko zamudo pri prilagajanju novim razmeram. Na seji 15. decembra 1947 so bili poleg članov agitpropovske komisije centralnega komiteja slovenske partije prisotni še Milovan Djilas, Vladimir Dedijer, Boris Zihlrl in Boris Kraigher. Na mesto odgovornega za celoten agitprop je bil imenovan takratni minister za prosveto Slovenije dr. Jože Potrč. Agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije je imel po novi shemi tri sektorje: za tisk in agitacijo, za kulturno-prosvetno delo, za teoretsko-vzgojno delo. Za vse sektorje so bile določene odgovorne osebe za delo.⁸ Enako shemo je hotela partija zgraditi na terenu. Zato je centralni komite Komunistične partije Slovenije 31. decembra 1947, torej dobra dva tedna po tej seji, poslal vsem okrajnim komitejem Komunistične partije Slovenije okrožnico z navodili za organiziranje agitpropovskih komisij pri okrajnih komitejih. Poleg sekretarja, ki je bil profesionallec, je morala imeti komisija tudi člane, odgovorne za sektor agitacije in tiska, za sektor ideološke vzgoje in za kulturno-prosvetni sektor.⁹

Petletka in reorganizacija izobraževalnega procesa • Uvedba petletke je povzročila spremembe v celotnem izobraževalnem in vzgojnem procesu. Ministrica za prosveto Slovenije Lidiya Šentjunc je na zasedanju ljudske skupščine

Ljudske republike Slovenije 7. julija 1947 označila stopnje in oblike izobraževanja, ki bi dajal kader za izvedbo petletke:

– Reorganizacija vzgoje predšolske mladine. Zlasti pri industrijskih podjetjih in kmečkih obdelovalnih zadrugah naj bi ustanovili Domove igre in dela, kamor bi za razliko od klasičnih otroških vrtcev sprejemali predvsem otroke zaposlenih mater.

– Prehod z nižjih šol na naslednjo stopnjo je treba reorganizirati tako, da bi v mreži sedemletk in nižjih gimnazij zajeli 75% šoloobvezne mladine. To mrežo naj bi dopolnile že uveljavljene večerne delavske gimnazije za kadre, ki so že bili v proizvodnji, načrtovali pa so tudi ustanovitev delavskih fakultet, ki bi omogočale nadarjenim ljudem iz proizvodnje dostop na univerzo.

– Do konca organizirati in sistematizirati strokovne šole, ki so dajale izobrazbo, ekvivalentno rangi višjih gimnazij, in omogočale vpis na ustrezne fakultete. Kader iz proizvodnje naj bi si pridobil ustrezno strokovno izobrazbo na trimesečnih šolah za učence v gospodarstvu.

– Z naložbami omogočiti izpopolnitev univerze v Ljubljani z novimi fakultetami, gradnjo novih inštitutov, laboratorijev in drugih kulturnih ustanov.¹⁰

Natančneje je o planiranju kadrov spregovoril predsednik Planske komisije Ljudske republike Slovenije Boris Kraigher. V referatu na konferenci pomočnikov ministrov in odgovornih za planiranje, 18. avgusta 1947, je omenil, da naloge petletnega plana zahtevajo vzgojo 45.000 novih kvalificiranih delavcev, 8.000 srednjih strokovnih kadrov in 2.100 višjih strokovnih kadrov. Izobraževanje naj bi potekalo v specialnih strokovnih šolah in na tečajih, pri organizaciji katerih bi imeli glavno besedo sindikati. Ministrstvo za prosveto naj bi poskrbelo za izpolnitev plana vpisa, in to predvsem na šole, na katere je bil vpis v zadnjem šolskem letu premajhen.¹¹

Agitacijo za vpis na tovrstne šole je prevzela Ljudska mladina Slovenije. V prvi vrsti je morala poskrbeti, da se je med mladino v šolskem letu 1947/48 povečalo zanimanje za vpis na gradbene in vojaške šole, kjer je bila razlika med razpisanimi in zasedenimi mesti največja.¹² Medtem ko je agitacija za vpis na strokovne šole dajala pričakovane rezultate, je vpis na druge šole zaostajal. Aprila 1948 je mladinska organizacija opravila anketo in na podlagi njenih rezultatov usmerila pozornost na prvem mestu na vpis na vojaške šole, a brez večjega uspeha. Poleg tega je bilo za šolsko leto 1948/49 premalo zanimanja tudi za vpis na učiteljsišča in srednje zdravstvene šole.¹³

⁷ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje: PAM), Fond mestnega komiteja Komunistične partije Slovenije Maribor (dalje: MK KPS Maribor) 1/3, Zapisnik seje MK KPS, 1. 2. 1947.

⁸ AS, CK KPS III/27-1947, Zaključki seje Agit-propa CK KPS, 15. 12. 1947.

⁹ AS, CK KPS III, Okrožnice CK KPS 1945–1949, Okrožnica, 31. 12. 1947.

¹⁰ Popotnik LXIV/1947, št. 6-7, str. 148–149, Naloge prosvete in kulture v petletnem planu, Govor tov. Lidije Šentjunc na zasedanju Ljudske skupščine LRS, julija 1947.

¹¹ S Por, 24. 8. 1947, št. 199, str. 2. Primerjaj: Boris Kidrič: Zbrana dela 3, Cankarjeva založba, Ljubljana 1978, str. 120–133, O formiranju naših novih tehničnih in gospodarskih kadrov iz delavskega razreda.

¹² A INZ, LMS 4, III. kongres LMS 12. 6.–15. 6. 1947; ibidem, O vzgojnem delu LMS.

¹³ A INZ, LMS 6, Poročilo o delu LMS v letu 1948.

Špremembe v vzgojnem procesu so torej nastale že na predšolski stopnji z uvedbo domov iger in dela. Ti naj bi otrokom dali »osnove za razvoj temeljnih lastnosti dobrega državljana Titove Jugoslavije«. To naj bi dosegli s kolektivnim delom, ki bi otroku vcepilo občutek dolžnosti do skupnosti, medsebojne pomoči in mu hkrati omogočilo nemoten individualni razvoj. Domovi igre in dela naj bi vzgajali človeka, ki bi znal upoštevati in ohranjati pridobitve narodnoosvobodilnega boja, dobrega delavca, udarnika in človeka, ki se bo veselil uspehov lastnega dela in dela tovarišev.¹⁴

Domove igre in dela je oblast osnovala zato, da bi žensko razbremenila dela doma in jo v večji meri pritegnila v proizvodni proces, saj je prva petletka v Sloveniji zahtevala zaposlitev 10.000 žensk v industriji.¹⁵ Po podatkih iz decembra 1946 je bilo v takratnih 73 otroških vrtcih le 20% otrok zaposlenih staršev. Ta odstotek naj bi se z ustanovitvijo domov igre in dela povečal. Drugi vzrok, ki je narekoval preosnovanje otroških vrtcev, je bil ideološki, saj so vzgojitelji v otroških vrtcih še delali po starih načelih, tako da »še ni bilo čutiti spremenjenega ljudskega življenja, njegove oblasti, narodnoosvobodilne borbe, partizanstva, udarnišтва, tekmovalnega poleta, delovnih akcij itd.«. Na začetku leta 1947 se je začel preobrat, število otroških vrtcev se je manjšalo na račun večjega števila domov iger in dela. Spomladi 1947 je bilo v Sloveniji 47 otroških vrtcev in 18 domov iger in dela, lociranih v industrijskih središčih.¹⁶ V drugi polovici leta 1947 in še v letu 1948 je ministrstvo za prosveto ukinilo veliko otroških vrtcev ter jih nadomestilo z domovi igre in dela. Ustanovljenih je bilo tudi nekaj sezonskih domov, ki so bili odprti le nekaj mesecev v letu. To so bili domovi igre in dela na državnih posestvih, kjer so bili otroci kmetijskih delavcev v času velikih poljskih del.¹⁷ V šolskem letu 1947/48 je bilo v Sloveniji že 64 domov igre in dela in v njih je bilo 3209 otrok.¹⁸ Leta 1950 se je to število povečalo na 97 s 4838 otroki.¹⁹

Poleg že omenjenih nalog je treba upoštevati tudi čas osnovanja domov igre in dela. To je bil čas zaostritve odnosov med oblastjo in cerkvijo. Domovi igre in dela so v tej situaciji opravljali pomembno nalogo v boju proti krščanskemu nauku, saj so morali od mladih nog učiti in vzgajati bodoče polnopravne državljane v duhu marksizma. Zato se ta oblika vzgojnih domov ni povsod najbolje obnesla. Predvsem na podeželju, kjer je obstajala močna krščanska tradicija, so starši izpisovali svoje otroke iz domov, ker jim v ustanovi ni bilo omogočeno opravljanje verskih dolžnosti.²⁰

Nov šolski sistem je začel v Jugoslaviji nastajati v šolskem letu 1946/47. Osnovna zahteva šolskega sistema je bila omogočiti čim lažji prehod z nižje stopnje šole na višjo, brez dodatnih ovir in obremenitev. Takšno šolstvo je omogočalo po končanih štirih razredih osnovne šole izbirati med različnimi triletnimi šolami, od tod pa na višje gimnazije in srednje strokovne šole. Vpis na višjo stopnjo šole ni bil pogojen z dokončanjem določene šole nižje stopnje.²¹ Osnova šolskega sistema naj bi postopno postale sedemletke. Zakon o sedemletnem obveznem šolanju je izšel 11. julija 1946,²² začasna navodila za organizacijo sedemletnih osnovnih šol pa je ministrstvo za prosveto Slovenije izdalo 18. avgusta 1947, objavljena pa so bila hkrati z odredbo o ustanovitvi sedemletk v šolskem letu 1947/48 v Vestniku ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije, dne 13. septembra 1947.²³ Število sedemletk se je vsako šolsko leto večalo z odpiranjem petih razredov prejšnjih štiriletnih osnovnih

šol.²⁴ Uvedba sedemletk je prinesla tudi težave. V odročnejših krajih ni bilo zadosti učiteljskega kadra, pa tudi šolske stavbe so bile premajhne. Kjer je bilo več štiriletnih osnovnih šol le nekaj kilometrov narazen, je bila v sedemletko spremenjena le ena in to so nato obiskovali učenci vseh okoliških osnovnih šol. Razlika med višjo osnovno šolo in nižjo gimnazijo se je manjšala. Nadaljnji proces je bil odvisen tudi od višje pedagoške šole oziroma od števila učiteljskega kadra, ki ga je šolala za bodočo enotno sedemletno šolo.²⁵

Učni programi nižjih gimnazij, sedemletk in višjih razredov osnovnih šol so si bili čedalje bolj podobni. Postopen prehod na obvezno sedemletno šolanje, ki naj bi bil končan v prvi petletki, je bil v Sloveniji dejansko uspešno izveden že v dveh do treh letih. To seveda ni presenetljivo, če računamo, da je bilo pred vojno v Sloveniji že uveljavljeno osemletno obvezno šolanje. Davek poenotenja šolstva v celotnem jugoslovanskem prostoru, kjer je pomenila sedemletka velik korak naprej, je plačala Slovenija, ki je imela najboljšo izhodiščno pozicijo.

Priključitev dela Julijske krajine Jugoslaviji je prinesla nove naloge kulturni politiki. Del učiteljev je zapustil dotedanja službena mesta in odšel na Svobodno tržaško ozemlje. Najbolj pereče kadrovsko vprašanje je bilo na začetku šolskega leta 1947/48 v okraju Sežana.²⁶ Zaradi Primorske je ministrstvo za prosveto spremenilo prvotni odlok o ureditvi oddelkov na osnovnih šolah z dne 28. februarja 1947, ki naj bi stopil v veljavo s šolskim letom 1947/48.²⁷ Nova razvrstitev je oktobra 1947 vsakemu okraju odvzela nekaj pedagoških moči (povprečno med 5 in 10), ki so bile namenjene za zadostitev prosvetnih kadrovskega potreb na Primorskem.²⁸ Za tiste, ki so imeli spričevalo ali

¹⁴ Popotnik LXIV/1947, št. 6-7, str. 148–149, Naloge prosvete in kulture v petletnem planu, Govor tov. Lidije Šentjunc na zasedanju Ljudske skupščine LRS, julija 1947.

¹⁵ LdP, 4. 6. 1947, št. 129, str. 3, Živa Kraigher: Ustanavljamo nove domove igre in dela.

¹⁶ Prosvetni delavec, priloga Popotnika k št. 2-3, LXIV/1947, str. 31–34, Vrtačnik Milan: Zakaj namesto otroškega vrtca in dnevnega zavetišča – Domovi igre in dela?

¹⁷ V MP LRS, 7. 7. 1947, št. 10, str. 106; V MP LRS, 24. 1. 1948, št. 1, str. 1; V MP LRS, 15. 5. 1948, št. 4, str. 30.

¹⁸ Borba slovenskih ljudskih množic za svobodno šolo, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1948, str. 48.

¹⁹ Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, SŠM, Ljubljana 1970, str. 690, članek: Dolanc Anica: Varstvo in vzgoja predšolskih otrok, str. 663–693.

²⁰ Glej mesečna poročila domov igre in dela (DID): AS, MP 110-49.

²¹ Borba slovenskih ljudskih množic za svobodno šolo, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1948, str. 87.

²² UL FLRJ, 12. 7. 1946, št. 56, str. 648.

²³ V MP LRS, 13. 9. 1947, št. 12, str. 125–126.

²⁴ V MP LRS, 28. 2. 1948, št. 2, str. 7; V MP LRS, 14. 8. 1948, št. 5, str. 55.

²⁵ Popotnik LXIV/1947, št. 2-3, str. 70–73, Venceslav Winkler: O sedemletki; Popotnik LXIV/1947, št. 6-7, str. 193–197, Venceslav Winkler: Organizacija sedemletk.

²⁶ AS, MP 18089/4–47.

²⁷ V MP LRS, 14. 3. 1947, št. 3, str. 28–32.

²⁸ V MP LRS, 20. 12. 1947, št. 15, str. 161–167.

diplomo, izdano na italijanskih šolah, je bil kot zadnji rok za nostrifikacijo določen julij 1949,²⁹ vendar je bil ta rok kasneje podaljšan. Za učitelje z maturo na italijanskih šolah so pripravili tečaj, soroden tečajem za učitelje tečajnike, na katerem so lahko dosegli nostrifikacijo diplome. Tečaj je bil julija 1948 v Postojni, udeležilo pa se ga je 48 učiteljev.³⁰

Šedemletkam enakovredno izobrazbo naj bi dajale tudi nižje strokovne šole in strokovnonadaljevalne šole za učence v gospodarstvu. Te niso sodile v resor ministrstva za prosveto, temveč so bile pod upravo drugih ministrstev, največ ministrstva za industrijo in rudarstvo. Pravega pregleda nad delom teh šol ni imel nihče, rezultat pa je bil slab učni uspeh. Tudi sistem šolskega dela v obliki tečajev ni bil primeren. Popoldanski pouk po že opravljenem delu je pomenil preobremenitev tako za učence kot učitelje. Zato je ministrstvo za prosveto drugim ministrstvom predlagalo prehod na internatske šole, ki bi jih učenci obiskovali nepretrgoma tri do štiri mesece. Tak tip šole je zahteval večja sredstva, zato spremembe ni bilo možno izvesti takoj.³¹

Š sedemletk, nižje srednje šole, višje osnovne šole in strokovnonadaljevalne šole je bil možen prehod na različne petletne ali triletnje višje srednje šole, ki so bile operativno pod vodstvom različnih ministrstev: ministrstva za industrijo in rudarstvo (srednje tehnične šole, tekstilne šole, šole za umetno obrt in specialne industrijske šole), ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo (srednje kmetijske šole), ministrstva za trgovino in preskrbo (trgovske in gostinske srednje šole), ministrstva za ljudsko zdravstvo (srednje medicinske šole) ter ministrstva za gradnje (srednje gradbene šole). Ministrstvo za prosveto je moralo za vse te šole preskrbeti učiteljski kader in propagirati vpis nanje med učenci nižje stopnje, drugače pa na proces izobraževanja v teh šolah ni imelo vpliva. Vodstvo in nadzor je imelo ministrstvo za prosveto le nad srednjimi šolami splošne smeri: gimnazijami, učiteljišči in srednjimi umetniškimi šolami.

Z srednjih šol je bil možen vpis na višjo pedagoško šolo, umetniške akademije in fakultete ljubljanske univerze. Število štipendistov in višina štipendij kažeta, katero izobraževanje je oblast spodbujala. V prvem letu petletke, tj. šolskem letu 1947/48, na učiteljskih šolah in na filozofski fakulteti ni bil izpolnjen plan kadrov, ker je bilo premalo štipendij in ker so bile prenizke. Na filozofski fakulteti je prejemale štipendijo 38% študentov, njihova povprečna štipendija pa je znašala 1351 dinarjev mesečno. Na tehnični fakulteti je bilo štipendistov več kot polovica vseh študentov, na gradbenem oddelku kar 67% in na metalurškem celo 93%, pa tudi višina štipendij je presegala višino štipendije študentov filozofske fakultete. V povprečju so štipendisti tehnične fakultete dobivali več kot 2000 dinarjev mesečno.³²

V času prve petletke je bila osnovna naloga šolskega sistema zadostiti potrebam države po strokovnem kadru. Z izgradnjo socializma je hkrati potekal boj proti njegovim nasprotnikom, ki jih je oblast videla zbrane okrog cerkve in krščanskega nauka. V šolskem sistemu se je ta boj izražal v prizadevanju oblasti po zmanjšanju obiskanosti verouka. Tako bi dobili vzrok za njegovo dokončno odpravo iz šole.

V začetku šolskega leta 1948/49 je bila skupna obiskanost verouka v šolah okrog 50%. Dejansko je bila v ruralnih območjih čez 80%, ponekod celo 100%, skupni odstotek pa so zmanjševala večja mesta, kjer so učitelji in profesorji načrtno odtegovali otroke od pouka verouka z organiziranjem zanimivih

izvenšolskih dejavnosti v času trajanja verouka.³³ O teh metodah je bilo na seji biroja ljubljanskega mestnega komiteja Komunistične partije Slovenije, 26. decembra 1949, podano tole mnenje: »Sicer so to administrativni ukrepi, vendar zelo učinkoviti in všeč otrokom.«³⁴

Žunanji izraz ideološkega boja proti cerkvi so bila tudi preimenovanja šol, ki so nosila imena iz krščanskega nauka, običajno imena svetnikov in svetnic. Medtem ko je bilo ustrezno preimenovanje krajevnih imen izpeljano šele v prvi polovici petdesetih let, se je preimenovanje šol začelo že leta 1947. Šole so običajno dobile ime kraja ali ledinsko ime, kjer so stale, včasih pa tudi ime krajevnega ljudskega odbora, če se je ta razlikoval od imena kraja.³⁵

Aktivizacija sindikatov na ljudskoprosvetnem področju • Že v prejšnjem poglavju sem omenil, da bi morali biti glavni organizator ljudskoprosvetnega dela sindikati, vendar do sredine leta 1947 te svoje naloge niso opravljali. Kakšen naj bi bil način dela v sindikatih, je bilo opredeljeno v Resoluciji o kulturno-prosvetnem delu in sindikalnem tisku, sprejeti na državnem sindikalnem zborovanju od 23. do 25. januarja 1945 v Beogradu. Naloge sindikata so bile: izdajanje sindikalnega tiska; organiziranje prosvetnega vzgojnega dela, dela za strokovno izobrazbo delavcev in za odpravo nepismenosti; organiziranje forumov za telesno kulturo delavskega razreda; organiziranje kulturno-prosvetnih klubov v tovarnah in delavnicah, informiranja prek kinematografov, radijskih oddajnih postaj, stenskih in ustnih časopisov; vzgoja delavske mladine in otrok; izobraževanje sindikalnih funkcionarjev, agitatorjev in administratorjev na tečajih in v šolah.³⁶

Kulturno-prosvetni oddelek glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije je v letu 1946 obstajal le na papirju in imel enega samega člana. Delo na terenu je bilo nenačrtno in zato brez pričakovanih političnih rezultatov.³⁷ Agitprop partije je ob koncu leta 1946 označil nedelavnost sindikatov pri kulturno-prosvetnem delu za veliko napako: »Neaktivnost sindikatov na kulturno prosvetnem področju je zlasti posledica podcenjevanja tega dela, na čemer je bolehalo vodstvo samih sindikatov, je posledica slabosti samega sindikalnega gibanja. V svojem kulturno prosvetnem delu so se sindikati ali popolnoma izolirali od ostalih množic ali pa so negovali samo kulturno umetniško plat tega dela. Vodstvo kulturno prosvetnega dela v sindikatih je bilo prepuščeno posameznim intelektualcem in zanj sindikalni voditelji niso skrbeli. Tako so mogli ti

²⁹ AS, MP 2426/1-49.

³⁰ AS, MP K 287/1-48.

³¹ AS, MP 3237/2-47.

³² AS, MP K 301/1-48.

³³ AS, MP K 433-48.

³⁴ ZAL, MK KPS Ljubljana 1/6, Zapisnik 21. seje biroja MK KPS Ljubljana, 26. 12. 1949.

³⁵ V MP LRS, 20. 12. 1947, št. 15, str. 168; V MP LRS, 24. 1. 1948, št. 1, str. 4; V MP LRS, 28. 2. 1948, št. 2, str. 11. Naj za ilustracijo navedem primer: OŠ Devica Marija v Polju je bila 27. marca 1948 preimenovana v OŠ Polje, kraj pa je bil enako preimenovan 19. aprila 1952.

³⁶ A INZ, 471/III, 5, Resolucija o kulturno-prosvetnem delu in sindikalnem tisku.

³⁷ AS, RS ZSS, Knjiga 13.

intelektualci voditi popolnoma svojo politiko. Po drugi strani pa so zaradi takih slabosti sindikatov prevzele v kulturno prosvetnem delu vso iniciativo ostale masovne organizacije, tako da so bili sindikati v kulturno prosvetnih svetih mrtva številka. V teh slučajih so z ozirom na vlogo, ki bi jo morali imeti sindikati, postali kulturno prosvetni sveti (mišljeni ljudskoprosvetni sveti, op.p.) negativni, kar pa ne pomeni, da so ti sveti apriori negativni.«³⁸ Sindikati torej v začetku niso mogli prevzeti naloge, ki jim jo je določila partija. Nosilci kulturno-prosvetnega dela naj bi postali sindikati kot celota, na terenu pa je vodilno vlogo največkrat prevzel sindikat prosvetnih delavcev. Komisije za razna vprašanja kulturno-prosvetnega dela so se smele osnovati le znotraj sindikata.³⁹ Ker kulturno-prosvetni oddelek glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije svojega dela ni bil sposoben opravljati, ga je agitprop partije številčno okrepil in vodja oddelka je bil kooptiran v partijski agitprop. Da bi okrepili delo na terenu, je agitprop organiziral ljudskoprosvetni tečaj za organizatorje tega dela, na katerem pa se je vnovič pokazala številčno šibka zastopanost predstavnikov sindikalnih organizacij.⁴⁰

Šmernice za organizacijo kulturno-prosvetnega dela v sindikatih je poslal glavni odbor Enotnih sindikatov Jugoslavije vsem republiškim glavnim odborem 4. oktobra 1946. Pri vseh glavnih odborih so morali biti ustanovljeni kulturno-prosvetni oddelki z odseki za vzgojo, agitacijo in tisk ter kulturno-umetniško ustvarjanje. Oddelki so morali imeti tudi referente za ustanavljanje delavskih klubov in rdečih koticov ter vzgojo mladine. Sektor za kulturno-prosvetno delo so morali osnovati tudi pri vseh osrednjih odborih zvez, krajevnih sindikalnih svetih ter podružničnih odborih.⁴¹ Tudi Josip Cazi se je v referatu o kulturno-prosvetnem in fizkulturnem delu v sindikatih na IV. plenumu glavnega odbora Enotnih sindikatov Jugoslavije, ki je bil novembra 1946 in je začrtal nove smeri kulturno-prosvetnega dela, zadržal le pri problemih organizacije, ni pa govoril o oblikah dela.⁴²

Domen sindikatov v kulturno-prosvetnem delu se je začel krepiti šele v začetku 1947. leta. Na osnovi sklepov četrtega plenuma glavnega odbora Enotnih sindikatov Jugoslavije se je začela oblikovati organizacijska mreža. Januarja je bilo organiziranih 25 kulturno-prosvetnih konferenc na sedežih krajevnih sindikalnih svetov. Februarja je bil na novo formiran kulturno-prosvetni oddelek glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije z odseki za vzgojo, agitacijo in tisk ter kulturo in umetnost. Oddelek se je začel kadrovsko krepiti.⁴³ Če pogledamo sestav kulturno-prosvetnega oddelka glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije, vidimo, da je zelo podoben sestavu agitpropa partije. Mreža za organizacijo in nadzor dejavnosti se je tako kot pri agitpropu oblikovala od zgoraj navzdol.

Ž uvedbo petletke so tudi sindikati dobili strogo načrtane oblike kulturno-prosvetnega delovanja. V Beogradu je bil 25. in 26. maja 1947 posvet kulturno-prosvetnih delavcev, ki je zarisal kulturno-prosvetne naloge sindikatov v prvi petletki. Mišo Pavičević je v poročilu na prvo mesto postavil propagando petletke in spoznavanje njenega zakona. To nalogo naj bi opravljali agitatorji in propagandisti. Vzporedno z njo naj bi potekal boj za uresničevanje načrta, pri čemer je veliko vlogo dobil sindikalni tisk. Poleg tiska naj bi agitacija potekala še prek krožkov, stenskih časopisov, grafikonov in ustno. Te oblike so dobile velik pomen v ideološkem izobraževanju delavcev in nameščencev.

Med delavci in kmeti naj bi dokončno odpravili nepismenost. S kulturno-umetniškim delom je Pavičević opravil v nekaj stavkih.⁴⁴ V referatu je politični dejavnik povsem prevladal nad kulturnim.

Tudi Ive Kukoč se v poročilu ni dotaknil oblik dela, temveč je omenil le nekaj napak pri njegovi organizaciji, takoj na začetku pa je dejal, da »kulturno-prosvetno delo polagoma že sili iz tesnega okvira kulturno-umetniškega dela, pa tudi ideološkemu, političnemu in splošno-kulturnemu izobraževanju delavcev se posveča večja pozornost«.⁴⁵

Za delo slovenskih sindikatov na kulturnem področju so bile podane smernice na kulturno-prosvetnem posvetovanju pri glavnem odboru Enotnih sindikatov Slovenije, ki je bil 21. in 22. junija 1947. Referati in diskusija so ponavljali že povedano na omenjenem posvetu v Beogradu. To pomeni, da se je veliko govorilo o agitaciji in propagandi, študijskih in marksističnih krožkih ter o rdečih koticih, o kulturno-umetniškem delu pa je bilo spregovorjeno le toliko, kolikor ga je bilo treba kritizirati zaradi apolitičnosti.⁴⁶

Težišče dela v sindikatih se je sredi leta 1947 preneslo na kadrovsko širjenje tako kulturno-prosvetnega oddelka glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije kot ustreznih oddelkov krajevnih in okrajnih sindikalnih svetov. Nekateri referenti so bili profesionalci. Vsi plačani kulturno-prosvetni referenti so bili člani partije. Člani kulturno-prosvetnega oddelka glavnega odbora slovenskih sindikatov so širili usmeritev na terenu z obiski. Organizacija se je utrjevala z navezavo rednih stikov z Ljudsko prosveto ter kulturno-prosvetnimi oddelki Ljudske mladine Slovenije in Antifašistične fronte žensk.⁴⁷ Vsi ukrepi za poživitev kulturno-prosvetnega dela so bili v začetku torej zgolj administrativni. Ko je bil pomnožen birokratski aparat in je bila s tem vzpostavljena mreža za nadzor dejavnosti, so se začeli vrstiti kulturno-umetniški festivali, ki so odprli razpravo o oblikah dela.

Kulturno-umetniško delo zaradi favorizacije kulturno-prosvetnih oblik dela ni bilo povsem potisnjeno v ozadje, saj je ravno v tem času dobilo novo spodbudo. Maja 1947 so dobile pravico do oprostitve prometnega davka nekatere kulturno-umetniške prireditve, ki so jih priredile za to pristojne organizacije. Do oprostitve so bile upravičene le tiste prireditve, ki so potekale brez plesa in brez točenja alkoholnih pijač.⁴⁸ Če je kulturno-umetniško delo

³⁸ AS, CK KPS III/27-1946, Kulturno prosvetni sektor.

³⁹ AS, CK KPS III/25, ŠK 1946, Ugotovitve in sklepi Šolske komisije pri CK KPS, 26. 3. 1946.

⁴⁰ AS, CK KPS III/27-1946, Poročilo, (januar 1947).

⁴¹ Delavska enotnost, 15. 11. 1946, št. 46, str. 1.

⁴² Delavska enotnost, 28. 11. 1946, št. 48, str. 1.

⁴³ AS, RS ZSS, Knjiga 14.

⁴⁴ Petletni načrt in kulturno-prosvetne naloge sindikatov, Sindikalna knjižnica šte. 8, Delavska enotnost, Ljubljana 1947, str. 3–21, Miša Pavičević: Petletni načrt in kulturno-prosvetne naloge sindikatov.

⁴⁵ Ibidem, str. 23, Ive Kukoč: Organizacija prosvetnega dela.

⁴⁶ AS, RS ZSS 38/2, Zapisnik kulturno-prosvetnega posvetovanja pri GO ESS, 21.–22. 6. 1947.

⁴⁷ AS, RS ZSS, Knjiga 14; AS, RS ZSS 40/4, Poročilo o kulturno prosvetnem delu v sindikatih za leto 1947.

⁴⁸ UL FLRJ, 30. 5. 1947, št. 45, str. 534; V MP LRS, 16. 6. 1947, št. 9, str. 93.

izgubljalo pomen, ga je izgubljalo zato, ker je bil njegov politični učinek dosti manjši kot učinek kulturno-prosvetne dejavnosti.

Ko je bila vzpostavljena osnovna mreža za organizacijo in nadzor ljudskoprosvetnega dela, se je glavni odbor Enotnih sindikatov Slovenije lotil konkretnega dela. Dne 21. oktobra 1947 je razposlal Okrožnico št. 93. V njej so bile omenjene napake dotedanjega dela in načrtana pot za naprej. Najprej so bile naštetе napake pri delu: »Osnovna slabost našega dela je zgubljanje kontakta z dnevnim političnim dogajanjem. Naše organizacije so včasih že tako izolirane od tega, da so svoj pomen zreducirale na najožje prakticistične naloge, kot je to v kulturno-prosvetnem delu pisanje parol, izdelovanje desk za stenčase in podobne tehnične stvari, brez vsake aktualne politične vsebine in perspektive.« Nato je sledil oris temeljne naloge: »Dnevno moramo učiti ljudi, da naša politična borba ni končana, ampak da se nadaljuje in razvija ter se danes imenuje: borba za izvedbo petletnega plana.« V tej borbi je moralo ljudskoprosvetno delo opozarjati na budnost pred sovražniki in jih razkrinkavati: »Zaradi gibčne hitre, prodorne, dnevne agitacije so potrebni aktivni agitatorjev, agitke in politična zborovanja itd. Kulturno-prosvetni referenti so zato dolžni tem organizacijskim formam agitacije posvečati več pažnje kot doslej... Kulturno-prosvetni referent pri sindikalnem svetu, mora biti neprestano v dnevnem kontaktu s političnimi forumi, mora sam vsebinsko in akcijsko politično delati, to se pravi mora biti v politični situaciji na tekočem in to prenašati v delovne kolektive.« Našteti je bilo še veliko nalog, ki jih mora opravljati referent, vendar niti ena od teh zahtev ni segala čez dnevopolitične okvire.⁴⁹

Kar zadeva kulturno-umetniško delo je okrožnica govorila predvsem o odsotnosti ideološko-političnega vzgajanja članov kulturno-umetniških društev in premajhnem upoštevanju dnevopolitične problematike v sporedih prireditve. Zato je svetovala organizirati posebne ideološke politične krožke za člane društev, na katerih naj bi bili osnovna literatura reviji Novi svet in Obzornik, Timofejevov Socialistični realizem, Ždanovov Referat na svečani seji Moskovskega sovjeta in Referat o revijah Zvezda in Leningrad,⁵⁰ torej temeljna literatura socialističnega realizma.

Prvi rezultati preusmeritve ljudskoprosvetnega dela so se pokazali na festivalih, ki so se začeli jeseni leta 1947. Od prvih povojnih festivalov so se zelo razlikovali. Medtem ko so bili prvi festivali le nastopi kulturno-umetniških skupin, so ob jesenskih festivalih 1947 potekale tudi druge prireditve, ki so nakazovale novo usmeritev ljudskoprosvetnega dela: »...naši letošnji festivali (so) predvsem tesno povezani z izvajanjem gospodarskega plana. Zato so izredno važne gospodarske razstave, parade dela in podobno. Vse to je za našo ljudsko prosveto nekaj povsem novega in marsikje tega še niso znali napraviti tako, da bi ustrezalo zahtevam, tako da bi vse to ne bil navaden zunanji blesk, ampak globoko prikazovanje problematike našega plana, naše produkcije, nazorna šola politične ekonomije za delovnega človeka.«⁵¹

Tudi te prireditve so spremljale napake. Dne 11. oktobra 1947 je bilo posvetovanje z vsemi plačanimi kulturno-prosvetnimi referenti in na njem je podal analizo opravljenega dela vodja kulturno-prosvetnega oddelka glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije Roman Albreht.⁵² Kot osnovno značilnost je označil kampanjsko obliko dela festivalov, ki ji vedno sledi pasivizacija, namesto da bi bilo delovanje stalno. Ker so bili festivali v času trgatve, se je

več prireditev sprevrglo v pijančevanje. Končni rezultat festivalov bi bil lahko po Albrehtovem mnenju večji. Najbolj pozitivno je ocenil ideološko poglobljanje dela ter povezovanje delavcev in kmetov. Premajhna pa je bila po njegovem mnenju aktivizacija pri razkrinkavanju provokatorjev in iskanju »agentov mednarodnega imperializma«. Odpravo teh napak je videl Albreht v še večji naslonitvi kulturno-prosvetnega dela na vse oblike političnovzgojnega dela, kot so marksistični in študijski krožki in tečaji ter agitacija. Govoril je tudi o nekaterih pomanjkljivostih kulturno-umetniškega dela. Pri tem je članom kulturno-umetniških društev svetoval, naj »študirajo tudi vprašanja, kot je socialistični realizem«.⁵³

Najboljše skupine in društva z okrajnih festivalov so od 22. do 27. novembra 1947 sodelovali na republiški kulturno-umetniški reviji v Ljubljani, katere naloga je bila podati prerez kulturno-umetniške dejavnosti sindikalnih organizacij in nakazati usmeritev za nadaljnje delo. Nastopali so pevski zbori, dramske skupine, recitatorji, godbe in orkestri.⁵⁴ Po reviji je bil 28. novembra posvet z zastopniki kulturno-umetniških društev in skupin, na katerem je bilo podanih nekaj smernic za bodoče delo. Za pozitivne dosežke so bili ocenjeni optimistični duh v kulturno-umetniškem delu, povečana organizacijska urejenost in večja kvaliteta. Napaki, ki naj bi jih odpravili, pa sta bili ponesrečeno izbran spored nekaterih skupin (pomanjkanje idejne čistosti, mističnost, apolitičnost) in pomanjkanje jugoslovanskega značaja v programu. Sugerirano je bilo, da je »kulturno umetniška društva ... treba ustvariti v okviru sindikalnih organizacij«.⁵⁵

Ta predlog ne pomeni novosti, saj je bilo že na posvetu članov kulturno-prosvetnega oddelka glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije, 15. oktobra 1947, sklenjeno, da mora priti do zlitja kulturno-umetniških druščin v društva, ta proces pa naj bi potekal predvsem v okviru sindikalnih organizacij.⁵⁶ Za konec leta 1947 in še bolj za leti 1948 in 1949 je značilno hitro večanje števila sindikalnih kulturno-umetniških društev (SKUD). Večina manjših skupin se je združila v večja društva.⁵⁷ V Sloveniji je bilo marca 1947. leta pet društev⁵⁸ in v času novembrske revije istega leta osem.⁵⁹ Sledi hitro povečanje

⁴⁹ AS, RS ZSS, Knjiga 22, Okrožnica št. 93, 21. 8. 1947.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Obzornik II/1947, št. 9-10, str. 391, članek: Boris Grabnar: O nekaterih festivalih v prvem letu petletke, str. 388–395. Glej tudi: AS, MP 20441/2-47.

⁵² AS, RS ZSS, Knjiga 14, Kulturno-prosvetni oddelek (III).

⁵³ AS, RS ZSS 37/1, Kulturno prosvetno posvetovanje pri GO ESS, dne 11. 10. 1947, Referat tov. Roman Albreht-a o kulturno prosvetnem delu.

⁵⁴ AS, RS ZSS, Knjiga 14, Kulturno-prosvetni oddelek (IV).

⁵⁵ AS, RS ZSS 40/3, Zapisnik posveta z zastopniki KUD in skupin, 28. 11. 1947.

⁵⁶ Ibidem, Sklepi posveta članov kulturno-prosvetnega oddelka glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije (dalje: KPO GO ESS), 15. 10. 1947.

⁵⁷ Obzornik III/1948, št. 10, str. 439–442, Miro Zakrajšek: Sindikati ustanavljajo osrednja kulturno umetniška društva.

⁵⁸ AS, RS ZSS 38/41 in 38/37, Dopis KPO GO ESS – KPO GO ESJ, 7. 3. 1947.

⁵⁹ AS, RS ZSS, Knjiga 14, Kulturno-prosvetni oddelek (IV).

v letih 1948 in 1949. Januarja 1948 je bilo 17 društev,⁶⁰ ob koncu septembra 26,⁶¹ ob koncu 1948. leta 34,⁶² junija 1949 že 44⁶³ in ob koncu leta 1949 okrog 100 sindikalnih kulturno-umetniških društev. Ta so bila poimenovana po padlih partizanih, ki so bili že takrat ali kasneje proglašeni za narodne heroje (Angel Besednjak, Franc Bizjak, Franc Bukovec, Dušan Jereb, Jože Lacko, Jože Moškrič, Janko Premrl, Stane Semič, Vinko Simončič, Alfonz Šarh, Jože Šeško, Tone Tomšič, Ivan Turšič, Stane Žagar itd.), po pomembnih slovenskih književnikih (Ivan Cankar, Simon Gregorčič, Josip Jurčič, Srečko Kosovel, France Prešeren), po kulturnih delavcih, ki so sodelovali z Osvobodilno fronto (Karel Destovnik - Kajuh, Miško Kranjec, Hinko Smrekar, Prežihov Voranc) ali po sindikalni organizaciji, katere delavci so se združili v društvo.⁶⁴

Težko je bilo organizirati društva zunaj industrijskih središč, kjer sindikat ni bil močan ali pa ga sploh ni bilo. Čeprav včlanitev v sindikalna kulturno-umetniška društva nečlanom sindikatov (obrtniki, kmetje) ni bila otežena ali onemogočena, so bila tovrstna društva organizirana le v večjih sindikalnih organizacijah, torej v večjih industrijskih krajih, in so bila za večino podeželskega prebivalstva nedostopna. V krajih, kjer je bilo dovolj šolske mladine, ki ni imela možnosti za delovanje v sindikalnih kulturno-umetniških društvih, so ustanavljali mladinska kulturno-umetniška društva (MKUD) pod vodstvom Ljudske mladine Slovenije, v tovarnah pa so mladi lahko delovali le v sekcijah mladih v sindikalnih kulturno-umetniških društvih.⁶⁵ Ustanavljanje mladinskih kulturno-umetniških društev se je začelo leta 1949. V času IV. kongresa Ljudske mladine Slovenije aprila 1949 je bilo 10 takšnih društev⁶⁶ in ob koncu leta 18, združevala pa so 2433 mladih ustvarjalcev.⁶⁷ Največ mladinskih kulturno-umetniških društev je bilo ustanovljenih v času tekmovanja za deseto obletnico Osvobodilne fronte, v letu 1950 in na začetku 1951. Teh društev je bilo takrat (po nepopolnih podatkih) 44, od tega je bilo 11 društev vaških, druga pa so bila šolska.⁶⁸

Zunaj sindikalnih in mladinskih kulturno-umetniških društev je ostajal večji del starejšega kmečkega prebivalstva na vasi, ki je bil zaradi svojega tradicionalizma najbolj odmaknjen od sodobnih procesov v družbi. Zato so se morala na vasi ustanavljati izobraževalna umetniška društva (IZUD), ki »bodo v veliko večji meri kakor sindikalna kulturno-umetniška društva morala skrbeti za dvig politične, strokovne in splošne izobrazbe vaščanov«. Glavna naloga teh društev ni bilo kulturno-umetniško udejstvovanje v pevskih zborih in igralskih družinah, marveč prirejanje izobraževalnih tečajev, predavanj in druge oblike kulturno-prosvetnega dela. Če je rast števila sindikalnih in mladinskih kulturno-umetniških društev dosegla zadovoljivo raven, pa kulturnopolitičnih delavcev nikakor ni zadovoljilo delo na vasi, tj. porast števila izobraževalnih umetniških društev. Temu problemu sta bila posvečena 4. plenum Ljudske prosvete junija 1948 in 5. plenum januarja 1949, ki pa nista dosti pripomogla k izboljšanju stanja.⁶⁹

Kulturno-umetniško društvo je obsegalo različne skupine (pevske zборе, igralske skupine, orkestre), tako da je bilo sposobno z lastnimi ljudmi pripraviti daljšo prireditev. Reorganizacija ni pomenila bistvenega povečanja števila ljudi, ki so se amatersko ukvarjali s kulturno-umetniško dejavnostjo. S pozicije kulturne politike lahko združevanje skupin v društva razumemo kot težnjo po še večjem kontroliranju njihovega dela. Laže je namreč nadzorovati delo nekaj

deset društev kot delo nekaj sto skupin, lažje je vzgojiti vodstveni kader za ta društva kot za vsako skupino posebej. Akcija je bila spodbujena od zgoraj, in to je včasih zaviralo delo na terenu. Zato je bilo slišati tudi kritike, izrečene na računa agitpropa. Tako so kritiko izrekli na račun lastnega agitpropa člani pokrajinskega komiteja Zveze komunistične mladine za Slovenijo: »Agitprop je preveč centraliziran, duši iniciativo od spodaj, n.pr. kulturna društva se snujejo le tam, kjer jih agit-prop planira, čeprav je na terenu velika želja za kulturno-prosvetno izživiljanje.«⁷⁰ Da je bila akcija združevanja skupin v društva predvsem političnega pomena, kaže tudi oris nalog kulturno-prosvetnega oddelka glavnega odbora Zveze sindikatov Slovenije: »Nadaljnja politizacija društev kot važno sredstvo za razredno borbo in vzgojo socialističnega človeka.«⁷¹

Glavni nosilec dela naj bi torej bila sindikalna kulturno-umetniška društva, mladinska kulturno-umetniška društva in izobraževalna umetniška društva pa so pomenila le dopolnilo obliko k sindikalnim društvom. To nam ponazarja tudi naslednji citat: »Organizirati je treba samostojna mladinska umetniška društva povsod tam, koder ne bodo ovirala dela sindikalnih.«⁷² Na podlagi te usmeritve je agitprop centralnega komiteja Ljudske mladine Slovenije v svoj načrt zapisal: »Utrdili bomo mladinske sekcije v 52 sindikalnih K(ulturno) U(metniških) D(ruštvi), v okrajnih centrih, kjer ne bodo ustanovljena S(indikalna) K(ulturno) U(metniška) D(ruštva), pa bomo postavili M(ladinsko) K(ulturno) U(metniško) D(ruštvo).«⁷³

Prvo leto petletke je na ljudskoprosvetnem področju prineslo kulturni politiki vidne uspehe. Dosežena je bila zaželeno programska preusmeritev, delna profesionalizacija vodstvenega kadra in začeto združevanje manjših skupin v večja društva. Politične in gospodarske spremembe v Jugoslaviji so tako hitro dobile svoj odsev na prireditvah amaterskih kulturnih ustvarjalcev in politično-propagandni učinek ljudskoprosvetnega dela se je povečal.

Treba pa je spregovoriti tudi o težavah, ki so nastajale pri organizaciji

⁶⁰ AS, RS ZSS 77, 98-48.

⁶¹ Ibidem, 549-48.

⁶² Ibidem, 988-48.

⁶³ AS, RS ZSS 122, 486-49.

⁶⁴ Glej poročila SKUD-ov v: AS, RS ZSS, Fasc. 121-123.

⁶⁵ A INZ, LMS 8, IV. kongres LMS; A INZ, LMS 10, Tromesečni plan oddelka za agitacijo in propagando za prvo tromesečje 1949.

⁶⁶ A INZ, LMS 8, Jelo Gašperšič: Poročilo CK LMS na IV. kongresu LMS, 6. 4. 1949.

⁶⁷ A INZ, LMS 11, Izveštaj o radu narodne omladine Slovenije u godini 1949.

⁶⁸ A INZ, LMS 28, Bilten št. 2.

⁶⁹ Organizacijski vestnik Osvobodilne fronte (dalje: OV OF), letnik V, št. 7, april 1949, str. 126–128, Ustanavljajmo ljudsko prosvetna društva.

⁷⁰ A INZ, LMS 6, Zapisnik seje PK SKOJ-a za Slovenijo, 9. 6. 1948.

⁷¹ AS, RS ZSS 121/2, Zapisnik 3. redne seje KPO pri GO ZSS, dne 7. 2. 1949.

⁷² OV OF, letnik IV, št. 13, oktober 1948, str. 196, France Perovšek: Republiški festivali in bodoče naloge mladinske organizacije na kulturno-prosvetnem polju, str. 193–197.

⁷³ A INZ, LMS 10, Perspektivni plan agit-prop oddelka CK LMS.

ljudskoprosvetnega dela in so bile posledica tega, da je bila vsa pozornost namenjena le sindikatom oziroma njihovim prosvetnim organizacijam. Delavec je imel možnost kulturno-prosvetnega udejstvovanja tam, kjer je delal. Hkrati pa se je pozabljalo na druge možnosti kulturno-prosvetnega delovanja. Ljudska mladina Slovenije in Antifašistična fronta žensk nista bili deležni enake podpore kot sindikati, zato je delo v njunem okviru zaostajalo. Zato ljudskoprosvetni sveti kot koordinatorji dela na krajevni in okrajni ravni tudi niso prišli do veljave in niso postali spodbujevalci in kontrolorji uradne kulturne politike, kot je bilo načrtovano.

Statut Ljudske prosvete Slovenije, sprejet na I. kongresu organizacije, 24. marca 1947 v Ljubljani, je določal, da morajo okrajne ljudskoprosvetne svete sestavljati »tisti aktivisti ljudske prosvete, ki v okrajnih forumih množičnih organizacij ali samostojnih društev vodijo ljudsko prosvetno delo, ali tisti, ki jih članstvo teh organizacij voli v svet«. To določilo je veljalo tudi za krajevne ljudskoprosvetne svete. Sestanki svetov na obeh ravneh niso mogli biti sklepčni, »če niso navzoči tisti člani, ki v njih zastopajo osnovne množične organizacije tistega področja ali njihovi namestniki«. ⁷⁴ Ker pa ni bila oblikovana mreža kulturno-prosvetnih oddelkov mladinske in ženske organizacije na terenu, sveti niso mogli odigrati svoje kulturnopolitične vloge.

Tretja seja plenuma Ljudske prosvete Slovenije, 1. februarja 1948, je bila v glavnem namenjena oživitvi ljudskoprosvetnega dela na vasi. Sklenjeno je bilo, da se mora vzpostaviti mreža krajevnih in okrajnih ljudskoprosvetnih svetov, tako da bo možna boljša evidenca opravljenega dela. Zadrudni domovi naj bi poleg gospodarskega središča postali tudi središče kulturno-prosvetnega dela na vasi. Na predavanjih, tečajih, ljudskih univerzah in drugih oblikah dela so morale večji pomen dobiti teme iz gospodarskega življenja na vasi, zadrudništva, gradnje zadrudnih domov. Na okrajih in okrožjih so morali organizirati mladinske kulturno-umetniške revije. ⁷⁵

Sklepe III. plenuma so sprejeli tudi okrajni plenumi Ljudske prosvete, ki so potekali od 8. do 22. februarja 1948 v vseh razen v treh okrajih Slovenije. Poudarek je bil na sklepu, ki je predvideval organizacijsko in ideološko okrepitev ljudskoprosvetnih svetov. Seveda so plenumi pokazali tudi dejansko stanje na terenu, ki za kulturnopolitične delavce ni bilo razveseljivo. Večina okrajnih ljudskoprosvetnih svetov je bila šibka: »Bodisi da je v svet pritegnjenih malo tovarišev in tovarišic, da ponekod celo množične organizacije niso zastopane, da sveti niso znali dovolj pritegniti posameznih sposobnih kulturnih delavcev – strokovnjakov, bodisi da so ostali sveti nenačrtani, da ne vidijo, ne usmerjajo, da nimajo dovolj pregleda in idejne čvrstosti, da se lovijo v organizacijskih, koordinacijskih vprašanjih, bodisi da visi in zavisi vse delo od enega samega aktivista, ali pa ves svet enostavno tako malo vpliva na svoje področje, kot da bi ga sploh ne bilo.« Negativno so bili ocenjeni tudi tisti sveti, v katerih so bili učitelji v večini, saj je z odhodom učitelja na drugo delovno mesto delo zamrlo. Kritike so bile deležne tudi nekatere sindikalne organizacije, ki so se vezale le vertikalno na sindikalne svete, ne pa tudi horizontalno na ljudskoprosvetne svete, tako da slednjim sploh ni bila dana možnost opravljanja naloge. Na podlagi izkušenj je bilo za glavno nalogo ljudskoprosvetnih svetov v letu 1948 določeno »prebuditi, pravilno idejno usmeriti za ljudsko-prosvetno delo, usposabljati čim večje število tovarišev in

tovarišic iz vrst vaškega prebivalstva za skupne naloge«. ⁷⁶

Izkušnje v delovanju Ljudske prosvete v prvem letu po kongresu so torej pokazale potrebo, »da postanejo L(judsko) P(rosvetni) S(vet)-i močna opora okrajnim OF odborom na ideološki fronti«. Osvobodilna fronta je zato zahtevala, da se vsi njeni odbori pri svojem delovanju pri aktivizaciji množic, gradnji združnih domov in drugem delu za ideološko izobraževanje povezujejo z Ljudsko prosveto, »vidijo v Ljudski prosveti stvar Fronte, se zanjo zanimajo in ji tudi pomagajo«. ⁷⁷

Ljudska prosveta je še v večji meri kot prej dobila nalogo koordiniranja dela, medtem ko so neposredno vodstvo vse bolj prevzemali sindikati ter mladinska in ženska organizacija. Kader za koordinacijo dela v okrajih se je krepil in ljudskoprosvetnim svetom so se pridružile nove organizacijske oblike: »Doslej je I(zvršni) O(dbor) L(judske) P(rosvete) S(lovenije) usmerjal in koordiniral delo številnih ljudskoprosvetnih aktivov preko okrajnih in krajevnih ljudskoprosvetnih svetov, odslej pa bo vršil isto nalogo postopoma vse bolj s pomočjo izvoljenih okrajnih odborov kulturnoprosvetnih in kulturnoumetniških društev.« Kulturna politika je hotela s temi novimi oblikami poostriiti odgovornost izvoljenih organizatorjev, doseči večjo koncentracijo dela (v kulturno-umetniških društvih) in z bolj načrtnim uresničevanjem nalog dvigniti idejno in strokovno raven kulturno-umetniškega dela. ⁷⁸

Pristojni za kulturno-prosvetno delo so skušali izboljšati rezultate s številnejšim profesionalnim kadrom na kulturno-prosvetnem področju. Kulturno-prosvetni oddelek glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije je jeseni 1948 načrtoval nastavitve 70 profesionalnih kulturno-prosvetnih vodij v sindikalnih svetih in večjih sindikalnih podružnicah. ⁷⁹ Ko se je pokazala finančna možnost, da bi tudi ljudske univerze vsaj v večjih okrajih dobile plačane tajnike, je agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije od okrajnih agitpropovskih komisij partije zahteval, da pošljejo predloge za to mesto in jim predlagal izbiro: »To mesto naj bi prevzel tovariš, ki v agitprop komisiji odgovarja za ideološki sektor dela. Delo 'Ljudske univerze' itak spada v njegov delokrog.« ⁸⁰

Prenos težišča ljudskoprosvetnega dela tja, kjer delajo delavci in kmetje, torej v tovarne in zadrage, je zahteval ureditev oziroma gradnjo ustreznih prostorov. Domovom ljudske prosvete in kulture so se pridružili novi objekti. V »deželi delavcev in kmetov« so pridobivali veljavo delavski klubi v mestih in združni domovi na podeželju.

Delavskih klubov je bilo malo, zato so sindikati forsirali urejanje »rdečih

⁷⁴ Obzornik II/1947, št. 3, str. 139, Statut Ljudske prosvete Slovenije, str. 138–140.

⁷⁵ Obzornik III/1948, št. 5, str. 206–209, Uroš Kraigher: Pogled nazaj in naprej.

⁷⁶ AS, LP 1a/3, Organizacija in ideološka okrepitev ljudsko-prosvetnih svetov. Avtor teksta je verjetno takratni tajnik Ljudske prosvete Slovenije Janko Liška.

⁷⁷ OV OF, letnik IV, št. 5, junij 1948, str. 78–80, Organizacijsko načelo Ljudske prosvete.

⁷⁸ OV OF, letnik IV, št. 15, november 1948, str. 246–247, O nekaterih nalogah Ljudske prosvete Slovenije.

⁷⁹ AS, RS ZSS 78, 576/48.

⁸⁰ AS, CK KPS III, Okrožnice CK KPS 1945–1949, Okrožnica, 22. 9. 1948.

kotičkov«. Nastali naj bi v vsakem podjetju, v večjih podjetjih pa bi morali biti v vsaki podružnici. Rdeči kotichek je bila ali soba ali pa le kot v tovarniškem objektu, ki je moral biti primerno urejen. Delavcem je moral omogočati prebiranje časopisov, revij in udejstvovanje v oblikah kulturno-prosvetnega dela, ki niso zahtevale velikih dvoran, kot so bili krožki, agitacija, stenčasi in sorodne oblike prosvetno-vzgojnega dela.⁸¹

Ustanavljanje in opremljanje rdečih koticchkov je bilo pravo nasprotje zahtevnim načrtom gradnje domov kulture. Glede na majhne finančne zahteve je bila potrebna le velika mera dobre volje in zagnanosti pri delu. Pristojni so zato ostro kritizirali tista podjetja, ki so imela prazne prostore, a niso organizirala rdečih koticchkov. Sredi leta 1947 je bilo v 1600 sindikalnih organizacijah v Sloveniji okrog 100 rdečih koticchkov, v glavnem v ustanovah in manjših podjetjih. Ti so omogočali kulturno-prosvetno udejstvovanje le majhnemu številu delavstva.⁸² Število rdečih koticchkov se je nato začelo večati, vendar so si posamezni podatki o tem nasprotujoči in jim ni moč verjeti, ne dajejo torej prave podobe.

Prvi plenem Ljudske prosvete 1. februarja 1948 in ljudskoprosvetni posveti v okrajih so dali nove smernice za gradnjo prostorov za potrebe ljudskoprosvetnega dela. Stare direktive so predvidevale gradnjo kulturnih domov ali domov ljudske prosvete. Leta 1948 je Ljudska prosveta priporočila ljudskoprosvetnim svetom, naj odstopijo od gradnje lastnih domov in naj se raje vključijo v prizadevanja za gradnjo združnega doma v kraju. Tako so bili naporji za ekonomski in kulturni dvig vasi združeni v isti nalogi.⁸³ Največji prostor združnega doma je bila dvorana, namenjena konferencam, predavanjem, filmskim predstavam, kulturno-umetniškimi in fizkulturnim prireditvam, torej v veliki meri ljudskoprosvetni dejavnosti. Zato so morali biti v domu tudi prostori za vadbo, za kulise in garderoba za člane kulturno-umetniških društev pa knjižnica s čitalnico ali klubsko sobo.⁸⁴

V okviru združnega doma so se morale razvijati različne oblike ljudskoprosvetnega dela, ki pa je moralo paziti na pravilno smer: »Zato v teh novih pogojih ljudskoprosvetno delo ne bo moglo biti samo kulturnoumetniško, temveč *predvsem tudi izobraževalno*.« Ker je združni dom omogočal društvom in skupinam, ki so bili prej brez strehe nad glavo, stalen prostor, so morali tudi upoštevati: »Druga važna stvar je, da se naše delo ne sme vršiti le od časa do časa, sporadično, temveč da mora nasprotno biti *trajno, nepretrgano*, čeprav ga bo poljsko delo sem in tja oviralo.«⁸⁵

Favorizacija gradnje združnih domov ni povsem zaustavila gradnje domov kulture. Šlo je za racionalizacijo, saj so združne domove običajno gradili prostovoljno in s podarjenim materialom, zato je bilo finančno breme te gradnje v primerjavi z gradnjo doma kulture bistveno manjše. V prvem letu petletke je bilo v Sloveniji v gradnji 32 domov kulture. Vsi naj bi bili dograjeni najkasneje leta 1951, torej v času prve petletke.⁸⁶

Oblike ljudskoprosvetnega dela se niso spreminjale. Spremembo lahko opazimo v prenosu težišča na kulturno-prosvetne oblike dela kot posledico načrtne kulturnopolitične akcije. Veliko vlogo so dobili marksistični krožki in sorodne oblike ideološkovzgojnega dela z množicami. Tudi pri kulturno-umetniškem delu so v ospredje silile politično aktualne teme.

Rezultati prvega leta petletke so se pokazali na jesenskih festivalih leta 1947,

njihove dosežke pa je Ljudska prosveta Slovenije ocenila takole: »Dobra polovica okrajev L(judske) R(epublike) S(lovenije) je imela take prireditve, ki gotovo pomenijo precejšen političen uspeh, medtem ko je prav samo specifično vprašanje ljudskoprosvetnega napredka, idejna sila in čistost kulturno umetniških nastopov, sicer pomenila tudi relativen, vendar ne zadovoljujoč uspeh.« Največji uspeh je bil veliko število novih ljudskih knjižnic. Precejšen korak naprej so po mnenju Ljudske prosvete naredile tudi tiste ljudske univerze, ki so načrtovale in izvedle ustrezen program predavanj glede na potrebe ekonomske in kulturnopolitične vzgoje lastne okolice. Za naslednje leto si je Ljudska prosveta zadala nalogo: »V l. 1948 bo pač osrednja naloga na *vaški prosveti* v smislu borbe za dvig produktivnosti v kmetijstvu, za višje organizacijske oblike v kmetijstvu in za dvig kulturnega standarda vasi.«⁸⁷

Ljudska prosveta Slovenije je načrtovala ustanovitev ljudske knjižnice na območju vsakega krajevnega ljudskega odbora. Med jesenskimi festivali in tedni knjige (ob Prešernovem dnevu) so potekale zbiralne akcije, na katerih so zbrali veliko knjig, vendar za končni uspeh to ni bilo dovolj. Februarja 1948 je bilo v Sloveniji še več kot 200 krajevnih ljudskih odborov brez knjižnice. Finančna pomoč oblastnih organov, sindikalnih podružnic in samoiniciativa ljudskoprosvetnih svetov pri organiziranju prireditev, katerih dobiček so porabili za nabavo knjig, so vplivali na nižanje tega števila.⁸⁸ Tajnik Ljudske prosvete Janko Liška je tako lahko na sestanku agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije 30. septembra 1948 že poročal, da »obstojajo knjižnice v Sloveniji v vsakem krajevem ljudskem odboru«. Dokončno rešitev problema organizacije mreže ljudskih knjižnic je videl v izpeljavi tritedenskega knjižničarskega tečaja v novembru za okrog 900 knjižničarjev, odstranitvi neprimernih knjig iz knjižnic ter povečani nakladi pomembnejših na novo natisnjenih del.⁸⁹

Od preostalih oblik ljudskoprosvetnega dela so številčno največje povečanje zabeležili analfabetški tečaji. Industrializacija je pripeljala v Slovenijo veliko prebivalcev iz južnih jugoslovanskih republik. Veliko je bilo nekvalificiranih delavcev, veliko se jih je zaposlilo v gradbeništvu. Mnogi med njimi so bili nepismeni. V Sloveniji je zato v nasprotju z drugimi deli Jugoslavije začelo število nepismenih naraščati. Kulturno-prosvetni oddelek glavnega odbora Enotnih sindikatov Slovenije je prevzel delo pri odpravi nepismenosti. Za osnovo pri načrtovanju mu je služil spisek nepismenih delavcev, ki ga je oddelek sestavil v začetku leta 1947. Skupno so našteali 456 nepismenih in

⁸¹ AS, RS ZSS 40/6, Kaj je in kakšen mora biti »rdeči kotic«.

⁸² AS, RS ZSS 38/2, Zapisnik kulturno-prosvetnega posvetovanja pri GO ESS, 21.–22. 7. 1947.

⁸³ Obzornik III/1948, št. 1, str. 20–21, France Kimovec: Zadrudni dom naj bo tudi žarišče prosvete na vasi.

⁸⁴ Obzornik III/1948, št. 3–4, str. 73–75, D. S.: Zadrudni dom – dom kulture na vasi.

⁸⁵ Obzornik III/1948, št. 9, str. 391–394, Vladimir Koch: Kulturno delo v zadrudnih domovih.

⁸⁶ AS, MP 14320/1–47.

⁸⁷ AS, MP 20441/2–47.

⁸⁸ AS, MP K 260/1–48.

⁸⁹ AS, CK KPS III/27–1949, Zapisnik konference o agitacijsko-propagandnem delu na vasi.

poleg njih še 589 članov sindikata, ki so imeli večje težave z branjem in pisanjem in jih je oddelk vodil v evidenci kot slabo pismene. Od teh je bilo v gradbeni industriji zaposlenih 366 nepismenih in 134 slabo pismenih. Na drugem mestu je bila lesna industrija z 289 slabo pismenih in 47 popolnoma nepismenih. V večini so to bili gozdni delavci. Analfabetški tečaji v organizaciji sindikatov so bili oteženi zaradi mobilnosti sezonskih delavcev v gradbeništvu in nezadostnega števila gozdarjev na manjšem področju, tako da kulturno-prosvetnemu oddelku sindikata nikakor ni uspelo organizirati daljših tečajev. Uspeh je bil zato malenkosten oziroma bi delo pri odpravljanju nepismenosti med delavci člani sindikata lažje ocenili kot neuspeh.⁹⁰

Prvi popoln popis analfabetov v Sloveniji po vojni je bil opravljen leta 1948. Pokazal je, da je bilo v Sloveniji takrat 10.095 nepismenih, pri čemer so velik del prispevali prebivalci na novo priključenih delov Slovenske Primorske. Izvršni odbor Osvobodilne fronte je načrtoval organizacijo tečajev za ljudi med štirinajstim in petinštiridesetim letom starosti. Večina nepismenih pa je bila starejša od 45 let, zato so tečaji zajeli le manjši del nepismenih.⁹¹

Ko je ministrstvo za prosveto novembra 1948 vsem poverjeništvom za prosveto na okrajih razposlalo navodila za organizacijo nadaljevalnih tečajev in krožkov na »osnovi znanstvene teorije marksizma - leninizma«, jih je opozorilo tudi na izbor tematike: »Tečaj (krožek) bo vso snov podajal v taki obliki in izboru, da bo ustrezal konkretnim strokovnim potrebam okolice, da bo dajal perspektive socialističnega gospodarstva in tudi neposredno mobilizacijsko vplival na razvoj kmetijske produkcije in njeno vključitev v plan ter z vsem tem vnašal v vaški kolektiv socialistično zavest.«⁹²

Leta 1948 se je začel spor med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo, ki je našel odmev tudi na ljudskoprosvetnem področju in je imel pomembno mesto pri izbiri problematike, s katero se je ukvarjala množična ljudskoprosvetna dejavnost. To je peljalo le še v krepitev moči ideološkovzgojnih prvin nasproti kulturno-umetniškim. Tematika, ki naj bi bila v ospredju ljudskoprosvetnega dela v času prve petletke, se je pod vplivom informbirojevskega spora spremenila že po slabih dveh letih. Do sedaj omenjenim direktivam so se že leta 1948 in še bolj leta 1949 pridružile nove, ki so spremenile tok ljudskoprosvetnega dela. Treba pa je poudariti, da je bila v teh borih dveh letih izpolnjena osnovna zahteva kulturne politike. Zamišljeni sistem je začel dokaj dobro delovati in tudi zato se je lahko ob izbruhu informbirojevskega spora izredno hitro prilagodil spremenjenim kulturno-političnim potrebam.

4 Znanost in umetnost v petletnem planu • V prvih dveh povojnih letih je bila vzpostavljena osnovna mreža za organizacijo in nadzor znanstvenega in umetniškega dela. Večina kulturnih delavcev je postala državnih uslužbencev, vključeni so bili v strokovna društva, tam pa so vse večjo vlogo dobivale osnovne organizacije Osvobodilne fronte in Komunistične partije Slovenije. O tematiki in konkretnih nalogah v teh dveh letih še ni bilo strogih direktiv. Pri vprašanju kulturnih delavcev in njihovega dela lahko opazimo enako načelo razreševanja te problematike kot pri organizaciji ljudskoprosvetnega dela. Primarna je bila gradnja sistema in vzpostavitev organizacij za nadzor dejavnosti, torej administrativni ukrepi, ki se v osnovi niso dotikali problema-

tike dela. Mreža se je vzpostavljala od zgoraj navzdol. V prvem letu petletke, ko so društva znanstvenikov in umetnikov že prevzela svojo kulturnopolitično vlogo, je država kulturnim delavcem naložila konkretne naloge, ki so jih morali opraviti. Kulturni delavci kot državni uslužbenci niso mogli razpravljati in podajati lastnega mnenja o nalogah. Te so bile zato zastavljene kot »kaj naj bo narejeno«, in ne, »kaj naj bi bilo narejeno«.

Ko je ministrica za prosveto Slovenije Lidija Šentjurs na zasedanju ljudske skupščine Slovenije 7. julija 1947 razlagala naloge kulturne politike v petletnem planu, je več govorila o nalogah znanstvenikov kot o nalogah umetnikov. Ker je bil celoten plan podrejen potrebam industrializacije države, je to razumljivo, saj je bila pomoč znanstvenih delavcev v tem procesu nepogrešljiva. Naloga kulturne politike je bila »vskladiti delo znanstvenikov in njihovih sodelavcev na institutih in laboratorijih Akademije znanosti, institutih univerze in raznih drugih znanstvenih zavodih pri industriji, kmetijstvu in gradnjah in s tem zagotoviti ekonomičnejšo izrabo sil ter z medsebojnim izpopolnjevanjem omogočiti in razviti široko iniciativo za dvig tehnike in znanosti.« Šentjurčeva je zatem naštel konkretne naloge posameznih institutov. V prvi vrsti je šlo za inštitute tehnične fakultete, ki so lahko najbolj koristili potrebam petletke, saj so morali rešiti vprašanja gradnje hidrocentral, boljšega in cenejšega gradiva za gradnje, čim boljše izrabe domačih surovin in odpadkov ter zamenjave uvoznih surovin z domačimi, pridobivanje kislin, sredstev za zatiranje rastlinskih škodljivcev, ugotavljanje ležišč surovin, geoloških kartiranj itd. Ob koncu je Šentjurčeva omenila naloge znanstvenih delavcev družboslovnih in humanističnih ved. Glede na že omenjeno »slabost«, da je bilo med kulturnimi delavci premalo partiji predanih ljudi, je povsem razumljiva tudi zahteva, ki jo je navedla na koncu naštevanja nalog znanstvenih delavcev v petletki: »Poleg konkretnega znanstvenega dela in lastnega študija pa naši znanstveniki tudi vzgajajo in pomagajo pri delu mladim znanstvenim kadrom, katere bo treba v bodoče še bolj kot doslej rekrutirati iz vrst borcev – partizanov, ki bodo lahko vnašali v raziskovalno delo ves svoj mladostni zagon in dostikrat tudi svoje učitelje pritegnili in navdušili za delo in pomoč pri izvrševanju plana in izgradnje socializma.«⁹³

Ko je Šentjurčeva govorila o razvoju umetnosti, je najprej omenila tiste naložbe, ki naj bi prinesle največji političnopropagandni dobiček: kinofikacija, večanje števila radijskih sprejemnikov ter investicije v ljudskoprosvetne objekte, kot so domovi kulture, rdeči kottički, knjižnice in čitalnice itd. Gradnjo umetniških institucij (galerije, muzeji, arhivi ...) je površno omenila v enem stavku. Ni pa pozabila poudariti vloge umetnika v novi situaciji: »Plan (petletni, op.p.) bo brez dvoma resničnemu umetniku, predanemu svojemu narodu in ljudstvu, razbistril in razširil poglede, da se bo s prodorno silo

⁹⁰ AS, RS ZSS 38/13, Dopis KPO GO ESS – agitpropu CK KPS, 9. 9. 1947; AS, RS ZSS 38/2, Zapisnik kulturno-prosvetnega posvetovanja pri GO ESS, 21.–22. 7. 1947.

⁹¹ AS, MP 173/1-49; AS, MP 210/1-49.

⁹² AS, MP 13416/1-48.

⁹³ Popotnik LXIV/1947, št. 6-7, str. 149–150, Naloge prosvete in kulture v petletnem planu. Govor tov. Lidije Šentjurs na zasedanju Ljudske skupščine LRS julija 1947, str. 145–150.

ustvarjalca zazrl v svetle zarje novega sveta, ki se že kažejo na obzorju, kar mu bo tudi omogočilo, da bo z večjo prodornostjo videl korenine in klice sovražnikov, ki skušajo zaustaviti naš razvoj.«⁹⁴

Šicer pa o spodbujanju gradnje inštitutov tehničnih strok dovolj zgovorno govori že predlog načrta naložb ministrstva za prosveto za potrebe ljubljanske univerze za leto 1947. Po 15 milijonov dinarjev je predvideval za dograditev rudarskega in kemičnega paviljona ter hidrotehničnega laboratorija, po 5 milijonov dinarjev za inštitut za črno metalurgijo in inštitut za industrijske raziskave in 5,2 milijona dinarjev za strojni inštitut, za potrebe filozofske fakultete pa le 800.000 dinarjev. Ta razlika se še poveča, če prištejemo proračune gospodarskih ministrstev, saj je npr. proračun ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo predvideval 3,7 milijona dinarjev za gradnjo kmetijskega znanstvenega zavoda in 4,8 milijona dinarjev za veterinarski znanstveni zavod.⁹⁵

Odnos partije do znanstvenih delavcev je obravnaval agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije. Junija 1947 je naročil agitpropu slovenskega centralnega komiteja, da revidirajo odnos do znanstvenih delavcev na univerzi in visokih šolah, kajti partiji »ne more biti vseeno, kakšne kadre bomo dobivali iz naših univerz; nam so potrebni kadri, ki bodo hkrati in visokokvalificirani in predani socialistični izgradnji naše države«. Ker so bili partijski kadri ali kadri, naklonjeni partiji, na univerzi preobremenjeni z delom za partijo, fronto ali sindikat, so dostikrat prišli na predavanja nepripravljene in je bila kakovost njihovih predavanj nižja od ur kolegov, ki drugih obveznosti niso imeli in so se lahko na predavanja temeljiteje pripravili. Zato je bilo delo pri raziskovanju znanstvenih problemov in strokovno usposabljanje opredeljeno za glavno partijsko obveznost univerzitetnih partijskih kadrov. Morali so biti razrešeni vseh drugih funkcij; edina politična obveznost jim je bila udeležba na sestankih partijske celice, v katero so bili vključeni.⁹⁶

Znanstvenikom in umetnikom, ki so bili državni uslužbenci, je bil boj za uresničenje petletnega plana službena dolžnost. Tudi oni so morali biti seznanjeni z načrtom in spremljati potek izvajanja plana. Poleg splošne literature so bili petletki namenjeni tudi posamezni članki v strokovni literaturi⁹⁷ ali pa so kulturni delavci dobili navodila za delo v pogovoru s političnimi delavci. Tako je npr. književnike s petletnim planom seznanil Boris Kidrič, ki je na povabilo Zveze književnikov Jugoslavije 14. junija 1947 predaval na Kolarčevi ljudski univerzi v Beogradu. Kidrič je umetnosti nakazal nove možnosti izbire tematike: »Kakor je dal narodno-osvobodilni boj - tako spričo svojih epskih, družbenih in političnih dogodkov kakor tudi predvsem spričo psiholoških posledic, ki jih je povzročil v zavesti in pojmovanjih množic in posameznikov - neverjetno bogato gradivo za sedanje in, mislim, predvsem za prihodnje umetniško ustvarjanje, tako bo takšno gradivo dal tudi petletni plan kot njegovo zakonito nadaljevanje.«⁹⁸

O nalogah slovenskih kulturnih delavcev v prvi petletki sta leta 1947 konkretnije spregovorila članka v dvojni poletni številki Novega sveta. Prvi je članek Igorja Torkarja Slovenski umetnik in petletka. Avtor je z zavrnitvijo argumenta časovne distance in s poudarjanjem potrebe po študiju bogatega gradiva o revolucionarnem prevratu opozoril, da »samo na tak način slovenski umetnik današnjega dne ne bo živel v puščavi kot puščavnik«. Umetniki bi zatoorej

morali spremljati tok dogajanj in se znebiti strahu, »da bi ga v primeru, če se mu te vsebine ne bi posrečilo obdelati dovolj umetniško kvalitetno, osramotili za ‚konjunkturista‘«. Da pa bi bil umetnik sposoben spremljati tok dogajanja, bi mu družba morala omogočiti obisk na mladinski progi in preskrbeti stalne vstopnice za obisk v rudnikih, tovarnah »in povsod tam, kjer reže petletka prve brazde v našo zemljo in naša srca«. ⁹⁹

O mestu kulturnih delavcev v petletki je v isti številki pisal Juš Kozak v članku Od obtožbe v graditev, s podnaslovom Misli ob petletki. Takratni urednik osrednje slovenske kulturne revije je zapisal, da mora umetnik stalno spremljati tok družbenih dogajanj, ga opazovati, analizirati in umetniško opisovati. Ob koncu je dodal umetnikom napotek za delo: »Pot od obtožbe (bivše državne strukture in njenih oblasti, op.p.) v graditev (nove družbe in odnosov v njej, op.p.) bo tudi razvoj stila in oblike.« ¹⁰⁰

Zahteve kulturnopolitičnih in kulturnih delavcev po odnosu kulturnih delavcev do trenutne stvarnosti so bile sorodne, vendar je treba opozoriti na razliko, ki se morda res zdi malenkostna, a je, osvetljena iz dveh različnih zornih kotov, dejansko zelo velika. Kulturna politika je zahtevala takšno smer delovanja, kot je bila načrtana v imenu in zaradi potreb države oziroma partije in države. Resnico je oblikovala partija kot vodilni element države, kulturni delavci pa so bili v podrejenem položaju do države in do že oblikovane resnice. Stališče kulturnih delavcev, da se sami ne smejo izločiti iz zgodovinskih tokov, je njihovo vlogo opredeljevalo drugače. Njim narodnoosvobodilni boj, obnova domovine in petletka niso služili že kot izpričane resnice, ki rabijo le še kanček umetniškega izraza. Ti procesi naj bi jim služili kot izhodišče za umetniško in znanstveno delo, torej le kot temelj, na katerem naj šele iščejo pot do resnice. Tematiki narodnoosvobodilnega boja kot podlagi za umetniško ustvarjanje, ki je bila priporočena v prvih dveh povojnih letih, se je v času petletke pridružila še zahteva po opisovanju hitre industrializacije in kulturnega razvoja prej zaostale države. Zaradi tega so se morali kulturni delavci seznaniti z novimi tokovi in – kot je poudaril Igor Torkar – obiskati mladinske akcije, na katerih je najbolj prišel do izraza zanos ob obnovi domovine. Prvi slovenski kulturni delavci so šli na mladinsko progo Brčko – Banovići že leto dni pred objavo Torkarjevega članka. V poletnih mesecih leta 1946 je bila na progi kulturniška

⁹⁴ Ibidem, str. 150.

⁹⁵ AS, MP, Fasc. 30, Hugo Skala – MP LRS, 18. 1. 1947.

⁹⁶ AS, CK KPS III, Okrožnice CK KPJ 1945–1949, Okrožnica, 17. 6. 1947.

Citat v originalu: »Nama ne može biti svedjedno kakve kadrove ćemo dobivati sa naših univerziteta; nama su potrebni kadrovi koji će ujedno biti i visokokvalifikovani i predani socijalističkoj izgradnji naše zemlje.«

⁹⁷ Glej npr.: Geografski vestnik XIX/1947, št. 1-4, str. 3–14, Anton Melik: Naš petletni gospodarski načrt.

⁹⁸ Boris Kidrič: Zbrano delo 3, Cankarjeva založba, Ljubljana 1978, str. 236. Članek sta 17. junija 1947 objavila oba osrednja slovenska dnevnika Slovenski poročevalec in Ljudska pravica.

⁹⁹ Novi svet II/1947, št. 5-6, str. 326–333, Igor Torkar: Slovenski umetnik in petletka.

¹⁰⁰ Ibidem, str. 340–347, Juš Kozak: Od obtožbe v graditev.

brigada, sestavljena iz mlajših igralcev Slovenskega narodnega gledališča in gojencev Akademije igralskih umetnosti, ki so pripravili več prireditev za brigadirje, poleg njih pa so bili še slikarji in književniki, ki so tam iskali motive za svoja nova dela.¹⁰¹

Leta 1947 so bili obiski bolj organizirani, in to naj bi po mnenju kulturne politike odsevalo tudi v boljših rezultatih. Vsebina dela se je osredotočila »k osnovnim vzgojnim ciljem dela na progi, ki ustvarjajo nov odnos do dela«. Poleg znanstvenih delavcev in umetnikov vseh strok so bili za gostovanja na progi Šamac - Sarajevo določeni tudi posebni organizatorji kulturnega dela.¹⁰² Na progi je gostovalo nekaj že uveljavljenih kulturnih delavcev, poleg njih pa še veliko članov kulturno-umetniških društev in študentov. Poleg nastopov so pripravili tudi razne tečaje.¹⁰³ Delo kulturnih delavcev na progi pa politične strukture niso vselej ocenile pozitivno. Ostrejša kritike je bila zaradi neupravičenih zahtev in prezgodnjega odhoda domov deležna baletna skupina, sestavljena iz članov mariborskega gledališča,¹⁰⁴ pa tudi Ingoličevo delo Pot po nasipu, za katero je avtor leta 1948 sicer prejel Prešernovo nagrado, je imelo »vsebinske oziroma ideološke napake«.¹⁰⁵ Leta 1949 so podobna gostovanja bila na gradbiščih avtoceste.¹⁰⁶

Partija je hotela kulturne delavce kar najbolj koristno izrabiti za potrebe države v času prve petletke. Zato je bilo potrebno preosnovanje nekaterih ustanov, v katerih so delali kulturni delavci. Boris Zihlerl je na seji politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, 24. septembra 1947, predlagal, da bi revidirali celotno založniško dejavnost in izdajanje publikacij podredili aktualnim problemom, hkrati pa rešili vprašanje dragih knjig. O kulturnih delavcih je dejal, da so predavanj najbolj potrebni književniki, za vse stare profesorje na univerzi in akademiji znanosti in umetnosti pa je predlagal upokožitev.¹⁰⁷

Čakšno stališče partije je odsevalo tudi v delu znanstvenih in umetniških društev. Slovenski književniki so npr. menili, da je njihovo mesto tudi »v borbi za gospodarsko izgradnjo, za popolno gospodarsko osamosvojitve in s tem za popolno politično in nacionalno svobodo, v ideološki borbi z nam sovražnimi nazori in metodami zapadnega imperializma« ter da so premalo med seboj govorili »o formi in vsebini sodobne literarne stvaritve, o tem, kako more slovenski književnik na svojem področju pomagati pri uresničenju petletnega plana«. ¹⁰⁸ Opazno je, da je društvo povsem prevzelo besednjak, ki ga je bilo navadno največkrat slišati iz ust političnih delavcev.

Use ostrejša so bile tudi kritike na račun kulturne preteklosti in sodobne zahodne kulture. Z ideološkimi pogledi obremenjena kritika je začela dokaj neugodno pisati tudi o nekaterih velikanih svetovne umetnosti. Vrednosti Tolstoja, Dostojevskega, Puškina, Gogolja, Lermontova, Danteja, Shakespearea, Flauberta in drugih so bile postavljene pod vprašaj. Popolnoma negativen predznak so dobili sodobni zahodni pisci Joyce, Proust, Gide, Dos Passos. Negativen odnos je prevladoval v ocenah filozofske misli Bergsona, Freuda in Nitzscheja. Pri slovenski kulturi so se začele polemike o vrednosti impresionistov. Nekateri kritiki so menili, da impresionizma ne moremo priznati kot dragocenega umetniškega izročila v času boja za socialistično umetnost in da bi prenašanje impresionistične izkušnje v sodobnost slovenski umetnosti bolj škodilo kot pa koristilo.¹⁰⁹

Če so podobna mnenja bila objavljena na straneh časopisov, ki so bili pod strogim ideološkim nadzorom, to ne preseneča. Bolj presenetljivo je, da so se tudi na zborih Društva slovenskih književnikov slišala mnenja, kot je: »Poleg tega pa moramo imeti tudi jasno določeno stališče do književnosti preteklosti... Na avdiciji igralske akademije pa so nam učenci nekega odličnega profesorja deklamirali Schillerja, kar je nezdrava romantika... Naša naloga je najprej vrednotiti, kaj je zraslo, kaj je zdravo, bomo gojili, drugo vrgli ven. Opera Rusalka je n.pr. negativna, tudi razredno ima negativno barvo. Seveda imamo tudi romantične stvari, ki so napredne, n.pr. Gogoljeve štorije. Opisujemo tehniko, znanost, junake!« Za razliko od kritik v časopisu, na katere reagiranj ni bilo (pa tudi če bi bila, verjetno ne bi bila objavljena), je bilo moč na sestanku hitro reagirati, tako da so se takoj našli posamezniki, ki so do takšnih izjav zavzeli odklonilno stališče.¹¹⁰

Naj stališče partije do umetnosti v času prve petletke ponazorim še z besedami, ki jih je partijski kulturni ideolog Boris Ziherl izrekel junija 1948: »Predvsem je treba obrniti pozornost na pojav, ki je v slovenski književnosti precej akuten, na pojav brezidejnosti. Literarni proizvodi, pri katerih se pojavi brezidejnost, slabijo moralo ljudstva, kateremu so ti proizvodi namenjeni. Borba proti brezidejnosti je povezana z borbo za ostvarjenje plana. Že veliki ruski kritik Belinski je podčrtal, da se lahko trpi slab literarni proizvod, nikakor pa ni mogoče trpeti škodljivega literarnega proizvoda.«¹¹¹ Že samo zadnji stavek nam pove, da je bil osnovni kriterij pri ocenjevanju umetniškega dela njegova koristnost v tistem času oziroma možnost izveči iz njega čim večji propagandni kapital.

Ker je lažje vplivati na vzgojo mladih ljudi kot pa prevzgojiti starejše, je bila tudi na umetniškem področju osnovana zveza, ki naj bi združila vse mlade kulturne delavce ter jih usmerila na pravo pot. Pri Ljudski mladini Slovenije so namreč z zaskrbljenostjo spremljali dejstvo, da so bili mladi, ki so delovali v kroških po gimnazijah, na univerzi ter v sekciji mladih pri Društvu slovenskih književnikov brez enotne organizacije, dosti mladih ustvarjalcev pa je bilo sploh nevezanih v teh oblikah dela, zato je bilo opazno »pri nekaterih mladih odklon v brezidejnost, v zapadanje pod negativni vpliv starejših ter v

¹⁰¹ AS, MP 11627/1-46.

¹⁰² AS, MP K 36/1-47.

¹⁰³ AS, MP 5757-47 in 12110-47. O književnikih na progi glej: Dopis DSK – Zvezi književnikov Jugoslavije, 9. 10. 1947, D DSP, š.: Zapisniki DSK 1952–1953; ibidem, Poročilo o delu DSK v poslovnem letu 1947–1948.

¹⁰⁴ AS, MP 7455/2-47.

¹⁰⁵ AS, MP 1064/1-48.

¹⁰⁶ AS, MP 2172/7-49.

¹⁰⁷ AS, CK KPS III/2-1947, Zapisnik seje biroja, 24. 9. 1947.

¹⁰⁸ D DSP, š.: Zapisniki DSK 1952–1953, Tajniško poročilo na 3. občnem zboru DSK, 24. 6. 1947.

¹⁰⁹ Glej: S Por, 20. 2. 1949, št. 43, str. 2; primerjaj: Slovenska književnost 1945–1965, 2. knjiga, Slovenska matica, Ljubljana 1967, str. 223–224.

¹¹⁰ D DSP, š.: Zapisniki DSK 1952–1953, Zapisnik 3. občnega zbora DSK, 24. 6. 1947.

¹¹¹ Ibidem, Zapisnik IV. rednega letnega občnega zbora DSK, 18. 6. 1948.

odtegotanje od povezave z mladinsko organizacijo». ¹¹² Zato je dala Ljudska mladina Slovenije pobudo za sklic mladih literatov. Najprej je bila konferenca mladih književnikov in piscev začetnikov od 22. do 24. maja 1948, nato pa 27. oktobra 1948 ustanovni občni zbor Zveze mladih kulturnih delavcev Slovenije (ZMKDS). Mladim je na občnem zboru spregovoril Ivan Bratko in orisal pomen zveze takole: »Ni nobenega dvoma, da bo tudi ta naša nova Zveza eno močnih orožij Partije v njeni borbi za novo, socialistično kulturo in umetnost, saj izkustvo kaže, da je prav mlada generacija najbolj dovzetna za vse novo v naši kulturi in umetnosti ter da najhitreje premaguje pri njej še zakoreninjene negativne ostanke starega.« V nadaljevanju je Bratko skritiziral dekadenco zahodnoevropske in ameriške sodobne kulture, dodal »pravilno« razlago socialističnega realizma ter očrtal nalogo zveze: »Vodila bo borbo proti buržoazni ideologiji vseh nijans v kulturi in v umetnosti, proti amerikanizaciji glasbe, proti usledinam klerikalizma v literaturi, proti nerealističnim pravcem v umetnosti.« ¹¹³

Kulturnopolitični delavci so videli vrednost Zveze mladih kulturnih delavcev Slovenije predvsem v navezavi mladih umetnikov na komunistično partijo in mladinsko organizacijo ter njun program. Zveza naj bi se razširila na vse mlade kulturnike in iz njene srede naj bi se oblikoval bodoči rod kulturnih delavcev.

Mladinska revija, do oktobra 1948 glasilo Ljudske mladine Slovenije, je po ustanovitvi Zveze mladih kulturnih delavcev Slovenije postala njeno glasilo, zaradi širine delovanja zveze pa se je morala bolj usmeriti tudi na druge umetnosti, ne le na literaturo, tako na slikarstvo, glasbo in gledališče. ¹¹⁴ Pri osrednjem odboru zveze so bili ustanovljeni literarni, likovni, glasbeni in igralsko-filmski aktivni. Zveza je začela ustanavljati okrožne in okrajne odbore ter krožke po vseh večjih središčih in tam se je nato »vršila borba za idejno čistost del in višino idejnega nivoja mladih ustvarjalcev«. ¹¹⁵

Ododstvo nad novoustanovljeno zvezo je prevzel agitprop centralnega komiteja Ljudske mladine Slovenije, ki pa ga je politbiro mladinske organizacije večkrat kritiziral zaradi slabega dela. Ker je bila večina krožkov osnovanih na šolah, je bilo med poletnimi šolskimi počitnicami 1949 opaziti veliko nazadovanje dela, ki se je jeseni le počasi obnavljalo. Hkrati je bil konec leta 1949 čas, ko se je začel spreminjati odnos kulturne politike do socialističnega realizma in zahodne kulture, zato tudi način dela Zveze mladih kulturnih delavcev Slovenije ni bil več primeren. Zveza je zato že po dobrem letu obstoja utonila v pozabo. ¹¹⁶

Razmere ob koncu štiridesetih let v Sloveniji vsekakor niso bile ugodne za umetniško ustvarjanje. Časniki so velikokrat pisali o krizi slovenske kulture. Ali je bila ta trditev o krizi na mestu? Če z njo mislimo na smer, ki jo je priporočala kulturna politika, potem bi se s tem mnenjem lahko strinjali. Za to smer ni bilo pravega interesa niti med kulturnimi delavci niti med ljudstvom kot uporabnikom kulturnih dobrin. Če so morali kulturni delavci na javnih mestih apelirati na kolege, naj se udeležujejo pri delu društev, naj pišejo v revije in podobno, je jasno, da duh socrealizma ni zajel večine kulturnih delavcev. Odziv na nekatere natečaje je bil zelo slab in dosti nagrad sploh ni bilo podeljenih. Za ilustracijo naj služi natečaj iz leta 1949 za pesem, posvečeno peti obletnici osvoboditve: »Natečaj je zbral več sto pesmi, vendar med temi

ni bila niti ena pesem naših književnikov, čeprav je med njimi 27 članov K(omunistične) P(artije).«¹¹⁷

Največ prevedenih knjižnih del in predvajanih filmov in dram v prvih petih povojnih letih je bilo sovjetskih. Čeprav je bila propaganda teh del močna, se to pri obisku v kinematografih ni poznalo. Sovjetski filmi, za katere so bili organizirani kolektivni ogledi, niso bili nič bolj obiskani kot drugi, še posebej skrb zbujajoče pa je bilo za kulturnopolitične delavce spoznanje, »da imajo nekateri izrazito slabi filmi (mišljeni so zahodni, op.p.) velik obisk.«¹¹⁸ Dramski repertoar se je stalno srečeval s težavami spričo pomanjkanja sodobne dramatike. Tudi sovjetska dramatika položaja ni mogla rešiti: »A vzemimo n.pr. Afinogenova, ki je eden izmed najboljših sovjetskih dramatikov in najbolj naprednih pisateljev. Ko smo igrali njegovo dramo ‚V tajgi‘, je bilo po tretji reprizi gledališče prazno, ko so dajali Šekspirjevo (Shakespeareovo, op.p.) ‚Mnogo hrupa za prazen nič‘, pa so ljudje kar drveli v teater.«¹¹⁹

Pogoj za pritegnitev kulturnih delavcev k ustvarjanju v zaželeni smeri je bilo izboljšanje njihovega materialnega položaja, to pa je bilo mogoče doseči z organiziranjem poslovalnic za kulturno-umetniške prireditve in za zaščito avtorskih pravic. Te institucije so bile vezane na delo ministrstva za prosveto in so skrbale za redno izplačilo avtorskih honorarjev. Poleg tehničnih nalog organizacije prireditev, izdajanja knjig itd. so te ustanove imele tudi nalogo nadzorovati izvajanje pravilne programske politike na prireditvah.¹²⁰

Mnenje o delu teh ustanov je podal tudi Fran Saleški Finžgar, ki po svoji nazorski opredelitvi ni spadal v krog tistih ustvarjalcev, katerih dela je kulturna politika pričakovala odprtih rok. O delu Zavoda za avtorsko posredovanje je avgusta 1948 zapisal: »Zavod za avtorsko pravo uraduje odlično. Prej nisem za svoje igre skoraj nič dobil, sedaj pa kar vsak mesec dobivam tantieme, časih prav bogate.«¹²¹ O honorarjih založb pa: »Naša Republika (Jugoslavija, op.p.) ima povsem drugačne metode za honoriranje pisateljev, kakor so jih imeli prej, zlasti v Slovencih. Dobre stvari odlično honorirajo. Če si zares pisatelj, ti ni treba stradati, kakor je bilo prej.«¹²²

Naj omenim še kulturnopolitični dokument, ki je sicer nastal v času prve petletke, vendar se v celoti ni nanašal nanjo. Ferdo Kozak je na osmih tipkanih

¹¹² A INZ, LMS 5, Kulturno-prosvetno delo med mladino.

¹¹³ Novi svet III/1948, št. 11, str. 834–844, Bratko Ivan: O kulturi in umetnosti naše mlade generacije.

¹¹⁴ A INZ, LMS 6, Poročilo o delu LMS v letu 1948.

¹¹⁵ A INZ, LMS 8, Diskusija: Ivan Miniatti.

¹¹⁶ A INZ, LMS 10, Zapisnik redne seje biroja CK LMS, 7. 2. 1949; ibidem, Zapisnik redne seje biroja CK LMS, 26. 10. 1949; ibidem, Perspektivni plan agit-prop oddelka CK LMS; A INZ, LMS 11, Izveštaj o radu Narodne omladine Slovenije u godini 1949.

¹¹⁷ ZAL, MK KPS Ljubljana 1/6, Zapisnik 18. seje biroja MK KPS Ljubljana, 12. 12. 1949.

¹¹⁸ ZAL, MK KPS Ljubljana 4/63, Poročilo za mesec marec 1947.

¹¹⁹ D DSP, š.: Zapisniki DSK 1952–1953, Zapisnik 3. občnega zbora DSK, 24. 6. 1947.

¹²⁰ AS, MP 4039–49.

¹²¹ Finžgarjeva pisma Ferdinandu Koledniku, Družba sv. Mohorja, Celovec 1971, str. 49.

¹²² Ibidem, str. 50.

straneh opisal potrebe slovenske znanosti in kulture, ki so bile pomembne za njen vsestranski nadaljnji razvoj. Že takoj na začetku je zapisal: »V kolikih letih oziroma petletkah se da tak program realizirati, je seveda vprašanje zase.« Zato je tudi naslov elaborata logičen: »Platoničen' načrt glede potreb slovenske kulture.« Kozak je naštel dolgo vrsto potreb, ki nazorno kažejo na materialno bazo, s katero je razpolagala slovenska kultura na začetku prve petletke. Povsem nove stavbe je predlagal za ljubljansko opero (njene adaptirane prostore bi zasedla drama, prostore drame pa mestno ljubljansko gledališče), mariborsko gledališče, osrednji državni arhiv Slovenije, glasbeno akademijo in akademijo likovnih umetnosti. Rešiti bi morali prostorski problem (lahko z adaptacijo obstoječih zgradb) še za manjša gledališča v večjih slovenskih mestih, gledališki arhiv in muzej, slovensko filharmonijo, baletno šolo, filmsko podjetje in založniške hiše, dograditi muzej narodnoosvobodilne borbe na ljubljanskem gradu ter poskrbeti za okrog deset strokovnih in deset lokalnih muzejev. Zaradi prostorske utesnjenosti je za knjižnice, Narodno galerijo in Šolo za umetno obrt predlagal razširitev. Posebno skrb zbujajoče je bilo slabo stanje ljubljanske univerze. Kozak je k temu pripisal predlog preureditve Ljubljane in omenil, da je odveč dodajati še dolg spisek manjkajočih osnovnih, srednjih in strokovnih šol. Ob koncu je pripomnil, kako se lotiti izvajanja plana: »... graditi je treba resno, po načrtu, ustrezajoče potrebam. Najbolj nevarni so provizoriji, ki se jim moramo v vseh primerih dosledno izogibati.«¹²³

Tako obširen načrt bi bil težko izvedljiv za vsako državo sveta, še posebej pa za gospodarsko zaostalo, ki je šele stopila na pot elektrifikacije in industrializacije. Sicer pa »Platonični« načrt sploh ni bil mišljen kot načrt v pravem smislu besede, marveč le kot sredstvo, ki naj poda stvarno podobo stanja na kulturnem prizorišču. Dejanski načrt građenj za področje znanosti in kulture je bil v času prve petletke bistveno manjši. Za znanost so bili pomembni posebej inštituti tehnične fakultete, kar je omenila že Šentjurčeva na zasedanju skupščine Slovenije.¹²⁴ Plan građenj umetniških institucij je predvideval adaptacijo obstoječih prostorov za akademijo upodablajočih umetnosti, Narodno galerijo, Akademijo znanosti in umetnosti, Narodni muzej, mestni Ferkov muzej na Ptuju, dograditev Moderne galerije in muzeja narodnoosvobodilnega boja na ljubljanskem gradu ter novogradnje za Osrednji državni arhiv Slovenije, Triglav-film, Podjetje za razdeljevanje filmov in za ljubljansko gledališče.¹²⁵

Vendar tudi ta načrt ni bil realiziran. Na to so najbolj vplivale slabe gospodarske razmere, nastale zaradi informbirojevskega spora s Sovjetsko zvezo. Gradnje, ki bi morale biti dokončane v zadnjih letih petletke, niso bile realizirane. Uspehom so se pridružili neuspehi, ki pa niso bili vselej posledica objektivnih težav, to je gospodarskega položaja. Svoj delež so pristavile tudi težave subjektivne narave, predvsem pomnožen birokratski aparat v kulturnih ustanovah, ki je oviral hitre rešitve nalog.

5 *Spremembe v organizacijski strukturi kulturne politike* • Že prvo leto petletke je na kulturnopolitičnem področju pokazalo zelo različne rezultate. Na neuspehe je oblast takoj reagirala in poskušala linijo čim bolj približati

pravilni smeri. Že večkrat sem omenil, da so se ti posegi v veliki meri omejevali na večanje administrativnega kadra, odgovornega za nadzor dejavnosti.

Doleti 1948 je bilo reorganizirano ministrstvo za prosveto, oziroma bolje rečeno, bilo je izpopolnjeno s kadri, ki so zasedli prej nezasedena mesta. Namesto prejšnjih devetih načelnikov jih je bilo po novem deset, število 57 strokovnih referentov se je povečalo na 78, ministrstvo pa je načrtovalo zaposlitev še 21 uslužbenecv.¹²⁶

Reorganizaciji ministrstva je sledila reorganizacija njemu podrejenih poverjeništev za prosveto in kulturo okrajnih ljudskih odborov. Poleg poverjenika so bili v poverjeništvu še referent za gradnje in oskrbo, referent za vzgojne domove, en ali dva referenta za ljudsko prosveto in kulturo, referent za fizkulturo in izvenarmadno vzgojo, do trije prosvetni inštruktorji in največ dva administratorja. Referent za gradnjo in oskrbo prosvetnih ustanov je bil odgovoren za planiranje in nadzor novogradenj in adaptacij vseh prosvetnih ustanov. Referent za vzgojne domove je poleg drugih nalog dajal »potrebne napotke za politično, ideološko in strokovno izpopolnjevanje vzgojnega osebja«. Referent za ljudsko prosveto in kulturo je bil tajnik okrajnega ljudsko-prosvetnega sveta. O njegovem delu in o delu referenta za fizkulturo in izvenarmadno vzgojo priča že njun naziv. Prosvetni inštruktor je skrbel za celotno šolsko problematiko v okraju. Število referentov za ljudsko prosveto in kulturo, prosvetnih inštruktorjev in administratorjev je bilo odvisno od velikosti okraja in obsežnosti zadanih nalog. Poverjenišтво je tako po novi shemi imelo od 7 do 11 ljudi.¹²⁷

Organiziranje agitpropovskega aparata na terenu ni potekalo po načrtu. Ob koncu leta 1948 je komisija agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije obiskala več agitpropovskih komisij okrajnih komitejev partije in ugotovila, da so te delale slabo, da so imele slab kader, da je do agitpropovskega dela vladal podcenjujoč odnos, slaba pa je bila tudi »povezava in sodelovanje agit-prop komisij in okrajnih komitetov s poverjeništvom za prosveto«.¹²⁸ Do enake ugotovitve je slabo leto kasneje prišel tudi politburo centralnega komiteja Ljudske mladine Slovenije: »Na okrajih ni prave koordinacije med L(judsko) P(rosveto) in agitpropom O(krajnih) K(omitejev) K(omunistične) P(artije) in L(judske) M(ladine) S(lovenije) tako, da vsaka organizacija po svoje daje direktive, ni pa skupnega reševanja problemov. Okrajni sekretarji agit-propa ne drže kulturno-prosvetnega življenja v svojih rokah.«¹²⁹

¹²³ AS, CK KPS III/27-1950, Kozak Ferdo: »Platoničen« načrt glede potreb slovenske kulture. Kdaj je bil tekst napisan ni možno dovolj natančno določiti, saj ni datiran. Je sicer v mapi »Agitprop 1950«, ker ima na prvi strani zabeleženo to letnico. Jasno pa je, da je bila letnica pripisana kasneje. Glede na vsebino bi lahko letnico nastanka pomaknili nekoliko nazaj. Menim, da je najbolj možno leto nastanka 1948.

¹²⁴ Popotnik LXIV/1947, št. 6-7, str. 148–149, Naloge prosvete in kulture v petletnem planu. Govor tov. Lidije Šentjurs na zasedanju Ljudske skupščine LRS, julija 1947.

¹²⁵ AS, MP 14320/1-47.

¹²⁶ AS, MP K 287/3-48.

¹²⁷ AS, MP K 480/1-48.

¹²⁸ AS, CK KPS III/27-1948, Poročilo komisije o delu agitprop komisij okrajnih komitejev KPS.

¹²⁹ A INZ, LMS 10, Zapisnik seje biroja CK LMS, 26. 10. 1949.

Večanje aparata, odgovornega za vprašanja šolstva, ljudske prosvete in kulture, ni bistveno vplivalo na rezultate na terenu. Resda so bili v prvih letih petletke doseženi spodbudni uspehi na področju šolstva (sedemletke), pa tudi ljudska prosveta je dobila ustrezno usmeritev in informbirojevski spor je zanj pomenil novo spodbudo za politično aktivizacijo množic. Kljub temu je ostajal problem, ki se ga vse dotedanje reorganizacije delovanja sploh niso dotaknile. Neenotnost vodstva šolskih ustanov je povzročala velike težave pri izvrševanju nalog, ki jih je petletka postavila pred prosvetno politiko.

Prvič so o tem razpravljali na seji politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, 20. aprila 1949. Na seji sta o stanju poročala Jože Potrč in Lidija Šentjunc. Neenotnost vodstva šol sta označila za napako, saj se je izgubljal nadzor nad delom in je v odnosu okrajnih agitpropov do učiteljskega kadra prihajalo do politično nesprejemljivih pojavov. Na seji so govorili tudi o sektaškem odnosu do učiteljev, zapostavljanju strokovnih kadrov in pomanjkanju ideološkega dela z učitelji. Med sklepi je poleg že kar uveljavljene zahteve po kadrovske okrepitvi organizacijske strukture zlasti pomemben tale: »Odpraviti stanje, da je vodstvo šolstva razbito na tri forume, in zastopati stališče, da vse šolstvo, tudi srednje in nižje strokovno, prevzame ministrstvo za prosveto, pri katerem pa naj bi se formirali strokovni sveti. Resorni oddelki za šolstvo pa naj bi še v bodoče vodili personalno službo, nastavljanje strokovnih itd.«¹³⁰

Konkretni predlogi za odpravo te pomanjkljivosti so bili politbiroju centralnega komiteja slovenske partije predstavljeni na seji 3. junija 1949. Poročilo je podal minister za prosveto Slovenije in hkrati odgovoren za delo agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije dr. Jože Potrč. Navedel je vprašanje vodstva nižjega in srednjega strokovnega šolstva ter oddelka za visoke šole ministrstva za prosveto, ki sta imela po njegovem mnenju premalo ljudi. Predloge o reorganizaciji dela je nato podal Boris Kraigher. Predlagal je delitev na tri sektorje: prosvetno-šolski naj bi zajel vse šolstvo, za vprašanja znanosti, umetnosti in kulture naj bi ustanovili novo ministrstvo za znanost in kulturo, poleg tega pa bi imeli posebno direkcijo za tisk in informacije. Za drugega ministra - Potrč bi ostal - je predlagal Ivana Regenta, opravljal pa naj bi enako delo, kot ga je imel že po partijski liniji pri agitpropu. Člani politbiroja so se strinjali s Kraigherjevim predlogom in Potrčevim poročilom.¹³¹

Prezidij ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije je nato 14. septembra 1949 izdal ukaz o ustanovitvi ministrstva za znanost in kulturo. S tem je bilo prej enotno ministrstvo razdeljeno na dva dela. Minister za prosveto je postal Ivan Regent, dr. Jože Potrč pa je postal minister za znanost in kulturo.¹³² Tako sta oba po oblastni liniji dobila enake naloge, kot sta jih imela pri agitpropu.

Ministrstvo za prosveto je dobilo vodstvo in nadzor nad delom osnovnega in srednjega šolstva. Pri tem je bilo operativno vodstvo osnovnega šolstva preneseno na poverjeništa za prosveto okrajnih ljudskih odborov, medtem ko so operativno vodstvo nižjega strokovnega šolstva obdržala resorna gospodarska ministrstva. Ko se je ministrstvo za prosveto dokončno oblikovalo po ustanovitvi novih oddelkov, je imelo sekretariat, oddelke za splošno izobraževalno šolstvo, za nižje strokovno šolstvo, za izvenšolsko vzgojo, za srednje strokovno šolstvo, pedagoški svet, oddelek za telesno vzgojo, planski oddelek, upravo za materialno oskrbo, oddelka za organizacijo in sistematizacijo ter za učila in

personalni oddelek, skupno torej 12 oddelkov.

Pod nadzor ministrstva za znanost in kulturo so prišle visoke šole ter znanstvene in umetniške ustanove. Ministrstvo je imelo poleg sekretariata še oddelke za visoke šole, za znanost, za kulturo, personalni oddelek, planski oddelek, referat za materialno nabavo in kontrolni oddelek.

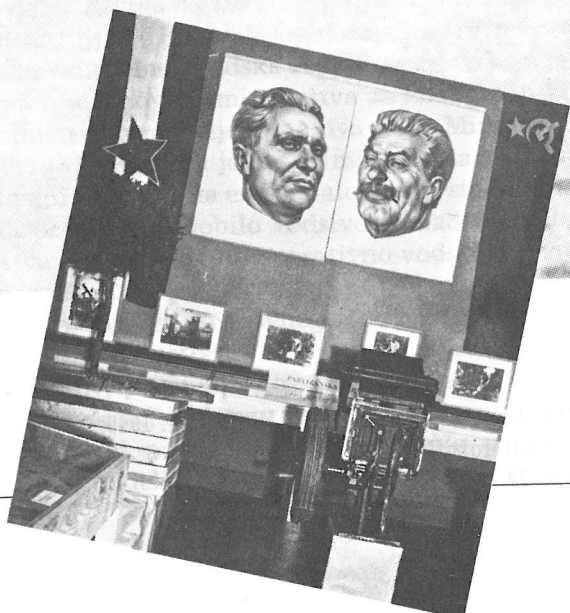
Takoj je opazna številčna pomnožitev skupnega števila oddelkov glede na prejšnje enotno ministrstvo, pri tem pa so se posamezni oddelki tudi kadrovsko okrepili. Kot pri vseh prejšnjih reorganizacijah je tudi pri tej oblast videla pot k izboljšanju dela na kulturnem in prosvetnem področju v krepitvi organizacijske strukture in ostrejšem nadzoru.

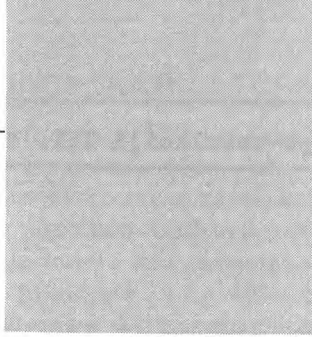
Dvoje ministrstev, večanje števila ljudi na okrajnih poverjeništvih za prosveto in na okrajnih partijskih agitpropovskih komisijah – to so rezultati, ki naj bi pomagali k izboljšanju dela. Toda samo administrativno-birokratski ukrepi so običajno premalo za doseg boljših rezultatov. Reorganizacija zato ni prinesla pričakovanega uspeha vse dotlej, dokler partija ni začela resneje razmišljati o večji kakovosti dela, torej izboljšavi dela z obstoječim kadrovskim in materialnim potencialom. O tem je začela partija govoriti na III. plenumu centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, ki je bil 29. in 30. decembra 1949.

¹³⁰ AS, CK KPS III/2-1949, Zapisnik seje biroja CK KPS, 20. 4. 1949.

¹³¹ Ibidem, Zapisnik seje politbiroja CK KPS, 3. 6. 1949.

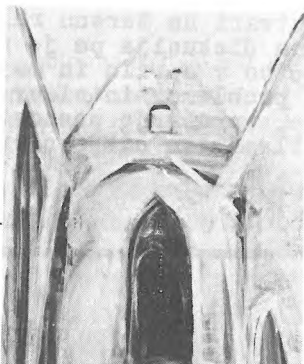
¹³² UL LRS, 15. 9. 1949, št. 28, str. 199.

Tretje poglavje

KULTURNA POLITIKA
V ČASU INFORMBIROJEVSKEGA SPORA
IN ZAČETKOV SAMOUPRAVLJANJA

Naše šolstvo po resoluciji III. Plenuma.

Resolucija III. plenuma CK KPJ in referat tov. Djilasa sta izredno razgibala prosvetne delavce. Že ob samem študiju resolucije in referata so posamezniki, kakor tudi kolektivi, diskutirali o novih organizacijskih oblikah našega splošnega šolstva, o učnih načrtih, učbenikih, predmetnikih itd. V nekaterih primerih pa so se pojavile tudi negativne tendence. Videli so v resoluciji samo ona mesta, kjer govori o pravicah, materialni oskrbi in večji samostojnosti pri delu, premalo pa so videli dolžnosti in naloge, ki jih nakazuje resolucija in referat za delo v šoli in izven nje. Vendar so ti pojavi bolj osamljeni in na splošno velja, da je resolucija močno mobilizirala veliko večino prosvetnih delavcev k ustvarjalnemu razpravljanju o izboljšanju našega šolstva. To se je posebno pokazalo potem, ko je Ministrstvo za prosveto skupno s Pedagoškim društvom in ob pomoči sindikata organiziralo široko diskusijo o vprašanjih, ki jih nakazuje resolucija (sedem, osem ali celo več letno šolanje, organizacijska oblika in ime enotne osemletne šole, predmetnik, učni načrti, učbeniki, tuji jeziki itd.). Diskusija je bila organizirana tako, da so o vseh teh vprašanjih razpravljali na vseh šolah ter na podlagi teh diskusij stavili svoje predloge. Nato so na sektorskih konferencah, kjer je bilo učiteljestvo večih šol, stvari prediskutirali in na podlagi te diskusije stavili predloge. S temi pa so šli potem samo zastopniki na okrajno konferenco, kjer so na podlagi diskusije sestavili svoje predloge v okviru okraja. V slučaju pa, da se po kakšnem vprašanju niso mogli zediniti so to v poročilu in predlogih navedli. Na podlagi tega materiala so potem posebne okrajne komisije sestavile svoje predloge in pripombe in jih poslale komisiji pri oblastnem poverjeništvu. Ta komisija pa je sklicala še posebno ~~konferenco~~ konferenco, na kateri so sodelovali člani okrajnih komisij in posamezni dobri pedagogi-praktiki iz šol.

Ker so bila po nekaterih vprašanjih mnenja zelo različna, so poklicali na oblastne konference zagovornike teh različnih mnenj, da so se tam v diskusiji stvari razčistile. So pa primeri, da tudi tam ni prišlo do enotnega pogleda in bo v teh primerih izrekla o stvari svoje mišljenje republiška komisija, ozirajoč se na ostale predloge po istem vprašanju. Na podlagi diskusije in pisemenih predlogov okrajev bo komisija pri oblastnem poverjeništvu izdelala predloge o vseh omenjenih vprašanjih, posebne strokovne komisije pa bodo izdelale tudi okvirne učne načrte za vse razrede in predmete od prvega do osmega razreda. Ves material bo dobila do 15. aprila komisija pri Ministrstvu za prosveto, ki bo potem izdelala dokončen predlog. Posamezni člani te republiške komisije so se udeleževali sestankov na okrajih in po oblasteh kot opazovalci, da tako globlje spoznajo problematiko in vidijo, kako so se stvari na terenu razvijale.

Zgoraj omenjena diskusija pa je zajela samo nekatera vprašanja šolstva. Zato bo v aprilu in maju na isti način prediskutiranih nekaj novih problemov in sicer: metode vodstva in kontrole našega šolstva, vprašanje poenostavitve in zmanjšanja administracije ter problematika nižje organiziranih šol (eno in dvo-razredne).

Tuji vplivi na slovensko kulturno politiko v času zaostrovanja sovjetsko-ju-goslovanskih odnosov • Spomladi 1948. leta so se do tedaj zelo dobri 1 odnosi med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo začeli krhati. Jugoslavija se je uprla težnjam Sovjetske zveze po popolnem nadzoru nekaterih vej jugoslovanskega gospodarstva, pri katerem je hotela biti Sovjetska zveza soudeležena z 51% kapitala, Jugoslavija pa je pristajala le na 49%. Sovjetska zveza se tudi ni strinjala z jugoslovansko zunanjo politiko oziroma s t.i. jugoslovansko balkansko politiko. Zaradi zmage v narodnoosvobodilni vojni je bil politični kapital jugoslovanske partije in maršala Tita velik tudi zunaj meja Jugoslavije, to pa ni bilo všeč sovjetskemu generalisimu Stalinu. Resolucija Informbiroja in jugoslovanski odgovor nanjo se nista z ničimer dotikala vprašanj kulturne politike, vendar so kljub temu kot posledica spora nastale v kulturi velike spremembe. Monolitnost družbene ureditve tistega časa je zahtevala, da se tudi kulturna politika prilagodi novim tokovom.¹

Informbirojevski spor je na kulturno področje neposredno vplival le toliko, da se je navezava kulturnih stikov s Sovjetsko zvezo rahljala, načel delovanja kulturne politike pa ni spremenil. Socialistični realizem je še naprej ostal gonilna sila ideološko pravilne kulturne dejavnosti. Informbirojevski spor je v Jugoslaviji sprožil val procesov, ki so posredno odsevali tudi na kulturnem prizorišču. Navezava gospodarskih stikov z Zahodom je nujno prinesla tudi nove zahodne kulturne tokove in spoznavanje z »american way of life«. Ker je za »drugačnost« vedno najbolj dojemljiva mladina, poleg nje pa del inteligence, so posledice odpiranja na Zahod najbolj odsevale na področju znanstvenega in umetniškega delovanja. Preostali področji kulturne politike, tj. šolstvo in ljudska prosveta, sta sledili predpisani liniji, ki vsaj na začetku z ničimer ni pokazala, da se odpoveduje socialističnemu realizmu, ždanovstvu in vrhovnemu nadzoru partije.²

Že bežen vpogled na vplive tujih modelov kulturnega delovanja na slovensko kulturno politiko v letih 1945–1948 nam kaže, da je imel sovjetski model vodilno mesto. Na področju šolstva je to odsevalo v položaju ruskega jezika v predmetniku in v prevodih ruskih učbenikov. Ruščina je bila obvezen učni predmet v višjih razredih osnovnih šol in nižjih razredih srednjih šol (torej 5., 6. in 7. razredu bodočih enotnih osemletk) ter na višjih stopnjah študija.³ Prevedeni učbeniki iz tujih jezikov so bili skoraj vsi iz ruščine. Najbolj občutno je bilo to pri zgodovini, za katero so bili vsi učbeniki obče zgodovine prevodi ruskih učbenikov.⁴

Na ljudskoprosvetnem področju se je sovjetski vpliv najbolj kazal v številnih

¹ Več o tem glej: Leonid Janovič Gibianskij: Sovetskij sojuz i novaja Jugoslavija 1941–1947 gg., Nauka, Moskva 1987, 205 strani; Jože Pirjevec: Tito, Stalin in Zahod, Delavska enotnost, Ljubljana 1987, 252 strani.

² O sovjetskem vplivu na slovensko kulturno politiko glej: Borec XL/1988, št. 10, str. 949–954, Aleš Gabrič: Prispevek k problematiki slovenske kulturne politike (1945–1952).

³ V MP LRS, 28. 8. 1947, Priloga k št. 11, str. 8; V MP LRS, 13. 9. 1947, Priloga k št. 12, str. 1.

⁴ AS, CK KPS III/2-1950, Zapisnik seje biroja CK KPS 11. 1. 1950. Glej tudi: V MP LRS, zadnje strani posameznih števil, ki so bile namenjene objavam Državne založbe Slovenije in so prinašale informacije o novoizdanih učbenikih.

prevodih ruskih del, ki so polnila knjižne police. Od 283 prevedenih del v Sloveniji v letih 1945 - 1947 jih je bilo 184 iz ruskega jezika in 59 iz drugih slovanskih jezikov,⁵ leta 1948 pa je bilo od 119 prevedenih del 74 iz ruščine in 25 iz drugih slovanskih jezikov.⁶ Tudi prevedena dramska dela, ki so bila po mnenju kulturne politike primerna za uprizarjanje na ljudskih odrih, so bila po večini prevodi iz ruščine.⁷

Kulturno sodelovanje med Sovjetsko zvezo in jugoslovanskimi narodi je v glavnem potekalo prek obeh društev, odgovornih za to delo: Vseslovanskega komiteja in Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo. Prek teh dveh društev je potekala izmenjava knjig, revij in člankov, medtem ko je bila izmenjava informacij med državama urejena 7. oktobra 1945 s podpisom pogodbe med TASS-om in TANJUG-om. Iz izmenjanih knjig, revij, člankov itd. so bralci v Jugoslaviji lahko izvedeli veliko o izgradnji socializma v Sovjetski zvezi, o sovjetskih pokrajinah, ljudeh, njihovi preteklosti in sedanjosti, načinu življenja itd. Na sovjetski strani je izmenjava potekala prek VOKS-a (Vsezvezne organizacije za kulturno sodelovanje z inozemstvom), v Jugoslaviji pa člankov niso odbirali ali korigirali. Največ informacij je v Jugoslaviji posredovalo Društvo za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, vendar je treba dodati, da je izmenjava potekala tudi prek drugih dejavnikov, odgovornih za množično ljudskoprosvetno delo, torej prek sindikatov in mladinske in ženske organizacije.⁸

Še najbolj je bil občuten sovjetski vpliv na področju kinematografije, saj je bilo jugoslovanskih filmov še malo. Ministrstvo za prosveto je vsem osnovnim in srednjim šolam priporočalo skupen obisk kinematografov po polovični ceni, med priporočenimi »progresivnimi« filmi pa so bili samo sovjetski.⁹ Že jeseni 1945. leta so v kinematografih po Jugoslaviji predvajali več kot 100 različnih sovjetskih filmov, to število se je v letu 1947 povzpelo na okrog 170, to pa je bila približno polovica vseh uvoženih filmov.¹⁰ Sovjetske filme je v časopisju spremljala široka propaganda. Sovjetski pogledi na svet so se širili tudi prek tečajev, krožkov in drugih oblik kulturno-prosvetnega dela, ki so bile močno ideološko obarvane.

☞ Znanosti in umetnosti se je slovenska kulturna politika, zgledujoč se po sovjetskem vzoru, zavzemala za visoko idejnost kulturnega delovanja, in to lahko razumemo kot težnjo po ideološki ustreznosti znanstvenega in umetniškega delovanja. To je pomenilo, da je bil marksistični nauk v interpretaciji Komunistične partije Jugoslavije osnova za edino pravilen način znanstvenega in umetniškega delovanja. Drugačnost je hkrati pomenila napačnost, neustreznost, delovanje proti interesom ljudstva itd. Takšna usmerjenost se kaže v različnih potezah političnih struktur, npr. v sklepu seje agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, z dne 15. decembra 1947, da se smejo iz zahodne literature prevajati le dela klasikov, ne pa tudi dela modernih avtorjev.¹¹

☞ Sovjetski vpliv v znanosti in umetnosti se je krepil z neposrednimi stiki, tj. z gostovanji jugoslovanskih kulturnih delavcev v Sovjetski zvezi in sovjetskih v Jugoslaviji. V slovenskem časopisju je velik odmev zbudila likovna razstava štirih sovjetskih slikarjev, ki je bila najprej postavljena v Beogradu, novembra 1947 pa so jo videli tudi obiskovalci v Ljubljani. Časopisi so bili polni

pogovorov z Aleksandrom Mihajlovičem Gerasimovim, takratnim predsednikom zveze sovjetskih likovnih umetnikov. Kasneje so po njem imenovali pojave ždanovstva v slikarstvu gerasimovstvo. Ob tej in drugih priložnostih so kritike v slovenskem časopisju vedno pisale o pomembnosti sovjetskega socialističnega realizma pri izgradnji socializma in hkrati opozarjale slovenske kulturne delavce, naj se učijo pri sovjetskih kolegih.¹²

Izkušenj Sovjetske zveze in njene kulture kot pomembnega dejavnika za razvoj domače kulturne dejavnosti ni nikoli pozabil omeniti takrat vodilni slovenski partijski kulturni ideolog Boris Zihlerl. V govoru, ki ga je imel na slavnostni akademiji Zveze književnikov Jugoslavije ob sedemdesetletnici pesnika Otona Župančiča, je omenil Lenina, Stalina, Sovjetsko zvezo in pesnikovo »vero v osvobojenje slovenskega naroda in v vstajenje slovanstva« in se zahvalil tudi »velikemu kulturnemu poslanstvu Komunistične partije v slovenskem narodu«.¹³

Kot predsednik Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo je imel Zihlerl govor na II. kongresu društva 6. marca 1948. leta v Beogradu, torej tik pred izbruhom informbirojevskega spora. Ugotavljal je, da obstajata na svetu »dve kulturi: na eni strani kultura umirajočega, gnilega sveta, sveta kapitalizma, na drugi strani kultura rastočega sveta, sveta polnega življenjske volje in radosti, sveta socializma«. O zahodni kulturi je Zihlerl govoril kar se da slabo, zanjo uporabljeni izrazi pa niso bili ravno na visoki kulturni ravni. Odstavki, v katerih je govoril o Sovjetski zvezi in njeni kulturi, so kar preveč spominjali na govore Ždanova in Fadejeva, ki so bili objavljeni v slovenskem časopisju. Seveda tudi ob tej priložnosti ni pozabil omeniti »velikega kulturnega poslanstva boljševiške partije v sovjetskem ljudstvu« in skrbi partije ter Stalina za nadaljnji razvoj kulture. Če bi hoteli jugoslovanski kulturni delavci še naprej vztrajati pri dotedanji poti, bi se morali po Zihlerlovem mnenju »še tesneje povezati s sovjetskimi kulturnimi delavci ter s tem utrjevati svetovno fronto kulture in napredka«. Zihlerlov pozdrav, izrečen ob koncu govora: »Naj živi nerazrušljiva zveza med novo Jugoslavijo in veliko Sovjetsko zvezo!« zveni iz perspektive prihajajočih dni precej nenavadno.¹⁴

◊ drugi polovici leta 1948, ko so se odnosi med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo

⁵ Slovenska bibliografija 1945–1947, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1948, str. 112–113.

⁶ Slovenska bibliografija 1948, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1950, str. 61.

⁷ Obzornik II/1947, št. 4–5, str. 222–223.

⁸ L. J. Gibianskij, cit. d., str. 154–161.

⁹ V MP LRS, 18. 4. 1947, št. 5, str. 53; V MP LRS, 28. 5. 1947, št. 8, str. 85–86.

¹⁰ L. J. Gibianskij, cit. d., str. 159.

¹¹ AS, CK KPS III/27-1947, Zaključki seje agitpropa CK KPS (15. 12. 1947).

¹² L. J. Gibianskij (cit. d., str. 158) navaja, da je bilo v prvih dveh letih po vojni v Jugoslaviji več kot 10 različnih sovjetskih likovnih razstav, ki so bile v raznih mestih Jugoslavije prikazane blizu 80-krat.

¹³ Novi svet III/1948, št. 1, str. 1–11, Boris Zihlerl: Ob sedemdesetletnici Otona Župančiča. Isti tekst tudi v: Boris Zihlerl: Zbrana dela 3, SAZU, Ljubljana 1986, str. 222–231.

¹⁴ Ibidem, str. 226–270, Kulturne vezi med FLRJ in ZSSR; isti tekst tudi v: Obzornik III/1948, št. 6, str. 240–243.

ter njenimi sateliti nevarno zaostri, je poskušala kulturna politika z vsemi silami dokazovati, da je Jugoslavija na »pravi« pot. Novinarji so v časopisju veliko pisali o naših uspehih pri graditvi socializma ter - kar nas zanima - o graditvi nove socialistične kulture. Številke o predvajanih sovjetskih filmih v domačih kinematografih, odigranih gledaliških igrah, prevedenih in izdanih sovjetskih knjigah itd. naj bi pričale o zvestobi pri posnemanju sovjetskega kulturnega modela.

Drugi kongres Komunistične partije Slovenije od 11. do 15. novembra 1948 je potrdil sklepe petega kongresa jugoslovanske partije. Resda je kongres sprejel Resolucijo o obtožbah Informbiroja in klevetniški gonji proti Komunistični partiji Jugoslavije,¹⁵ vendar to ne pomeni, da se je položaj na notranjeali kulturnopolitičnem prizorišču spremenil. Takratni minister za prosveto Slovenije in hkrati odgovorni za agitprop centralnega komiteja slovenske partije dr. Jože Potrč je govoril o osnovnih načelih agitpropovskega dela in kritiziral »zmotno mišljenje, da mora vršiti Agitprop komisija cenzuro nad vso znanostjo in umetnostjo, da je Agitprop komisija vrhovni arbiter v vseh vprašanjih znanosti in umetnosti«. Temu ob bok je Potrč navedel: »Edino pravilno stališče je pojmovanje ideološke borbe kot vseljudske ideološke borbe za socializem, za znanost, za marksistično-leninistično teorijo, za idejnost v umetnosti, proti lažiznanosti, misticizmu in predsodkom; to borbo vodi in organizira vsa Partija.« Poleg tega je omenil tudi boj agitpropa partije za idejnost tiska, za okrepitev državnih kulturnih ustanov in ljudskoprosvetnega dela, zatem pa naštel še nedokončane naloge. Ob tem je poudaril: »Partija mora podpirati množično iniciativo našega ljudstva na kulturnem področju in ji dati potrebni *politični* karakter.«¹⁶

Naloge, ki jih je omenil Potrč, so bile zapisane v resoluciji kongresa v drugem poglavju, ki govori o osnovnih nalogah partije pri ideološkem delu. Naj navedem točke, ki spadajo neposredno v okvir agitpropovskega dela:

»3. Okrepiti propagando marksizma-leninizma v Partiji in v delavskih množicah ter posvetiti pri tem posebno pozornost proučevanju marksistično-leninističnega nauka o graditvi socialistične družbe. Okrepiti je treba borbo proti pojavom pačenja ali revizije marksizma-leninizma, proti idealizmu, mistiki itd., kar se pojavlja zlasti v šolah, pa tudi na vseh ostalih področjih slovenske kulturno-prosvetne dejavnosti.

4. Sistematično se boriti proti sovražnim vplivom v kulturnem življenju, proti brezidejnosti in apolitičnosti, dvigajoč kulturno življenje na višjo idejno in umetniško raven. Pri tem vztrajno graditi resnično socialistično, realistično kulturo na osnovah domačih naprednih kulturnih tradicij, domače revolucionarne borbe, ob trdni naslonitvi na socialistično kulturo sovjetskih narodov, razvijajočo se kulturo narodov ljudske demokracije ter ob izkoriščanju naprednih, revolucionarnih tokov zapadne kulture.

5. Delati za razvijanje znanstvenega življenja, za krepitev obstoječih znanstvenih ustanov in ustanavljanje novih, zbirajoč vse pozitivne znanstvenike in podpirajoč jih pri njihovem delu.

6. Vsestransko idejno pomagati pri razvoju književnosti in vseh panog umetnosti, boreč se proti zapadnjaškim, dekadentnim in formalističnim pojmovanjem in težnjam, boreč se za visoko idejnost in visoko kvaliteto naše književnosti in umetnosti sploh.

7. Boriti se za izboljšanje kvalitete dela v šolah, proti pačenju znanosti, proti idealističnim pojmovanjem, ki se izražajo zlasti na področju prirodnih in družbenih ved, posebno zgodovine; nuditi večjo pomoč učiteljstvu in profesorjem, da si osvoje marksistično filozofijo in se osposobijo za uporabljanje dialektične metode v tolmačenju znanstvenih resnic.

8. Okrepiti zlasti kulturno-prosvetno delo na vasi, za uspešnejšo borbo proti ostankom klerikalnega mračnjaštva in mistike, za močnejše razvijanje potrebe po spoznavanju znanstvenih dognanj tudi na vasi, kar bo omogočilo razvijanje vaških kadrov za uspešno borbo pri socialistični preobrazbi kmetijskega gospodarstva.

9. Razvijati najraznovrstnejše oblike agitacijskega dela, zlasti v industriji in na vasi; boriti se, da bo agitacijsko-politično delo vezano vse bolj na konkretne naloge in na konkretne dogodke, in proti deklarativnosti, frazerstvu, kampanjskemu značaju tega dela.

10. Okrepiti vlogo tiska kot enega najvažnejših sredstev agitacijsko-propagandnega dela Partije; okrepiti vlogo tiska zlasti na vasi s sistematičnim delom za prodiranje jasnega, razumljivega in idejno prečiščenega tiska na vas.¹⁷

Že samo izrazje, ki sloni na eni in edini ideologiji, pravilnosti ene resnice nasproti drugače mislečim, ki seveda mislijo napačno, kaže, da je bila vsaka drugačnost že vnaprej diskvalificirana in ožigosana. Kulturnopolitične problematike so se dotikali še nekateri drugi deli resolucije. Mislim na naloge Osvobodilne fronte, sindikatov, mladine, Antifašistične fronte žensk in partijskega aktiva, ki govorijo o pomenu ljudskoprosvetnega dela za ideološko in strokovno izpopolnitev.¹⁸

Švojo »pravilno« kulturno usmeritev je partija poskušala dokazati ob vsaki ugodni priložnosti. Avgusta 1948, ob smrti sovjetskega kulturnega ideologa Andreja Ždanova, so bili slovenski časniki polni nekrologov in spominov na človeka, ki je dal ime ždanovstvu, politiki vmešavanja, diktiranja in cenzuriranja drugače mislečih kulturnih delavcev, vendar niso niti omenili njegove odločilne vloge na sejah Informbiroja.¹⁹ Ob Stalinovem 69. rojstnem dnevu, 21. decembra 1948, je poleg nepogrešljivih slavospevov v časopisju svoje prispevalo tudi Društvo za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, ki je pripravilo slavnostno sejo.²⁰

Drugače poglede na sovjetsko kulturo je prineslo šele leto 1949, kar seveda ni bilo zgolj posledica spremenjenega odnosa jugoslovanskih kulturnih in kulturnopolitičnih delavcev do sovjetske prakse, temveč predvsem splošnega političnega in ekonomskega položaja v Jugoslaviji, saj se je država znašla popolnoma izolirana. Ker sredstva javnega obveščanja na to niso dovolj hitro reagirala, sta Tito in Kardelj na seji politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije 10. januarja 1949 ostro kritizirala delo agitpropov-

¹⁵ II. kongres Komunistične partije Slovenije, Cankarjeva založba, Ljubljana 1949, str. 448–449.

¹⁶ Ibidem, str. 363–373.

¹⁷ Ibidem, str. 441–442.

¹⁸ Ibidem, str. 442–446.

¹⁹ Jože Pirjevec, cit. d., str. 196.

²⁰ Ibidem, str. 232.

skega aparata, ker je bil do informbirojevske gonje tako defenziven in dajal občutek, da se hoče s pretiranimi napadi na imperialistične (= zahodne) države braniti pred klevetami z Vzhoda. S tem sta Tito in Kardelj zarisala bodoče naloge agitpropovskega aparata,²¹ ki jih je na II. plenumu Komunistične partije Jugoslavije, od 28. do 30. januarja 1949, natančneje nakazal vodja agitpropa Milovan Djilas. V referatu Vprašanja agitacije in propagande, ki ga je prebral zadnji dan plenuma, je govoril o organizacijskih slabostih tega dela. Te so bile podcenjevanje agitpropovskega dela, dejstvo, da aparat skoraj nikjer ni bil kadrovsko zaseden po navodilih iz centra, preslaba zainteresiranost partijskih komitejev za delo njihovih agitpropovskih komisij ter delo na terenu, ki je stalno zaostajalo za spremembami, ki so nastajale v centru. Po Djilasovem mnenju zato na terenu še ni bilo ustreznega odziva na kampanjo Informbiroja, pa čeprav »ta pomeni in mora pomeniti radikalen obrat v našem agitacijskem, pa tudi propagandnem delu«. Zatem je referent poudaril, da je zunanja propaganda preveč nekritično prenašala izkušnje Sovjetske zveze, pri tem pa pozabljala na lastne, domače izkušnje pri graditvi socializma.²² Kulturna politika je v letu 1948 ostala nespremenjena, zato se tudi kulturna dejavnost ni spreminjala. Leto 1948 zatorej ne pomeni nikakršne prelomnice v slovenski kulturni politiki ali kulturni ustvarjalnosti.

2 *Čistke med kulturnopolitičnimi in kulturnimi delavci* • Na kulturnem prizorišču so se začele kazati spremembe v odnosu kulturnih delavcev do kulturne politike. Že junija 1948 je ljubljanski mestni partijski komite ugotovil, da je opaziti »pomanjkanje revolucionarne partijske zavesti ... skoro pri vseh intelektualnih celicah«.²³ V čistkah v partijskih vrstah, ki so bile posledica izrekovanja o resoluciji Informbiroja, je viden visok delež kulturnih delavcev. V Ljubljani je bilo v letu 1948 izključenih iz partije 107 ljudi, od teh zaradi odnosa do informbirojevskega spora 17. Med temi 17 je bilo kar 15 intelektualcev, en študent in delavec.²⁴ Zato ni presenetljivo, da je plenum mestnega komiteja 27. novembra 1948 sklenil, da je v ofenzivi proti ostankom stare miselnosti potrebna »skupna borba notranje uprave, javnega tožilca in agitprop-a.«²⁵

Najmočnejši razkol je resolucija Informbiroja povzročila med kulturnimi delavci. Poleg tega tudi še ni dokončno pojasnjeno stališče vodilnega slovenskega partijskega kulturnega ideologa Borisa Zihlerla do resolucije Informbiroja. Obstajajo podatki, ki kažejo, da se ni takoj izrekel proti resoluciji, kot tudi podatki, ki takšen odnos Zihlerla negirajo.²⁶ »Nepravilno« stališče do resolucije je imel tudi Jože Jurančič. Bil je pomembna osebnost v ustvarjanju slovenske kulturne politike, leta 1948 pa je za vedno izginil s slovenskega političnega prizorišča. Jurančič je bil že pred vojno član komunistične partije, izključen pa je bil 5. avgusta 1948.²⁷ Čeprav je bil Jurančič na mestu pomočnika ministra za prosveto le od maja 1945 do januarja 1946 in je kasneje opravljal druge funkcije, pa njegove vloge pri organiziranju povojnega šolstva ni moč spregledati. Spomnimo se le, da je bil predsednik komisije za pregled učnih knjig in predsednik prosvetnega sveta. Ti instituciji sta v drugi polovici leta 1945 odstranili iz šolskih knjig ideološko škodljivo vsebino.²⁸ Sočasno je bil

Jurančič član šolske komisije centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije.²⁹

Partija je prišla do spoznanja, da bo glavni boj proti informbirojcem pravzaprav boj proti delu intelligence. To je omenil na II. plenumu centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije 30. januarja 1949 v svojem referatu tudi Milovan Djilas.³⁰ Boris Zihlerl pa je lik informbirojevca označil takole: »Pri delovnem človeku informbirojevščina ni našla odziva, pač pa ga je našla v vrstah intelligence; torej v istih plasteh, iz katerih se je rekrutiral v Sovjetski zvezi trockizem... Lahko jih (informbirojevce, op.p.) razdelimo v dve kategoriji: v karieriste, ambiciozneže, amoralne tipe, razvratneže, dekadentne pisatelje, bivše notorne trockiste, in vrsto ljudi, ki so trenutno omahovali in so ob avtoriteti CK VKPb prezrli resničnost naše dežele in niso resolucijo Informbiroja konfrontirali z resničnostjo pri nas.« Te besede je Zihlerl izrekel na petem rednem letnem občnem zboru Društva slovenskih književnikov, 3. junija 1949, in dodal napotek pisateljem, da je informbirojavec »tip človeka, ki je vreden pisateljevega peresa«.³¹ Predsednik društva Miško Kranjec pa je obžaloval, ker so imeli »v društvu kar dva gestapovska agenta« (misli je na Mirka Koširja in Igorja Torkarja, obsojena na dahavskih procesih, op.p.) in ker je dekadenca našla privrženca tudi med člani društva (misli je na Vitomila Zupana, op.p.).³² Besednjak kaže, da Društvo slovenskih književnikov v osnovi ni delovalo kot kulturno, temveč kot politično društvo. To dokazuje tudi dejstvo, da so bili obsojeni za politične prekrške hkrati kaznovani tudi z izključitvijo iz umetniških društev. Partija ni hotela sama obračunavati z ljudmi, temveč je pomoč iskala tudi v drugih organizacijah, in pri tem društva znanstvenikov in umetnikov niso bila nobena izjema.

Na ljubljanski mestni partijski konferenci 5. in 6. novembra 1948 je o problemih Informbiroja in kulturnih delavcev govorila Mara Bešter, načelnica agitpropa mestnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Omenila je, da so se umetniki rešili dekadentstva v tistih strokah, »kjer so komunisti kot

²¹ Darko Bekić: Jugoslavija u hladnom ratu, Globus, Zagreb 1988, str. 33.

²² Sednice CK KPJ (1948–1952), Izvori za istoriju SKJ, Tom II, Knjiga 2, Arhiv CK KPJ, Komunist, Beograd 1985 (dalje: Sednice CK KPJ 1948–1952), str. 185–193.

²³ ZAL, MK KPS Ljubljana 1/4, Zapisnik seje MK KPS 4. 6. 1948.

²⁴ ZAL, MK KPS Ljubljana 4/61, Izključeni v letu 1948; ibidem, Rekapitulacija izključitev v letu 1948.

²⁵ ZAL, MK KPS Ljubljana 1/5, Zapisnik 1. seje plenuma MK KPS Ljubljana 27. 11. 1948.

²⁶ Boris Zihlerl: Zbrana dela 3, SAZU, Ljubljana 1986, str. 14–17, predgovor – Ludvik Čarni: Boris Zihlerl v prvem povojnem obdobju.

²⁷ ZAL, MK KPS Ljubljana 4/61, Izključeni v letu 1948.

²⁸ Glej: AS, MP, Fasc. 27.

²⁹ Glej: AS, CK KPS III/25, ŠK 1945.

³⁰ Sednice CK KPJ 1948–1952, str. 182–183.

³¹ D DSP, š.: Zapisniki DSK 1952–1953, Bilanca književnega dela in društvenega življenja slovenskih književnikov; ibidem, Zapisnik V. rednega letnega občnega zbora Društva slovenskih književnikov, dne 3. junija 1949.

³² Ibidem, Referat Miška Kranjca na V. rednem občnem zboru DSK 3. 7. 1949.

umetniki prvaki (književnost, drama itd.), in za katere je obenem na razpolago tudi največ leninistične literature«, da pa je problem dekadentstva ostal na radiu in med redkimi primeri, kjer so »mnogi negativni pojavi v vrstah naše inteligence plod posameznih sovražnih elementov (raznih Torkarjev, Koširjev, Zupanov, Brejcev itd.)«. Nadaljnje delo z inteligenco je ocenila takole: »Treba je posvečati večjo skrb delu z inteligenco, z intenzivnejšim idejno-političnim delom diferencirati takozvane 'nevtralce' - kolebljivce, s tem popolnoma izolirati in neusmiljeno udariti po bedni peščici naših sovražnikov, saboterjev in škodljivcev, na drugi strani pa prikleniti čim tesneje na Partijo vse pozitivne, lojalne elemente, jim pomagati pri osvajanju napredne znanosti in predvsem pri tem ne štediti časa.«³³

Po mnenju kulturne politike je bil nepravilen odnos kulturnih delavcev do partijske linije predvsem problem slovenske kulturne prestolnice Ljubljane. Na mariborski mestni partijski konferenci 3. novembra 1948, torej le dva dneva pred ljubljansko, se tega problema v referatih nista dotaknila niti načelnica agitpropa mariborskega mestnega komiteja Vinka Simončič niti pisatelj Anton Ingolič, ki je govoril o vlogi inteligence v severovzhodni Sloveniji.³⁴ Še bolj to mnenje potrjujejo zapisniki sej politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije januarja 1949. Na seji, z dne 13. januarja, je Stane Kavčič opozoril, da je močna aktivnost informbirojevcev na šolah in na univerzi. Ker se je ljubljanski mestni partijski komite s tem problemom že spoprijel, »bi bilo potrebno konkretno obračunavanje poveriti M(estnemu) K(omite)-ju, ne da bi se v to angažiral neposredno C(entralni) K(omite) (profesorsko celico na univerzi bo treba prevetriti - Kobe, Svetek itd., izključiti vse štiri Logarje)«. V razpravi je bilo slišati več predlogov, kako naj čistka poteka. Lidija Šentjunc je predlagala, da »je treba s strani prosvete zagotoviti, da se takim ljudem, ki so večinoma honorarci, prepreči univerzna kariera, oz. je treba v zvezi s čistko Partije prečistiti tudi predavateljski kader«.³⁵

Partija se je torej soočala z dvema problemoma. Prvi je bil ureditev razmer v profesorski celici na univerzi, drugi pa mladina na univerzi in srednjih šolah. Na univerzi je bil postopek drugačen, kot so se dogovorili na seji politbiroja 13. januarja. Partijska celica je bila razpuščena, odlok o razpustitvi je izdal centralni komite Komunistične partije Slovenije. S tem pa akcija ni bila končana. Partija je nadaljevala delo in poskušala prek sindikatov in Osvobodilne fronte doseči nadaljnje ukrepe proti tem ljudem.³⁶ Ministrstvo za prosveto je po sporočilu javnega tožilstva za glavno mesto Ljubljana, z dne 19. februarja 1949, da so nekateri univerzitetni uslužbenci v preiskovalnem zaporu, suspendirala vse in jih odstranila iz službe. Dne 20. februarja so bili suspendirani docent pravne fakultete dr. Božo Kobe, izredni profesor na filozofski fakulteti dr. Cene Logar, znanstveni sodelavec ministrstva za prosveto Janez Logar in docent tehnične fakultete dr. Tibor Škerlak.³⁷ S temi spisek seveda ni bil končan.

Na II. plenarnem zasedanju centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, ki je bil 15. in 16. aprila 1949, je o tej problematiki drugega dne zasedanja govoril Boris Kraigher. Povedal je, da »v Sloveniji izvira 72% vseh, ki so kakorkoli nastopili proti Partiji v zadnjih mesecih Informbirojevske kampanje, iz vrst inteligence, nameščencev, svobodnih poklicev in razlaščenih slojev«.

Posebej je navedel dva primera, univerzitetno partijsko organizacijo in kulturne delavce: »Ti predstavljajo v osnovi isti pojav kot je oni na univerzi. V tej družbi so se našli neki nesposobni umetniki kova Mrzel, Ribič, Kiauta, Zagorski in podobni.«³⁸

Med kulturnopolitičnimi delavci, obsojenimi zaradi protidržavnega delovanja, moram omeniti tudi Martina Menceja, načelnika oddelka za osnovno šolstvo pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta od marca do novembra 1944 in nato pomočnika ministra za prosveto vlade Demokratične federativne Jugoslavije. Na začetku informbirojevskega spora je bil predsednik Centralne uprave prosvetnih delavcev Jugoslavije v Beogradu, po ustanovitvi ministrstva za znanost in kulturo Ljudske republike Slovenije pa je postal pomočnik ministra dr. Jožeta Potrča. Aretiran je bil v začetku leta 1951, bil obsojen na sedem let in je nato pet let prestajal kazen v Bileči in na Golem otoku.³⁹

Doleg kulturnih delavcev, ki so bili zaprti zaradi domnevnega simpatiziranja z resolucijo Informbiroja, ne smemo pozabiti še na tiste kulturne delavce, ki so bili obsojeni na dahavskih procesih (npr. pisatelj Igor Torkar), in na tiste, ki so bili v preiskovalnem zaporu le kratek čas in niso bili obsojeni, tako da sploh ni jasno, zakaj so bili zaprti (npr. gledališki igralec in tajnik drame Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani Ivan Jerman).

Tudi v univerzitetni študentski partijski celici je prišlo do nezaželenih odklonov ob resoluciji Informbiroja. Vodilni partijski kader je bil mnjenja, da je to posledica socialnega porekla, saj je bil med študenti še vedno velik delež tistih iz malomeščanskih družin. Podoben je bil položaj tudi med dijaki srednjih šol.⁴⁰ Partijski vrh je menil, da izključitev iz celice ni zadostna kazen, temveč bi morali takšni mladini onemogočiti nadaljnji študij. Matija Maležič je na petem plenumu ljubljanskega mestnega komiteja julija 1949 dejal: »Neki profesorji, celo partijci, so si ob tem belili glave, kako bi tem učencem pomagali, da bi vseeno dokončali šolo. Tovariš to je primer malomeščanskega gledanja na stvar. Naloga teh profesorjev bi bila ravno nasprotna, stremeti, oz. se zavedati, da taki elementi nimajo kaj iskati med mladino in da ni naš interes, da taka mladina še nadalje študira.«⁴¹

Takšno stališče je prišlo do izraza na univerzi in v srednjih šolah. Študentje člani Komunistične partije Slovenije ali Ljudske mladine Slovenije so bili zaradi svojih »nepravilnih« stališč najprej kaznovani z izključitvijo iz politične

³³ ZAL, MK KPS Ljubljana 2/23, Zapisnik s partijske konference mesta Ljubljane 5.–6. 11. 1948.

³⁴ PAM, MK KPS Maribor 1/12, Mestna partijska konferenca v Mariboru 3. 11. 1948.

³⁵ AS, CK KPS III/2-1949, Seja biroja 13. 1. 1949.

³⁶ Ibidem, Zapisnik seje Politbiroja CK KPS 3. 2. 1949; ZAL, MK KPS Ljubljana 1/5, Zapisnik seje MK KPS 21. 2. 1949.

³⁷ AS, MP P 1338/1-49, P 1339/1-49, P 1340/1-49 in P 1343/1-49.

³⁸ AS, CK KPS III/1, Zapisnik II. plenarnega zasedanja CK KPS 15. in 16. aprila (1949).

³⁹ Borec XL/1988, št. 10, str. 895–912, Martin Mencej: Od Ljubljane prek Bileče na Goli otok.

⁴⁰ ZAL, MK KPS Ljubljana 1/5, Zapisnik 3. plenarne seje MK KPS 21. 2. 1949.

⁴¹ Ibidem, Zapisnik 5. seje Plenuma MK KPS Ljubljana 4. 7. 1949; primerjaj: ZAL, MK KPS Ljubljana 1/6, Zapisnik 9. seje biroja MK KPS Ljubljana 28. 6. 1949.

organizacije, nato pa jih je bila večina še izključena iz univerze (okrog 35). Na univerzi je ostalo le pet študentov, ki so bili izključeni iz partije ali mladinske organizacije. Iz ljubljanskih srednjih šol je bilo izključenih veliko dijakov, medtem ko je bilo podobnih kazni po Sloveniji zunaj Ljubljane manj.⁴² Do konca leta 1949 je bilo v čistkah na srednjih šolah izključenih skupno 179 dijakov.⁴³

Bivši zaporniki so, potem ko so se vrnili s prestajanja zapornih kazni, težko našli zaposlitev. Ravnanje s kulturnopolitičnimi delavci in kulturnimi ustvarjalci v času njihovega zapornišтва seveda ni imelo nič skupnega z besedo kultura, vendar to ni bil problem kulturne politike, temveč politične kulture. Tudi po vrnitvi na »svobodo« so bili pod nadzorom notranje uprave. Kontrolna komisija centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije seveda ni »pozabila« nanje. Januarja 1957 je ugotovila: »Med tistimi IB-jevci, ki so še vedno politično negativni - posebno izbija vrsta ljudi iz ljubljanske inteligence - kateri so bili, od izida resolucije Informbiroja, idejni vodje pristašev Informbiroja pri nas. Njihova zagrizenost od takrat do danes se še ni bistveno izpremenila ter danes v različnih oblikah izražajo to svoje stališče... Ti se tudi med seboj povezujejo in sestajajo.« Poročilo našteva naslednje ljudi: upokojenega profesorja Draga Gustinčiča, brate Logar, Ceneta, zaposlenega v Državnem arhivu Slovenije, Tineta, zaposlenega v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Janeza, zaposlenega v Narodni in univerzitetni knjižnici, in ekonomista Alojza, Jožeta Jurančiča, tajnika na Šoli za umetno obrt, in njegova sinova ter ženo, Martina Menceja, skladiščnika v tovarni Štora (Mencej navaja, da je bil skladiščnik v Dekorativni, op.p.), upokojeno učiteljico Kristino Šuler in pravnik Mirka Goršeta.⁴⁴

Mladi, ki so se vrnili z »druženokoristnega dela«, so lahko nadaljevali študij le pod določenimi pogoji. Dovolj natančno govori o teh pogojih odnos disciplinske komisije za slušatelje univerze pri ministrstvu za znanost in kulturo, ki je februarja 1950 odobrila nekemu študentu ponoven vpis na univerzo: »Pri tem je komisija upoštevala navedbe iz slušateljeve pritožbe, zlasti pa njegovo obžalovanje in obljubo, da bo v bodoče svoj odnos do naše stvarnosti in do mladinske organizacije popravil in se kot aktiven in pozitiven član vključil v vrste naše socialistične skupnosti.«⁴⁵

Spreminjanje odnosa do sovjetskega vpliva v kulturni politiki • Kritika sovjetskega vpliva na domače kulturno prizorišče se je začela v letu 1949. Partija, ki je do tedaj propagirala in hvalila vse, kar je prišlo iz Sovjetske zveze, je začela drugače presoјati izkušnje sovjetske kulturne ustvarjalnosti. Če so negativni predznak dobili preštevilni prevodi iz ruščine, pretirano upoštevanje rusko-sovjetskih iger v gledališkem repertoarju itd., to ne pomeni, da so bili deležni kritike vsi sledovi, ki jih je prevzemanje sovjetskih oblik pustilo na domačem kulturnem prizorišču. Kritika se npr. ni dotaknila estetske teorije socialističnega realizma, tako da je ta kot tipičen predstavnik sovjetske kulturne politike še vedno imela prevladujočo vlogo tudi v jugoslovanski kulturni politiki.

Da bo treba na kulturnem področju opraviti večje spremembe, je bilo v Sloveniji prvič glasno izrečeno na II. plenumu centralnega komiteja Komuni-

stične partije Slovenije, 15. in 16. aprila 1949 v Ljubljani. Boris Kraigher je kot prvi rekel, da mora slovenski tisk prenehati pisati slavospeve Sovjetski zvezi. Nato je o teoretičnih napakah sovražnikov Jugoslavije govoril Jože Potrč, konkretne spremembe pa je za njima predlagal Edvard Kardelj. Opozoril je na nekritično prepisovanje in izdajanje sovjetskih besedil ter zahteval, da je namesto tega treba »prevajati klasične stvari marksizma - leninizma«. Kritiziral je tudi delovanje Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, ker misli, da »lahko dela po starem, kot je delalo preje. Tudi tu je treba drugače postaviti... Tu je organizacija, ki jo treba vreči v borbo za naše stališča, za našo Partijo in za Jugoslavijo.« Na podlagi teh in drugih zahtev iz diskusije je bila v resoluciji plenuma zapisana tudi tale točka: »Na področju agitacije in propagande je treba posebej opozoriti na samostojno obdelovanje domačih problemov in na razvijanje največje kritičnosti do vsega ustvarjanja na ideološko-političnem kot na splošno kulturnem in znanstvenem področju. Odločno razbijati vse pojave mehaničnega kopiranja od drugod, vse pojave šabloniziranja in dogmatizma.«⁴⁶

Partija je najprej usmerila kritiko na ljudskoprosvetno delo. Aprila 1949 je agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije opozoril, da naj celoten partijski agitpropovski aparat več pozornosti posveti kulturno-umetniškim društvom, ker so se v nekaterih pojavili »sumljivi in antipartijski elementi« ali pa ruski belogardisti, kar povzroča različne neugodne posledice: »Program kulturno-umetniških društev in organizacij še vedno nosi vse karakteristike programa od leto in več nazaj, kar pomeni, da v njem niso našli svojega odmeva novi momenti v odnosu naše države in ZSSR, kakor tudi drugih držav ljudske demokracije. Tako na primer v programih naših kulturno-umetniških društev še vedno dominirajo sovjetske enodejanke in zborovske pesmi. To pa je nepravilno.« Zato se je moral agitpropovski aparat angažirati, da na spored pride več domačih del. Za to naj bi razpisali natečaje, aktivirati pa so morali tudi društvo književnikov, zveze kulturno-umetniških društev, sindikalne in mladinske organizacije.⁴⁷

⁴² A INZ, LMS 11, Poročilo (poslal CK LMS – Lidiji Šentjunc, CK KPS 2. 6. 1949).

Bilten štev. 5 o delu oddelkov pri CK LMS od 2. do 9. V. 1949 (ibidem) npr. navaja: »Na šolah se je v tem tednu nadaljevalo s čiščenjem. Tako je bilo iz E(konomskega) T(ehnikuma) v Ljubljani 6 izključenih iz organizacije in iz šole in 6 kaznovanih po mladinski liniji. Iz IX. gimna.(zije) v Ljubljani je bilo 6 izključenih, 5 od njih je še zaprto, vsi so bili predhodno izključeni iz organizacije.«

⁴³ Ibidem, Izveštaj o radu Narodne omladine Slovenije u godini 1949.

⁴⁴ AS, CK KPS III/77, Kontrolna komisija 1957, Poročilo o Informbirojevcih v Sloveniji z dne 12. 1. 1957.

⁴⁵ AS, MP (MZK), K 32/1-50.

⁴⁶ AS, CK KPS III/1, Zapisnik II. plenarnega zasedanja CK KPS 15. in 16. aprila (1949).

⁴⁷ AS, CK KPS III, Okrožnice CK KPJ 1945–1949, Okrožnica 14. 4. 1949.

Citat v originalu: »Program kulturno-umetniških društava i organizacija još uvek nosi sve karakteristike programa od pre godinu i više dana, t.j. u njemu nisu našli svog odraza novi elementi u odnosima naše zemlje i SSSR, kao i drugih zemalja narodne demokratije. Tako na primer, u programima naših kulturno-umetniških društava još uvijek dominiraju sovjetske jednočinke i masovne pesme. To je, medjutim nepravilno.«

Tri mesece kasneje, tj. julija 1949, je agitprop centralnega komiteja jugoslovanske partije ocenil še vsebino osrednjih slovenskih republiških časopisov. Pohvalil je politično angažiranje vseh rubrik, čeprav je npr. Slovenskemu poročevalcu zameril, da imajo njegovi zunanjepolitični članki o Informbiroju preveč »defenziven karakter« in da je objavil tudi nejasne formulacije, ki so omogočale različne razlage. Slabo pa je ocenil kriterij pri izbiri novic TASS-a in drugih agencij držav ljudske demokracije, »ki so včasih zelo škodljive, pa se vseeno uporabljajo v našem tisku«. Agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije je od agitpropovskega aparata zahteval, da več pomaga časopisom, zlasti pri oblikovanju kulturne in zunanjepolitične rubrike.⁴⁸

Prevzemanje oblik ruskega časopisja je kasneje kritiziral tudi agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Novembra 1949 je bilo na konferenci Ljudske prosvete rečeno, da je list »prevzel precej oblik ruskega časopisja, kjer je samoiniciativa tiska dušena«.⁴⁹ Poleg tega sta agitpropa centralnih komitejev slovenske in jugoslovanske partije mesec dni kasneje negativno ocenila tudi knjižni izbor del, češ da premalo upošteva izdaje del pisateljev Jugoslavije, preveč pa je del sovjetskih avtorjev. Sklenili so, da je treba »sistematično izdajati jugoslovanske pisatelje lastnega naroda in tujih narodov Jugoslavije«, da je treba zmanjšati število prevodov iz ruščine in iz tega jezika prevajati predvsem Šolohova, Jesenina, Tolstoja, Dostojevskega. Vse to kaže na spremenjen odnos do prevodov iz ruščine, saj so bili prej forsirani sodobni sovjetski pisci, sedaj pa se je pogled že obračal v preteklost. Ni pa se spremenil odnos do zahodne kulture. Za prevajanje so bili še vedno predlagani le klasiki: Balzac, Flaubert, Hugo, Corneille, Racine, Diderot, Byron, Goethe, Heine, Lessing, brata Grimm, Reymont, Sienkiewicz in klasiki drugih narodov, omenjena pa je bila tudi potreba po prevodih starogrških in starorimskih del. To je vsekakor bila novost, saj teh del na slovenskih knjižnih policah v drugi polovici štiridesetih let skorajda ni bilo moči dobiti. Iz vseh teh predlogov je sledil sklep: »Programe je treba deliti po kriteriju: domači in tuji pisatelji, ne pa zapadni, sovjetski, domači.«⁵⁰

Napak sovjetske znanosti se je 11. decembra 1949 dotaknil Edvard Kardelj na slovesni seji Slovenske akademije znanosti in umetnosti, ko je bil imenovan za njenega častnega člana. V govoru je dejal, da mora znanost pomagati razvoju socializma in socialistične demokracije pri nas in se pri tem otresti dotedanje naslonitve na izkušnje sovjetske znanosti, ki »obstoja v pragmatističnem pojmovanju in uporabljanju konstruiranih dogem za vsakdanje taktično-politične potrebe«. Kardelj je očrnil pragmatizem, napačno razumevanje pojma »partijnost« znanosti, revizionizem marksistično-leninističnih postavk in druge napake znanosti v Sovjetski zvezi. Zavzel se je za znanost, ki bo »nepomirljiva nasproti vsakršnim neznanstvenim reakcionarnim tendencam« ter bo temeljila na dialektičnem materializmu, kajti slovenska znanost ima »danes pred seboj naloge velikega zgodovinskega pomena ne samo za narode Jugoslavije, ampak za razvoj socializma in napredka človeštva sploh«.⁵¹

Oečina ocen o negativnih vplivih prevzemanja sovjetskega modela kulturnega ustvarjanja je bila v letu 1949 izrečena le v ozkem krogu partijskih vrhov, množice pa z njimi niso bile seznanjene. V javnosti so še naprej omenjali kulturne stvaritve sovjetske družbe, le da ocene niso imele več tiste odmevnosti

kot prej. Da pa se kulturna politika odmika od sovjetskega modela, je pokazalo delovanje Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo. Medtem ko je revija društva Jugoslavija – SSSR v dvojni številki, oktober–november 1948, ob smrti Ždanova še vedno slavila njegove sijajne poglede na vprašanja književnosti in umetnosti, ki so postala kašipot za nadaljnje delo,⁵² in je Boris Zihrl v januarski številki 1949. leta še vedno menil, da so Leninova in Stalinova dela »močno orožje delovnega ljudstva Jugoslavije v njegovi borbi za zmago socializma«,⁵³ je spomladi 1949 že bilo slišati drugačne glasove. Dne 17. aprila 1949 je bila letna skupščina srbskega društva, na kateri je bilo kulturno sodelovanje s Sovjetsko zvezo ocenjeno povsem drugače kot do tedaj. Društvo je negativno ocenilo sovjetska prizadevanja za vzpostavljanje kulturnih vezi z Jugoslavijo in kritiziralo tedanje sovjetsko politično vodstvo zaradi dogodkov v zvezi z informbirojevskim sporom.⁵⁴

Šledil je plenum Društva za kulturno sodelovanje Jugoslavije s Sovjetsko zvezo, 14. junija 1949. Na njem so sprejeli resolucijo, v kateri je med drugim rečeno, da informbirojevska kampanja proti Jugoslaviji pomeni najhujši udarec kulturnemu sodelovanju Jugoslavije s Sovjetsko zvezo in državami ljudske demokracije. Resolucija našteva, kako veliko je Jugoslavija v minulih letih naredila za informiranje in popularizacijo sovjetske kulture v Jugoslaviji in kako malo je, nasprotno, naredila Sovjetska zveza za popularizacijo jugoslovanske kulture v svoji domovini. Na koncu je društvo obsodilo metode, tuje socializmu (mišljeni napadi Informbiroja na Jugoslavijo, op.p.), in obljubilo, da bo še naprej obveščalo jugoslovanske narode o izkušnjah sovjetskih ljudi v boju za socializem.⁵⁵ Društvo, ki je nastalo zaradi političnih potreb po sodelovanju med državama, v zaostrenih razmerah med njima te svoje obljube ni izpolnilo in seveda ni moglo nadaljevati svojega poslanstva. Resolucija je bila objavljena v 43. številki društvene revije, za njo pa je junija 1949 izšla le še zadnja, 44. številka. Društvo je odmrlo naravne smrti in ob njegovi smrti ni za njim žaloval nihče.

Či podatki govorijo le o prekinitvi jugoslovansko-sovjetskih kulturnih stikov, ne pa tudi o drugačnem odnosu do ideološke platforme Sovjetske zveze, kamor sodi tudi kulturna sfera. Za ofenzivnejši odnos do celotne ideološke nadgradnje sovjetske družbe se je zavzemal tudi vodja agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije Milovan Djilas. Skupaj z nekaterimi člani politbiroja jugoslovanske partije je avgusta in septembra 1949 v tem smislu

⁴⁸ Ibidem, Okrožnica 21. 7. 1949.

⁴⁹ AS, CK KPS III/27-1949, Poročila Uprave za agitacijo in propagando pri CK KPS 2 (november 1949).

⁵⁰ Ibidem, Poročila Uprave za agitacijo in propagando pri CK KPS 3 (20. 12. 1949).

⁵¹ Novi svet IV/1949, št. 12, str. 1100–1104, Edvard Kardelj: Govor na svečani glavni skupščini Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

⁵² Jugoslavija SSSR, št. 36–37 (oktober–november 1948), str. 30.

⁵³ Jugoslavija SSSR, št. 39 (januar 1949), str. 6–7, Boris Zihrl: Dela V. I. Lenina na jezicima naroda Jugoslavije.

⁵⁴ Jugoslavija SSSR, št. 41–42 (marec–april 1949), str. 12–16.

⁵⁵ Jugoslavija SSSR, št. 43 (maj 1949), str. 27–28.

pritisikal na Tita, ki je imel zadržke do ofenzivnejše kritike sovjetske družbe.⁵⁶ Konkretnije spremembe v kulturni politiki so torej morale počakati na kritiko celotne ideološke nadgradnje sovjetske družbe. To pa je partijski vrh podal decembra 1949 z oceno, da kampanja partijskih vodstev sovjetske in drugih komunističnih partij proti Jugoslaviji in njeni partiji ni posledica napake ali naključnosti, kakor so menili do tedaj, temveč resne revizije marksizma-leninizma.⁵⁷

Leta 1949 je v kulturni politiki prišlo do bistvenega premika pri ocenjevanju dveh prvin, sovjetskega vpliva na domače kulturno prizorišče in vrednotenje kulturne preteklosti. Omenil sem že, da so priporočili prevajanje znanih klasičnih piscev, ki prej niso spadali med tiste, katerih dela naj se primarno prevajajo. Na domačem prizorišču je pomemben premik pomenilo drugačno vrednotenje impresionistov, ki se je pokazalo v polemiki, ki se je razvila ob razstavi impresionistov v Moderni galeriji od 12. aprila do 5. junija 1949. Predhodno so se v razpravah razhajala mnenja, ali naj bo razstava sploh odprta ali ne in ali je vredno prikazovati dela impresionistov ali ne. O eni od razprav se je ohranila zabeležka v dnevniku Ivana Mraka, datirana z 21. februarjem 1949: »Pri debati v Moderni galeriji so ugotovili, da so impresionisti, naši kot mnogih drugih narodov, služili kapitalistom in bili tudi sicer odraz meščanske miselnosti in hotenj. Pri tem je pa Jakac le omenil, da so naši impresionisti životarili in da je največji med njimi, Ivan Grohar namreč, dobesedno od lakote crknil. Koliko so klasične podobe Groharja in Jakopiča odraz zanikrne družbe in osredja, iz katerega sta ta dva genija zrasla, menda ni težko pogruntati.«⁵⁸

Agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije je o razpravah pred razstavo impresionistov poročal naslednje: »Bile so celo tendence prepričati razstavo slovenskih impresionistov. Te tendence so bile močnejše v zveznem društvu likovnih umetnikov, so pa našle par pristašev tudi v Sloveniji. Diskusije okrog tega ter posegi nekaterih naših vodilnih tovarišev v to diskusijo (Moša Pijade in dr.) so sicer doprinesli k jasnosti v tem vprašanju, toda podobne tendence podcenjevanja umetniške kvalitete, precenjevanja tematike in podobno so še žive.«⁵⁹ Velik napredek v prevrednotenju ocenjevanja kvalitete umetniškega dela lahko vidimo že v tem, da je agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije na prvem mestu navedel »umetniške kvalitete« in šele nato tematiko.

Ose slabši gospodarski položaj Jugoslavije, ki je ogrozil celoten petletni načrt, in nevarnost vojaške intervencije vzhodnega bloka sta jugoslovanski politični vrh prisilila, da se je vlada začela povezovati z zahodnimi državami, s tem pa se je začel širiti tudi kulturni vpliv z Zahoda. Kulturna politika je hotela ta vpliv usmeriti predvsem v spoznavanje kulture preteklih dob, vendar je hočeš nočeš sodelovanje z Zahodom prineslo v družbo veliko več informacij o sodobnem Zahodu kot dotlej. Na kulturnem področju se je začel vpliv najprej širiti preko ameriških filmov, za katere je jugoslovanska oblast prižgala zeleno luč: »Prav v teh dneh (oktober 1949, op.p.) je Tito povabil na kosilo predstavnika 'American Motion Picture Corporation' Erika Johnsona, ki je želel plasirati ameriške filme na jugoslovanskem trgu. Maršal ni samo naklonjeno sprejel tega predloga in odobril nakup 25 filmov - kar je že samo po sebi pomembno, saj je pokazalo, da se jugoslovanska množična kultura, doslej

povsem podrejena Vzhodu, začenja odpirati na Zahod.«⁶⁰

Najprej so bili to plesnorevijski filmi s Sonjo Henie, lahke komedije, pravljичne zgodbe, kot so Ali Baba in 40 razbojnikov, Gulliverjeva potovanja, leta 1949 so prišli Tarzani. Kvalitetnejše zahodne filme (angleški Pot do slave, italijanski neorealizem, npr. Tatovi koles) so začeli na naših platnih predvajati leta 1950.⁶¹

Močan vpliv zahodne kulture se je začel kazati tudi v glasbenem programu radia Ljubljane. Kritike je bil deležen predvsem Bojan Adamič. Februarja in marca 1949 se je agitprop zelo angažiral, da bi dosegel ustrezno programsko preusmeritev glasbenega sporeda. Na skupnem sestanku partijske celice radia Ljubljana in treh članov biroja ljubljanskega mestnega komiteja so kot poseben problem označili popularno glasbo, »katere uredništvo hodi še po poti popuščanja. Popušča uredništvo na račun glasbe, o kateri je prepričano, da je nazadnjaška - na primer uredništvo daje na program več jazz muzike, kot bi jo po prepričanju uredništva dali.« Ugotovili so, da je na sporedu premalo resne glasbe in zborovskih pesmi. Pogovor pa je nanese tudi na orkester ljubljanskega radia: »Pri razgovoru o našem zabavnem orkestru se pokaže, da ni problema v orkestru, ampak v njegovem dirigentu - tov. Adamiču. Za to zasedbo orkestra ne zna pisati nihče drug kot Bojan, ki ima velik talent, samo ga ne izrablja pozitivno... Bojan tudi neredno hodi na sestanke, na seminar pa sploh ne. Sam najbrž zelo malo skrbi za svojo politično izobrazbo in izpopolnjevanje.« Iz mnenja o političnih kvalifikacijah umetnika in njegovega dela ni težko razbrati, kakšen sklep so sprejeli na seji: »Osnovno delo tov. Adamiča naj bo študij. Z njim dela tov. Golob, če ne bo šlo, se bo celica poslužila tudi kazni. V programu pa čimprej postaviti Bojanovi glasbi in izvedbi konkurenco.«⁶²

Do podobnih ugotovitev je prišla tudi komisija mestnega partijskega komiteja Ljubljana pod vodstvom Vinka Hafnerja, ko je pregledovala poslovanje in delo partijske in mladinske organizacije ter sindikata radia Ljubljana. Ugotovila je pomanjkanje sodobne množične pesmi in primerne lahke glasbe. Bojana Adamiča in njegovo glasbo je označila kot poseben problem, češ da »je dekadentna in jo naše množice odklanjajo«. Da bi rešili problem, naj bi kot protiutež Adamiču ustanovili podoben orkester, Adamiča pa naj bi poslali »na mladinske akcije ter v druga jugoslovanska mesta, da se seznani z narodno pesmijo in množično pesmijo mladinskih brigad«.⁶³

Opliv zahodne kulture je bil močan. Partija se je začela s tem problemom

⁶⁰ Darko Bekić, cit. d., str. 57–58.

⁶¹ Ibidem, str. 91.

⁶² Srce in oko, št. 15, april 1990, str. 251.

⁶³ AS, CK KPS III/27-1949, Poročilo o vsebini in metodah dela v literaturi, likovni umetnosti, glasbi, igralski umetnosti in filmu v letu 1949.

⁶⁴ Jože Pirjevec, cit. d., str. 209.

⁶⁵ Glej navedene ocene filmov v: Slovenska bibliografija, Članki in leposlovje v časopisju in zbornikih 1945–1950, SAZU, Ljubljana 1963, str. 282–292.

⁶⁶ ZAL, MK KPS Ljubljana 2/19, Zapisnik sestanka biroja s sekretarji oddelka (21. 3. 1949).

⁶⁷ Ibidem, Poročilo o Radiu – Ljubljana (9. 3. 1949).

resno ukvarjati in ga poskušala usmeriti v želeno smer. Ta pa je še vedno presojala umetnost po kriterijih idejnosti in politične in propagandne uporabnosti. Proti umetnosti, ki tem kriterijem ni ustrezala, je primerno ukrepala, ponekod pa so stvari pobegnile nadzoru. Tako je npr. odderek za notranje zadeve pri izvršnem odboru mestnega ljudskega odbora Ljubljane marca 1949 denarno kaznoval trinajst glasbenikov, »ker so pri plesnih vajah v Narodnem domu v jeseni leta 1948 igrali plesne komade, na katere so mnogi plesalci izvajali ples 'boogie-woogie', ki je prepovedan«. Javno tožilstvo Ljudske republike Slovenije je obsodbo razveljavilo, saj je bil pravni akt, na podlagi katerega je bila sodba izrečena, nezakonit, a na koncu je predlagalo, naj z uporabo nekega drugega zakona sprožijo »novo upravnokazensko postopanje zaradi prekrška zoper javni red in mir.«⁶⁴

Partija je nasproti takim metodam dela uveljavljala drugačen način dela s kulturnim delavci, in sicer takšen, ki bi zmanjšal neposredno vmešavanje in odločanje agitpropa o kulturnih vprašanjih. Kot taki so se dobro obnesli umetniški sveti pri ministrstvu za prosveto, nekateri so bili v letu 1949 razširjeni, druge so oblikovali na novo. Tako je ministrstvo za prosveto 28. februarja izdalo odločbo o osnovanju »Spomeniško strokovnega sveta«, ⁶⁵ maja so bili imenovani ljudje v umetniški svet za likovno umetnost za Moderno in Narodno galerijo ⁶⁶ ter v umetniški svet za glasbo ⁶⁷ in julija v gledališki svet. ⁶⁸ Poleg svetov pri ministrstvu za prosveto je obstajal še umetniški svet za film pri Komisiji za kinematografijo vlade Ljudske republike Slovenije. Agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije je o tej obliki dela v kulturi menil: »Preko teh svetov smo precej okrepili naše zveze z njimi (kulturnimi delavci, op.p.)... V te svete smo vnašali svojo iniciativo ter z njo običajno uspeli.«⁶⁹ Po razdelitvi ministrstva na dva dela so bili sveti podrejeni ministrstvu za znanost in kulturo, na njegov predlog pa je bil osnovan tudi visokošolski svet.⁷⁰

Kulturne vezi med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo so se leta 1949 vse bolj krhale. Popolna prekinitev dotedanjega posnemanja sovjetskega vzorca je bila le še vprašanje časa. Zaradi centralizacije in monopolnega položaja partije v državi je bilo jasno, da je preusmeritev delo partije oziroma spremenjenega odnosa partije do sovjetskih kulturnih izkušenj. Da se partijsko stališče spreminja, se je kazalo že vse leto 1949, glavna sprememba pa je sledila prav ob koncu leta. V dneh 29. in 30. decembra 1949 je bil v Beogradu III. plenum centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, prva točka dnevnega reda pa je bila problematika šolstva v boju za socializem v Jugoslaviji.

Uvodni referat je imel načelnik agitpropa Milovan Djilas. Dejal je, da administrativni aparat v kulturi ne sme prevzeti monopola nad resnico in je ne cenzurirati. Šolstvo naj bi bilo prežeto z duhom boja za socializem, zato bi morali povečati učiteljevo vlogo v prosvetnem delu, administrativne ukrepe pa naj bi uporabljali le proti nasprotnikom. Poudaril je potrebo po boju proti buržoazni dekadenci, reakcionarnim in kontrarevolucionarnim pogledom in metodam ter opozoril, da ministrstva za prosveto pri tem delu ne bi smela biti sama. Predlagal je postopen prehod s sedemletnega šolanja na osemletno, tako da bi bile nižje srednje šole štiriletne, obvezno šolstvo pa bi dopolnili z ustreznimi oblikami predšolske in izvenšolske vzgoje. Djilas je kritiziral preveliko število učbenikov, prevedenih iz ruščine, in predlagal uvedbo novih,

predvsem za družboslovje, najbolj za učbenike obče zgodovine. Nadalje je predlagal, da bi v šoli potekal boj za uporabo dialektičnega materializma v vseh panogah znanosti in umetnosti, saj bi bil to najpopolnejši in najučinkovitejši način za oblikovanje pravilnega pogleda na svet. Glede učnih predmetov je predlagal poučevanje srbohrvaščine po vsej državi (torej tudi v Sloveniji), pri izbiri tujega jezika pa naj ne bi bil forsiran nobeden (tako kot dotedaj ruščina). Djilas je predlagal, da bi o vprašanih prosvete in kulture več iniciative prepustili republikam, in s tem nakazal potrebo po decentralizaciji, a je obenem poudaril, da je potrebna idejna enotnost. Predlagal je zmanjšanje administrativnega aparata ministrstev. Pri prosvetnem kadru je kritiziral nepravilno stališče, saj so nekateri dobili položaj le zaradi oznake »politično zanesljiv«, niso pa imeli ustrezne strokovne izobrazbe. Dejal je, da je potrebno oboje. Partija bi morala po Djilasovem predlogu voditi kulturno politiko prek partijskih organizacij učiteljev in učencev, ustreznih organov ljudske oblasti in frontnih organizacij.⁷¹

◊ razpravi je več razpravljalcev kritiziralo dotedanje pretirano posnemanje prakse Sovjetske zveze, govorili pa so tudi o napakah pri realizaciji zadanih nalog, ki so na terenu zaradi prevelikega administriranja dobile povsem popačeno obliko. Plenum je sprejel resolucijo o problemih šolstva v borbi za socializem, ki je povzela predloge iz Djilasovega referata.⁷²

Čeprav je bila problematika posvečena predvsem problemom šolstva, pa sklepi plenuma pomenijo velik premik v celotni kulturni politiki. Zahteve po decentralizaciji kulturne politike, zmanjšanju administrativnega aparata in večjem upoštevanju strokovnosti so se v enaki meri kot šolstva dotikale tudi ljudsko-prosvetnega in znanstveno-umetniškega delovanja. Za umetniško ustvarjanje je bil III. plenum pomemben tudi zato, ker je bil na njem zaradi odnosa do resolucije Informbiroja iz partije izključen književnik Radovan Zogović,⁷³ eden vodilnih zagovornikov estetske teorije socialističnega realizma v Jugoslaviji.

Špremembe, ki so nastale v kulturni politiki že leta 1949 in nato po III. plenumu centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, pa niso le posledica spremenjenih odnosov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. Pomnožen birokratski aparat je zaviral izvedbo petletnega plana, ki je bila že tako in tako otežena zaradi gospodarske blokade, ki so jo izvajale vzhodnoevropske

⁶⁴ AS, Fond Javno tožilstvo LRS, Fasc. 2, Dopis Javnega tožilstva LRS – Ministrstvu LRS za notranje zadeve 20. 4. 1949.

⁶⁵ AS, MP 2155/2-49.

⁶⁶ AS, MP 3844/1-49.

⁶⁷ AS, MP 4110/1-49.

⁶⁸ AS, MP 5287/-49.

⁶⁹ AS, CK KPS III/27-1949, Poročilo o vsebini in metodah dela v literaturi, likovni umetnosti, glasbi, igralski umetnosti in filmu v letu 1949.

⁷⁰ UL LRS, 27. 12. 1949, št. 39, str. 272–273.

⁷¹ Sednice CK KPJ 1948–1952, str. 287–320, Milovan Đilas: Problem školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji.

⁷² Ibidem, str. 483–489.

⁷³ Ibidem, str. 493.

države. Partija je bila prisiljena iskati nove poti na vseh področjih družbenega življenja, začevši z gospodarstvom. Začetki samoupravljanja, ustanovitve prvih delavskih svetov v državnih podjetjih, zmanjšanje birokratskega aparata in večanje moči nižjih upravnih enot na račun višjih so kazali na konec t.i. obdobja administrativnega socializma. Vsi ti procesi so odsevali tudi v kulturni politiki.

Takim procesom se je moral prilagoditi tudi agitpropovski aparat in partija je začela zagovarjati stališče, da to delo ne bo več stvar nekaj posameznikov, povezanih v agitacijsko-propagandni oddelek, temveč se mora s tem ukvarjati celotna partijska organizacija. Dokončne odločitve o kulturnopolitični problematiki določenega okolja je moral po novem sprejemati celoten partijski aktiv tega okolja, medtem ko je bila prej za to odgovorna le njegova agitpropovska komisija. Pri vsaki osnovni partijski organizaciji je morala biti ustanovljena komisija za agitacijo in propagando, sestavljena iz treh do štirih članov, ki so v komisiji delovali enotno, in ni bilo več delitve dela po sektorjih kot poprej. Na okrajnih komitejih so štejele komisije od pet do devet članov in tudi v teh ni bilo delitve po delovnih sektorjih. Partijsko vodstvo je zahtevalo, da oblikovanje aktivov v okviru agitpropa poteka po potrebah in ne po vnaprej zarisanih shemah.⁷⁴

Čeprav je agitprop centralnega komiteja jugoslovanske partije okrožnico z navodili za reorganizacijo agitacije in propagande poslal že sredi oktobra 1950, se je pri centralnem komiteju Komunistične partije Slovenije komisija ustrezno preoblikovala šele sredi decembra. Vzrok za zamudo je verjetno bilo čakanje na prihod Borisa Zihlerla v Ljubljano. Zihlerl je bil z ukazom prezidija ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije 15. novembra imenovan za ministra za znanost in kulturo Slovenije,⁷⁵ vendar takrat še ni bil razrešen nalog v Beogradu. V Ljubljano se je vrnil decembra 1950⁷⁶ in prevzel naloge po oblastni liniji, tj. ministrsko mesto, nato pa je bil imenovan tudi za vodjo na novo oblikovane agitpropovske komisije centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije.

Ta se je na svoji prvi redni seji zbrala 9. decembra 1950. Delo je bilo razdeljeno na pet podkomisij: za tisk in agitacijo; za teoretska vprašanja; za kulturno-umetnostna in ljudskoprosvetna vprašanja; za zunanjo propagando; za šolska in mladinsko-vzgojna vprašanja. Vsaka podkomisija je imela poleg vodje še ljudi, ki so v njen sestav prišli po službeni dolžnosti; tako so npr. v podkomisijo za tisk in agitacijo prišli uredniki časopisov.⁷⁷ Politbiro centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije je takšen sestav agitpropovske komisije potrdil na seji 22. decembra 1950.⁷⁸ To je bilo zadnje preoblikovanje agitpropa centralnega komiteja slovenske partije v času njegovega obstoja, saj je kasneje doživel le še personalne spremembe.

Prenos dela nalog na nižje upravne enote se je začel tudi v oblastni strukturi. V smislu decentralizacije si je ministrstvo za prosveto za leto 1950 zadalo nalogo »utrditi organizacijo oblastnih in okrajnih prosvetnih poverjeništev, razčistiti odnose med ministrstvom in njimi, med oblastnimi in okrajnimi poverjeništv, do kraja urediti njih pristojnosti in konkretizirati njihove naloge, pomagati jim na terenu pri delu ter jim omogočiti samostojno ustvarjalno delo, da bodo res nosilci ljudske oblasti in ne samo administrativni organi« ter »skrajšati administrativno poslovanje na minimum, ta minimum pa zahtevati

kot kvalitetno delo». ⁷⁹

Tak cilj je bil dosegljiv le z dosti manjšim birokratskim aparatom od tedanjega. O sistematizaciji se je začelo govoriti šele leto dni po III. plenumu centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije. V prvih mesecih leta 1951 je ministrstvo za prosveto začelo številčno zmanjševati kader na ministrstvu, ⁸⁰ dokončno število mest pa je določil svet vlade Ljudske republike Slovenije za zakonodajo in izgradnjo ljudske oblasti. Prej so bila na ministrstvu za prosveto 103 sistematizirana delovna mesta, svet jih je zmanjšal za 18, tj. na 85. ⁸¹ Večji je bil osip kadra na nižjih ravneh. Decembra 1950 so se na okrajih na novo formirali ministrstvu za prosveto podrejeni organi. Prejšnja poverjenišтва za prosveto in kulturo so zamenjali sveti za prosveto in kulturo. Številčno se kader sicer ni zmanjšal, bistveno pa se je zmanjšalo število profesionalcev. Sprememba je bila tudi v načinu izbire članov, saj so bili po novem voljeni in ne imenovani kot poprej. Svet za prosveto in kulturo pri okrajnem ljudskem odboru je štel od 8 do 12 članov in je bil sestavljen iz predsednika, ki je bil član izvršnega odbora okrajnega ljudskega odbora, 2 do 4 članov iz pedagoških vrst, enega predstavnika kulturnih ustanov ter 3 do 6 predstavnikov množičnih organizacij, kmečkih zadrug in delovnih kolektivov. Prostovoljno in voljeno članstvo v svetu naj bi po mnenju kulturne politike delalo boljše kot prejšnji razsežen in administrativno imenovan birokratski aparat. Profesionalni aparat je bil bistveno zmanjšan, tako da je imel okrajni svet za prosveto in kulturo od 1 do 6 članov strokovnega in tehničnega aparata, pač glede na obsežnost poslov v okraju. ⁸²

Končni rezultat težnje po zmanjševanju birokratskega aparata je bila vnovična združitev dveh ministrstev. Z reorganizacijo vlade Ljudske republike Slovenije aprila 1951 sta bili ministrstvo za prosveto in ministrstvo za znanost in kulturo ukinjeni, ustanovljen pa je bil svet za prosveto in kulturo vlade Ljudske republike Slovenije. Sestavljali so ga predsednik sveta, predstavniki kulturnih in znanstvenih zavodov ter družbenih in strokovnih organizacij, vanj pa je lahko prezidij Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije imenoval tudi druge vidne kulturne delavce. Za predsednika sveta je bil imenovan Boris Ziherl. ⁸³ Maja 1951 so bili v svet imenovani vodilni uslužbenci visokih šol, največjih slovenskih kulturnih in znanstvenih ustanov ter radia in filmskega podjetja, predstavnike pa so delegirali še Slovenska akademija znanosti in umetnosti, strokovna društva kulturnih delavcev in Ljudska prosveta. ⁸⁴ V

⁷⁴ AS, CK KPS III, Okrožnice CK KPJ 1950–1951, Okrožnica 14. 10. 1950.

⁷⁵ UL LRS, 21. 11. 1950, št. 35, str. 209.

⁷⁶ Glej: AS, Osebna mapa: Boris Ziherl.

⁷⁷ AS, CK KPS III/27–1950, Zapisnik prve redne seje Agitprop komisije pri CK KPS 9. 12. 1950.

⁷⁸ AS, CK KPS III/2–1950, Zapisnik seje biroja 22. 12. 1950.

⁷⁹ AS, MP K 7–50.

⁸⁰ AS, MP 237/1–51 in 237/2–51.

⁸¹ AS, MP 284–51.

⁸² AS, MP 5095/6–50.

⁸³ UL LRS, 17. 4. 1951, št. 15, str. 93–95.

⁸⁴ UL LRS, 8. 5. 1951, št. 16, str. 99.

sestavu sveta so se oblikovali odbori za znanost in visoke šole, za kulturo in prosveto, za splošno izobraževalno šolstvo in za strokovno šolstvo.⁸⁵

4 *Spremembe v organizaciji šolstva po 3. plenumu CK KPSJ* • Seja politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije 11. januarja 1950 je bila posvečena konkretizaciji sklepov III. plenuma centralnega komiteja jugoslovanske partije na prosvetnem področju. Slišati je bilo kritike na račun dotedanjega dela. Sedemletke so bile ocenjene kot korak nazaj od predvojnega stanja. Kot edini pozitivni ukrep povojne reorganizacije šolstva so označili ukinitve meščanskih šol oziroma njihovo izenačitev z nižjimi gimnazijami. Po mnenju politbiroja so preveč poučevali ruščino, premalo pa srbohrvaščino. Na splošno so bili učni programi zelo slabi. Kot najslabši predmet je bila ocenjena »zgodovina, ker so skoraj vsi učbeniki ruski prevodi zgodovine«. Ko so govorili o prenosu kompetenc na okraje, je bila izražena bojazen, da si bodo partijski okrajni komiteji skušali čim bolj podrediti učitelje. V razpravi so se dotaknili tudi problema prenosa vseh kompetenc nižjih strokovnih šol na ministrstvo za prosveto in problematike šolske komisije v agitpropu centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Politbiro je sklenil, da bo vse predloge v zvezi s temi vprašanji pripravila štiričlanska komisija (dr. Jože Potrč, Ivan Regent, Boris Kraigher, France Kimovec), da se šolstvo reorganizira na osem let šolanja, da se pregleda učne načrte in učbenike, možnost za razširitev učiteljskega s petim letnikom in da je treba »sploh pregledati vse, v čemer smo šli v Sloveniji nazaj«. V sklepih je bil omenjen tudi prenos odločanja na nižje instance, ki pa je zahteval večjo angažiranost partije na oblastni in okrajni ravni. Pri tem bi morali paziti na naslednje: »Zaostriti borbo proti sektaštvu O(krajnih) K(omitejev) ter proti centralizmu tudi republiških ustanov in državnega aparata.« Pravilnemu izvajanju partijske linije so morale pomagati tudi organizacije učiteljev in profesorjev ter Ljudske mladine Slovenije.⁸⁶

Na seji politbiroja 10. februarja 1950 so sklenil, da bo osnovna načela nove linije v prosvetni politiki javnosti predstavil naslednji, tj. IV. plenum centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Dogovorili so se o dnevnem redu, referatih in glavnih izhodiščih za razpravo.⁸⁷ Na IV. plenumu, ki je bil 3. in 4. junija 1950, je imel uvodni referat O vzgoji mladine Stane Kavčič. V njem je obnovil teze III. plenuma centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, v konkretnosti pa ni zahajal,⁸⁸ tako da tudi v resoluciji plenuma ni bilo konkretnih navodil o spremembah v prosvetni politiki, temveč je govorila le o idejnih osnovah in načelih dela v šoli.⁸⁹

Partija je v prvi polovici leta 1950 še nekajkrat kritizirala delo na prosvetnem področju po osvoboditvi. Spremembe v šolskem sistemu so spričo takšnih ocen partije deloma nastale že v prvi polovici leta 1950, pomembnejše pa v šolskem letu 1950/51. Maja in junija so potekale razprave o novi obliki osnovnega šolstva za celoten jugoslovanski prostor. Slovenija je zagovarjala stališče, sprejeto na sejah politbiroja 11. januarja 1950 in 24. maja 1950, ki je sicer vsebovalo več možnih tipov osnovnega šolanja, a tudi smernico: štirje razredi osnovne šole in štirje razredi nižje gimnazije naj bi bili osnova bodoče enotne osemletke, tej pa bi sledili štirje razredi višje gimnazije.⁹⁰

Šlovenski predlog o postopnem prehodu na enoten tip šole se je razlikoval od

predlogov drugih federalnih enot. Namesto enotne osemletke kot idealnega tipa šole obveznega šolanja, je Slovenija zagovarjala organiziranje dvostopenjske šole. Slovensko ministrstvo za prosveto je menilo, da zahteva III. plenuma po osemletnem šolanju ni istovetna zahtevi po enoviti osemletki in da je treba zaradi večje zrelosti otrok v starosti od 12. do 15. leta na drugi stopnji uporabljati drugačne pedagoške prijeme kot na prvi. Zato je predlagala šolo z dvema zaokroženima ciklusoma in je bila proti stališču nekaterih republik, da pomeni 5. do 8. razred nadgrajevanje znanja na slabi osnovi prvih štirih razredov. Prav tako je slovensko prosvetno ministrstvo trdilo, da pomeni enotno osemletno šolanje težnjo po enakopravnosti v izobraževanju, v stališčih nekaterih drugih republik, da bi imele poleg višjih razredov osnovne šole tudi nižje razrede gimnazij, pa je videlo ustvarjanje razlik med mestom in vasjo, to pa ni bilo v duhu resolucije tretjega plenuma.⁹¹

Poleg prehoda na osemletno šolanje pomeni pomembno novost v šolskem letu 1950/51 tudi prenos finančnega poslovanja na nižje upravne enote, tj. na svete za prosveto in kulturo. Finančne načrte so dobila tudi ravnateljstva šol in s tem je bila omogočena prerazporeditev sredstev glede na potrebe posamezne šole. Kompetence ravnatelja so se glede na prejšnje stanje, ko je o vsem odločalo ministrstvo za prosveto, s tem povečale. V smislu racionalizacije je ministrstvo dobilo še oddelek za telesno vzgojo, ki je bil prej samostojna komisija pri vladi Ljudske republike Slovenije.⁹²

Prenos vodstva strokovnega šolstva v celoti na ministrstvo prosvete je bilo po eni strani težnja po racionalizaciji, po drugi pa težnja po enotnem vodstvu celotnega šolanja. Nižje strokovne šole so bile po reorganizaciji šolstva v letu 1949 operativno še v rokah ministrstva za delo. Maja 1950 je bil pri ministrstvu za prosveto ustanovljen oddelek za nižje strokovne šole, pri ministrstvu za delo pa je bila ukinjena uprava za strokovne kadre. Nadaljnje sodelovanje z gospodarskimi ministrstvi je bilo za ministrstvo prosvete nujno potrebno zaradi pravilnega planiranja potrebnih kadrov.⁹³

Težnja po racionalizaciji se je dotaknila le birokratskega aparata v kulturni politiki, ne pa prosvetnega kadra v celoti. Ravno pri pravkar omenjenem prenosu strokovnega šolstva na ministrstvo za prosveto se je pokazalo, da je v strokovnih šolah manjkalo veliko učnih moči. Ko je ministrstvo za finance zahtevalo omejitve pri izplačevanju nadur, je ministrstvo za prosveto avgusta 1950 odgovorilo, da te omejitve ne veljajo za šole, saj jim je manjkalo nekaj sto učnih moči, od tega velika večina na srednjih strokovnih šolah, in namesto

⁸⁵ UL LRS, 3. 7. 1951, št. 22, str. 139.

⁸⁶ AS, CK KPS III/2-1950, Zapisnik seje biroja 11. 1. 1950.

⁸⁷ Ibidem, Zapisnik seje biroja CK KPS 10. 2. 1950.

⁸⁸ Sodobna pedagogika I/1950, št. 5–6, str. 130–143, Stane Kavčič: O vzgoji mladine.

⁸⁹ Ibidem, str. 128–129, Resolucija IV. plenuma CK KPS o vzgoji mladine.

⁹⁰ AS, CK KPS III/2-1950, Zapisnik seje politbiroja CK KPS 24. 5. 1950.

⁹¹ AS, MP 4085/1-50; AS, MP K 3/6-50.

⁹² AS, MP 5210/1-50; AS, MP K 3/6-50; AS, MP K 6-50.

⁹³ AS, MP 1983/1-50.

⁹⁴ AS, MP K 2/15-50; Objave ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije (dalje: O MP LRS), 18. 10. 1950, št. 1, str. 5–6.

njih je bilo potrebnih tedensko nad 50.000 honorarnih ur.⁹⁴

Kot posledica resolucije III. plenuma centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije so bile velike spremembe v učnih načrtih in učbenikih v šolah. Najbolj se je spremenil načrt poučevanja tujih jezikov. Agitprop centralnega komiteja slovenske partije je maja 1950 o izbiri učenja tujega jezika poročal: »Do ruščine vlada namreč pri dijakih in tudi starših, na splošno precejšnja antipatija, ki izvira delno iz težav, ki jih povzroča učenje ruščine ob istočasnem učenju srbohrvaščine, še v večji meri pa je ta antipatija posledica Kominforma.« Ruski jezik, ki je bil do tedaj obvezen za vse učence, je začel izgubljati pomen. Agitprop je sicer nasprotoval težnji po povsem svobodni izbiri učenja tujega jezika, saj je bilo to zaradi pomanjkanja učnega kadra tehnično neizvedljivo, kajti po njegovi sodbi bi bilo premalo prijav za ruski jezik in preveč za nemški in angleški.⁹⁵

Š šolskim letom 1950/51 ruščina ni bila več prvi obvezni tuji jezik, poleg katerega so se dijaki v višji gimnaziji učili še poljubni drugi tuji jezik. Avgusta 1950 je bila izvedena t.i. rajonalizacija tujih jezikov. Ministrstvo za prosveto je razdelilo okraje na rajone in za vsak rajon določilo skupino tujih jezikov, med katerimi so dijaki lahko izbirali.⁹⁶ Vendar so se že septembra 1950 ravnateljstva mnogih šol odzvala na to s prošnjo za dovoljenje za spremembo. Naj navedem kot primer gimnazijo Velike Lašče, na kateri naj bi poučevali tudi ruščino, saj je okraj Grosuplje spadal v rajon s skupino tujih jezikov ruščina, nemščina, francoščina. Ravnateljstvo te gimnazije je zaprosilo ministrstvo, da jim dovolijo poučevati nemščino namesto ruščine, saj so imeli za nemščino dobrega učitelja, za ruščino pa ga niso imeli in bi pouk potekal neredno. Ministrstvo za prosveto je odobrilo izjemo.⁹⁷ O podobnem pomanjkanju učiteljskega kadra za ruski jezik so poročala tudi nekatera druga okrajna poverjenišтва za prosveto.⁹⁸ Lahko se le vprašamo, kakšno pomanjkanje učnega kadra in kakšna je bila kvaliteta pouka v prejšnjih šolskih letih, ko je bila ruščina obvezen jezik na vseh šolah.

Rajonalizacijo v osemletnem šolanju je izvedla v šolskem letu 1950/51 le Slovenija, druge federalne enote pa ne. Tam je zaradi pomanjkanja učiteljev drugih tujih jezikov še vedno prevladovala ruščina.⁹⁹

Slovensko ministrstvo za prosveto je nasprotovalo tudi predlogu zveznega ministrstva, da se kot samostojen predmet uvede higiena, »češ naj ne bo dviganje hig.(i)enskih navad in znanja o higienskih zahtevah stvar učnega predmeta, ampak stvar celotnega in vsakodnevnega pedagoškega dela«.¹⁰⁰

U predlogu zveznega ministrstva je pomen pridobilo poučevanje materne jezika, saj mu je bila namenjena polovica vseh ur v 1. in 2. razredu osnovne šole. Pri družboslovnih predmetih (zgodovina, geografija) je bila osnova spoznavanje lastnega kraja in okoliša. Največje soglasje republik je predloženi načrt zveznega ministrstva doživel pri vprašanjih poučevanja naravoslovnih predmetov. Nov okvirni učni načrt je stremel k razbremenitvi dotedanjega načrta, v katerem je bilo preveč podatkov: »Bistvo razbremenitve pa ne leži v formalističnem ali aritmetičnem zniževanju števila učnih ur v osemletkah odnosno niž.(j)ih gimnazijah, ampak tu gre predvsem za to, da se v učni program sprejme minimalna snov, da se izloči iz sedanjih učnih programov balast, odvišni historizmi in podobno ter da ostane dovolj časa i za predavanje i za poglobljanje znanja i za kontrolo znanja.«¹⁰¹

Razbremenjevanje ni veljalo le bodoči osemletki, saj je ministrstvo za prosveto februarja 1951 tudi ravnateljstvom višjih gimnazij naročilo, da naj izdelajo »predloge za izboljšanje učnih načrtov, za njih izpopolnitev z novim učnim gradivom, zlasti pa za njih razbremenitev v duhu resolucije III. plenuma C(entralnega) K(omiteja) K(omunistične) P(artije) J(ugoslavije), ki poudarja potrebo izločitve nepotrebnega učnega balasta, ki je še ponekod v učnih načrtih«. ¹⁰²

Opuščanje starega sistema dela v začetku petdesetih let kaže tudi izdajanje novih učbenikov. Medtem ko je bilo prej veliko ruskih prevodov, se je leta 1950 začelo večati število izvirnih slovenskih učbenikov. ¹⁰³

izdani učbeniki

	1948	1949	1950	1951
domači	5	2	24	20
ruski prevodi	9	4	1	3

Agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije je zahteval, da novi trendi odsevajo tudi v pedagoškem časopisju, saj je bilo do III. plenuma centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije v njem vse preveč prevodov iz sovjetske literature, ki so bili »objavljeni brez kritičnih opomb uredništev, kar jasno kaže, da uredništva niso imela lastnega kritičnega stališča in samostojnosti«. ¹⁰⁴ Partija je menila, da pedagoški časopisi niso dovolj hitro posredovali resolucije III. plenuma terenu, da je izrazje suhoparno in da vsebujejo premalo člankov, ki bi spremljali razpravo o novem učnem načrtu. Po mnenju agitpropa centralnega komiteja jugoslovanske partije bi morali pedagoški časopisi nameniti več pozornosti prosvetni politiki, konkretnim problemom v šoli, položaju prosvetnih delavcev v družbi, strokovnim problemom učnih načrtov in učbenikov. Med poimensko navedenimi časopisi, ki so naredili to ali ono napako, agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije ni navedel nobenega slovenskega lista. ¹⁰⁵

Žaželeno preusmeritev prosvetne politike je Pedagoško društvo Ljudske republike Slovenije nakazalo že leta 1950, ko je začelo namesto Popotnika izdajati

⁹⁵ AS, CK KPS III/27-1950, Poročilo Uprave za agitacijo in propagando pri CK KPS 5 (9. 5. 1950).

⁹⁶ AS, MP 3350/2-50.

⁹⁷ AS, MP 3332/9-50.

⁹⁸ AS, MP 3687/10-50; AS, MP 3687/17-50.

⁹⁹ AS, MP 4085/1-50.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² O MP LRS, 5. 2. 1951, št. 4, str. 6.

¹⁰³ AS, CK KPS III/27-1954, Založništvo.

¹⁰⁴ AS, CK KPS III, Okrožnice CK KPJ 1950–1951, Okrožnica 26. 8. 1950.

Citat v originalu: »Objavljeni bez kritičkih napomena redakcija, što jasno pokazuje da redakcije nisu imale svog kritičkog stava i samostalnosti.«

¹⁰⁵ Ibidem.

list Sodobna pedagogika. Naloga revije je bila postati »glasilo novega socialističnega pedagoškega ustvarjalnega dela«, ¹⁰⁶ že njen prvi zvezek (številka 1-2) pa se je ukvarjal z resolucijo III. plenuma centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije in problemi realizacije njegovih sklepov. Uvodni članek revije je prispeval slovenski minister za prosveto Ivan Regent pod naslovom Nekaj o našem šolstvu v zvezi z resolucijo III. plenarnega zasedanja CK KPJ. ¹⁰⁷ Sledili so članki o vseh oblikah šolstva. Prispevki v tej in naslednjih številkah so pokazali, da je shema Sodobne pedagogike zelo podobna predstavam agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije o pedagoškem listu, saj so bili v reviji članki o izvenšolski vzgoji, stalna rubrika iz šolske prakse in ocene šolskih knjig in učil.

Ivan Regent je v omenjenem članku ponovil že znano kritiko na račun prejšnjih let v šolstvu, povzel glavne misli resolucije III. plenuma jugoslovanskih komunistov in svoje misli zaokrožil z besedami: »Vzgoja v naši šoli mora biti vsa v duhu komunistične morale. A podlaga komunistične morale je boj za izgradnjo in za utrditev socializma. Ponavljam: Vzgoja v naši šoli ne sme biti odtrgana od naše razvijajoče se stvarnosti, od našega bojavnega delovnega življenja. Šola mora posredovati mladini temelje znanja, mora napraviti iz naše mladine vsestransko izobražene ljudi. Tako si bo mladina sama ustvarjala svoje socialistične nazore. Toda dokler hodijo mladi ljudje v šolo, jih mora šola vzgajati kot soborce v boju za izgradnjo socializma v naši deželi.« ¹⁰⁸

Pedagoško društvo Ljudske republike Slovenije je od 16. do 20. oktobra 1950 priredilo na Bledu prvi kongres pedagoških delavcev Slovenije. Na podlagi referatov in razprave so bili sprejeti sklepi kongresa v duhu resolucij III. plenuma jugoslovanskih in IV. plenuma slovenskih komunistov.

O resoluciji pedagoškega kongresa je rečeno: »Kongres je poudaril, da je hkrati z zmago ljudske revolucije pod vodstvom Komunistične partije izvršena revolucija tudi na področju vzgoje in šolstva, ki se kaže v demokratizaciji našega šolstva, v socialističnih vzgojnih smotrih in vsebini pouka, ki temelji na znanstvenih dognanjih filozofskega materializma.« Resolucija govori o nam že znanih zahtevah po socialistični vzgoji, politični in pedagoški izobrazbi pedagogov ter strokovnih načelih. ¹⁰⁹

Leta 1950 so bili na podlagi resolucije III. plenuma sestavljeni in prediskutirani tudi predlogi o posameznih spremembah v načrtu za visokošolski študij v šolskem letu 1950/51. Predloge je izdelal visokošolski svet pri oddelku za visoke šole ministrstva za znanost in kulturo. ¹¹⁰

Resolucija III. plenuma je odprla predvsem vprašanje krepitve oziroma uvajanja marksizma v visokošolske programe. Agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije je menil, da naj to ne bi bil samostojen obvezen predmet, da ga študentje ne bi občutili kot obvezen politični študij. Bolje bi bilo, če bi bil ta predmet zajet v sklopu različnih drugih predmetov oziroma bi historični materializem postal osnova za vse predmete in bi študentje proučevanje marksizma šteli za podlago za vsako nadaljnje strokovno delo. Kot samostojen predmet naj bi uvedli Osnove družbenih ved. Na visokih šolah naj bi bil to fakultativen predmet, torej brez vpisovanja v indeks, obveznih predavanj in opravljanja izpitov. ¹¹¹

Ljudskoprosvetno delovanje po 2. kongresu Ljudske prosvete • Resolucija III. plenuma jugoslovanske partije je resda največ govorila o vprašanjih šolstva, vendar so bile nekatere njene zahteve postavljene za celotno območje kulturne politike. To velja predvsem za tiste dele, ki govorijo o razmahu idejnega boja »proti buržoazni dekadenci, proti reakcionarnim in kontrarevolucionarnim nazorom«, ki vsebuje tudi »borbo proti reakcionarnemu vplivu klera na šolsko in predšolsko mladino«. Šolstvo pa je bilo le ena od možnosti boja proti nasprotnikom.¹¹² Takšna partijska usmeritev je bila naperjena tako proti vplivu sovjetske kulture kot proti vplivu zahodne na domačo kulturo. Ta vpliv je bilo v enaki meri kot v šolstvu občutiti tudi na ljudskoprosvetnem področju, najmočneje pa v umetnosti.

Le mesec dni po III. plenumu centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije je bil II. kongres Ljudske prosvete Slovenije, tako da so zahteve partijskega plenuma lahko hitro dobile primerno obliko na ljudskoprosvetnem področju. Hkrati je bil do tega časa v glavnem končan proces združevanja manjših skupin v večja kulturno-umetniška društva, o čemer sem pisal v prejšnjem poglavju. Sindikalna kulturno-umetniška društva so bila ustanovljena po vseh večjih mestih in industrijskih središčih Slovenije, tako da jih je bilo največ v Ljubljani, na Štajerskem in Gorenjskem, manj na Notranjskem in Primorskem ter najmanj na Dolenjskem.¹¹³

Kongres je potekal od 28. do 30. januarja 1950 v Ljubljani. O bodočih nalogah organizacije je govoril Franc Kimovec-Žiga. Med drugim je dejal, da »smo že doslej mnogo grešili zaradi preveč nekritičnega posnemanja vzorov iz Sovjetske zveze«. Izrekel se je proti vsakršnemu administrativnemu diktatu in opozoril, »da je treba za pravilno kulturno politiko razgibati najširše množice naših ljudi«. Novost na ljudskoprosvetnem področju je bila zahteva po združevanju manjših knjižnic v večje, to pa je bila obratna tendenca dotedanji usmeritvi ustanavljanja čim večjega števila knjižnic. Glede tematike je Kimovec predlagal, da je primarno posegati po umetninah lastnega naroda, nato drugih narodov Jugoslavije in potem občečloveške kulture, pri tem pa je treba paziti: »Popolnoma je treba opustiti vulgarizatorje socialističnega realizma, ki so spremenili ljudi v plakate, ki govorijo samo še v parolah. Takih del smo v polpretekli dobi nekritično preveč prevedli iz sovjetske literature in igrali na naših odrih.« Kimovec je tudi poudaril, da ljudskoprosvetni aktivist ne bo mogel dobro opravljati svojega dela, če se ne bo poglobil v Djilasov referat in resolucijo III. plenuma centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije.¹¹⁴

¹¹⁰ Sodobna pedagogika I/1950, št. 1–2, str. 1.

¹¹¹ Ibidem, str. 3–7.

¹¹² Ibidem, str. 4.

¹¹³ Sodobna pedagogika I/1950, št. 9–10, str. 257–259.

¹¹⁴ AS, MP (MZK) K 14/3-50, K 14/5-50, K 14/7-50, K 14/8-50 in K 14/11-50.

¹¹⁵ AS, CK KPS III, Okrožnice CK KPJ 1950–1951, Okrožnici 15. 3. 1951 in 7. 4. 1951.

¹¹⁶ Sednice CK KPJ 1948–1952, str. 484.

¹¹⁷ Glej karto: SKUD-i na Slovenskem po II. kongresu Ljudske prosvete Slovenije.

¹¹⁸ OV OF, 1. VI, št. 3, februar 1950, str. 50–52, II. kongres Ljudske prosvete Slovenije je končal svoje delo.

Na II. kongresu Ljudske prosvete Slovenije je bil sprejet nov statut organizacije, ki je organizacijsko shemo v večji meri kot dotlej postavil na volontersko osnovo. Pomembni novosti sta bili voljeni člani upravne strukture in prenos kompetenc na okrajno in oblastno raven, kar je bilo povsem v duhu nove usmeritve kulturne politike.¹¹⁵ Če primerjamo novi in stari statut, je takoj opazno, da je novi dosti obširnejši, saj je imel kar 35 členov, stari pa deset. Tudi predvideni način delovanja organizacije »v stalnem sodelovanju z ljudsko oblastjo, z O(svobodilno) F(ronto) ter z ostalimi množičnimi organizacijami Slovenije ter pod idejnim vodstvom K(omunistične) P(artije) J(ugoslavije)« je nov, saj je stari statut omenjal le, da je organizacija dolžna delovati v okviru programa Osvobodilne fronte Slovenije, vloge komunistične partije pa ni omenjal. Z novim statutom je Ljudska prosveta kot zveza ljudskoprosvetnih društev v Sloveniji poleg koordinativne funkcije, ki jo je imela že prej, dobila še večjo vlogo v smislu neposredne organizacije kulturniškega dela. Naloge Ljudske prosvete so ostale enake, le da je v novem statutu bilo polno izrazov iz političnega besednjaka, kot so napredna kultura, pozitivna ljudska tradicija, duh socialističnega humanizma itd. Organizacijska shema se je navzdol razširila z voljenimi okrajnimi in oblastnimi organi, ki so prevzeli koordinativno vlogo ljudskoprosvetnih svetov, ki jih v novem statutu ne najdemo več. Na republiški ravni pa je plenum Ljudske prosvete zamenjal Glavni odbor Ljudske prosvete.¹¹⁶

Na kongresu so razpravljali tudi o organizacijski osamosvojitvi Ljudske prosvete Slovenije od ministrstva za prosveto. To se je uresničilo 1. januarja 1951, ko je začela organizacija delovati popolnoma samostojno. Prej je finančno ministrstvo sredstva zanj izplačevalo prek ministrstva za prosveto, z letom 1951 pa je že nakazovalo sredstva neposredno Ljudski prosveti.¹¹⁷

Če je Ljudska prosveta dejansko hotela prevzeti tudi del organizacijskih poslov, je bilo nadaljnje sodelovanje s kulturno-prosvetnimi oddelki frontnih organizacij nujno. Le tako so lahko skupno vplivali na preusmeritev ljudskoprosvetnega dela v novih kulturnopolitičnih razmerah, nastalih po informbirojevskem sporu. Nove razmere so ljudskoprosvetnemu delu narekovale drugačno izbiro tematike, saj je bila dotedanja naslonitev na sovjetsko literaturo odsvetovana, namesto nje pa priporočena izbira iz umetniških stvaritev lastnega in drugih jugoslovanskih narodov. Jeseni leta 1949 je bilo opazno veliko povečanje števila sindikalnih kulturno-umetniških društev; več kot 100 jih je bilo s preko 500 sekcijami in okrog 12.000 aktivnimi člani. Za kulturnopolitične delavce je bil skrb zbujajoč podatek, da je bilo v vodstvih sindikalnih kulturno-umetniških društev malo delavcev in še manj mladine. Če so podatki o kulturno-umetniškem delu na splošno kazali zelo ugodno podobo, pa je bilo problematično kulturno-prosvetno delo. Objavam resolucije Informbiroja in jugoslovanskega odgovora nanjo je sledila močna politična aktivizacija raznih oblik kulturno-prosvetnega dela, potem pa je leta 1949 prišlo do očitnega upada politično zasnovanih predavanj. To ne pomeni, da je prišlo do nazadovanja števila predavanj, krožkov, tečajev in drugih oblik ideološko-vzgojnega dela, marveč so kulturnopolitični delavci negativno ocenili upadanje števila predavanj s politično temo na račun večanja strokovnih.¹¹⁸

Možnost za preusmeritev ljudskoprosvetne dejavnosti v duhu novih kulturnopolitičnih potreb se je pokazala ob tekmovanjih sindikalnih kulturno-umetni-

ških društev v zimski sezoni 1949/50. Od 17. do 25. decembra 1949 so bila tekmovanja v oblastnem merilu, od 8. do 17. januarja 1950 v republiškem in od 18. do 25. januarja zvezno tekmovanje v Beogradu. Na njem so Slovenijo zastopale najboljše skupine z republiškega tekmovanja. Razpis tekmovanja je bil objavljen v dnevnem časopisju 28. oktobra 1949, kulturno-prosvetni oddelk glavnega odbora Zveze sindikatov Slovenije pa je okrožnico z navodili razposlal dan kasneje. Ker je bilo časa za priprave malo, je društvom in skupinam svetoval, naj izbirajo točke za nastop iz že naštudiranega programa. Skupinam vseh umetniških zvrsti je nadalje predlagal, naj izbirajo program iz domače slovenske umetnosti in tujih naprednih avtorjev,¹¹⁹ a s tem niso bili mišljeni sovjetski avtorji. To se je pokazalo v izbiri del gledaliških družin, ki so prej uprizarjale veliko sovjetskih del, na četrti republiški reviji sindikalnih kulturno-umetniških društev pa ne.

Dne 26. decembra 1949 je bil pri glavnem odboru Zveze sindikatov Slovenije na novo oblikovan organ za vprašanja ljudskoprosvetnega dela, po novem imenovan Uprava za agitacijo in propagando pri glavnem odboru Zveze sindikatov Slovenije. Glavni oddelk je bil agitacijsko-propagandni z odseki za agitacijo in tisk, za ideološko vzgojo, za splošno izobrazbo delavcev, za kulturno-umetniško delo in za organizacijsko tehnična vprašanja. V okvir uprave so sodili tudi uredništvo Delavske enotnosti, založba Delavske enotnosti, referat za proučevanje zgodovine sindikalnega gibanja v Sloveniji in oddelk za telesno vzgojo in šport.¹²⁰

Agitprop glavnega odbora Zveze sindikatov Slovenije je pripravil poročilo o četrtem republiškem tekmovanju sindikalnih kulturno-umetniških društev in zveznem tekmovanju v Beogradu. O tem so govorili tudi na konferenci o problematiki ljudskoprosvetnega dela, 15. februarja 1950, ki so se je udeležili tudi predstavniki Ljudske prosvete Slovenije. Sindikalni agitprop je zelo kritično ocenil slabo organizacijo in nepravilno delo ocenjevalnih komisij v Beogradu, zaradi česar je prišlo do nasprotovanj članom centralnega odbora Zveze sindikatov Jugoslavije, saj so jim slovenski zastopniki zamerili, da so se kot nestrokovnjaki vtikali v del strokovnjakov v komisijah, posledica pa so bile nekatere nerazumljive odločitve komisij. Člani centralnega odbora Zveze sindikatov Jugoslavije so izrekli veliko žaljivk o slovenski folklori: »Dalje so prišla do izraza razna mnenja o slovenski folklori kot švabski, povsod

¹¹⁵ Obzornik IV/1949, št. 12, str. 453–454, Pred drugim kongresom (podpisan: Glavni odbor Ljudske prosvete Slovenije). Isti tekst najdemo pod naslovom Pred drugim kongresom Ljudske prosvete tudi v: OV OF, 1. VI, št. 1, januar 1950, str. 17–19.

¹¹⁶ Obzornik VI/1950, št. 3, str. 138–141, Statut Ljudske prosvete Slovenije. Primerjaj s starim statutom: Obzornik II/1947, št. 3, str. 138–140.

¹¹⁷ Obzornik VI/1951, št. 5, str. 319–320, Redna letna seja Glavnega odbora Ljudske prosvete Slovenije.

¹¹⁸ AS, RS ZSS, Knjiga 16, str. 12–16 in 22–24.

Poročila o številu SKUD so različna. Po arhivskih virih je moč poimensko navesti tista SKUD, ki so zarisani na karti SKUD na Slovenskem po II. kongresu Ljudske prosvete Slovenije.

¹¹⁹ AS, RS ZSS, Knjiga 24, Okrožnica št. 58 (29. 10. 1949).

¹²⁰ AS, RS ZSS 233/4.

kjer vidijo ali slišijo polko ali valček je švabsko itd. Kljub temu, da smo jim dokazovali, da so ti motivi lastni vsem narodom v alpskih predelih niso hoteli nič slišati. Ne vemo, zakaj je pri njih vse narodno, pa čeprav je turško, madžarsko itd.« Če je celo predsednik centralnega odbora Zveze sindikatov Jugoslavije Djuro Salaj slovensko folkloro označil za švabsko, če so člani nekaterih sindikalnih kulturno-umetniških društev po prihodu ostali brez večerje in prenočišča in so jih nato nastanili v neogretilih stanovanjih (meseca januarja!), je jasno, da so poleg bogatih izkušenj in novih spoznanj odnesli domov še marsikateri neprijeten občutek.¹²¹

Napak zvezne revije sindikalnih kulturno-umetniških društev so se dotaknili tudi na konferenci 15. februarja 1950, čeprav je bil večji del razprave posvečen konkretizaciji sklepov III. plenuma centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije in II. kongresa Ljudske prosvete Slovenije. Načelnik agitpropa glavnega odbora Zveze sindikatov Slovenije Franc Boštjančič je kritiziral premajhno povezanost sindikalnih društev in Ljudske prosvete na terenu, ki izhaja iz prepričanja nekaterih, »da nimamo z Ljudsko prosveto nič skupnega, tako da je sindikalna prosveta nekaj posebnega, medtem ko je jasno, da je ena sama prosveta«. Veliko razpravljalcev se je dotaknilo problema odsotnosti podmladka v društvih, kar je imelo za posledico njihovo staranje. Odprava teh pomanjkljivosti je bila napotek društvom za delo na ljudskoprosvetnem področju.¹²²

Živahno kulturnopolitično delo v prvih dveh mesecih leta 1950 je nakazalo novo linijo na ljudskoprosvetnem področju. Slovenska partija, sindikati in Ljudska prosveta so prišli do enotnih sklepov: tematika naj opusti kopiranje sovjetskih vzorov, osnova pri izbiri naj bo bogastvo narodne kulture in kulture drugih jugoslovanskih narodov, paziti je treba na ideološko ustreznost umetniškega delovanja, profesionalni kader v ljudski prosveti je treba zmanjšati na najmanjšo možno raven, večji del nalog pa prepustiti voljenemu amaterskemu kadru, na okrajnih in oblastnih ravneh naj se okrepi sodelovanje med vsemi odgovornimi za ljudskoprosvetno delo (agitprop partije in sindikatov, drugih frontnih organizacij, Ljudske prosvete in društev) in poskrbeti je treba za številčno okrepitev mladih v društvih.

Direktiva agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, z dne 21. marca 1950, o vprašanjih ljudskoprosvetnega dela je zatorej s stališča slovenske kulturne politike zapoznala, saj ni prinesla bistvenih novosti oziroma se stališče agitpropa centralnega komiteja jugoslovanske partije do vloge in sestava okrajnih in oblastnih ljudskoprosvetnih zvez ter dopustnosti profesionalizacije ni razlikovalo od stališč Ljudske prosvete Slovenije in agitpropa glavnega odbora slovenskih sindikatov. Edina razlika se je pokazala v vprašanju, kje naj se vodita statistika in evidenca o množičnem ljudskoprosvetnem delu. Medtem ko je slovensko stališče zagovarjalo, da naj se vodi v zvezi kulturno-umetniških društev (torej v Sloveniji v Ljudski prosveti Slovenije), je agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije zagovarjal stališče, da bi to delo osredotočili v državnem aparatu.¹²³

O direktivah partijskih in oblastnih organov iz leta 1950 so bile le zahteve po izničenju dotedanjega sovjetskega vpliva. To pa še ne pomeni, da je bil socialistični realizem odsvetovan, saj ga je le zamenjala zahteva po večji idejnosti kulturnega ustvarjanja. V tem smislu je zanimiva direktiva agitpropa

centralnega komiteja slovenske partije, 11. aprila 1950, o pripravah na proslavo 27. aprila in 1. maja. V njej je sicer opazna težnja po odpravi starih sovjetskih vplivov, zato pa ne manjka ideološko opredeljenih zahtev. V okrožnici podrejenim oddelkom sledi omembi informbirojevskega spora zahteva, naj bodo pozorni na pravilno izbiro slik na proslavi: »Člani politbiroja C(entralnega) K(omiteja) K(omunistične) P(artije) J(ugoslavije), C(entralnega) K(omiteja) K(omunistične) P(artije) S(lovenije), od klasikov marksizma-leninizma več Marksovih kot doslej. Stalinove slike odpadejo.«¹²⁴

Ker se je kulturno-umetniško delo hitro prilagodilo novim potrebam, kulturno-prosvetno pa je zaostajalo zaradi relativnega upadanja predavanj s politično tematiko, so se pristojni leta 1950 ukvarjali predvsem s problemi ideološko-vzgojnega in vseh oblik agitacijskega dela. Agitprop partije je spomladi leta 1950 izdelal programe na enotnih izhodiščih za ideološko-vzgojno delo za vse frontne organizacije in o njih menil, da jih ne bi smeli nepravilno tolmačiti in razumeti »kot vprašanje odvzemanja vodstva masovnim organizacijam pri izvajanju ideološko-vzgojnega dela, temveč kot vprašanje povezave in dogovora med njimi«. Delo naj bi potekalo v organih množičnih organizacij, in to ne na republiški, temveč na okrajni, mestni in rajonski ravni, naloga partijske organizacije pri tem pa bi bila: »Osnovno gibalno celotnega ideološko-vzgojnega dela je partijska organizacija, ki mora voditi in kontrolirati izvedbo vsklajevanja ideološko-vzgojnega dela.« Da bi uresničili načrt, se je morala partijska organizacija opreti na komisije frontnih organizacij, pristojnih za to delo: »Organizirati sestanke po okrajih, rajonih in sicer s predstavniki masovnih organizacij pod vodstvom A(git) P(rop) oddelka.«¹²⁵

Poleg partijskega agitpropovskega aparata so dobile ustrezna navodila tudi partijske politične šole, da bi med svojim kadrom povečale interes za kulturna vprašanja. Svetovane so jim bile seveda politične teme, predvsem vprašanja iz politične ekonomije. Da pa bi se dvignila kulturna raven partijskega članstva, so morale politične šole delo usmeriti tudi »na obiske kina in gledaliških predstav, kulturnih in znanstvenih ustanov, prirejanje diskusij, igranje šaha, literarne večere, okoriščanje radijskih oddaj, Ljudske univerze itd.«.¹²⁶

Nosilec kulturno-prosvetnega dela so bile ljudske univerze. Po načrtu izvršnega odbora Ljudske prosvete Slovenije naj bi se organizirale v okrajih kot okrajne ljudske univerze, imele pa naj bi tudi svoja posebna društva, v katerih bi se zbirali ljudje, zainteresirani za delo, in potencialni predavatelji.¹²⁷ Tajnikom ljudskih univerz (običajno so bili to odgovorni za ideološki sektor

¹²¹ AS, RS ZSS 237, Zvezno tekmovanje SKUD in skupin v Beogradu od 18.–25. januarja 1950.

¹²² AS, LP 1a, Zapisnik h konferenci kulturno-prosvetnega sektorja ... dne 3. februarja 1950. Deloma objavljeno v: Obzornik V/1950, št. 8–9, str. 376–382, Ob IV. reviji sindikalnih kulturno-umetniških društev.

¹²³ AS, CK KPS III, Okrožnice CK KPJ 1950–1951, Okrožnica 21. 3. 1950.

¹²⁴ AS, CK KPS III, Okrožnice CK KPS 1950–1954, Okrožnica 11. 4. 1950.

¹²⁵ Ibidem, Okrožnica 15. 9. 1950.

¹²⁶ Ibidem, Okrožnica 3. 5. 1950.

¹²⁷ Obzornik V/1950, št. 5, str. 238.

dela v okrajnem partijskem agitpropu), ki so se zbrali na posvetu v Ljubljani 20. junija 1950, je načrt razložil tajnik izvršnega odbora Ljudske prosvete Slovenije Janko Liška. Obravnavane so bile nove smernice in v diskusiji so razpravljajci pokazali na razne probleme, s katerimi so se srečevali med delom. Ob koncu je predloge podal Janko Liška. Predlagal je ustanovitev t.i. Društev ljudske univerze, skupin po 10 do 15 sposobnih ljudi, ki bi se zbrali ob vsaki univerzi in pripravljali predavanja. Čeprav je Liška dejal, da »agitacijske strani niso strani L(judske) U(niverze)«, je agitacijskost nakazal že v izboru primernih tem. Poleg posameznih predavanj je govoril tudi o potrebi uvajanja ciklusov predavanj, na katerih bi predelali tematsko zaokrožene celote in bi to »bila neke vrste prostovoljna šola«. O vstopnini je predlagal, da naj ta bo, vendar simbolična, bolj kot pregled obiska in manj kot zaslužkarstvo. Ljudske univerze naj bi se bolj vključile v lokalne razmere, tako da bi predloge za teme predavanj dajali tudi lokalni sindikati in ustanove.¹²⁸

Nova usmeritev kulturnega dela je zahtevala tudi večjo samostojnost vseh akterjev, vendar je bilo to možno uresničiti le s finančno samostojnostjo. Ker so morali sindikati po zakonu del sredstev odvajati za ljudskoprosvetno delo, so imela sindikalna kulturno-umetniška društva dovolj denarja za delo, manj pa so ga imela druga društva in skupine. Ljudska prosveta je zagovarjala stališče, da se društva in skupine vzdržujejo deloma z dotacijami nadrejenih političnih organizacij in deloma z lastnimi sredstvi: vstopninami, članarinami, izposojevalninami itd. Sredstva so smeli uporabljati le za ljudskoprosvetno dejavnost in le v majhni meri za denarna nadomestila za opravljeno delo, da bi se tako čim bolj izognili profesionalizaciji dela.¹²⁹

Temu problemu je bila posvečena 2. redna seja glavnega odbora Ljudske prosvete Slovenije 19. junija 1950. Društvom je bila predlagana uvedba vstopnin za vse ljudskoprosvetne prireditve, saj so nekateri okrajni ljudski odbori v letu 1950 ljudskoprosvetnemu delu namenili zelo majhne dotacije. Člani izvršnega odbora Ljudske prosvete Slovenije so kritično pokazali na nekatere primere razsipnosti z denarjem, ki so omogočile, da so »amaterski« ustvarjalci zaslužili veliko več kot njihovi profesionalni kolegi.¹³⁰ Glavni odbor je v sklepih seje zapisal: »Da bodo društva čim bolj sposobna življenja, je potrebno, da se skrbno in čim več vzdržujejo z lastnimi dohodki, da začno dobro gospodariti z materialom ter da čuvajo in skrbijo za svoje domove, oziroma prostore. V tej zvezi je treba okrepiti delo izvoljenih blagajnikov in gospodarjev... Drugi vir dohodkov za društva je članarina... Ogibati se je pretiranemu nagrajevanju in nagrade raje podeljevati v materialu kot v denarju.« O samostojnosti govori tudi sklep, ki pravi, da je potrebna »okrepitev organizacije same s postopno osamosvojitvijo ljudskoprosvetnega aparata od oblastnega na vseh stopnjah«, ¹³¹ kar so na republiškem ravni, kot sem že omenil, realizirali januarja leta 1951.

Gospodarski položaj v Jugoslaviji, ki je zahteval večjo ekonomičnost in racionalizacijo, je pri ljudskoprosvetnem delu najbolj odseval pri organizaciji mreže knjižnic. Dotedanja tendenca ustanavljanja velikega števila knjižnic se je spremenila v zahtevo po koncentraciji knjig v večjih knjižnicah. O tem je govoril že Franc Kimovec na II. kongresu Ljudske prosvete Slovenije. Na spremembo linije je vplivalo tudi pomanjkanje papirja v Jugoslaviji. Slovenija je tako kot druge republike v letu 1950 dobila manj papirja kot je bilo prvotno

načrtovano. Obseg časopisov se je krčil, nekateri so bili tudi ukinjeni.¹²⁸ Naklada okrog 3.000 knjig, ki jih je Državna založba Slovenije namenila za ljudske knjižnice, se zaradi pomanjkanja papirja ni mogla povečati, zato vse knjižnice niso prišle do novejšje literature.¹³³ Popis manjših vaških knjižnic, ki ga je opravila Ljudska prosveta Slovenije, je pokazal, da jih kar okrog 90% nima rednih denarnih dotacij za delo.¹³⁴

Odnos političnih struktur do malih knjižnic se je spremenil zato, ker so želeli obvarovati knjižnični fond pred uničenjem, pa tudi statistika prebranih knjig je dokazovala, da je obstoj nekaterih knjižnic nepotreben. Ljudska prosveta je začela spodbujati koncentracijo knjig v okrajnih središčih, tako da bi okrajne knjižnice postale knjižnice višjega ranga, saj bi imele poleg nalog zbiranja časopisov in knjig s celotnega jugoslovanskega prostora tudi nalogo pomagati drugim ljudskim knjižnicam in knjižničarjem v okraju. Po mnenju Ljudske prosvete Slovenije bi morale biti okrajne knjižnice odprte cel dan (in ne kot ljudske knjižnice le nekaj ur dnevno), zato naj bi imele zaposlenega profesionalnega knjižničarja.¹³⁵

Akcija zbiranja knjig v večjih knjižnicah, ki se je začela spomladi 1950. leta, je prinesla tudi težave. Najprej se je bilo treba dogovoriti, kdo bo vodil knjižnico: ali Ljudska prosveta kot organizator in koordinator dela ali sindikalna podružnica kot najmočnejši dejavnik ljudskoprosvetnega dela in tisti, ki je običajno prispeval največ knjig, ali kdo drug.¹³⁶

Poleg delovanja ljudske univerze in knjižnic spremembe v organizacijski shemi niso neposredno vplivale na delo drugih oblik ljudskoprosvetnega dela, le priporočena tematika je bila pod vplivom novega kulturnopolitičnega položaja. Racionalizacija, tj. manjšanje dotacij društvom in skupinam, in prenos dela na nižje teritorialne ravni sta vplivala na zmanjšanje profesionalnega vodstvenega kadra, pa tudi nagrade ustvarjalcem so se zmanjšale. Delo ni bilo več finančno privlačno in kader se je vse bolj ožil na krog vnetih entuziastov. Delo je oteževal tudi izpad denarnih sredstev, ki so jih društva prej dobivala z dotacijami. Prehod na nižje upravne enote je negativno vplival na delo, saj je bilo na lokalni ravni manj sposobnega kadra kot v večjih središčih. Poleg tega je nov sistem povečal moč okrajnega partijskega agitpropa, ki je v boju za idejnost vse prevečkrat postal cenzurni center. Na delo so

¹²⁸ AS, LP 1a, Zapisnik z dne 20. 6. 1950

¹²⁹ Obzornik V/1950, št. 4, str. 190–191, H. B. (verjetno Horvat Božidar): Denarna sredstva za pospeševanje ljudsko-prosvednega dela.

¹³⁰ Obzornik V/1950, št. 6–7, str. 317–318, II. redna seja Glavnega odbora LPS; ibidem, str. 265–266, Božidar Horvat: Gospodarjenje v ljudskoprosvednih društvih; ibidem, str. 315–317, E.(rnest) Bolka: Nekaj o finančnih vprašanjih Ljudske prosvete.

¹³¹ Ibidem, str. 318–319, Sklepi Glavnega odbora Ljudske prosvete Slovenije.

¹³² AS, CK KPS III, Okrožnice CK KPJ 1950–1951, Okrožnica 13. 5. 1950.

¹³³ AS, RS ZSS 231, 297/1–50.

¹³⁴ Obzornik V/1950, št. 8–9, str. 396.

¹³⁵ Obzornik V/1950, št. 3, str. 123–125, R.(oza) M.(encin): Nekatera važna vprašanja.

¹³⁶ AS, RS ZSS 232/2, Zapisnik sestanka knjižničarjev ... 17. 3. 1950. Isto tudi v: AS, RS ZSS 233/3.

dodatno negativno vplivali tudi konflikti med posameznimi političnimi organizacijami. Najpogostejši je bil prepir med mladino in sindikati o tem, ali naj mladina ustanovi mladinsko kulturno-umetniško društvo ali pa naj deluje kot mladinska sekcija v sindikalnem. Posledica spora je največkrat bila, da mladina ni bila vključena niti v sindikalno kulturno-umetniško društvo niti ni ustanovila mladinskega.¹³⁷

Prenos težišča na okrajno raven je imel še dodaten minus, saj ni bilo več stika med amaterskimi kulturno-umetniškimi ustvarjalci in strokovnjaki, do katerega je dotedaj prihajalo na republiških revijah sindikalnih kulturno-umetniških društev. Teh pa po januarju 1950 ni bilo več. Množična prireditve leta 1950 in v začetku leta 1951 je bilo tekmovanje v čast 10. obletnice Osvobodilne fronte, ki pa ni potekalo tako kot prej republiške revije v enem mestu, marveč so ustvarjalci nastopali v različnih krajih Slovenije.¹³⁸ Resda je bilo v tekmovanje zajetih veliko amaterskih kulturno-umetniških delavcev, vendar je bila odmevnost teh nastopov v primerjavi s prejšnjimi festivali v časopisju manjša.

Še tem nikakor ne mislim reči, da je delo nazadovalo. Poročila z okrajnih ravni namreč pričajo o nasprotnem. Delo se je razvijalo naprej, le da je ubralo svojo pot in se ni več zanimalo za nasvete od zgoraj. Posledica reorganizacije po III. plenumu centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije je bil proces, ki ni bil zapisan v kulturnopolitičnem programu. Vloga centra je bila pred plenumom velika zato, ker je ta odločal o višini dotacij, o denarnih nagradah in tudi drugače finančno vplival na delovanje kulturno-umetniškega društva. Ta vertikalna povezava je s prenosom finančnega poslovanja na okraje postajala šibkejša. Prej so se npr. sindikalna kulturno-umetniška društva vertikalno povezovala s krajevnimi in okrajnimi sindikalnimi sveti in naprej s kulturno-prosvetnim oddelkom glavnega odbora Zveze sindikatov Slovenije; enaka linija je veljala tudi za druge dejavnike ljudskoprosvetnega dela. Ker je z reorganizacijo vertikalno povezovanje usihalo, je močnejše prišlo do izraza horizontalno povezovanje na teritorialni podlagi. Sindikalno kulturno-umetniško društvo ni več iskalo pomoči prek sindikalne linije pri krajevnem sindikalnem svetu in naprej pri agitpropu glavnega odbora, temveč je delo povezovalo z bližnjim mladinskim kulturno-umetniškim društvom, s krajevnim odborom Ljudske prosvete, z bližnjim domom kulture itd. Krhanje vertikalne povezave na nadrejene organe in krepitev dela na teritorialni podlagi sta vedno bolj razbijala dotedaj veljavno linijo, da se delavci povezujejo v sindikalna kulturno-umetniška društva, mladina v mladinska društva ali mladinsko sekcijo sindikalnega društva, ženske po liniji Antifašistične fronte žensk in kmetje v združenih domovih.

Ose te spremembe so prišle do izraza v obširnem referatu Franca Kimovca na V. plenumu centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije 17. februarja 1951 (plenum je trajal dva dneva, 16. in 17. februarja). V referatu Problemi ljudske prosvete je detajlno razčlenil položaj na prosvetnem področju in se dotaknil dobrih in slabih rezultatov. Omenil je, da ima izvršni odbor Ljudske prosvete registriranih 557 društev, od tega 108 sindikalnih, 270 vaških, 134 mešanih, 1 študentovsko in 44 mladinskih. Najbolj je bila razvejena dejavnost v industrijskih središčih (Maribor, Celje, Kranj, Ljubljana), najslabše pa v nekaterih južnih delih Slovenije (Črnomelj, Kočevje). Pri oceni dejavnosti

se je Kimovec najprej dotaknil knjižničarstva. Rekel je, da je fond knjig »skoro dosegel predvojno višino po številu«, skrb zbujač pa je bil podatek, da so si ljudje izposojali le knjige slovenskih literatov in svetovnih klasikov, zelo malo pa so posegali po politični literaturi marksizma-leninizma. Kot solidno je ocenil delo ljudskih univerz in kulturno-umetniške oblike dela, a je pri tem poudaril, da gledališki in lutkovni odri ter pevski zbori prevečkrat posegajo po idejno neustreznih delih: »Če primerjamo te podatke z onimi iz let 1948 in 1949, opazimo, da se v teh letih še ni igralo toliko raznih ničvrednih in škodljivih iger. Tega seveda ne smemo pripisati tedanji višji stopnji zrelosti, temveč strožji cenzuri, ki je lani popustila, niso pa partijske organizacije preko množičnih, političnih organizacij v duhu sklepov III. plenarnega zasedanja C(entralnega) K(omiteja) K(omunistične) P(artije) J(ugoslavije) povečale budnosti in ustvarjalne polemike v takih primerih.« Zato je referent zahteval, da vsi člani partije posvetijo večjo pozornost razvoju prosvetne dejavnosti, saj to ni bila le stvar agitpropovskega aparata. Ob koncu je Kimovec spregovoril tudi o spremembah pri delu društev na terenu. Dejal je, »da je treba dati teritorialnemu, kakor doslej proizvodnemu principu za organizacijo društev enak poudarek, ki naj v konkretnem primeru predvsem upošteva objektivne življenjske pogoje delavcev in ostalih delovnih množic«.¹³⁹

Do referatu in predlogu resolucije se je razvila živahna razprava, v kateri je bilo moč čutiti, da ne gre več za tisto togo pojmovanje idejnosti, kot so ga poznala pozna štirideseta leta. Edvard Kardelj je bil mnenja, da niso ravno vse stare gledališke igre, pesmi, lutkovne predstave in folklora idejno negativne, saj prav siljenje v eno in edino povzroča pri gledalcih in poslušalcih dolgočasnost. Pri tem je dejal: »Da me boste pravilno razumeli, nisem proti idejnosti. Toda po mojem mnenju idejnost ne obstoja samo v tem, kar je povezano z našo revolucijo in z našo ljudsko oblastjo. Če neki komad podčrtuje moralno čistost, potrebo zakonske zvestobe, če delo vzgaja človeka v hrabrosti, v tem da drži svojo besedo, da ni zahrbtnen, da ne laže, da ne kleveta, da ne uganja svinjarij, je to idejno pozitivno, pa čeprav nima nobene zveze z revolucijo, ne s komunizmom, ne z marksizmom-leninizmom.« Kardelj se je zavzel tudi za bolj umirjen odnos do zabavnega momenta kulturnih prirediteljev.¹⁴⁰

Nova stališča partije do ljudskoprosvetnega dela so prišla do izraza v resoluciji plenuma. V delu resolucije, ki je govoril o prosvetni dejavnosti, je bilo poleg že običajnih obsodb negativnih pojavov v kulturi (kvazimarksistični dogmatizem, vpliv sovjetskega kulturnega modela, vpliv »reakcije« itd.) kritike deležno tudi zapiranje dejavnosti v sindikalne okvire: »Poleg sindikalnih kulturno-umetniških društev, ki jim kot takim tudi odslej pripada ogromna vzgojna

¹³⁷ AS, RS ZSS 232/2, Kratka analiza kulturno-umetniške dejavnosti sindikalnih organizacij Slovenije (18. 7. 1950); AS, LP 1a, Zapisnik z dne 20. 6. 1950 ...

¹³⁸ Obzornik VI/1951, št. 5, str. 317–318, Nagrade III. kongresa OF ljudskoprosvetnim društvom.

¹³⁹ AS, CK KPS III/1, Zapisnik V. plenarnega zasedanja CK KPS, 16. in 17. februar 1951, str. 55–64.

¹⁴⁰ Ibidem, str. 75–76.

naloga, je treba delavstvu omogočiti organiziranje v krajevnih ljudskoprosvetnih društvih. Praksa kaže, da ima šablonska in toga uporaba proizvodstveno-industrijskega vidika pri organiziranju delavskih kulturno-umetniških društev dostikrat za posledico izključitev znatnega števila delavcev iz ljudsko-prosvetnega udejstvovanja.«¹⁴¹

Povezovanje ljudi v društva na teritorialni podlagi je s tem sicer postalo del uradne kulturnopolitične linije, vendar hkrati niso bila urejena določena organizacijska načela. Novo povezovanje na teritorialni podlagi se ni več oziralo na pripadnost določeni politični organizaciji. To je povsem razumljivo glede na dejstvo, da so vse organizacije imele enake programske smernice. Dejanska (ne pa tudi formalna) vloga izvršnega odbora Ljudske prosvete Slovenije, uprave za agitacijo glavnega odbora Zveze sindikatov Slovenije itd. se je s tem začela manjšati. Pokazala se je potreba po celoviti preosnovi ljudskoprosvetnega dela.

Novi idejni tokovi v umetnosti • Leta 1950 se je kulturna politika malo ukvarjala z vprašanji umetnosti in znanosti. Vzrok je v že omenjenem čakanju na prihod Borisa Ziherla v Ljubljano. To nam potrjujejo besede Jožeta Potrča na seji politbiroja 7. novembra 1950, ko je predlagal, da se dogovorijo le o rešitvah nekaterih najnujnejših vprašanj, »dočim bi kompleksno problematiko kulturnega življenja obdelali, ko pride Ziherl v Slovenijo«.¹⁴²

O nespremenjenem odnosu kulturne politike do umetnosti priča tudi potek in resolucija 2. kongresa Zveze književnikov Jugoslavije, ki je bil od 26. do 28. decembra 1949 v Zagrebu, torej skoraj v istem času kot III. plenum centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije. Resoluciji o smernicah in nalogah zveze ter o obrekovalni gonji Informbiroja sta pokazali, da je konec posnemanja sovjetske umetnosti, vendar pa z ničimer nista nakazali, da se odpovedujeta socialističnemu realizmu, saj je osnovna naloga književnikov še vedno ostal boj proti dekadenci in brezidejnosti. Kongres prav tako ni sprejel novega statuta. V veljavi je ostal stari, sprejet na 1. kongresu leta 1946, ki je bil še povsem centralistično zasnovan in po katerem so imela republiška društva v primerjavi z zveznim zelo majhne pristojnosti.¹⁴³

Decentralizacijo je bilo deloma občutiti le v naročanju in distribuciji knjig iz tujine, saj je bila junija 1949 zmanjšana monopolna vloga Jugoslavske knjige iz Beograda. Za Slovenijo je lahko knjige in znanstvene revije naročalo ministrstvo za znanost in kulturo prek Državne založbe Slovenije, vendar le za sebi podrejene ustanove, za druge pa je naročanje še vedno potekalo prek Beograda. Ker je bila razdelitev denarja še administrativno določena, so bile možnosti Državne založbe Slovenije, da bi ugodila vsem prošnjam, omejene. Počasnost pri delu ministrstva za zunanjo trgovino, ki je moralo izdati devize za nakup, je še podaljšalo čakanje kulturnih delavcev na literaturo, ki so jo pri delu nujno potrebovali.¹⁴⁴

Tudi načelo odločanja o gostovanjih tujih umetnikov se ni spremenilo in zadnjo besedo je imelo zvezno ministrstvo v Beogradu. Zato so v Sloveniji gostovali umetniki, katerih kvalitete in zmožnosti članom umetniških svetov pri ministrstvu za znanost in kulturo Slovenije niso bili znani, nasprotno pa niso bili uslišani njihovi predlogi o gostovanju umetnikov tistih panog, ki so

v Sloveniji zaradi nizke umetniške ravni najbolj potrebovale spodbudo.¹⁴⁵ Tudi o gostovanjih slovenskih umetnikov v drugih jugoslovanskih republikah je odločalo zvezno ministrstvo, slovensko pa je bilo o tem relativno pozno obveščeno, kar je negativno vplivalo na delo.¹⁴⁶

Prenos nekaterih nalog na nižje oblastne ravni je bilo v letu 1950 opaziti le pri gledališki umetnosti. Stari gledališki svet pri ministrstvu za znanost in umetnost Slovenije so zamenjali gledališki sveti na okrajih in pri oblasteh. Osnovani so bili tam, kjer so imeli polprofesionalna ali močnejša amaterska gledališča.¹⁴⁷ Seveda so bile s tem zmanjšane le pristojnosti republiškega ministrstva.

Decentralizacija na znanstvenem in umetniškem področju je potekala počasnije kot v šolstvu in ljudski prosveti. Prenos finančnega poslovanja na organizacije ni bil izpeljan do konca in bile so določene nejasnosti glede pristojnosti odločanja o denarju. Situacijo je še zaostрил slab gospodarski položaj v Jugoslaviji. Slovenski kulturni delavci so se uprli takšnim razmeram. Ost nasprotovanja je bila naperjena proti Beogradu oziroma ustanovam na zvezni ravni, ki so imele po njihovem mnenju prevelike pristojnosti na račun republiških vodstev. Takšna nasprotovanja po mojem mnenju niso pomenila konflikta med kulturno politiko in prakso, saj so bile zahteve slovenskih kulturnih delavcev zelo podobne zahtevam III. plenuma centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije po decentralizaciji in večji finančni samostojnosti ustanov. Zahteve slovenskih kulturnih delavcev lahko zato razumemo kot težnjo po hitrejšem izvajanju že načrtanih smernic. Kljub temu so bile nekatere zahteve deležne tudi kritik iz uradnih političnih krogov.

Dejanski konflikt med teorijo in prakso je nastal v vsebini in ne v organizaciji umetniške scene. Spor karakterizirajo pojav revije Beseda in s tem drugačnega ocenjevanja moderne zahodne umetnosti, Kocbekovi konflikti s člani partije še pred izidom knjige Strah in pogum ter novo opredeljevanje vloge idejnosti in tendence v umetnosti.

Izraz socialistični realizem se je v začetku petdesetih let vse poredkeje uporabljal. Nadomestil ga je izraz idejnost, vendar je zagovarjal ista načela kot socialistični realizem. Vlogo branilca socrealizma oziroma idejnosti je imela kritika. Ta je leta 1950 svojo nalogo opravljala slabše kot prejšnja leta. Ivan Bratko je zato sodelavce kulturnih rubrik slovenskih časopisov opozoril, da morajo novi trendi jugoslovanske zunanje in notranje politike odsevati tudi na njihovih straneh: »Borba za socialistično idejnost v kulturi ima danes dve neločljivo povezani strani: boj proti buržoazni ideologiji in boj proti psevdomarksistični, brez vsebinski šablonski frazi in dogmi, za katero se skriva

¹⁴¹ Ibidem, str. 91–94.

¹⁴² AS, CK KPS III/2-1950, Zapisnik seje politbiroja CK KPS 7. 11. 1950.

¹⁴³ Novi svet V/1950, št. 1, str. 87–88; D DSP, m: Seje DSK 1945–1951, Tajnikovo poročilo na občnem zboru 16. 11. 1951.

¹⁴⁴ AS, MP (MZK) 307/1-50.

¹⁴⁵ AS, MP (MZK) 1134/1-50.

¹⁴⁶ AS, MP (MZK) 1506/1-50; AS MP (MZK) 1749-50.

¹⁴⁷ AS, MP (MZK) 699/1-50.

nezanje in strah pred samostojno, konkretno, vsestransko analizo. Borba za obe strani hkrati – to je vsebina in pot do socialistične idejnosti v kulturi.« Bratko je navedel še nekaj konkretnih primerov napak kritike in na koncu omenil, do kod segajo meje kritike: »Omejitev' naše svobode je samo ena: pozitiven odnos do graditve socializma in do socialističnega demokratizma.«¹⁴⁸

Ologa kritike je bila v očeh kulturne politike velika tudi zato, ker partiji med kulturnimi delavci in ustanovami še ni uspelo prevzeti vodilne vloge na način, kot je to naredila na drugih področjih družbenega življenja, torej s krepitevijo partijske organizacije, ki bi postala pobudnik novih tokov v delovnih kolektivih. Za ponazoritev naj služijo ugotovitve partijske organizacije v kolektivu Filharmonije januarja 1950: »Pri debati o potrebi prevzema vodilne vloge v ustanovi so navzoči ugotovili, da celica nima vpliva na sestavo programa, ker ni nihče od sestavljalcev komunist in ti gledajo na komuniste kot na strokovno manjvredne... Največje težave ima Filharmonija po izjavah članov z raznimi prvaki, ki se ne zmenijo ne za partijsko, ne za sindikalno organizacijo, ampak se obračajo direktno na posamezne funkcionarje C(entralnega) K(omiteja) K(omunistične) P(artije) S(lovenije) in jih tudi večkrat nepravilno obveščajo.«¹⁴⁹

Neaktivnost in nemoč uradne kulturne politike na področju znanosti in umetnosti v letu 1950 sta pustili odprt prostor za delo kulturnih delavcev. Pobudo so prevzeli književniki, ki so se 6. oktobra 1950 zbrali na izrednem občnem zboru. O dnevnem redu na zboru so se pogovarjali na 2. članskem sestanku Društva slovenskih književnikov, 29. septembra 1950. Določili so komisije, ki naj pripravijo predloge o rešitvah financiranja društva in o drugačni delitvi papirja po republikah. Slovenski književniki so namreč menili, da se papir nepravilno deli in da ga dobi Slovenija premalo, Srbija pa preveč, saj so založbe zveznega značaja v Beogradu tiskale knjige tudi iz programa srbskih republiških založb. Zahtevali so tudi razdelitev deviz za uvoz tujih knjig po republikah, saj je bila po njihovem mnenju pri tem pristojnost Beograda prevelika.¹⁵⁰

Na izrednem občnem zboru 6. oktobra 1950 so slovenski književniki govorili o problemih pri delu. Poročilo komisije za predloge je prebral Drago Šega. Govoril je o materialnih problemih društva in socialnem zavarovanju književnikov. Komisija je predlagala večjo uveljavitev društva pri delu založniških hiš, povezovanje s tujimi kulturnimi delavci in omenila probleme v zvezi s skupno revijo jugoslovanskih književnikov Književne novine. Nato je o slabih izkušnjah urednika slovenskega dela Književnih novin poročal Fran Albreht. Po njegovih besedah so bili nekateri slovenski članki skrajšani brez pojasnila, slovenska imena so bila prevedena po neslovenskem pravopisu, honorarji so bili neredno izplačevani itd. Udeleženci zbora so kritizirali položaj knjige v Sloveniji, ki je dosegla desetkrat višjo ceno kot pred vojno in s tem postala luksuzni izdelek ter zato ostajala v knjigarnah. Zaradi pomanjkanja papirja je letno število izdanih publikacij upadalo. Nesorazmerno razdeljevanje papirja je po mnenju slovenskih književnikov najbolj prizadelo Slovenijo.¹⁵¹

Resolucija o papirju in tiskarnah, sprejeta na občnem zboru, je kritizirala razdeljevanje papirja po republikah, ki je zapostavljalo Slovenijo, in razsipniško porabljanje papirja v nekaterih drugih republikah (Bosni in Hercegovini, Makedoniji, Črni gori). Ugotovili so, da zvezne založbe pomenijo podvajanje

dela založb srbohrvaškega govornega področja in s tem papir iz zveznih zalog, namenjen tudi Sloveniji, uporabljajo za potrebe drugih republik. Slovenske tiskarne je resolucija omenila zato, ker so v njih tiskali »zvezne« publikacije in pri tem zapostavljali slovensko knjigo.¹⁵²

Resolucija je bila poslana v objavo slovenskim časopisom. Ljudska pravica jo je objavila 8. oktobra 1950. V časopisu je ni nihče kritiziral, zato je o njej spregovoril Boris Kidrič na seji izvršnega odbora Osvobodilne fronte, 13. novembra 1950. Dejal je, da je »resolucija klevetniška« in navajal številčne podatke, ki naj bi prikazali napačnost trditev slovenskih književnikov: »Trditve torej o nacionalnem zapostavljanju se lahko smatra samo kot kleveta... Neglede na to, da je popolnoma jasno, da Slovenija rabi več papirja kakor druge republike glede na kulturno razvitost, je to nedostojno do drugih narodov... Nepravilno je celo govoriti o razliki v kulturni razvitosti, ker govorimo lahko samo o civilizacijski razliki in zato mislim, da so te stvari izrazito šovinističnega značaja.« Na seji so poleg Kidriča tudi nekateri drugi politiki opozorili, da se boj za decentralizacijo državne uprave prevečkrat sprevrže v šovinistične in nacionalistične izpade, proti temu pa bi se morali boriti tudi člani izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Ugotavljali so, da je to pogost pojav ravno na kulturnem področju, saj so nekateri posamezniki večkrat izjavili, da je Slovenija na višji kulturni in civilizacijski stopnji kot druge jugoslovanske republike.¹⁵³

Delovanje slovenskih književnikov je Boris Kidrič ocenil negativno tudi na seji politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije januarja 1951, ko je govoril o pismu slovenskih književnikov Književnim novinam. V njem so slovenski književniki zahtevali, da vsakemu republiškem uredniku zagotovijo pri delu popolno samostojnost, drugače ne bodo sodelovali v uredništvu. Kidrič je pismo označil kot partikularizem, šovinizem in rušenje bratstva in enotnosti.¹⁵⁴

Slovenski književniki so s predlogi, sprejetimi na izrednem občnem zboru, skušali pospešiti proces decentralizacije na umetniškem področju. Zato bi negativne ocene političnih struktur o delovanju Društva slovenskih književnikov težko poistovetili z linijo, ki jo je nakazal III. plenum centralnega komiteja jugoslovanskih komunistov. Bolj verjetno je, da kulturni politiki ni bilo všeč to, da so sprejeli sklepe brez sodelovanja agitpropovskega aparata. Poleg tega so politični delavci v kritiki nepravilnosti na kulturnem področju videli nasprotovanje veljavni kulturnopolitični liniji, to pa je po takratnem pojmovanju pomenilo nasprotovanje obstoječi oblasti.

¹⁴⁸ Novi svet VI/1950, št. 5, str. 470–477, Ivan Bratko: Nekaj misli h kulturnim rubrikam naših dnevnikov in tednikov.

¹⁴⁹ ZAL, MK KPS Ljubljana 1/16, Poročilo o sestanku OPO v Filharmoniji 10. 1. 1950.

¹⁵⁰ D DSP, m: Članski sestanki 1950–1954, 2. članski sestanek DSK 29. 9. 1950.

¹⁵¹ D DSP, m: Seje DSK 1945–1951, Zapisnik izrednega občnega zbora 6. 10. 1950.

¹⁵² Ibidem, Resolucija o papirju in tiskarnah.

¹⁵³ AS, RK SZDL 02-8/50, Stenografski zapisnik seje IO OF 13. 11. 1950. Celoten zapisnik je objavila mag. Jerca Vodušek-Starič v: P ZDG XXV/1985, št. 1–2, str. 161–190.

¹⁵⁴ AS, CK KPS III/2-1951, Zapisnik seje politbiroja CK KPS januarja 1951.

Problema centralizma so se na izrednem občnem zboru dotaknili tudi pri vprašanju sprememb statuta društva, ko so ugotavljali, ali je za to pristojen Beograd ali Ljubljana. Obveljal je predlog Boža Voduška, da »je redni občni zbor pristojen za spremembo pravil. Našemu društvu ni najpreje treba vprašati Beograd.«¹⁵⁵ Približno sočasno so se začela dogovarjanja republiških književniških društev o novem statutu zveznega društva. Na ljubljanskem plenumu, od 24. do 26. novembra 1950, so se jugoslovanski književniki dogovorili, da pripravi predlog novega statuta posebna komisija. Za slovenskega predstavnika je bil v zvezno komisijo decembra 1950 imenovan Božo Vodušek. Novi statut naj bi okrepil moč republiških društev na račun zveznega. Slednji je bil prej zveza članov, po novem pa naj bi bil zveza društev. Društva so po novih načelih začela delovati že leta 1951, čeprav je bilo to v nasprotju z veljavnim statutom, saj je novega lahko sprejel le kongres, ta pa je bil načrtovan šele za leto 1952. Slovenski koncept novega statuta je zagovarjal popolno decentralizacijo, tako da bi bila zveza le posvetovalni in reprezentativni organ. Srbsko in deloma tudi hrvaško društvo pa sta menila, da mora zveza še obdržati zakonodajno in direktivno oblast; to je bila tudi glavna značilnost statuta iz leta 1946.¹⁵⁶

Decentralizacija na umetniškem področju je zaostajala za dosežki decentralizacije na šolskem in ljudskoprosvetnem področju. Vendar so bile te težnje vsaj v skladu s kulturnopolitično linijo III. plenuma centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije. Sočasno so namreč na umetniškem področju že potekali procesi, ki so nasprotovali partijski kulturni politiki. Z odpiranjem Jugoslavije proti Zahodu so se odprle možnosti za vpliv moderne zahodne kulture na domačo umetniško sceno. Čeprav se negativno stališče kulturne politike do moderne zahodne kulture ni spremenilo, se je morala kulturna politika soočiti z dejstvom, da je bil vpliv te kulture v Jugoslaviji vse močnejši.

Na Slovenskem je zahodna kultura napravila največji vtis na mladi rod književnih ustvarjalcev, ki so se zbrali okrog nove revije Beseda. Drugi vpliv, proti katerem se je borila slovenska kulturna politika, je nastal kot posledica delovanja slovenske politične emigracije iz katoliških vrst in Vatikana, ki mu je jugoslovanska oblast očitala vmešavanje v njene notranje zadeve. Na notranjepolitičnem prizorišču v Sloveniji je oblast v boju proti tem vplivom naperila ost proti intelektualcem iz krščanskosocialističnih vrst, predvsem proti Edvardu Kocbeku. Seveda bi lahko iskali vzroke konfliktov za to že med vojno, od podpisa dolomitske izjave naprej. Toda nas zanima spor, ki je nastal kot posledica jugoslovanskega odpiranja na Zahod v začetku petdesetih let in je v končni fazi rezultiral v prekinitvi diplomatskih stikov z Vatikanom decembra 1952, na notranjepolitični sceni pa v obračunu s Kocbekom v začetku leta 1952.

Za razhajanje Edvarda Kocbeka z vladajočo garnituro nikakor ni vzrok knjiga Strah in pogum. Konflikti med njo in Kocbekom so starejšega datuma, toda ostrejšje razprave o kulturni problematiki so se začele leta 1950.

Prvi spor je nastal po objavi Kocbekovega članka O ljudski prosveti v Slovenskem poročevalcu, dne 28. oktobra 1950. V njem je Kocbek zapisal, »da smo po osvoboditvi zašli v primitivne, prav vulgarne oblike propagandizma in utilitarizma ter padli v posnemanje nižjih civilizacij«. Odločitev Osvobodilne fronte, da se vse delo skoncentrira okrog ene organizacije, tj. Ljudske prosvete,

je označil kot pravilno, vendar je dodal, da rezultati njenega dela niso bili zadovoljljivi. V zagovoru svojih stališč se je skliceval na glasilo Ljudske prosvete Obzornik, navedel pa je tudi nekaj misli, ki so bile v nasprotju s težnjami agitpropovske kulturne politike. Negativno je ocenil tečaje in predavanja, češ da so »preveč razumarski, preveč šolski in vsiljivi, ker na primer pretiravajo nevarnost zunanega zla in zlahka pozabljajo na zlo v človeku«. Negativno je ocenil tudi čistke knjižnic in spreminjajočim se smernicam podvrženo knjižno produkcijo, brezvsebinske festivale, posnemanje ruske prakse itd. Zatem je naštel nekaj predlogov za izboljšanje dela.¹⁵⁷ Čeprav Kocbek nikjer ni neposredno napadel kulturne politike, je bilo med vrsticami možno prebrati veliko pikrih na njen račun. Posredno je kritiziral politizacijo ljudske prosvete, forsiranje političnega dela in kadra in zapostavljanje strokovnega, preveliko diktiranje dela, ki je zatiralo pobude od spodaj itd. Vsemu temu je treba dodati Kocbekov samosvoj način razmišljanja o resnici, pravilnosti in zavesti slovenskega človeka, ki je bilo drugačno od načina razmišljanja drugih političnih osebnosti tistega časa.

Kocbekov članek je negativno ocenil Boris Kidrič v referatu na seji izvršnega odbora Osvobodilne fronte, 13. novembra 1950. Poudaril je predvsem neustreznost izraza »nižje civilizacije«, češ da so ga v Beogradu razumeli kot balkanizem in torej kot šovinistični napad na južne republike. Kocbek se je branil, da članek ne pomeni nikakršnega nacionalističnega napada in da prvič sliši obtožbe od Kidriča, od članov izvršnega odbora Osvobodilne fronte pa od izida članka obsodbe še ni slišal. K razpravi so se javili tudi drugi člani odbora in pokazalo se je večinsko mnenje, da je treba nesoglasja poravnati in javnosti povedati, da so se lahko nekatere stvari iz članka nepravilno tolmačile.¹⁵⁸

Naslednjega dne, 14. novembra 1950, je Kidrič na seji politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije poročal o seji izvršnega odbora Osvobodilne fronte in reagiranju Kocbeka na njegove besede ter predlagal: »Treba bi bilo jasno odgovoriti, da bi bila cela O(svobodilna) F(ronta) obveščena o tem, kar je značilno, da so frontovci Kocbekov članek sprejeli nekritično, kakor tudi celo člani Partije. Treba bi bilo pregledati agitpropovski in novinarski kader, ker je očitno, da so med njimi sovražni elementi informbirojevsko in zapadno usmerjeni. Značilno je tudi to, da se Kocbek povezuje s partijci, ki so izšli iz krščansko-socialističnih vrst... Dati je treba več vsebine sejam politbiroja in prečiščene stvari prenesti na seje I(zvršnega) O(dbora) O(svobodilne) F(ronte). Izkoristiti je treba I(zvršni) O(dbor) O(svobodilne) F(ronte), da se prečistijo fizionomije ljudi tudi še naprej in tako preprečiti, da bi taki ljudje izkoriščali avtoriteto članov I(zvršnega) O(dbora) O(svobodilne) F(ronte). Zlomiti s preostalo skupino kršč.(anskih) socialistov, ne dopustiti, da dobijo eno samo pozicijo, če odstopajo je v redu, sicer pa bo treba lomiti.«¹⁵⁹

¹⁵⁵ D DSP, m: Seje DSK 1945–1951, Zapisnik izrednega občnega zbora 6. 10. 1950.

¹⁵⁶ Ibidem, Tajnikovo poročilo na občnem zboru 16. 11. 1946; D DSP, m: Članski sestanki 1950–1954, 2. članski sestanek DSK 15. 12. 1950.

¹⁵⁷ S Por, 28. 10. 1950, št. 257, str. 4, Edvard Kocbek: O ljudski prosveti.

¹⁵⁸ AS, RK SZDL 02-8/-50, Seja IO OF 13. 11. 1950.

¹⁵⁹ AS, CK KPS III/2-1950, Zapisnik seje politbiroja 14. 11. 1950.

Obračun s Kocbekom se leta 1950 še ni nadaljeval, kajti - kakor je poročal Boris Kraigher na seji politbiroja 20. novembra 1950 - »iz Beograda je prišla intervencija proti zaostritvi« (odnosov s cerkvijo, op.p.). O Kocbeku so na partijskih sestankih vedno govorili v isti sapi s problemi odnosov z Vatikanom, duhovščino in delovanjem Ciril-Methodovega društva. Vse kaže, da se je partija bala, da bi utegnil Kocbek svoj prestižni značaj med krščansko inteligenco izrabiti tako, da bi rušil partijski politični monopol.¹⁶⁰ O tem, koliko je bila ta bojazen realna, je na podlagi pregledanega arhivskega gradiva nemogoče dati dokončno sodbo.

Problem odnosa partije in Kocbeka se ni dotikal le Kocbeka, temveč krščanskosocialistične skupine v celoti oziroma povezovanja njenih članov z voditelji slovenske politične emigracije. Partija je menila, da se je proti temu problemu treba primarno ideološko bojevati, in le če ta boj ne bi bil uspešen, naj bi stvar vzela v svoje roke Uprava državne varnosti (UDBA).¹⁶¹

Kljub kratkotrajnemu zatišju pa je bilo jasno, da so Kocbekova stališča v nasprotju s partijsko kulturno politiko. O Kocbekovem članku je France Kimovec 17. februarja 1951 v referatu na V. plenumu centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije dejal, da so razprave o njem »izzzele v finale, da je ‚kulturne krize‘ kriv sistem, ki duši svobodo izražanja«. ¹⁶² Kocbekov članek so negativno ocenili tudi nekateri razpravljalci, med vrsticami pa je bil omenjen tudi v resoluciji plenuma.¹⁶³

Naslednji ostrejši konflikt med Kocbekom in partijo je nastal v času 2. kongresa Osvobodilne fronte Slovenije v Ljubljani, ki je bil od 26. do 28. aprila 1951. Kocbek je v govoru, dne 28. aprila, postavil vprašanje svobode in pri tem dejal, da je »ne more uresničiti ne ‚večna‘ morala ne aktualna ideologija«. Poudaril je tudi, da se strinja s Kardeljevo mislijo »o izvorni svobodi in svobodni izvornosti«, izrečeno v besedah pred njegovim nastopom.¹⁶⁴ Zato pa se Kardelj ni strinjal z njim, kajti še istega dne je na seji politbiroja izjavil: »Kocbeka je treba pripraviti v položaj, da bo moral kapitulirati.« Kidrič pa, da je Kocbek postavil vprašanje svobode nasproti partiji in socializmu, da je »pljunil na preteklost O(svobodilne) F(ronte)« in da skuša »na bazi linije Partije spraviti skupaj ostanke reakcije (Mikuž, Šnuderl, Svetek)«. Politbiro je sklenil, da morajo v izvršnem odboru Osvobodilne fronte »razviti diskusijo po Kocbekovem nastopu na Kongresu, povezati s tem delovanje sovražnika in sprejeti ustrezne sklepe in jih publicirati v obliki resolucije«. ¹⁶⁵

Na seji izvršnega odbora Osvobodilne fronte 15. maja je Kocbekov nastop na kongresu prvi kritiziral Edvard Kardelj, nato pa še Kidrič in Vidmar. Dogovorili so se, da bo odbor zavzel dokončno stališče do tega na svoji prihodnji seji.¹⁶⁶

Šejo so nadaljevali 12. junija 1951. Na njej je Kocbek predlagal resolucijo o odnosu države in cerkve, ki jo je skupno pripravila ožja skupina izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Odbor je resolucijo sprejel. Zakaj je bil potreben sprejem resolucije in solidariziranje Kocbeka s člani odbora, osvetljujejo besede Mihe Marinka: »Sicer pa je Kocbekovo današnje utemeljevanje resolucije bilo povsem zadovoljivo kar se tiče našega edinstvenega gledanja na aktualno politično problematiko. To ima vsekakor dosti večji politični efekt, kakor pa če bi izrazito poudarjali in sklepah primer Kocbekovega nastopa.« ¹⁶⁷

Na zunaj naj bi resolucija pokazala, da je Kocbek povsem enakega mnenja kot drugi člani izvršnega odbora Osvobodilne fronte, kajti partijski vrh je Kocbeku očital, da nasprotniki oblasti njegove nastope izkoriščajo v svoje namene. Doseči soglasnost po politični poti je bil za partijo vsekakor ustreznejši postopek kot pa pritiskati na Kocbeka s sredstvi moči in ga pred javnostjo narediti za mučenika.

Da je Kocbeka treba odstraniti iz političnih struktur, so torej v politbiroju omenjali večkrat že pred oktobrom 1951, ko je izšla njegova zbirka novel *Strah in pogum*. V njej je Kocbek opisoval partizanstvo povsem drugače, kot je bilo do tedaj v navadi. Prva kritika knjige je bila objavljena 22. novembra 1951 in je bila za Kocbeka ugodna. Boris Pahor je v Primorskem dnevniku omenil, da bodo knjigo verjetno napadali ekstremisti z desne in leve, in je na koncu članka po svoje opredelil njen naslov: »Kajti notranja neusmiljena iskrenost je tisti odrešilni *pogum*, ki se mora spoprijeti s podzavestnim in zavestnim *strahom*, ki zaslužnjuje sodobno človeštvo.«¹⁶⁸

Jeseni 1951 se je za kulturno politiko pojavil še en problem. Namesto dotedanje mentorske Mladinske revije je začela izhajati revija *Beseda*. Z njo so v slovenski kulturni prostor začele prodirati drugačne ocene sodobne zahodne umetnosti, kot so jo poznala prva povojna leta in kot jih je priznavala uradna kulturna politika. Na njenih straneh je izšlo več prevodov člankov francoskih eksistencialistov. Ideologija vladajočega sloja, ki je bila materialistična, nikakor ni hotela dopustiti vstopa idealistično zasnovanega eksistencializma v kulturno življenje. Zato so bile vse ocene te smeri kot tipičnega predstavnika moderne zahodne umetnosti v letih 1945 do 1951 negativne.¹⁶⁹

Prvi letnik revije *Beseda* je izhajal v letih 1951–1952. Urejala sta jo ista urednika kot prej Mladinsko revijo: Ivan Minatti in Mitja Mejak. Uredništvo *Besede* je skušalo zbrati okrog revije tiste mlade kulturne ustvarjalce, »katerim so postale strani dosedanje Mladinske revije pretesne in njen naslov preozek« in katerih glasovi naj bodo »mladostno drzni in nedokončni, a nikakor ne jecljivo neboljeni in nenadarmeni«. Poziv k drznosti (pogumu) in klic proti »strahu pred sodobno problematiko« sta pomenila novost v slovenski kulturi.¹⁷⁰ Z njima se je začel spopad dveh različnih pogledov na probleme umetnosti: dotedaj veljavnega boja za visoko idejnost umetnosti, izhajajočega iz socialističnega realizma, ter mladostnega, drznega in včasih nekritičnega iskanja

¹⁶⁰ Ibidem, Zapisnik seje politbiroja 20. 11. 1950.

¹⁶¹ AS, CK KPS III/2-1951, Zapisnik seje politbiroja 2. 2. 1951.

¹⁶² AS, CK KPS III/1, Zapisnik V. plenarnega zasedanja CK KPS, 16. in 17. februar 1951, str. 55.

¹⁶³ Ibidem, str. 66 in str. 92.

¹⁶⁴ Edvard Kocbek: *Svoboda in nujnost*, Mohorjeva družba, Celje 1989, str. 149–153.

¹⁶⁵ AS, CK KPS III/2-1951, Zapisnik seje politbiroja 28. 4. 1951.

¹⁶⁶ AS, RK SZDL 02-8/-51, Seja IO OF 14. in 15. 5. 1951.

¹⁶⁷ Ibidem, Seja IO OF 12. 6. 1951.

¹⁶⁸ Primorski dnevnik 22. 11. 1951, št. 276, str. 3, Boris Pahor: *Strah in pogum*.

¹⁶⁹ Primerjaj: Slovenska književnost 1945–1965, II. knjiga, Slovenska matica, Ljubljana 1967, str. 229–232.

¹⁷⁰ *Beseda* I/1951–1952, št. 1, str. 1–2 (7. 9. 1951).

novega, sodobnega, drugačnega. Izraza drznost (pogum) in strah sta bila uporabljena približno v istem času, kot je izšla Kocbekova knjiga *Strah in pogum*. Ta torej ne pomeni izjemo v svojem času, ki bi bila v popolnem nasprotju z vso drugo kulturno dejavnostjo, temveč je le del na novo nastajajočih procesov.

O prvi številki je *Beseda* objavila članek francoskega eksistencialista Alberta Camusa *Umetnik in svoboda*.¹⁷¹ Tudi nekateri drugi članki so v sebi nosili duhovni prizvok, ki je bil *Mladinski* reviji neznan. Prvi odmev o *Besedi* v partijskem časopisu *Ljudska pravica* je bil ugoden. Boris Grabnar je zapisal, da širi ozko obzorje slovenskega bralca in da »bo nova revija prinesla svežega, borbenega duha v dokaj mlačno in zaspano slovensko revialno življenje«. ¹⁷²

Tudi tretji kulturnopolitični problem je nastal približno v istem času in je tudi bil povezan s književniki ali, konkretnije, z delom Društva slovenskih književnikov. Na 8. članskem sestanku, 15. junija 1951, je Josip Vidmar govoril o tendenci v umetnosti: »Če je v tendenčnem delu prisotna globoka umetnost, sugestivnost, prepričevalnost, je neko delo kljub tendenci lahko prava umetnina, lahko visoka, najvišja umetnina... Tendenco označujemo kot faktor, ki je v literaturi nebitven, ki pa lahko stori literaturi dragoceno uslugo.« Vidmar je ponovil teze, ki jih je zagovarjal že pred vojno in so bile podobne tezam Krleževih somišljenikov iz spora na književni leviči pred drugo svetovno vojno ter s tem v nasprotju s socrealističnimi tezami, ki so na prvo mesto postavile zahtevo po visoki idejnosti umetnosti.¹⁷³

Moč partijskega članstva v Društvu slovenskih književnikov se je zmanjšala po VII. občnem zboru, 16. novembra 1951, ko na volitvah novega odbora Ferdo Kozak in Milan Šega nista dobila zadostnega števila glasov in je bil od vodilne politične garniture izvoljen le Josip Vidmar, ki pa je že stal zunaj linije kulturne politike.¹⁷⁴

Nakopičene probleme na kulturnopolitičnem področju je vodstvo partije obravnavalo na seji politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, 20. decembra 1951. Preden pa podrobneje orišem potek seje, naj navedem še nekaj dejstev. Do seje nista bili v časopisju deležni negativne kritike niti Kocbekova knjiga *Strah in pogum* niti revija *Beseda*. Ena od novel iz zbirke *Strah in pogum*, *Blažena krivda*, je bila že pred izidom zbirke objavljena v zborniku vojne proze *Narod* se je uprl in ni bila deležna ostrejših kritike. Do tega datuma sta na sejah politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in izvršnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije zahtevala obračun s Kocbekom Boris Kidrič in Edvard Kardelj. Niti eden od njiju pa ni bil član politbiroja, temveč sta bila le člana izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Oba sta bila v službi v Beogradu in sta le občasno prihajala na seje omenjenih organov. Vse to kaže, da strategija obračuna s Kocbekom oziroma s krščanskimi socialisti ni nastala v Ljubljani.

Na seji politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, 20. decembra 1951, je najprej imel referat Boris Kraigher. Govoril je o problemih šolstva in omenil problematičnost pouka verouka v šolah ter orisal splošno situacijo odnosov med državo in cerkvijo. Člani politbiroja so sklenili, da se »verouk ... odpravi iz šol s prihodnjim semestrom«, sprejeli pa so še nekaj sklepov o teh vprašanjih. Zatem je Kraigher poročal o položaju v umetniških krogih: »V vseh intelektualnih krogih vlada mlačnost v političnih vprašanjih,

zaradi česar se je povečal klerikalni vpliv. ‚Strah in pogum‘ se v Primorskem dnevniku ocenjuje kot edina kvalitetna literatura... V ‚Besedi‘ se je vgnezdila sartrovščina... V književnosti, kjer bi bilo predvsem potrebno, ni nikake ideološke borbe... V Društvu književnikov propadla Kozak in Šega. Klerikalno vodstvo je bilo izvoljeno z vsemi glasovi... Treba se je temeljito pomeniti z Vidmarjem in Kozakom, ki sta nosilca mlačnosti. S svojim stališčem proti nekvalitetnosti demobilizirata celo vrsto naših ljudi.« Kraigher je predlagal nekaj ukrepov, ki naj bi izboljšali položaj:

- »1. Odkrito in resno je treba govoriti z Vidmarjem in Kozakom.
2. Treba je začeti delati s širšim part.(ijskim) aktivom v krogu književnikov.
3. Kader, ki se bavi s kulturo, je treba zbrati in z njim sistematično delati... Če to ustvarimo, ustvarimo pogoje za izolacijo klerikalcev.
4. Resno urediti vprašanje založniške dejavnosti, da preprečimo tiskanje škodljivih stvari.

5. Kdo v agitpropu je odgovoren, da Kocbek tiska knjige in da v ‚Besedi‘ tako pišejo. Tu ne gre za cenzuro, ampak bi se morali posvetovati. Očitno pa mislijo, da ne odgovarjajo pred partijo.«¹⁷⁵

Če Kraigherjem je o teh problemih govoril še Ziherl: »V zvezi z zagato, v katero so zašli klajnpurgarji po Informbiroju, je opaziti izrazit vdor zapadnih vplivov. Ta miselnost se je vgnezdila pri določeni plasti kršč.(anskih) socialistov in delom mladine. Sartrovščina je organiziran pojav. Sartra študirajo v krožkih... Temu je zapadel tisti del mladine, ki nam je tuj (Hieng, Grün, Gradišnik). To se ne omejuje samo na književnost, ampak prodira tudi drugam, npr. v gledališki repertoar (Ljubljansko gledališče, Narodno gledališče, komorno gledališče)... Iste tendence imamo v slikarstvu... To so pojavi, proti katerim se je treba tolči... Odnos proti ždanovščini je privedel do idejne zmede. Vsak naš poseg nazivajo ždanovščino. Velik del krivde za to nosi Saša (Josip Vidmar, op.p.). Ta krog misli, da so pred vojno imeli oni prav (Sašino predavanje o tendenci). Nasproti tem organiziranim težnjam mi nimamo nič.« Ziherl je Vidmarja obtožil še za neugoden izid volitev v Društvu slovenskih književnikov in za delno odgovornost, da je Kocbekova knjiga sploh izšla. Predlagal je kadrovske spremembe v uredništvih časopisov, revij (Besede) in založništev. Nato je dejal: »Ob Kocbekovi knjigi je treba temeljito spregovoriti.« Člani politbiroja so se strinjali s Kraigherjevimi in Ziherlovimi predlogi.¹⁷⁶

Partija je torej hotela okrepiti delo med književniki z aktivizacijo osnovne partijske organizacije književnikov. Agitprop centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in oblastni organi so morali skrbneje nadzorovati delo

¹⁷¹ Ibidem, str. 27–30.

¹⁷² LdP, 10. 11. 1951, št. 170, str. 11, Boris Grabnar: Ob prvi številki »BESEDE«.

¹⁷³ D DSP, m: Članski sestanki 1950–1954, Josip Vidmar: O tendenci in umetnosti.

¹⁷⁴ D DSP, m: Seje DSK 1945–1951, VII. redni občni zbor Društva književnikov LRS 16. 11. 1951; D DSP, š: Zapisniki DSK 1951–1953, 16. odborova seja DSK 12. 11. 1951; AS, CK KPS III/2-1951, Zapisnik seje politbiroja 20. 12. 1951.

¹⁷⁵ AS, CK KPS III/2-1951, Zapisnik seje politbiroja 20. 12. 1951.

¹⁷⁶ Ibidem.

vseh vrst tiska in sredstev javnega obveščanja ter s kadrovske spremembami okrepiti svoje pozicije. S pogovori naj bi vidne kulturne delavce pridobili za enoten nastop proti zahodnim vplivom v kulturi, potrebno pa je bilo tudi kritizirati Kocbekovo knjigo.

Do seji politbiroja se je poživilo partijsko kulturnopolitično delo. Že naslednji dan, 21. decembra 1951, se je sestala podkomisija za kulturna vprašanja agitpropa centralnega komiteja slovenske partije. Pregledali so programe knjižnih založb za leto 1952. Pri tem je Ziherl opozoril, »da je v založniški politiki treba posebno pozornost posvetiti borbi proti zahodni dekadenci«. ¹⁷⁷

O odjavi agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije Boris Ziherl je o problemih spregovoril še na nekaj sestankih. Dne 3. januarja 1952 je glavnim urednikom in urednikom kulturnih rubrik centralnih listov in radia dejal, da se izgublja linija partije in da jo je treba okrepiti: »Obstoja mišljenje, če pri kulturnih vprašanjih zavzema Partija svoje stališče, da je to, 'ždanovščina'. Takšno pojmovanje je napačno.« Omenil je dogodke zadnjih mesecev in s tem urednikom nakazal, kam naj usmerijo kritiko. Kot probleme je navedel uspeh »klerikalcev« v Društvu slovenskih književnikov in neaktivnost osnovne partijske organizacije v njem, pojav revije Beseda, katere »obča tendenca ... je vse drugo kot pozitivna«, Kocbekovo knjigo Strah in pogum, ki je po vsebini »pljunek na vse, kar je pozitivnega v svetu«, ter pomanjkanje »ideološke borbe za elementarne marksistične principe v književnosti in umetnosti«. ¹⁷⁸

Naslednjega dne, 4. januarja 1952, je bil članski sestanek Društva slovenskih književnikov. Ziherl je govoril o reviji Beseda in v povezavi z njo o problemih vpliva zahodne kulture, vprašanju »ločnice med buržoazno in napredno mladino« v Sloveniji, eksistencialističnem ekstremizmu, napačnem pojmovanju ždanovščine in socialistične demokracije, pretiranem hvaljenju zahodne demokracije itd. Usmerjenost revije je označil negativno. Posredno je napadel tudi Kocbeka, vendar njegovega imena ni omenil. ¹⁷⁹

Na seji agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije 5. januarja 1952 je Ziherl znova poročal o kulturni problematiki in ponovil teze o prodiranju »reakcionarne malomeščanske miselnosti v naših kulturnih institucijah in ustanovah«. V sklepih so poudarili potrebo po preosnovanju osnovne partijske organizacije književnikov in ustanovitvi osnovnih partijskih organizacij tudi za likovne in glasbene umetnike, postavljeno pa je bilo tudi vprašanje novih uredništev Novega sveta in Besede. ¹⁸⁰

Ose Ziherlove izjave, ki sem jih navedel do sedaj, so bile izrečene izvajalcem kulturne politike. Širši javnosti je Ziherl spregovoril na slovesni akademiji na predvečer Prešernovega dneva, 7. februarja 1952. Kritiko tokov v umetnosti je skušal prikriti pod Prešernovim imenom. Govoril je o nam že znanih stališčih in se nekoliko dlje zadržal pri »napačnem« pojmovanju ždanovščine. Ni pa omenil niti Kocbeka niti Besede, a vsebina celotnega referata je dovolj natančno pokazala, kdo je nasprotnik partijske kulturne politike. ¹⁸¹

O tem, kako bi bilo možno onemogočiti nadaljnje delo Besede, je Ziherl konkretno spregovoril na seji, ki je bila v prostorih centralnega komiteja slovenske partije 11. februarja 1952. Na njej so razpravljali o politični problematiki ljubljanske univerze. Potem ko je Ziherl orisal profil revije Beseda, je dejal: »Rešiti je treba vprašanje, ali se pusti revijo propasti tako, da se ji ne da več subvencije, ali pa z administrativnimi ukrepi onemogočiti sodelovanje

belogardistov. Ali pa – in to bi bilo treba rešiti skupno z univerzitetnim komitejem – da bi se ustvarilo namesto vsega tega list, ki bi bil dejansko ogledalo literarne tvornosti naših študentov višjih srednjih šol in univerze in ki bi ga imela Partija popolnoma v rokah. V zvezi s tem bi bilo treba temeljito pretresti redakcijo, da se vidi, kaj je sposobnega, da lahko ostane in sodeluje še vnaprej.«¹⁸²

Po seji politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, 20. decembra 1951, so začele izhajati negativne ocene Kocbekovih novel. Dva dneva kasneje je bil v Ljudski pravici objavljen članek Toneta Fajfarja Pomisleki ob Kocbekovih novelah. Prvega januarja je bil ponatisnjen tudi v Primorskem dnevniku, ki pa je že prej, kot sem omenil, objavil Pahorjevo pozitivno oceno. Odprto pismo Borisa Pahorja, objavljeno v Primorskem dnevniku 12. januarja kot odgovor na omenjeni ponatis, je bila zadnja ugodna ocena Kocbekovega dela v tistem času. Po Ziherlovem sestanku z uredniki časopisov, 3. januarja, so v januarju in februarju v časopisih izšle številne negativne kritike, poleg že omenjenih še Matevža Haceta in Rudija Janhube v Slovenskem poročevalcu, Miška Kranjca v Ljubljanskem dnevniku, Dušana Furlana v Primorskem dnevniku, Jarota Dolarja v Mariborskem vestniku, Janka Kosa v Besedi itd.¹⁸³

Največjo težo je imela kritika v osrednji kulturni reviji Novi svet, napisal pa jo je Josip Vidmar. Izšla je v prvi številki letnika 1952.¹⁸⁴ Koliko je na to kritiko vplival sklep seje politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, z dne 20. decembra 1951, da se je treba resno pogovoriti z Vidmarjem, je težko reči. Kritiko je Vidmar začel pisati 31. decembra 1951, torej po seji politbiroja.¹⁸⁵ Na tej seji je Ziherl tudi povedal, kako je prišlo do izdaje: »Ciril Vidmar (član uprave Državne založbe Slovenije, ki je knjigo izdala, op.p.) jo je dal Saši (Josip Vidmar, op.p.), ki se o knjigi ni negativno izrazil, kar je bilo Cirilu dovolj, da je knjigo izdal.«¹⁸⁶ Ta citat navaja na misel, da je bilo prvotno Vidmarjevo mnenje o knjigi pozitivno. Na to se je skliceval tudi Kocbek, češ da je Vidmar rokopis pozitivno ocenil: »Tako kakor živim, vem, da mi (Josip Vidmar, op.p.) o tej problematiki, ki je planila iz Kidriča in Kardelja v 'voditelje slovenskega naroda', nikdar in nikoli niti trohice ni omenil. To je falzifikator in mistifikator sebi v korist in škodo. Ravno *zameril sem mu, da je bil v razgovoru ob kavi tako skop in zadržan*, da sem slutil še

¹⁷⁷ AS, CK KPS III/27–1951, Zapisnik seje podkomisije za kulturna vprašanja 21. 12. 1951.

¹⁷⁸ AS, CK KPS III/27–1952, Zapisnik konference ... 3. 1. 1952.

¹⁷⁹ D DSP, m: Članski sestanki 1950–1954, Razgovor o »Besedi« na sestanku DSK 4. 1. 1951 (na dokumentu natipkana napačna letnica; pravilno 1952, op. p.); Edvard Kocbek: Dnevnik 1951–1952, Globus, Zagreb 1987 (dalje: Kocbek: Dnevnik 1951–1952), str. 44.

¹⁸⁰ AS, CK KPS III/27–1952, Zapisnik seje Agitprop komisije 5. 1. 1952.

¹⁸¹ Novi svet VII/1952, št. 2, str. 97–110, Boris Ziherl: Ob Prešernovem dnevu.

¹⁸² AS, CK KPS III/26, Zapisnik seje o politični problematiki ljubljanske univerze 11. februarja 1952 na CK KPS.

¹⁸³ Slovenska književnost 1945–1965, II. knjiga, Slovenska matica, Ljubljana 1967, str. 234–236.

¹⁸⁴ Novi svet VII/1952, št. 1, str. 78–85, Josip Vidmar: Edvard Kocbek: »Strah in pogum«.

¹⁸⁵ Kocbek: Dnevnik 1951–1952, str. 55–56.

¹⁸⁶ AS, CK KPS III/2–1951, Zapisnik seje politbiroja 20. 12. 1951.

nekaj neizgovorjenega, čeprav sem mislil, da je tisto neizgovorjeno le književno važno ali zanimivo.«¹⁸⁷

Vidmar pa je na seji izvršnega odbora Osvobodilne fronte 21. februarja 1952 izjavil, da je Kocbeku, ko mu je vrnil rokopis, dejal: »Stvar je pisana inteligentno, ampak te opozarjam na dejstvo, da tu izenačuješ belogardizem s partizanstvom... Danes pa to mojo izjavo negira in pravi, da ima ves takratni razgovor z menoj napisan in da tega v tem razgovoru ni... O tej stvari mu dejansko ne bom več govoril, mislim pa, da je dejstvo, da Izvršni odbor ve, da sem na svojo častno besedo z njim tako govoril in da sem ga na to opozoril. Dejstvo pa je, da danes vsa reakcija po mestu ne govori več o Kocbeku, ampak govori samo o tem, da sem ga jaz položil notri.«¹⁸⁸

Kocbek v svojem dnevniku, z dne 13. decembra 1951, navaja, da je slišal novico, »da je politbiro imel razburljiv razgovor o mojih novelah in da so se mnenja močno bila. Zmagalo je tisto, ki je reklo, da v tej knjigi zanikam pridobitve osvobodilnega boja. Skupno so naložili Vidmarju, da to stališče izrazi kritično v ‚Novem svetu‘.«¹⁸⁹ S tem je bila verjetno mišljena seja politbiroja 27. novembra 1951, ko so prvič govorili o položaju v intelektualnih krogih, vendar so na njej na koncu sklenili le, da bodo na prihodnjih sejah obdelali probleme s področja kulture, inteligence, šolstva in duhovščine, tako da so s tem že nakazali dnevni red seje, ki je bila 20. decembra 1951.¹⁹⁰ Podatek pa kaže, da se je Kocbek že kmalu zavedel, da bo o njegovi knjigi še precej govora. Ob Fajfarjevi kritiki v Ljudski pravici, 26. decembra, je že namignil, da bi mu utegnil agitprop centralnega komiteja slovenske partije onemogočiti nadaljnje objavljanje, opazil pa je tudi, da so bili vsi politični sodelavci do njega nekako zadržani.¹⁹¹ Na začetku leta 1952 je bilo Kocbeku že jasno, da so njegova stališča nekomu napoti in da bi to lahko pripeljalo do političnega obračuna z njim.¹⁹² Januarja in prvo polovico februarja je nato le spremljal kritike na svoj račun in poskuse posameznikov, da bi zaustavili to gonjo.¹⁹³ Dne 14. februarja 1952 ga je poklical na pogovor predsednik izvršnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije Josip Vidmar in mu rekel, naj se prostovoljno odpove političnim funkcijam. Vendar tega Kocbek ni hotel narediti in se je odločil, da bo Vidmarju poslal pisni odgovor.¹⁹⁴ V njem je navedel, da odstopa pod pritiskom s funkcij podpredsednika izvršnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije in podpredsednika v predsedstvu prezidija ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije.¹⁹⁵

Oblast s Kocbekovim pismom ni bila zadovoljna, zato ga je 20. februarja 1952 na pogovor poklical še predsednik vlade Ljudske republike Slovenije Miha Marinko. Tudi on mu je predlagal odstop in podobno izjavo, kot jo je podal že junija 1951, a Kocbek je vztrajal pri formulaciji, da odstopa pod pritiskom.¹⁹⁶

Na seji izvršnega odbora Osvobodilne fronte 21. februarja so člani prek Marinka sprejeli Kocbekovo ustno izjavo o odstopu s funkcije podpredsednika izvršnega odbora Osvobodilne fronte, o odstopu z mesta v prezidiju pa je bilo rečeno, da je potrebna pisna izjava. Pogovarjali so se tudi o tem, kako bi Kocbeku omogočili nadaljnje človeka dostojno življenje.¹⁹⁷ Kocbek je pisno izjavo, s katero se je odpovedal funkciji v prezidiju, poslal predsedniku prezidija Ferdu Kozaku 19. marca 1952.¹⁹⁸ V javnost pa Kocbekova formulacija, da je odstopil pod pritiskom, seveda ni prišla.

Politični obračun s Kocbekom je treba postaviti v širši politični okvir. V psihozi vojne nevarnosti, nastali v začetku petdesetih let, je partija od vseh državljanov zahtevala slepo pokorščino. Izraz te politike so bili Goli otok in Grgur, Bileća, politična obračunavanja z drugače mislečimi (ki pa niso bili nujno sovražniki), ideološki spopad s cerkvijo in preganjanje verouka, duhovnikov in vernikov. Strategija razreševanja problemov je bila načrtovana v Beogradu in je bila izvajana po vsej državi. Obračun s Kocbekom pomeni obračun s človekom, ki je bil zaradi svojega prestiža v partijskih očeh potencialni lider krščansko mislečih, pod čigar okriljem bi se lahko zbirali partiji nasprotni ljudje. S Kocbekom je partija v ideološkem smislu porazila drugače zasnovano družbenopolitično usmeritev, kot je bil njen dialektični materializem, v političnem smislu pa je bil s politične scene odstranjen človek, ki je vztrajal na liniji krščanskih socialistov, kakršna je bila ob njihovem vstopu v Osvobodilno fronto, in se ni podredil partijskemu monopolu v Fronti kot drugi bivši voditelji krščanskih socialistov (Tone Fajfar, Marjan Brečelj).

Vidnejših posledic na kulturniški sceni ta obračun ni pustil, oziroma lahko rečemo, da agitpropovsko kulturnopolitično angažiranje od decembra 1951 naprej partiji ni prineslo pričakovanih rezultatov. Mlade književnike okrog Besede je Ziherlov nastop proti njim še bolj oddaljil od »državne literature«, sam Ziherl pa je odnos mladih do njegovega nastopa ocenil tako: »Zadnjič na primer, ko smo imeli v Društvu književnikov razgovor o ‚Besedi‘ in ko smo v glavnem govorili o istem, kar govorimo danes, samo v ustrezni formi, in ko so ti fantje odšli, so govorili, češ, ali ste slišali, sedaj se bomo morali pa učiti marksizma.«²⁰⁰

Gonja proti knjigi Strah in pogum je spodbudila njeno razprodajo in knjige v knjigarnah kmalu ni bilo mogoče več dobiti.²⁰¹ Reakcije ljudi na obračun partije s Kocbekom niso bile ravno politično ugodne za oblast. Iz Celja so poročali: »Značilno je, da se je celjska reakcija, ko se je pojavila kritika proti Kocbekovi knjigi, postavila na stran Kocbeka, zagovarjala Kocbekovo stališče in Kocbekova knjiga je izginila iz knjigarn, v glavnem jo je pokupila naša reakcija. Neki inženir, bivši reakcionar, je rekel: Knjige sicer nisem bral, toda

¹⁸⁷ Kocbek: Dnevnik 1951–1952, str. 66.

¹⁸⁸ AS, RK SZDL 02-8/-52, Seja IO OF 21. 2. 1952.

¹⁸⁹ Kocbek: Dnevnik 1951–1952, str. 44.

¹⁹⁰ AS, CK KPS III/2-1951, Zapisnik seje politbiroja 27. 11. 1951.

¹⁹¹ Kocbek: Dnevnik 1951–1952, str. 51.

¹⁹² Ibidem, str. 53.

¹⁹³ Ibidem, str. 56–59.

¹⁹⁴ Ibidem, str. 108–115.

¹⁹⁵ Nova revija I/1982–1983, št. 6–7, str. 672–673.

¹⁹⁶ Kocbek: Dnevnik 1951–1952, str. 119–125.

¹⁹⁷ AS, RK SZDL 02-8/-52, Seja IO OF 21. 2. 1952.

¹⁹⁸ Kocbek: Dnevnik 1951–1952, str. 150.

¹⁹⁹ Ibidem, str. 64.

²⁰⁰ AS, RK SZDL 02-8/-52, Seja IO OF 21. 2. 1952.

²⁰¹ Kocbek: Dnevnik 1951–1952, str. 81 in str. 86.

če jo naši uradni krogi napadajo, je sigurno stvar pozitivna, ker smatram, da je naša kritika podobna ruski ždanovščini, ki se je pojavila po vojni in ki ne pušča literaturi do razmaha.«²⁰² Intelektualne kroge v Mariboru pa je prevevalo mnenje, »češ s Kocbekom boste lahko politično obračunali, toda njegova literaturna veljava bo še vedno ostala, ker se ga po tej plati ne upate dotakniti«.²⁰³

Tudi kadrovske spremembe v uredništvih časopisov in radia niso spremenile položaja v novinarskih vrstah, zato se je začel politbiro centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije že jeseni 1952 resno ubadati s popolno reorganizacijo sredstev javnega obveščanja.²⁰⁴ Neposredno je agitpropovsko delovanje za oživitev partijskega kulturniškega dela prizadelo tiste kulturne delavce, ki so ali izgubili službo ali dobili slabše delovno mesto, ter seveda Kocbeka samega, ki je do začetka šestdesetih let pisal le krajša dela in jih pod raznimi kraticami objavljal v duhovniški reviji Nova pot.

Kocbekov prisilni odhod iz političnega življenja je bil kasneje različno ocenjevan. Ocene so se najbolj razlikovale glede tega, ali je večji pomen Kocbekovega padca na političnem ali na kulturnem prizorišču. Menim, da je bil obračun s Kocbekom izrazito političnega značaja, da je bil to obračun z njegovimi političnimi in ne umetniškimi naziranj. Na kulturnem prizorišču je pomenil ta spopad zadnji poskus agitpropovske kulturne politike, da bi tok dogajanj le še nekako vrnili k starim, že preživetim načelom. V tem spopadu pa je bila agitpropovskim pogledom enako nevarna nasprotnica tudi revija Beseda. In če bi bil obračun s Kocbekom predvsem umetniškega značaja, bi morala partija enako gonjo kot proti Kocbeku sprožiti tudi proti uredništvu Besede.

²⁰² Zapisnik VII. razširjenega plenarnega zasedanja CK KPS 26. in 27. januarja 1952, str. 24.

²⁰³ Ibidem, str. 31.

²⁰⁴ AS, CK KPS III/2-1952, Zapisnik seje politbiroja 26. 9. 1952; ibidem, Zapisnik seje IK CK ZKS 20. 11. 1952.

Merilo:

Merilo:

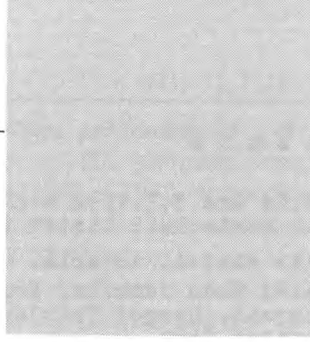
Vsebina: ALEŠ GABRIČ
Karta: ZMAGO DROLE
LJUBLJANA, maj 1990

DELAJSKO PROSVETNA DRUŠTVA „SVOBODA“ NA SLOVENSKEM
(december 1952)

Merilo: 0 5 10 15 20 25 30 35 km

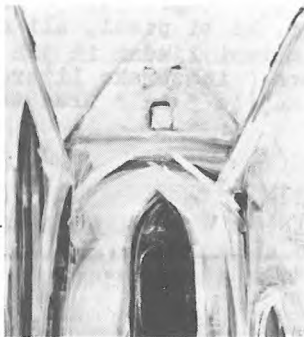
Vsebina: ALEŠ GABRIČ
Karta: ZMAGO DROLE
LJUBLJANA, maj 1990

Četrto poglavje

SLOVO OD NAČEL SOCIALISTIČNEGA REALIZMA

Z a p i s n i k

konference, ki se je vršila dne 3.I.1952 z glavnimi uredniki in uredniki kulturnih rubrik centralnih listov in radia.

Prisotni so bili sledeči tovariši :

Boris Ziherl, Milko Goršič, Radu Janhuba, Tomo Brejo, Ivan Bratko, Vlado Vodopivec, Fran Albreht, Sergej Vošnjak, Uroš Kraigher, Ivan Šinkovec, Franc Novšak, Milan Šega.

Tov. Ziherl je nakazal problematiko s področja kulture. Pojem poglabljanja demokracije, ki je občutno povezan s klerikalizmom in z zamejskimi centri se je nekoliko izkrivil. Dopuslili smo, da nam klerikalci vodijo kulturno politiko (Gradišnik, Borko, Koblar itd.). Izgubili smo linijo Partije. Obstoja mišljenje, če pri kulturnih vprašanjih zavzema Partija svoje stališče, da je to " ždanovščina ". Takšno pojmovanje je napačno.

Da je stanje takšno nam dokazujejo nekateri primeri :

1. Klerikalci so doživeli uspeh v društvu " Slovenskih književnikov " s tem, ko je bil izvoljen za sekretarja Gradišnik, ki ima odklonilno stališče do nas. Dejstvo je, da je bilo pri volitvah od 40 navzočih polovica članov Partije in je bil tako izvoljen s partijskimi glasovi.

2. Umik mladinske revije " Beseda " pred pol leta je bil le maneuver. Pet do šest izišlih števil " Besede " je samo pesek v oči. Obča tendenca te revije je vse drugo kot pozitivna. Dopusčajo, da se v njej objavljajo stvari, katerih ne sprejmejo v tisk druge revije n.pr. Gradišnik - Ocena Antona Vodnika.

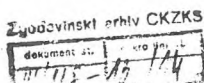
3. Kocbekova knjiga " Strah in pogum " je po formi literarno slaba, po vsebini pa pljunek na vse kar je pozitivnega v svetu. Knjiga se je pojavila na knjižnem trgu ne da bi kdo preje signaliziral. To ni slučajno, temveč je tesno povezano s personalnim vprašanjem.

Naše kulturne rubrike v dnevnih časopisih so v rokah antipartijskih elementov. Kulturno smer nakazujejo prav ti elementi. Tam pa kjer je v rokah partijcev, dopuščajo ti liberalizem. Vlada stališče, da se vse objavlja, kdor pač hoče pisat. Ni nobene ideološke borbe za elementarne marksistične principe v književnosti in umetnosti. Ilustracije ne doživljajo nobene kritike itd. S tem ni rečeno, da se bo zabranilo pisanje Gradišniku in sličnim. Njih članki se bodo objavljali, toda predhodno je treba doseči to, da bo avtor odstranil vse kar ne spada v članek. To velja isto za radio.

Zato je potrebno :

1. Pogostejše sestanke z redakcijami kulturnih rubrik.
2. Obnoviti partijske sestanke s književniki, kjer se bodo vsa ta vprašanja sproti reševala.
3. Za pisanje angažirati starejše ljudi (Frana Albrehta, Kumbatoviča, Bratka Krefta itd.).
4. Pri mladini je potreba narediti diferenciacijo in ugotoviti čigava je mladina. Študentje ne prispevajo ničesar. Zato je potrebno ugotoviti, ali ni nikogar, ki bi pisal, ali nihče ne skrbi za nje. Treba je stopiti v stik s temi ljudmi in jih poiskati.
5. Zanimati se za vire (inozemska literaturo), ki so potrebni za pisanje. " Inozemska knjiga " in " Urad za informacije ", ki

./.

Tuji vplivi v kulturi v začetku petdesetih let • Proces decentralizacije na kulturnem prizorišču, začet na III. plenumu centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije decembra 1949, je spodbudil mnoge nove procese, ki jih v uradni kulturnopolitični liniji ni bilo mogoče najti. Stara načela kulturne politike, prevzeta iz sovjetske prakse, so se v spremenjeni situaciji slabo obnesla. Organizacijskim spremembam v kulturni politiki niso sledile vsebinske spremembe in prepad med kulturno politiko in kulturno prakso je postajal vse večji. Agitpropovski aparat ni našel odgovorov na številna vprašanja, ki so jih postavili predenj novi procesi v začetku petdesetih let.

Jugoslovanska oblast je bila zaskrbljena zaradi vse močnejšega zahodnega vpliva v vsakdanjem življenju ljudi in močnega vpliva zahodne kulture na jugoslovanskem kulturnem prizorišču. Te spremembe so povzročile odpor predvsem v vrstah starih komunistov, ki se še niso mogli sprijazniti z dejstvom, da se je Jugoslavija po informbirojevskem sporu začela tesneje navezovati na kapitalistični Zahod.¹ Vplivi Zahoda so bili močnejši v večjih mestih, kjer so bile odprte čitalnice z zahodno literaturo in so najhitreje prišli na spored zahodni filmi in bili tudi najdlje predvajani. Na seji politbiroja ljubljanskega mestnega partijskega komiteja, 24. oktobra 1950, so v razpravi o političnem položaju v Ljubljani ugotavljali, da vlada med ljudmi hrepenenje po vsem, kar prihaja z Zahoda, da to širijo tisti, ki so bili na obiskih v zahodnih državah, da je med ljudmi slišati mnenje, da bo Jugoslavija pristopila k Atlantskemu paktu in Marshallovemu planu.² Pri ugotavljanju »sovražnih« vplivov na mladino so se dotedanjim ocenam o škodljivih vplivih duhovščine in Informbiroja kot enakopravne pridružile ocene o negativnih vplivih zahodne kulture. Centralni komite Ljudske mladine Slovenije je v svojem poročilu zabeležil: »Mi ustvarjamo programe, suhe politične in organizacijske vsebine, mladina v starostni dobi od 14 - 19 leta pa gre z nami v razkorak, si želi kriminalnih romanov, mesec dni navaljuje na kinopredstave 'Ali-babe' in razvija fantazijo po svoje. Naša predstava o vzgoji mladotletnikov in njihova dožemanja o življenju se križata in ne najdeta skupnega tira.«³

Čicer pa nam lahko tuje vplive na slovensko umetniško prizorišče ponazorijo nekateri statistični kazalci, iz katerih bo hkrati razvidno manjšanje vpliva sovjetske kulture in krepitev vpliva zahodne.

izvirna slovenska in prevedena književna dela

Leto	IZVIRNO		ruščine		german.		roman.		dr.slov.		ostalo		sk.
		%		%	jez.	%	jez.	%	jez.	%		%	100%
1948	471	79,8	74	12,6	15	2,5	5	0,9	25	4,2	-		590
1949	487	84,7	45	7,8	7	1,2	7	1,2	29	5,1	-		575
1950	679	86,1	38	4,8	28	3,6	11	1,4	28	3,6	4	0,5	788
1951	854	88,6	27	2,8	28	2,9	22	2,3	30	3,1	3	0,3	964
1952	723	86,8	9	1,1	49	5,9	21	2,5	25	3,0	6	0,7	833

Število izdanih prevedenih knjižnih del po letu 1948 kaže hudo zmanjšanje prevedenih del iz ruskega jezika na račun naraščanja prevedenih del iz

¹ Darko Bekić, cit. d., str. 290–291.

² ZAL, MK KPS Ljubljana 5/86, Zapisnik seje biroja MK KPS Ljubljana 24. 10. 1950.

³ A INZ, LMS 13, Dopis CK LMS – CK LMJ.

germanskih in romanskih jezikov. Upoštevati pa moramo tudi podatek, da je najbolj narastlo število domačih izdanih del.⁴

Na eni strani je v celotni izdajateljski produkciji opazno povečanje izvirnih domačih del, pri prevodih pa prevedenih del iz germanskih in romanskih jezikov (torej z Zahoda) in velik padec prevedenih del iz ruskega jezika, medtem ko na število prevodov iz drugih slovanskih jezikov spremenjen kulturnopolitični položaj ni toliko vplival kot na druge skupine.

Približno enako podobo nam ponujajo podatki o odigranih gledaliških predstavah v času spreminjajočega se odnosa kulturne politike do sovjetskega in zahodnega vpliva na domačo kulturniško sceno. V naslednji razpredelnici so upoštevane odigrane drame v Slovenskih narodnih gledališčih v Ljubljani, Mariboru in Trstu ter Slovenskem ljudskem gledališču v Celju.⁵

odigrana dramska dela

Sezona	slovenska	ruska	drug. slov. narod.	zahodna
1947/48	14	6	3	11
1948/49	15	9	/	9
1949/50	13	4	4	11
1950/51	13	1	3	14
1951/52	11	2	5	9

Razlike tu niso tako velike kot pri izdanih knjižnih delih, zato je treba povedati, da so bile iz ruščine prevedene odigrane predstave do sezone 1950/51 po večini novejšega datuma, po tej sezoni pa so jih zamenjala klasična dela. Ravno narobe pa je bilo pri delih, prevedenih iz zahodnega sveta, saj so z letom 1950 začeli prikazovati tudi dela z novejšo letnico nastanka.

Kako mučno je bilo privajanje na zahodno kulturo, nam pove tudi naslednji primer. Gre za probleme, ki jih je imela drama Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani oziroma njen ravnatelj Slavko Jan s pripravo repertoarja za sezono 1951/52: »Z ‚Born yesterday‘ je težava. Če ni najboljšo delo, ga raje ne uprizorimo... Lahka veseloigra, muha enodnevnica, ki verjetno res ne spada v naš repertoar... Toda kaj zdaj? Tu nastaja največja zadrega za začetek sezone. Za ‚Fuentovejuna‘ in mel.(odramo) ‚Bistrice‘ in Shakespearejem morata priti 2 vzporedni zasedbi in med temi čisto gotovo veseloigra. Toda katera? Med repertoarnimi predlogi, ki smo jih poslali 25.3. (1951, op.p), so veseloigre: Trdinova: V provinci, Rojena včeraj, Pygmalion, Wilde: Žena brez pomena, Seviljski brivec, Don Gill. Po telef.(onskem) sporočilu Zorke (Zorka Peršič; načelnica oddelka za kulturo ministrstva za znanost in kulturo Slovenije in nato sekretarka oddelka za kulturo sveta za prosveto in kulturo Slovenije, članica podkomisije za kulturno-umetnostna in ljudskoprosvetna vprašanja agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, op.p.) 24.4. je bilo sporočeno, da niso zaželeno: Grum, Trdina, nasvetovan Kristanov ‚Gospodar‘ (teksta nima nihče) mesto ‚Tovarne‘, Cezar in Kleopatra mesto ‚Pygmaliona‘, Kopernick mesto Teufel-general, nasvetovan Anouilh, odsvetovan Sartre. 9.5. pri ministru Zihlerlu je bilo določenih 15 komadov, med njimi Sv. Ivana oz.(iroma) v skrajnem primeru Pygmalion. Anouilh in Salacrou. Anouilha kot svetovno priznanega sodobnega dramatika smo z vso intenzivnostjo začeli iskati... Kar zvem, da je Anouilh kolaboracionist, Salacrou informbirojevec, Sartre odsvetovan (kot zelo drzen poskus) eksistencialist. 29.6. sem Tebe (Juša Kozaka, upravnika Sloven-

skega narodnega gledališča v Ljubljani, op.p.) in ministra (Borisa Zihlerla, op.p.) pred Zorko (Peršič, op.p.) in Modicem (Lev, sekretar sveta za prosveto in kulturo Slovenije, vodja podkomisije za kulturno-umetniška in ljudskoprosvetna vprašanja agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, op.p.) vprašal za nasvet. Prosil sem napotkov za katerega avtorja načelno se lahko odločimo. So rekli čakati. Do zdaj (18. julij 1951, op.p.) še ne vem, ali sploh lahko na koga od teh 3 računamo. To se pravi, da bo lahko prišel v poštev šele za drugo polovico sezone.«⁶

Takšen način dela seveda ne more prinesiti ustreznih rezultatov. Kritika je bila do dela gledališča zelo ostra, vendar lahko na tem primeru vidimo, da za vse težave (sploh) ni bilo moč kriviti (le) članov gledališkega ansambla. Da do podobnih zapletov ne bi prihajalo več, je bil pred začetkom naslednje sezone, tj. sezone 1952/53, sklican v prostorih sveta za prosveto in kulturo Slovenije sestanek zastopnikov vseh slovenskih gledališč, na katerem so pregledali programe slovenskih gledališč za prihodnjo sezono. Sestanka, bil je 4. junija 1952, sta se poleg kulturnih delavcev udeležila še Lev Modic in Zorka Peršič. Referat o problematiki slovenskih gledališč je prebral profesor na Akademiji igralških umetnosti Filip Kumbatovič. V diskusiji so nato skupno pregledali predloge repertoarjev, ki – po besedah režiserja mariborske drame Frana Žižka – »hočejo nuditi svoji publiki čim bolj raznolik repertoar, ki naj daje tudi odgovore na najvažnejša vprašanja sodobnosti, tako n.pr. obramba miru, borba proti klerikalizmu, borba proti malomeščanstvu, problem vzgoje mladine, borba proti kapitalizmu in imperializmu«. Iz predlaganih repertoarjev je bilo »odsvetovanih« nekaj del, kot npr. Goethejev *Götz von Berlichingen*, ker »je to tipično nemško nacionalna literatura«, Schnitzlerjevo *Kolo*, ker ga »je nemogoče uprizoriti zaradi delikatnosti komada, ki se lahko sprevrže v pornografijo«, Kolarjevo *Sedmerico v kleti*, »ker je delo delno spotakljivo«, itd.⁷

Tudi spored v kinematografih se je začel spreminjati. Medtem ko so še ob koncu štiridesetih let prevladovali ruski filmi, so se v začetku petdesetih vse močneje uveljavljali filmi iz zahodnega sveta. Premier in pozneje tudi repriz sovjetskih filmov ni bilo več, zato pa so gledalci polnili dvorane, v katerih so predvajali ameriške, angleške, francoske, italijanske in druge zahodne filme.⁸

Kritika vplivov zahodne kulture na domače kulturno prizorišče je bila usmerjena predvsem proti lahkim filmom (*Ali-Baba*, *Ples na vodi*, *kriminalke*, *lahke komedije* itd.), v glasbeni umetnosti proti jazzu, v besedni proti eksistencializmu in v likovni proti abstraktni umetnosti. K temu je treba dodati še nezaželeno poslušanje tujih radijskih postaj in vpliv zahodnega sveta na vsakdanjik slovenskega človeka, ki se je izražal v hvaljenju zahodne demokracije, posnemanju zahodne

⁴ Podatki so vzeti iz: Slovenska bibliografija 1945–1947; 1948; ...; 1952.

⁵ Podatki so vzeti iz: Repertoar slovenskih gledališč 1867–1967, Slovenski gledališki muzej, Ljubljana 1967.

⁶ SGM, m. 45/213,7.

⁷ Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Gledališče Ptuj, Zapisnik o posvetu zastopnikov vseh slovenskih gledališč 4. 6. 1952.

⁸ Glej: Spored kina Triglav od 25. 12. 1949–12. 2. 1958, hrani: Franc Milošič, kinooperater Vesna filma.

mode, čedalje pogostejšem uporabljanju izraza »gospod« namesto »tovariš«, politično najbolj ožigosani pa so bili številni poskusi prebegov čez zahodne meje. Štari, iz sovjetske prakse izvirajoči model organizacije kulturnega dela, je v takšni situaciji kazal vse večje pomanjkljivosti. Odpravljanje neustreznih delovnih načel je bilo nujno. Pomembnejše spremembe v kulturni politiki so bile pred letom 1952 opravljene le na področju šolstva oziroma v izobraževalni politiki. Poglavitne novosti je namreč prineslo že šolsko leto 1950/51, o čemer je bil govor že v prejšnjem poglavju. Odlok o obveznem osemletnem šolanju, izdan 8. oktobra 1953, je dejansko pomenil uzakonitev že obstoječega stanja, ni pa prinesel bistvenih novosti. Ljudskoprosvetno in znanstveno-umetniško področje ter sama organizacija dela so morali počakati do leta 1952, ko je spremenjeni položaj v kulturi vplival na spremembo kulturne politike.

2 Ustanovitev Zveze delavskoprosvetnih društev Svoboda • Pomembno novost je leto 1952 prineslo na ljudskoprosvetnem področju. Omenil sem že, da je prenos kompetenc na nižje ravni sprožil proces povezovanja amaterskih kulturno-umetniških ustvarjalcev na teritorialni podlagi, kar je bilo v nesoglasju s kulturnopolitično linijo, ki je forsirala povezovanje prek sindikalnih organizacij tam, kjer ljudje delajo.

Pri Ljudski prosveti Slovenije so se začeli januarja 1952 dogovarjati, da bi v tem letu v Trbovljah pripravili Kulturni festival. Približno sočasno so bila v Sloveniji ustanovljena prva poveljna društva Svoboda in zamisel o okrajnem festivalu je dobila širši pomen, tako da bi imel festival republiški značaj.⁹ V koledarčku Ivana Regenta za leto 1952 je pod datumom 5. februar zapisano »Seja Svobode«;¹⁰ to pomeni, da je Svoboda do tega datuma že naredila prve korake.

O potrebi reorganizacije ljudskoprosvetnega dela je začela razmišljati tudi partija in o tem so člani politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije govorili na seji 16. februarja 1952. Trenutno stanje je v referatu opisal Franc Kimovec, ki je bil po agitpropovski liniji odgovoren za ljudskoprosvetno delo. Omenil je, da ima Ljudska prosveta 662 društev (od tega 120 sindikalnih) s 35.000 aktivnimi in 45.000 podpornimi člani. Orisal je organizacijski sistem in moč partijskega kadra v vodilnih organih zveze, torej v izvršnem in glavnem odboru. Pri naštevanju oblik dela je najprej omenil ljudske univerze, katerih delo je ocenil kot solidno, »ker so okrajni komiteji pregledali programe«. Slabo je ocenil društva na podeželju, »kjer se oslanjajo na stare ljudi s staro miselnostjo«. Nato je orisal delovanje Svobod in Vzajemnosti pred drugo svetovno vojno. Sledil je prikaz problemov delovanja Ljudske prosvete, pri čemer je omenil šibak vodstveni kader, finančni primankljaj, premajhno skrb za ljudske talente in uveljavljanje malomeščanskega nameščenskega vpliva v sindikalnih kulturno-umetniških društvih.¹¹

O razpravi so bili izrečeni različni predlogi. Takratni predsednik slovenske vlade Miha Marinko je predlagal: »Potrebno bi bilo posvetiti posebno pažnjo delavskim društvom in jih organizacijsko drugače postaviti. Ne jih vezati na tovarne, ampak na teritorij.« Ime za novo organizacijo je predlagal Ivan Maček, rekoč, da »je treba ustanoviti ‚Svobodo‘. Člani ‚Svobode‘ so bili v glavnem v partizanih, so se dobro zadržali in bi ta tradicija pritegnila tudi danes delavstvo, da bi masovno pristopilo k temu kulturnemu društvu. Uveljavil naj bi se teritorialni princip, ne

pa tovarniški, ki se je slabo izkazal.« Boris Ziherl se je strinjal s predhodnikoma in predlagal, da naj bo zveza Svobod kolektivni član Ljudske prosvete ter naj prične izdajati nov časopis za ljudskoprosvetna vprašanja. Člani politbiroja so sklenili, da bodo o tej temi razpravljali na seji izvršnega odbora Osvobodilne fronte in se dokončno dogovorili o ustanovitvi Svobode. Skrb za izvedbo priprav na ustanovitev zveze in na festival, ki bi jo spremljal, so zaupali Ivanu Regentu, Borisu Ziherlu, Francu Kimovcu in Janku Rudolfu.¹²

O Regentovem koledarčku za leto 1952 je pod datumom 20. februar zabeleženo: »Seja G(lavnega) O(dbora) Svobode.«¹³ O tej seji drugih podatkov nisem našel, je pa verjetno, da je na njej iniciativni odbor že podrobneje izdelal napotke za delo društev Svobod in bodoče Zveze Svobod, kajti naslednjega dne, tj. 21. februarja 1952, je bila seja izvršnega odbora Osvobodilne fronte, na kateri je Boris Ziherl članom odbora prebral obširen referat z dokaj podrobno izdelanimi smernicami za delo Svobod. Govoril je o ljudskoprosvetnih problemih ter navedel vrsto predlogov iz seje politbiroja, z dne 16. februarja (in verjetno seje glavnega odbora Svobode, z dne 20. februarja), za izhodišče pa je navedel ugotovitev, »da je naše ljudsko-prosvetno delo danes dosti bolj razdrobljeno, kakor pa je bilo v preteklosti, tudi v predvojnem času in imamo vrsto društev, ki v velikem številu nosijo naziv sindikalno umetniških društev, ki pa imajo zvezo z delavskim razredom samo po sindikalnem nazivu«. Nato je Ziherl kritiziral preveliko usmeritev društev le na eno zvrst dela, vrivanje neprimernih ljudi na vodilna mesta v društvih, večinskost uradništva v sindikalnih kulturno-umetniških društvih, neprimernost programa društev itd. Negativno je označil tistega vrhunskega kulturnika, ki »gleda na razne kulturne manifestacije popolnoma apolitično«, in se postavil v bran tistega, »ki je pa predan naši stvari in ki skuša z vsem svojim delom dokazati to svojo predanost«. Da bi talentirani ustvarjalci našli svoj prostor v ljudskoprosvetni dejavnosti, je bilo po Ziherlovih besedah nujno narediti določene spremembe pri organizaciji dela: »Predvsem gre tu za to, da se v našem ljudsko prosvetnem delu bolj utrdi delavsko jedro, da delavstvo v večji meri nastopi kot napreden razred ne samo v gospodarstvu in politiki, ampak tudi v kulturnem ustvarjanju. V ta namen bomo sedaj obnovili to, kar je bilo najpozitivnejše v predvojnem delavsko-kulturnem in prosvetnem delu, zlasti mislim obnoviti 'Svobodo' kot delavsko-kulturno društvo, ki bo kolektivno včlanjeno v Ljudski prosveti in ki bo organizirano po teritorialnem principu, kakor je bilo pred vojno.«¹⁴

Prave razprave o Ziherlovem referatu pravzaprav ni bilo, ker so skrenili s teme pogovora. Novih predlogov ni bilo slišati in ob koncu so bili soglasno sprejeti vsi predlogi iz referata.¹⁵

⁹ A INZ, Osebna zbirka Ivana Regenta (dalje: Regent) 31/I, 6, Dopis IO LPS okraja Trbovlje – Zvezi Svobod 21. 9. 1953.

¹⁰ A INZ, Regent 22, Koledarček 1952.

¹¹ AS, CK KPS III/2-1952, Zapisnik seje politbiroja 16. 2. 1952.

¹² Ibidem.

¹³ A INZ, Regent 22, Koledarček 1952.

¹⁴ AS, RK SZDL 02-8/-52, Seja IO OF 21. 2. 1952.

¹⁵ Ibidem.

O prvih rezultatih dela za ustanovitev društev Svoboda je Ziherl poročal na seji organizacijskega sekretariata centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, 7. aprila 1952. Povedal je, »da se je to vprašanje že prediskutiralo s sekretarji O(krajnih) K(omitejev), potem s sekretarji O(snovnih) P(artijskih) O(rganizacij) večjih podjetij, edino še z ‚Ljudsko prosveto‘ še niso stvari razčiščene«. Nakazal je, da je že treba predvideti vodstvo organizacije in pri tem za predsednika predlagal Ivana Regenta, ki bi mu pomagal mlajši, agilnejši sekretar. Na seji so sklenili, da morajo v naslednjih dneh partijskim sekretarjem na terenu pojasniti smernice za ustanavljanje društev.¹⁶

O spomladanskih in poletnih mesecih leta 1952 je bilo ustanovljenih veliko društev Svoboda, v katera so se vključevala tudi sindikalna ali mladinska kulturno-umetniška društva in razne druge sekcije. Poleg razlike pri organiziranju na teritorialnem načelu je treba omeniti, da so imele nekatere Svobode tudi športne sekcije, pred letom 1952 pa sta imeli kultura in telesna kultura dvojno strogo ločenih organizacij. Sočasno je iniciativni odbor pripravljaval vse potrebno v zvezi z bližajočim se zletom v Trbovljah.¹⁷ V akciji ustanavljanja društev je imel veliko vlogo agitpropovski aparat, a je treba poudariti, da je bilo veliko društev že pred letom 1952 organizirano na teritorialni podlagi in je njihovo preimenovanje v Svobodo pravzaprav pomenilo golo formalnost. Kako pa si je agitpropovski aparat na terenu predstavljal to akcijo, si oglejmo na primeru Maribora: »Glavni pobudnik za ustanovitev ‚Svobod‘ morajo biti sindikati. Ustanavljanje teh društev se bo vršilo prek sindikatov... Za enkrat je ustanovitev ‚Svobod‘ predvidena v Studencih, na Teznu, Pobrežju, Melju, Brezju in v Kamnici. Na vseh teh terenih je treba sklicati sindikalne odbore in se z njimi pomeniti o postavitvi iniciativnega odbora. Izvedba predpriprav za ustanovitev ‚Svobod‘ je poverjena mestnemu sindikalnemu svetu in komisiji za agitacijo in propagando pri M(estnem) K(omiteju).« Po tem, ko so določili krog delovanja Svobode, so označili tudi politični pomen ustanavljanja novih društev: »Z razvojem kulturno-izobraževalno-politično-vzgojnega dela v ‚Svobodah‘ bo delo agit-propov zelo olajšano.«¹⁸

Priprave na ustanovni kongres nove zveze so potekale približno pol leta. Od 17. do 24. avgusta 1952 je bil v Trbovljah zlet delavskih prosvetnih društev (DPD) Svoboda. Do tega časa je bilo ustanovljenih 34 takšnih društev.¹⁹ Dan pred koncem zleta, 23. avgusta, je bil v Trbovljah ustanovni kongres Zveze delavsko-prosvetnih društev Svoboda. V imenu iniciativnega odbora je na kongresu poročal Ivan Regent. Dejal je, da se društva Svoboda in njihova zveza »ne razločujejo od prosvetnih, zlasti pa ne od sindikalnih kulturno-umetniških društev po svojem namenu. Razlikujejo se le po načinu in načelu organizacije«, kajti sindikalna kulturno-umetniška društva so bila ustanovljena po produkcijskem organizacijskem načelu, Svobode pa na teritorialnem. S tem je Regent nakazal, da se interes oblasti do ljudskoprosvetnega dela ni spremenil, spremenil se je le način, kako doseči končni cilj. Zato je najprej govoril o organizacijskih načelih delovanja, o vsebini dela pa na koncu, ko je naštel že večkrat izražene težnje partije do boja proti praznoverju in verskim predsodkom ter boja za socializem, socialistično miselnost, socialistično kulturo in socialističnega človeka.²⁰

Razpravljalci so soglašali z referatom in omenili kot cilj dela dvig kvalitete delavske kulture. Predsednik slovenske vlade Miha Marinko je pohvalil združe-

vanje kulture in telesne kulture v eni organizaciji, ker »je treba tu kompletirati telesno vzgojo z nalogami duševne vzgoje«. Veliko razpravljalcev je napadlo »vrhunsko kulturo«. Tako je bilo npr. slišati kritike na račun jazza in Bojana Adamiča, ki je »bil tudi partizan, vendar je glavni pobornik ‚jazza‘, ki je čisto nasproten našemu pojmovanju kulture in našemu čustvovanju, ker vleče na dan najbolj primitivne folklorne oblike zamorskih plemen«. Podobnih ocen so bili deležni tudi umetniška kritika, slovensko slikarstvo in program radia Ljubljana. Negativnim kritikam se je pridružil Boris Ziherl, rekoč: »Pri nas takim nesocialističnim ‚kulturnim‘ prizadevanjem dostikrat pravijo ‚vrhunsko kulturništvo‘. Mislim, da ta naziv ni najbolj posrečen, zakaj vrhunska kultura je lahko samo naša socialistična, proletarska kultura. Ne more biti višjega in žlahtnejšega kulturnega udejstvovanja, kakor je posredovanje največjih pridobitev človeške misli, človeškega duha in čustva najširšim ljudskim množicam.« Ziherl je zvezo pospremil na pot z željo, da si bo prizadevala uresničiti te cilje.²¹

Za predsednika zveze je bil izvoljen Ivan Regent. Kot kolektivni član se je Zveza delavskih prosvetnih društev Svoboda vključila v Ljudsko prosveto in s tem prevzela njen vsebinski koncept.²² O medsebojnih odnosih med organizacijama je tekla beseda na seji tajništva Ljudske prosvete Slovenije 1. oktobra 1952, kjer so sklenili, da je treba zaradi koordinacije dela na seje izvršnega odbora Ljudske prosvete vabiti tudi vodstvene ljudi Zveze Svobod.²³ Decembra 1952 pa je Zveza Svobod izvršnemu odboru Ljudske prosvete Slovenije predlagala, da bi imeli skupno mešano komisijo, ki bi vodila delo v prihodnjem letu.²⁴

Število društev Svobod se je po kongresu hitro večalo. Že jeseni 1952 jih je bilo 53.²⁵ Društva so bila ustanovljena predvsem v močnih industrijskih krajih, kjer je prevladovalo delavstvo, tako da se je zopet (tako kot pri sindikalnih kulturno-umetniških društvih) pokazala razlika med severnim in južnim delom Slovenije, saj je bila velika večina Svobod ustanovljena ob severnih krakih slovenskega križa, torej na črtah Ljubljana – Kranj – Jesenice in Ljubljana – zasavski revirji – Celje – Maribor. Na občnem zboru zveze 25. januarja 1953 so že omenjali števili 95 oziroma 97 društev.²⁶

¹⁶ AS, CK KPS III/2, Zapisnik seje org. sekretariata pri CK KPS 7. 4. 1952.

¹⁷ A INZ, Regent 31/I, 6, Dopis IO LPS okraja Trbovlje – IO LPS 30. 6. 1952; ibidem, Dopis IO LPS okraja Trbovlje – Zvezi Svobod 21. 9. 1953; A INZ, Regent 22, Koledarček 1952.

¹⁸ PAM, MK KPS Maribor 1/8, Zapisnik seje biroja MK KPS 5. 5. 1952.

¹⁹ A INZ, Regent 31/I, 6, Stanje društev »Svoboda« po okrajih.

²⁰ A INZ, Regent 31/I, 1, Stenografski zapisnik iz ustanovnega kongresa Zveze delavskih prosvetnih društev »Svobod« 23. 8. 1952. Isti dokument tudi v: AS, CK KPS III/27-1952.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ AS, LP 3, Zapisnik seje tajništva LPS 1. 10. 1952.

²⁴ A INZ, Regent 6/III, 2, Vabilo na sejo in Zapisnik seje sekretariata IO LPS 29. 12. 1952.

²⁵ A INZ, Regent 31/I, 5, Seznam DPD Svoboda; glej karto: DPD Svoboda – december 1952.

²⁶ A INZ, Regent 31/I, 1, Stenografski zapisnik zbora Zveze DPD Svoboda 25. 1. 1953.

Pri teh številkah moramo biti enako previdni kot pri številkah o številu SKUD, saj je tudi veliko Svobod obstajalo le na papirju, dejansko pa niso delovala.

Kongres in delo Svobod pa nista odgovorila na vse nejasnosti v organizaciji. Ker so Svobode nastale po teritorialnem načelu, so se na tej ravni tudi povezovale in bile vključene v Ljudsko prosveto v okraju. Ni pa bilo vertikalne samostojne sheme Svobod. Ponekod je Svoboda združevala le delavce ene tovarne. V nekaterih primerih zato ustanovitve društva ni pomenila nič drugega kot zamenjavo imena sindikalno kulturno-umetniško društvo s Svoboda, to pa seveda ni bila garancija za uspeh pri delu, o čemer so dovolj zgovorno pričala poročila s terena. O delu Svobode Dravograd so poročali: »Po ustanovitvi 'Svobode' se pri njih ni nič spremenilo - delo S(indikalnega) K(ulturno) U(metniškega) D(ruštva) poteka še nadalje na starih osnovah. Ugotavljajo tudi, da niso uspeli pritegniti mladine. Po občnem zboru avgusta meseca niso zabeležili nobenega koraka naprej.«²⁷ Ali pa poročilo o ljudskoprosvetnem delu v Črni: »Med 'Svobodo' in S(indikalnim) K(ulturno) U(metniškim) D(ruštvom) vladajo v Črni čudni odnosi - velik del članstva se je vključil v 'Svobodo', istočasno pa ostal v S(indikalnem) K(ulturno) U(metniškem) D(ruštvu). Tako ni ne na eni, ne na drugi strani pravih uspehov.«²⁸

Svoboda tako od sindikalnih kulturno-umetniških društev ni nasledila le njihovega članstva in lastnine, temveč tudi številne probleme. Z odpravo teh problemov se je kulturna politika spoprijela v prihodnjih letih, ko je postalo jasno, da je treba Svobode vertikalno povezati.²⁹

Spremenjeni liniji se je prilagodilo tudi izdajanje revij. Leta 1952 je Obzornik izgubil svojo dotedanjo shemo. V njem ni bilo več napotkov za ljudskoprosvetno delo, temveč so prevladovali krajši literarni članki. Napotke je začel objavljati štirinajstdnevnik Ljudska prosveta. Po ustanovitvi Zveze delavskih prosvetnih društev Svoboda je začela jeseni 1952 izhajati delavska kulturno-prosvetna revija Socialistična misel. Prvi letnik revije je izhajal v letih 1952/53, glavni urednik pa je bil predsednik zveze Svobod Ivan Regent.

Že samo ime delavskoprosvetno društvo pove, da je hotela oblast težišče dela še bolj prenesti na prosvetne oblike, »zlasti pa na področje družbeno političnih ved«. Tudi pri Svobodah je bilo tako kot pri Ljudski prosveti največ pozornosti namenjeno ljudskim univerzam in njihovem delu. Pri vpisu novih članov so morala društva paziti na naslednja načela: »Merilo za sprejemanje novih članov mora biti predvsem ideološka in programska pripadnost, osnovne moralno politične kvalifikacije, priznavanje pravil ter plačevanje članarine.«³⁰

Slovo od načel socialističnega realizma • Druga novost, ki jo je prineslo leto 1952, je bil dokončen obračun s starimi načeli socialističnega realizma in preosnovanje dela Zveze književnikov Jugoslavije. Članka Josipa Vidmarja in Juša Kozaka v osrednji kulturniški reviji Novi svet v letu 1952 sta na Slovenskem že pred književniškim kongresom odprla razpravo o pravilnosti sovjetske inačice socialističnega realizma, ki je bil »uradna« linija Zveze književnikov Jugoslavije. Statut te zveze je še vedno slonel na centralističnih načelih, dejansko pa ga niso več upoštevali, kajti med književniki so že potekale priprave na odpravo načel socialističnega realizma in zamenjavo statuta.

Josip Vidmar je v članku Socialistični realizem Maksima Gorkega analiziral esejistično misel tega ruskega književnika. Vidmar je zavzel nekoliko zadržano stališče do enega od osnovnih socrealističnih načel, da mora umetnost služiti

revoluciji, ker revolucija služi človeškemu napredku. Tudi do preproste združitve kritičnega realizma in revolucionarnega romantizma, katere rezultat je Gorki imenoval socialistični realizem, je zavzel negativno stališče, ker po njegovem mnenju v tej sintezi ni bilo kritičnosti kot pomembnega dela vsake umetnosti, nekritičnost pa je razvila nova literarna sredstva, nov način in nov slog, vse skupaj imenovano socialistični realizem. Tudi z mislijo Gorkega, da mora socialistični realizem poleg resničnosti preteklosti in sedanjosti upoštevati tudi resničnost bodočnosti, se Vidmar ni strinjal in je to imenoval kar »domišljanje«, ki pa seveda izključuje vsako kritičnost. Ob koncu članka je Vidmar zapisal, da bo bodoča literatura morala iti mimo Gorkega teoretika, in dodal, da je primarna naloga literature služiti človečnosti.³¹

Juš Kozak je svoj članek Komu zvoni? podnaslovil z Razmišljanja o umetnosti. Glede odnosa do Gorkega in na splošno do sodobne sovjetske književnosti je zagovarjal podobno odklonilno stališče kot Vidmar. Kritiziral je tudi tiste sovjetske kulturne delavce, katerih članki so še pred nekaj leti polnili slovenske časopise, kot so bili Ehrenburg, Fadejev, Simonov, Anisimov, nasprotno pa je branil tiste, katerih dela so v Sovjetski zvezi izhajala le izjemoma; to pa so bili Tihonov, Gorbatov, Šolohov, Leonov, Fedin, Tvardovski in seveda Ana Ahmatova. Poleg tega se je Kozak spustil tudi v ocenjevanje sodobne zahodne književnosti in prvič po letu 1945 so bili nekateri zahodni pisci deležni pozitivne kritike na straneh slovenskih časnikov. Med drugimi je Kozak pozitivno ocenil tudi Ernesta Hemingwaya, Jamesa Joyca, Andréa Gida in Davida Herberta Lawrencea. Popolnoma pozitivnega ali negativnega predznaka pa ni dal eksistencialistom, ki so po njegovem mnenju kljub vsemu »izpovedali... marsikatero globoko resnico o človeku in dosegli nesporno oblikovno dovršenost«. Po teh razmišljanjih se je Kozak vprašal, kam naj vodi naša pot. Z besedami: »Socialistični realizem služi zgolj političnim ciljem, ne moralni ne etični preobrazbi človeka«, je jasno nakazal, da je bila pot prvih povojnih let napačna in da pri njej ne smemo vztrajati. Hkrati pa je zavrnil tudi nekritično posnemanje Zahoda in se zavzel za samostojno, po lastnih posebnostih trasirano pot.³²

Čeprav sta Vidmar in Kozak v glavnem kritizirala sovjetsko kulturno stvarnost, sta se s tem posredno dotikala tudi domačega kulturnega prizorišča in še veljavne kulturnopolitične linije. Ker pa na njuna članka odziva ni bilo, je to jasno kazalo, da je ta linija že stvar preteklosti in da bodo že ob naslednji priložnosti sledovi socialističnega realizma potonili v pozabo. To priložnost je ponudil bližajoči se kongres književnikov Jugoslavije.

Tretji kongres Zveze književnikov Jugoslavije je potekal od 5. do 7. oktobra 1952 v Ljubljani. Uvodne besede je izrekel predsednik slovenske vlade Miha Marinko, ki je književnikom dejal, da se morajo boriti »proti ždanovskim reševanjem literarnih nalog, proti odmaknjenosti od življenja in borbe našega ljudstva, proti

²⁷ Socialistična misel I/1952–1953, št. 5, str. 335.

²⁸ Ibidem.

²⁹ AS, RK SZDL 01-30/-54, Seja predsedstva SZDL 27. 5. 1954.

³⁰ Socialistična misel I/1952–1953, št. 2, str. 106–108, Razmišljanja o delu društev »Svoboda«.

³¹ Novi svet VII/1952, št. 3. str. 193–204, Josip Vidmar: Socialistični realizem Maksima Gorkega.

³² Novi svet VII/1952, št. 5, str. 387–415, Juš Kozak: Komu zvoni?

povampirjenju dekadentnih izrastlin buržoazne kulture». ³³

Referat Miroslava Krleže je imel osrednje mesto na kongresu in je sprožil živahno razpravo. Kritiziral je ždanovsko revizijo socialističnega realizma in enostransko obliko politične partijskosti, ker je bil s tem jugoslovanskim književnikom »vsiljen način mišljenja, ki se ne ujema z našim estetskim prepričanjem«. Od dotedaj veljavnih ocen se je razlikovala tista o larpurlartizmu, o katerem je Krleža dejal, da je odigral pozitivno vlogo v svojem času. Krivce za večino napak na kulturnem prizorišču, storjenih v letih 1945 - 1952, je Krleža iskal zunaj meja Jugoslavije, predvsem v Moskvi, namesto posnemanja tujih vzorov pa je predlagal: »Naša socialistična književnost mora braniti južnoslovanski status quo, ker s tem brani naš socialistični, s tem pa logično tudi naš narodnostni in kulturni obstoj.« Po Krleževem mnenju to ni bil nikakršen »kulturno-politični program, temveč gospodarska, socialistična resničnost, določena z državno politiko«. ³⁴

◊ razpravi so se od slovenskih predstavnikov k besedi prijavili Boris Ziherl, Bratko Kreft in Josip Vidmar. Slednji je dejal, da je larpurlartizem odgovor na utilitaristične težnje in da je v obeh težnjah nekaj pozitivnih in nekaj negativnih strani. Ob koncu diskusije so poročali tudi predstavniki raznih komisij, nato pa so književniki soglasno sprejeli novi statut zveze in resolucijo III. kongresa. V resoluciji je bilo rečeno, da se je s sprejemom novega statuta zveza decentralizirala in s tem sledila splošnim ekonomskim in političnim spremembam v državi. Resolucija je pred književnike postavila naloge, o katerih so slovenski književniki razpravljali že na izrednem občnem zboru 6. oktobra 1950. Ob koncu kongresa so sledile volitve novega upravnega odbora. Za novega predsednika Zveze književnikov Jugoslavije je bil izvoljen Josip Vidmar, od slovenskih delegatov pa so bili za člane raznih odborov izvoljeni še Ivan Potrč, Mile Klopčič in France Bevk. ³⁵

Statutarne spremembe, sprejete na III. kongresu Zveze književnikov Jugoslavije, so morale biti potrjene tudi na republiški ravni, kajti z decentralizacijo je postal center dela republiško društvo in ne več zveza. Slovenski književniki so te spremembe vnesli v svoj statut na 8. rednem občnem zboru Društva slovenskih književnikov 19. januarja 1953. ³⁶

◊ tretji kongres jugoslovanskih književnikov je imel velik pomen za umetniško prizorišče. Obračunal je z Zogovičevimi načeli s prvega kongresa leta 1946 in socialistični realizem dokončno izbrisal iz kulturnopolitičnega besednjaka. Vendar je treba dodati, da je bil predpogoj za kongres sprememba državne politike in da je bila zato takšna oblika kongresa možna leta 1951, nikakor pa ne leta 1949. Tudi Krležev referat, v katerem je govoril tudi o obrambi južnoslovanskega statusa quo, socialistični resničnosti in državni politiki, ne pomeni zgolj zmage Krleževega koncepta iz predvojnega spora na književni levici, ampak hkrati tudi kompromis med Krležo in partijo. Tudi novi statut zveze ni prinesel nobene novosti, temveč je le zapisal že uveljavljene spremembe z ljubljanskega in sarajevskega plenuma zvezne uprave v letih 1950 in 1951. Tako Krležev referat kot novi statut nista v sebi nosila ničesar, kar bi bilo v nasprotju z načeli III. plenuma centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije in spremenjenimi smernicami kulturne politike.

◊ Krleževem referatu se je od splošno uveljavljenih načel razlikovala le ocena larpurlartizma. Pa še pri tem je treba dodati, da so bile te besede izrečene v času, ko je na Slovenskem revija Beseda že šla h koncu prvega letnika in je leta

1952 majska razstava moderne francoske umetnosti v Moderni galeriji v Ljubljani odprla razpravo o abstraktni umetnosti, kritika pa je ni obsodila kot nam nepotrebno, odvečno ali škodljivo. Krleža je presojal vsako umetniško smer v njenem času in prostoru. Tako je po njegovem larpurlartizem s tem, ko ni zagovarjal obstoja tedanje politične oblasti, odigral v svojem času pozitivno vlogo. Gustava Dóreja je tako Krleža ocenil kot dobrega ilustratorja Danteja in slabega apologeta Marseljeze. Krleža je napadel Stalina, Ždanova, Fadejeva, Polevoja, Aragona in Picassa, medtem ko je branil Tita, Markosa, Rajka in Buharina ter v Sovjetski zvezi prepovedane umetnike Ahmatovo, Zoščenka, Rilskega in Tihonova. In v tem ni bilo nič, kar bi tedanja jugoslovanska oblast – leta 1952 – v svojem besednjaku lahko ocenila kot protipartijsko, protidržavno in protisocialistično.³⁷ Zato se ne strinjam z nekaterimi mnenji, ki temu kongresu pripisujejo pretirano velik pomen, kot npr. to, da je Krležev govor »skoraj vse navzoče tako presenetil, da so kar obsedeli na svojih mestih«.³⁸

Potrditev stališča, da Krležev referat ni pomenil odmika od že uveljavljenih kulturnopolitičnih sprememb, lahko najdemo tudi v spominih tedanjega vodje agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije Milovana Djilasa. Djilas namreč trdi, da sta Krležev referat predhodno pregledala skupaj z Edvardom Kardeljem.³⁹ In če je šel referat predhodno skozi roke vodje agitpropa centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, potem takemu referatu res ne moremo pripeti oznake nasprotovanja ali rušenja uveljavljene linije kulturne politike.

◊ Spremenjenem kulturnopolitičnem položaju je tako kot šolsko in ljudskoprosvetno tudi umetniško področje dobilo novo revijo. Novi svet je prenehal izhajati leta 1952, leta 1953 pa ga je nasledila Naša sodobnost. S tem naj bi revija nadaljevala tradicijo predvojne Sodobnosti, »ki se je v borbi proti tedanji družbeni reakciji pri nas in za strnitev slovenskih naprednih intelektualnih sil izoblikovala v revijo, kakršna nam prav v današnjih dneh lahko v marsičem služi za zgled«.⁴⁰ Od predvojne Sodobnosti se je nova revija razlikovala že po tem, da je ni urejal le Ferdo Kozak, temveč tudi partijski kulturni ideolog Boris Zihlerl. Prvi članek nove revije je bil njegov in je nosil naslov Eksistencializem in njegove družbene korenine.⁴¹ Že ta članek oziroma Zihlerlova zavrnitev literarnih nazorov drugače mislečih pa je dal vedeti, da bo Naša sodobnost bolj kot Sodobnosti podobna Novemu svetu. Zihlerl je namreč članek končal z besedami: »S teh

³³ Novi svet VII/1952, št. 10, str. 938.

³⁴ Novi svet VII/1952, št. 10, str. 872–903, Miroslav Krleža: Referat na III. kongresu književnikov Jugoslavije v Ljubljani.

³⁵ Ibidem, str. 937–944, III. kongres zveze književnikov Jugoslavije.

³⁶ D DSP, š: Zapisniki DSK 1952–1953, Zapisnik z 8. rednega občnega zbora DSK 19. 1. 1953.

³⁷ Novi svet VII/1952, št. 10, str. 872–903, Miroslav Krleža: Referat na III. kongresu književnikov Jugoslavije v Ljubljani.

³⁸ Edvard Kocbek: Poezija, kultura, politika, Komunist, Ljubljana 1988, str. 139.

³⁹ Darko Bekić, cit. d., str. 395.

⁴⁰ Naša sodobnost I/1953, št. 1, str. 1.

⁴¹ Ibidem, str. 2–18, nadaljevanje v št. 2–3, str. 106–131, Boris Zihlerl: Eksistencializem in njegove družbene korenine.

vidikov, se pravi, v interesu dejanskega napredka naše družbene misli, je potrebna načelna idejna borba proti eksistencializmu in njemu podobnim subjektivističnim in individualističnim pojavom v duhovnem življenju naših dni.«⁴²

4 *Konec agitpropovske kulturne politike* • Tretja novost na kulturnem prizorišču leta 1952 je prišla po VI. kongresu Komunistične partije Jugoslavije, ki je bil od 2. do 7. novembra 1952 v Zagrebu. Josip Broz je v referatu govoril tudi o idejno-vzgojnem delu in kot slabost v minulem času omenil dirigiranje agitpropovskega aparata ter dodal, da je sedaj težišče dela že prešlo na osnovne partijske organizacije in partijska vodstva na terenu.⁴³ Ko je govoril o delu partije v šolstvu⁴⁴ in o kulturno-prosvetnem razvoju v zadnjih letih,⁴⁵ se ni niti z besedo dotaknil agitpropovskega aparata, njegove vloge, pomembnosti ali potrebnosti. Prav tako v razpravi o agitpropu ni nič povedal njegov vodja Milovan Djilas.⁴⁶ Enako so v razpravi ravnali tudi drugi, ki so govorili o idejnem delu partije in o kulturnopolitičnih vprašanjih.

Dodrobneje se je z vprašanji kulturne politike in s tem s področjem, za katero je bil odgovoren agitpropovski aparat, v razpravi ukvarjala Lidija Šentjunc. Ni se zadržala pri naštevanju uspehov, temveč je naštela tudi slabosti in probleme pri delu. Ti pa so bili izolacija kulturnih delavcev od delavskega razreda, češ da se kulturnih delavcev »še vedno drži pojmovanje, da je umetnost področje, ki nima nekega družbenega cilja, ki lahko služi samo sebi«, nadalje prevlada uradniškega aparata v kulturno-umetniških društvih, pojavi zaslužkarstva pri delu, nesistematičnost v tiskanju in distribuciji knjig in neustreznost programov knjižnih založb. Na koncu je Šentjurčeva rekla: »In nazadnje še eno vprašanje v zvezi z ideološkim delom. Mislim, da je trenutno najbolj važno organizirati sistematično kontrolo nad tem, ali tovariši delajo, in hkrati ustvariti možnost, da tovariši predelano snov lahko prediskutirajo in konfrontirajo svoje znanje.«⁴⁷ Glede na to, da je bil pred tem za kontroliranje ideološkega dela odgovoren agitpropovski aparat, lahko besede Lidije Šentjunc razumemo tudi v tem smislu, da takšen aparat v novem položaju ni več potreben, saj drugače ne bi bilo treba organizirati (novega) kontrolnega aparata za nadzor tega dela.

Na tem kongresu je bila stranka preimenovana iz Komunistične partije Jugoslavije v Zvezo komunistov Jugoslavije (ZKJ), sprejela je nov statut in se z ločitvijo partijskega in oblastnega aparata uradno odpovedala oblasti. V spremenjeni vlogi je postal partijski agitpropovski aparat odvečen, saj je dejansko pomenil podvajanje oblastne strukture. Partijsko stališče do vprašanj kulturne politike se ni spremenilo, saj je še vedno težilo po »zatiranju in razkrinkavanju klerikalizma, mistike in šovinizma« v šolah in drugih kulturnih ustanovah.⁴⁸ Odgovornost za pravilno usmerjeno delo je po novem statutu prevzela celotna partijska organizacija oziroma je bilo članstvo na mestni, okrajni, občinski itd. ravni odgovorno za kulturnopolitično delo na svojem področju. Pri takšnem sistemu je bil poseben aparat za to področje družbenega življenja torej nepotreben, zato se delo agitpropovskega aparata po VI. kongresu Komunistične partije Jugoslavije - Zveze komunistov Jugoslavije ni več obnovilo in pomeni ta kongres konec t.i. agitpropovske kulturne politike v jugoslovanski povojni zgodovini.

Leto 1952 dejansko pomeni spremembo kulturnopolitične usmeritve, ne pomeni pa kakšne globoke prelomnice ali obračuna s starim in začetek novega. Omenjeni

trije dogodki (ustanovitev zveze Svobod, III. kongres književnikov Jugoslavije in VI. kongres Komunistične partije Jugoslavije – Zveze komunistov Jugoslavije) so posledica vseh procesov, ki jih je posredno spodbudil politični preobrat v odnosih med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. Kulturnopolitična linija III. plenuma centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije decembra 1949 je vplivala na drugačen tok razvoja od leta 1950 naprej, vendar te spremembe še niso bile zabeležene v statutih kulturniških organizacij. Dogodki leta 1952 zato ne pomenijo nič drugega kot prilagajanje teorije praksi, kajti Zveza književnikov Jugoslavije je bila decentralizirana že pred sprejetjem novega statuta, socialistični realizem je bil pokopan že pred Krleževim referatom in kulturno-prosvetna društva so bila organizirana na teritorialnem načelu že pred ustanavljanjem Svobod.

Š partijskega stališča je nova kulturnopolitična usmeritev pomenila nadaljevanje deloma že uveljavljene linije na III. plenumu centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, kajti v nasprotnem primeru bi se razlika med teorijo in prakso na kulturnem prizorišču večala in bi partija utegnila izgubiti del pridobljenega kapitala. Partija se je s temi procesi dokončno poslovila od naziranj v duhu sovjetskega socialističnega realizma, vendar je hkrati vztrajala pri poziciji idejnega voditelja in glavnega nadzornika preoblikovane kulturne politike.

⁴² Ibidem, str. 131.

⁴³ Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo. VI. kongres KPJ (ZKJ), Cankarjeva založba, Ljubljana 1952, str. 70.

⁴⁴ Ibidem, str. 83–85.

⁴⁵ Ibidem, str. 90–91.

⁴⁶ Ibidem, str. 162–167.

⁴⁷ Ibidem, str. 276–281.

⁴⁸ Ibidem, str. 291–292.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino (A INZ)

- Fond Ljudske mladine Slovenije (LMS)
- Fond Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta
- Osebna zbirka Ivana Regenta (Regent)
- Osebna zbirka Jožeta Potrča

Arhiv Slovenije (AS)

- Fond centralnega komiteja KPS III (CK KPS III)
- Fond Ljudske prosvete Slovenija (LP)
- Fond ministrstva za prosveto (MP)
- Fond predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta
- Fond republiškega komiteja Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (RK SZDL)
- Fond republiškega sveta Zveza sindikatov Slovenije (RS ZSS)
- Osebna zbirka Borisa Ziherla
- Osebna zbirka Ivana Regenta
- Osebna zbirka Jožeta Potrča
- Zapisniki sej vlade LRS 1945–1953

Dokumentacija Društva slovenskih pisateljev (D DSP)

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM)

- Fond mestnega komiteja KPS Maribor (MK KPS Maribor)

Slovenski gledališki muzej (SGM)

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL)

- Fond mestnega komiteja KPS Ljubljana (MK KPS Ljubljana)

Zgodovinski arhiv Ptuj

- Fond Gledališča Ptuj

REVUE IN ČASOPISI

Beseda, 1951–1952

Jugoslavija SSSR, 1945–1949

Ljudska pravica, 1945–1952 (LdP)

Ljudska prosveta, 1952

Novi svet, 1946–1952

Mladinska revija, 1946–1951

Objave ministrstva za prosveto LRS, 1949–1951 (O MP LRS)

Obzornik, 1946–1952

Organizacijski vestnik Osvobodilne fronte, 1948–1952 (OV OF)

Popotnik, 1945–1949

Sodobna pedagogika, 1950–1952

Slovenski poročevalec, 1945–1952 (S Por)

Socialistična misel, 1952

Uradni list FLRJ, 1945–1952 (UL FLRJ)

Uradni list LRS, 1946–1952 (UL LRS)

Vestnik ministrstva za prosveto LRS, 1946–1949 (V MP LRS)

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

- Bekić Darko, Jugoslavija u hladnom ratu, Zagreb, 1988.
- Bernik Stane, Plakat & Znak, Ljubljana, 1988.
- Bezdanov Stevan, Vzgoja in izobraževanje v dokumentih KPJ in ZKJ, Ljubljana, 1981.
- Bilandžić Dušan, Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije, Ljubljana, 1980.
- Blumenfeld Yorick, Seesaw. Cultural Life in Eastern Europe, New York, 1968.
- Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo. VI. kongres Komunistične partije Jugoslavije (Zveze komunistov Jugoslavije), Ljubljana, 1952.
- Borba slovenskih ljudskih množic za svobodno šolo, Ljubljana, 1948.
- Brenk France, Slovenski film. Dokumenti in razmišljanja, Ljubljana, 1980.
- Ciperle Jože, Oris razvoja vzgojnih zavodov na Slovenskem, v: Zbornik za historiju školstva i prosvjete 13, Ljubljana, 1980.
- Ciperle Jože in Vovko Andrej, Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja, Ljubljana, 1987.
- Delo ljudskega knjižničarja v ljudski knjižnici, Ljubljana, 1945.
- Dimić Ljubodrag, Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952, Beograd, 1988.
- Dom in svet 1888–1988, Celje, 1989.
- II. kongres Komunistične partije Slovenije, Ljubljana, 1949.
- Filipič Lojze, Gledališče, kultura, družba, Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 75, Ljubljana, 1978.
- Film & Radio Propaganda in World War II, Bristol, 1983.
- Finžgarjeva pisma Ferdinandu Koledniku (uredil Martin Jevnikar), Celovec, 1971.
- France Bevk borec in pisatelj, Osmi sklic Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte, Nova Gorica, 1980.
- Gerlanc Bogomil, Slovenske ljudske knjižnice, Ljubljana, 1955.
- Gibianskij Leonid Janovič, Sovetskiy sojuz i novaja Jugoslavija 1941–1947 gg., Moskva, 1987.
- Girenko Jurij Stepanovič, Sovetsko – jugoslavskije otnošenija, Moskva, 1983.
- Gorki Maksim, O literaturi, Ljubljana, 1952.
- Grbac Željko, Kultura na društvenoj pozornici, Rijeka, 1987.
- Hauser Arnold, Umetnost in družba, Ljubljana, 1980.
- Ilić Miloš, Sociologija kulture i umetnosti, Beograd, 1987.
- Jenšterle Marko, Skeptična levica, Znamenja 81, Maribor, 1985.
- Jerman Ivan, Slovenski dramski igralci med II. svetovno vojno, Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 41, Ljubljana, 1968.
- Kalan Filip, Veseli veter, Ljubljana, 1956.
- Kalezić Vasilije, Ljevica u sukobu sa Krležom, Beograd, 1990.
- Kocbek Edvard, Dnevnik 1951–1952 (uredil Dimitrij Rupel), Ljubljana, 1987.
- Idem, Poezija, kultura, politika, Ljubljana, 1988.
- Idem, Strah in pogum, Ljubljana, 1984.
- Idem, Svoboda in nujnost, Celje, 1989.
- Koledar prosvetnih delavcev za leto gospodarskega napredka 1947, Ljubljana, 1947.
- Koledar prosvetnih delavcev za leto obnove 1946, Ljubljana, 1945.

VIRI IN LITERATURA

- Koledar prosvetnih delavcev za leto 1948, Ljubljana, 1947.
- Košir Niko, Srečanja s sodobniki, Ljubljana, 1989.
- Kreft Lev, Spopad na umetniški levisi (med vojnama), Ljubljana, 1989.
- Kremenšek Slavko, Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941, Ljubljana, 1972.
- Kržavac Savo in Marković Dragan, Informburo šta je to. Jugoslavija je rekla: ne, Beograd, 1976.
- Kuhar Lovro – Prežihov Voranc, Zbrano delo 12, Ljubljana, 1990.
- Lasić Stanko, Krleža. Kronologija života i rada, Zagreb, 1982.
- Idem, Sukob na književnoj ljevici 1928–1952, Zagreb, 1970.
- Lazović Goran, Đilas o sebi, drugi o Đilasu, Beograd, 1989.
- Legiša Lino, Zgodovina slovenskega slovstva VI. V ekspresionizmu in novi realizem, Ljubljana, 1969.
- Lenin Vladimir Ilič, O kulturi in umetnosti, Ljubljana, 1950.
- Lukacs Georg, Razprave in eseji o realizmu, Ljubljana, 1952.
- Mrak Ivan, Moj res, tvoj prav. Dnevnik 1949/1950, v: Srce in oko 14–17, marec–junij 1990.
- Mrak Ivan in Kermauner Taras, Obločnica, ki se rojeva, Znamenja 93, Maribor, 1987.
- Naša pota v kulturo svobodnega človeka, Ljubljana, 1978.
- Naša prosveta in kultura, Ljubljana, 1945.
- Naši uspehi na šolskem, znanstvenem in kulturno-prosvetnem področju, Politična knjižnica 37, Ljubljana, 1958.
- Ogrizović Mihajlo, Školstvo i prosvjeta u socialističkoj Jugoslaviji, v: Zbornik za historiju školstva i prosvjete 11, Zagreb, 1978.
- Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, Ljubljana, 1970.
- Pavičević Mišo, Ideološko politično in kulturno prosvetno delo Enotnih sindikatov, Ljubljana, 1949.
- Pavlič Slavica in Smolej Viktor, Partizansko šolstvo na Slovenskem, Ljubljana, 1981.
- Peković Ratko, Ni rat ni mir. Panorama književnih polemika 1945–1965, Beograd, 1986.
- Petletni načrt in kulturno-prosvetne naloge sindikatov, Sindikalna knjižnica šte. 8, Ljubljana, 1947.
- Pirjevec Jože, Tito, Stalin in Zahod, Ljubljana, 1987.
- Potrč Jože, O socialistični etiki in morali, Maribor, 1974.
- Pravila društva za kulturno sodelovanje Slovenije z ZSSR, Ljubljana, 1945.
- Prawer Siegbert, Karl Marx in svetovna literatura, Ljubljana, 1981.
- Pregelj Bogo, Delo knjižničarja v ljudski knjižnici, Ljubljana, 1950.
- Prežihove svečanosti, Sedmi sklic Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte, Ravne na Koroškem, 1979.
- Prispevki Borisa Kidriča slovenski kulturi, Šesti sklic Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte, Ljubljana, 1979.
- Prnjat Branko, Kulturna politika, Beograd, 1979.
- Prunk Janko, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, Ljubljana, 1977.
- Prvi kongres bibliotekara FNRJ. Održan v Ljubljani 23.–25. septembra 1949, Beograd, 1950.
- Repertoar slovenskih gledališč 1867–1967, Ljubljana, 1967.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

- Rupel Dimitrij, Slovenski intelektualci, Ljubljana, 1989.
- Idem, Sociologija kulture in umetnosti, Ljubljana, 1986.
- Sadoul Georges, Zgodovina filma (prevedel in napisal predgovor in poglavje o filmu v Jugoslaviji France Brenk), Ljubljana, 1960.
- Schmidt Vlado, Socialistična pedagogika med etatizmom in samoupravljanjem, Ljubljana, 1982.
- Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1952), Izvori za istoriju SKJ, tom II, knjiga 2, Beograd, 1985.
- Slovenska delavska in narodnoobrambna izobraževalna in kulturna društva 1868–1982, Ljubljana, 1983.
- Slovenska književnost 1945–1965, Ljubljana, 1967.
- Slovenska likovna umetnost 1945–1978, Ljubljana, 1979.
- Slovenski zbornik 1942, Ljubljana, 1945.
- Slovenski zbornik 1945, Ljubljana, 1945.
- Smolej Viktor, Zgodovina slovenskega slovstva VII. Slovstvo v letih vojne, Maribor, 1972.
- Stipetić Zorica, Komunistički pokret i inteligencija, Zagreb, 1980.
- Šali Franc, Kulturna pot ZK Slovenije, Ljubljana, 1987.
- Školstvo v FNR Jugoslaviji 1945–1951, Beograd, 1952.
- Šolske zgradbe na Slovenskem v obdobju od 1775 do 1966, Ljubljana, 1967.
- The Culture of the Stalin Period, London, 1990.
- Timofeev Leonid, Socialistični realizem, Poljudnoznanstvena knjižnica 9, Ljubljana, 1946.
- Uputstva za poslovanje i tehničko uređenje narodnih knjižnica, Zagreb, 1947.
- Vidmar Josip, Dva razgovora, Ljubljana, 1983.
- Idem, Improvizacije, Ljubljana, 1985.
- Idem, Obrazi, Ljubljana, 1985.
- Idem, Slovensko pismo, Ljubljana, 1985.
- Vodušek – Starić Jerca, Začetki samoupravljanja v Sloveniji 1949–1953, Documenta et studia historiae recentioris 3, Maribor, 1983.
- Zadravec Franc, Boris Kidrič in (literarna) umetnost, v: Borec XXXVI/1984, št. 3–4.
- Zagorski Cvetko, Vračanje v čas, Ljubljana, 1990.
- Ziherl Boris, Članki in razprave, Ljubljana, 1948.
- Idem, Književnost in družba, Ljubljana, 1957.
- Idem, Včeraj in danes, Ljubljana, 1974.
- Idem, Zbrana dela 1–3, Ljubljana 1981, 1983 in 1986.
- Zupančič Beno, Delavci in kultura, Ljubljana, 1975.
- Idem, Kultura včeraj in danes, Ljubljana, 1979.
- Ždanov Andrej Aleksandrovič, Referat o revijah »Zvezda« in »Leningrad«, Ljubljana, 1946.

CIP – katalogizacija v knjigi
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.75(497.12)»1945/1952«
008(497.12)»1945/1952«

GABRIČ, Aleš

Slovenska agitpropovska kulturna politika : 1945–1952 / Aleš
Gabrič. – V Ljubljani : Mladika, 1991. – (Borec, ISSN 0006–7725 ; 43, 7–8–9)

1.000 izvodov

27393024

NA NASLOVNICI
Jože Ciuha
VARIACIJA NA TEMO XIV, 1983
sitotisk 100 × 70 cm

USTANOVITELJ
Republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije
IZDAJATELJ
Založba Mladika v Ljubljani

UREDNIŠKI ODBOR
Franček Bohanec, Jože Dežman, dr. Božidar Jezernik, dr. Lev Kreft, mag. Boris Mlakar,
dr. Dušan Nečak, dr. Božo Repe, Milica Strgar, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA
Milena Štrajnar

POMOČNIK GLAVNE IN ODGOVORNE UREDNICE
Božo Repe

OBLIKOVANJE IN TEHNIČNA UREDITEV
Darja Cjuha

LEKTORICA
Sonja Likar

TAJNICA UREDNIŠTVA
Mira Puntar

UREDNIŠTVO IN UPRAVA
61001 Ljubljana, Šubičeva 10 – poštni predal 203, telefon 158 000, interna 30
CENA

Cena tega zvezka 270 dinarjev

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (Založba Mladika)

DEVIZNI RAČUN

50101-620-107-25731-3105/4 (Založba Mladika)

NAKLADA 1000 izvodov

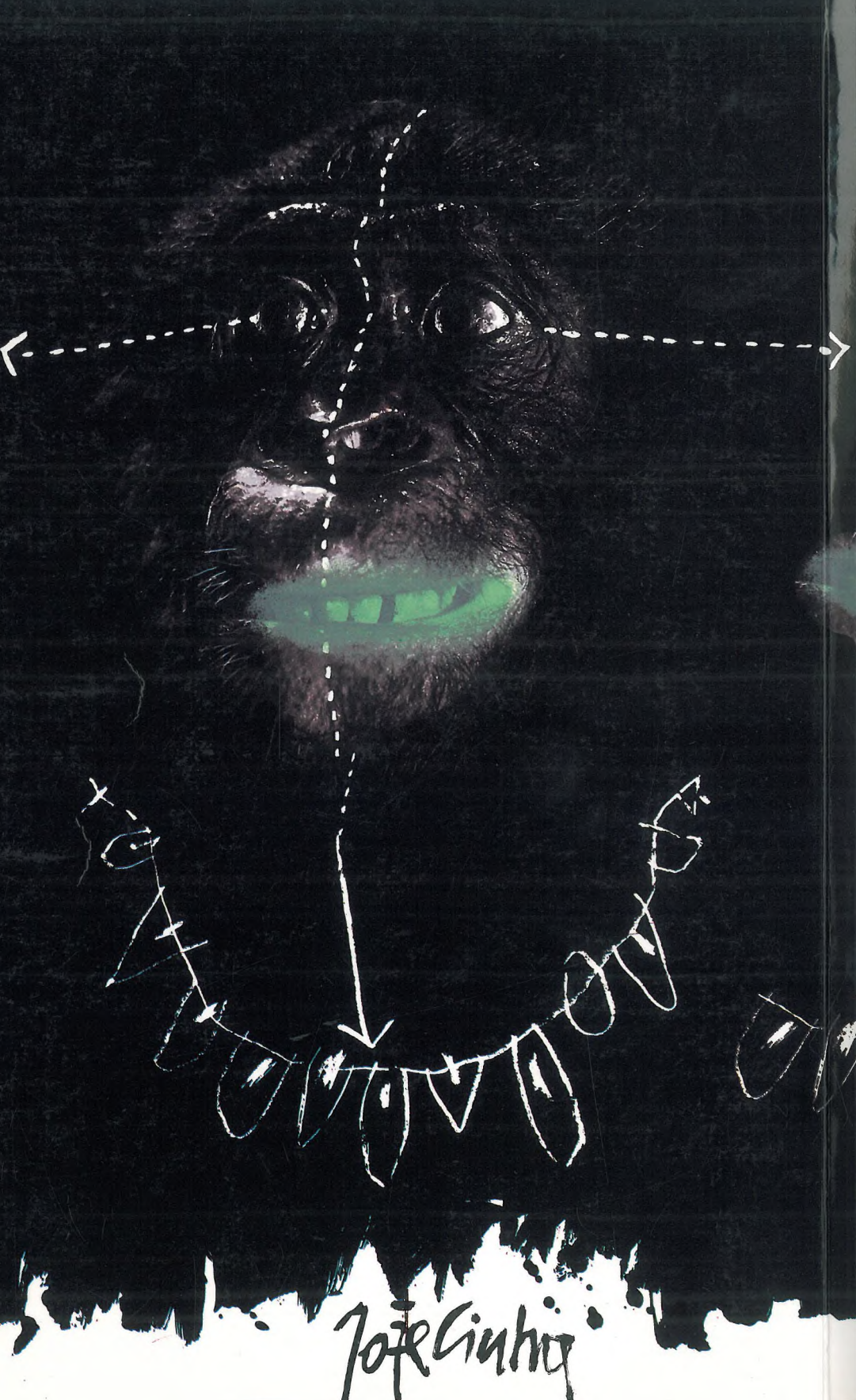
TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

REVIJA
izhaja ob denarni podpori Republiškega komiteja za kulturo

OPROŠČENO PROMETNEGA DAVKA
po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

YU ISSN 0006-7725
UDK 949.712+82(05)

Joe Guin